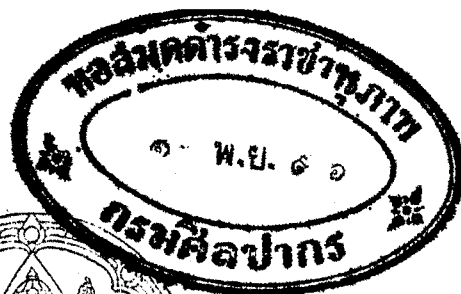

ชุมนุมพระนิพนธ์

ਸੀ.੬੭

ਸੀ.੬੭

ขุมนมพระนิพนธ์

พระนิพนธ์
สมเด็จพระกรมพระยาตำรงราชานุภาพ

ภาค ๒

สำนักพิมพ์ตัสกรวิทยา

๑๑ ถนนเฟื่องนคร สักตีสั่งง้ำ พระนคร

หนังสือชุดพิเศษ จัดพิมพ์โดยสำนักพิมพ์คลังวิทยา

พระนิพนธ์

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาเดชาดิศร

๑. นิตานโบราณคดี	ราคา ๓๕ บาท
๒. ชุมนุมพระนิพนธ์ ภาค ๑	" ๒๘ "
๓. ชุมนุมพระนิพนธ์ ภาค ๒	" ๓๐ "
๔. ไทยรบพม่า ภาค ๑	" ๓๐ "
๕. ไทยรบพม่า ภาค ๒	" ๓๐ "
๖. นีราศนครวัด	" ๒๕ "
๗. เทศกาลบาล	" ๓๐ "
๘. บันทึกความทรงจำ	" ๒๕ "

๑ ล ๑

พระนิพนธ์

กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์

๑. นิตานของ น.ม.ส.	ราคา ๓๕ บาท
๒. นางพญาฮองไทเฮา	" ๒๕ "
๓. สืบราชสมบัติ	" ๒๕ "

๑ ล ๑

๑. วรรณกรรมของเสวีบุรีโกเศศ	" ๓๐ "
๒. ตำราชุดเรียนอังกฤษด้วยตนเอง	" ๕๐ "

๑ ล ๑

พิมพ์ที่ ร.พ. เจริญธรรม ๑๒๐ เสาชิงช้า พระนคร
นายรวล รุ่งเรืองธรรม ผู้พิมพ์ ผู้โฆษณา ๒๔๕๔

คำนำ

พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ที่เป็นเรื่องเบ็ดเตล็ดต่าง ๆ มีอยู่มากมาย และพิมพ์แยกย้ายอยู่ในหนังสือต่าง ๆ หลายสิบเล่ม แต่เรื่องดงน่มี่ ตำราอ่านอย่างยิ่ง ให้ความรู้ทั้งในด้านโบราณคดี ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี การปกครอง การศาสนา และอื่น ๆ สมควรที่จะรวบรวมนำมาพิมพ์ไว้ในสมุดเล่มเดียวกันเพื่อสะดวกแก่การค้นหา กรมศิลปากรได้เห็นประโยชน์ดังนี้ จึงได้จัดการรวบรวมพิมพ์ออกเป็นภาค ๆ ในชั้นเดิมได้ให้พิมพ์จำหน่ายแจกในงานศพก่อน แต่การพิมพ์โดยวิธีนี้ได้ขนาดหนังสือเป็นเล่มย่อย ๆ ไม่เป็นที่รวมเรื่องต่าง ๆ ไว้ได้

๗

มากตั้งประสงค์ ๕๕ ๕๕ เมื่อตำนักพิมพ์คังวิทยา
มาขออนุญาตจัดพิมพ์เป็นเล่มใหญ่ ๕๕ ๕๕ กรมศิลปากร
เห็นว่าจัดพิมพ์โดยวิธีนี้ จะสำเร็จผลดีมคังความมุ่ง
หมายจึงอนุญาต ๕๕ ๕๕ บัดนี้ตำนักพิมพ์คังวิทยาได้จัด
พิมพ์เสร็จไปแต่ภาคหนึ่ง ๕๕ ๕๕ มีพระนิพนธ์เรื่อง
เบ็ดเตล็ดต่าง ๆ รวม ๓๓ ๕๕ เรื่อง และเล่มนี้เป็น
ภาค ๒ ๕๕ ๕๕ มีพระนิพนธ์เรื่องเบ็ดเตล็ดต่าง ๆ รวม
๒๒ ๕๕ เรื่อง ๕๕ ๕๕ กรมศิลปากรหวังเป็นอย่างยิ่งว่าหนังสือ
ฉบับนี้อ่านวยประโยชน์แก่ผู้สนใจ ๕๕ ๕๕ หากความรู้โดย
ทั่วไป

กรมศิลปากร

๑๒ ธันวาคม ๒๕๑๕

สารบัญ

	หน้า
๑. ดัชนีการปกครองประเทศสยาม แต่โบราณ	๑
๒. เรื่องพระร่วง	๗๕
๓. อธิบายเรื่องพระร่วง	๗๗
๔. อธิบายพระนามพระเจ้าแผ่นดินครั้ง กรุงศรีอยุธยา	๑๔๗
๕. อธิบายเรื่องพระมหาอุปราช	๑๗๗
๖. อธิบายมรดกที่ไทยมีไม่ตรงกับฝรั่ง	๓๑๕
๗. อธิบายเรื่องพระเทยราชาไค้ราช ต้มบตี	๒๓๓
๘. คำานกกฎหมายเมืองไทย	๓๒๓
๙. เรื่องแมชอ	๓๕๗

ญ

	หน้า
๓๐. เรื่องเด็กขาด	๓๖๓
๓๑. วิจัยคำว่า “ตะแดงแกง” และคำว่า “ตำระพา”	๓๖๔
๓๒. อธิบายเรื่องวรรณยุกต์	๓๖๘
๓๓. ระเบียบการเดินตำนานเด็ภา	๓๘๒
๓๔. เรื่องกระทวงต้มยี่เก๋า	๔๕๕
๓๕. อธิบายต้นเรื่องจดหมายเหตุ เซอร์เชมส์บรูก	๔๗๓
๓๖. อธิบายเรื่องจามเทจวงศ์	๔๘๓
๓๗. ว่าด้วยเหตุที่ตงหอพระดมุคฉิรญาณ	๔๘๖
๓๘. เรื่องคำหนักทองทวดไท	๕๑๘
๓๙. ประวัติวัดยานนาวา	๕๓๓
๔๐. อธิบายเรื่องรูปทองต้มฤทธิ	๕๔๕
๔๑. ตำนานเงินตรา	๕๔๘
๔๒. อธิบายเรื่องขงไทย	๕๗๓

ลักษณะการปกครอง

ประเทศสยามแต่โบราณ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา

ดำรงราชานุภาพ

ทรงแต่งปาฐกถาที่ตำมคยาจารย์ดมาคม

เมื่อวันที่ ๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๐

๑. เมื่อเสนาบดีกระทรวงธรรมการตรีด้ชวน
ข้าพเจ้า ให้มา แต่ง ปาฐกถา ใน ตำมคยาจารย์
โปรดอนุญาตให้ข้าพเจ้า คิดหาเรื่องมา แต่งตาม
สมควร ข้าพเจ้านึกถึงเรื่องการศึกษาในประ-
เทศสยามแต่โบราณกับเรื่องลักษณะการปกครอง

๒ ชุมนุนพระนิพนธ์

ประเทศสยามแต่โบราณ ซึ่งข้าพเจ้าได้มีโอกาส
ศึกษามาเมื่อครั้งรับราชการอยู่ในกระทรวงธรรม
การและกระทรวงมหาดไทย ทอดถวายพระองค์
เจ้าชานันต์วงศ์เดโชวงศ์เดโชวงศ์เดโชวงศ์เดโช
หัตถ์ ข้าพเจ้าจึงเตรียมมาแต่งเรื่องลักษณะการ
ปกครองประเทศสยามแต่โบราณเป็นปาฐกถาให้
ท่านทั้งหลายฟังในวัน

๒. ท่านทั้งหลายผู้มาฟังปาฐกถา ที่อยู่ใน
พระราชสำนัก ได้เคยฟัง พระภิกษุ ถวายเทศน์กค
มี^(๑) แต่ผู้ที่ไม่เคยฟังเห็นจะมีมากกว่า อันลักษณะ
ถวายเทศน์นั้น เมื่อผู้จะเทศน์ชนธรรมมาตน์ถวาย
คิดและบอกศักราชแล้ว ท่านย่อมถวายพระพร
ทูลความเริ่มต้นว่า ถ้าหากท่านเทศน์ไม่ถูกต้อง
ตามใจหารและ อรรถาธิบายแห่ง พระธรรมแต่บท

(๑) ในวันนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จไปทรงฟัง
ปาฐกถาด้วย

สมเด็จพระบรมพระยาตำราจกราชานภาพ ๓

ไต่บทหนึ่งก็ ท่านขอพระราชทานถ้อย ด้วยเป็น
ผู้มดีคิบุญญาอนนอยดงนี้ แดจงดวยเทศน์ต่อ
ไป แม็ดมเด็จพระตั้งชราชถถวายเทศน์ก็ทุดขอ
อภัยเช่นว่า ซึ่งพระตั้งชองค์ใดจะตะเดยหามี่ไม่
แต่มีได้เป็นประเพณีทศฤหัดจะพงกระทำ ถึง
กระหนกดี มีคความอยชอหนงซึ่งควรจะกต่าวเป็น
อวรมภกถา คต้าย ๆ กับภิกษุท่านกต่าวคำถถวาย
พระพรทุดชออภัย ด้วยปารู้กถาที่ข้าพเจ้าจะ
แแต่ดงให้ท่านทงหตยพงจนวน เป็นเรื่องโบราณคดี
หรือถาจะวออีกนยหนง คือเดาเรื่องกอนเกิดดง
หตยรชยบี ย่อมพนอดยทจะรู้ให้ถวณกไม่มบก-
พร่องหรือจะไม่พดาดพดงบ้างเดยได้ การแแต่ดง
เรื่องโบราณคดี แม้นไต่บทพระบาตมีชาดกเป็นตน
เมื่อท่านจะแแต่ดง อดค นทวน ก็มัก ใช้คำชนคณว่า
'กิริ' แแต่ดงได้ยินมาอย่างหน ๆ บอกให้ทราบ
ว่าเรื่องที่จะแแต่ดงเป็นแต่ท่านได้ดัดบมา ข้อดำคัย

๔ ชุมนุมพระนิพนธ์

อันเป็นความรับผิดชอบของผู้นำเรื่องโบราณคดีมา
แสดง อยู่ที่ต้องแฉ่งตามคนเชื่อว่าจริง และข
หลักฐานที่ทำให้คนเชื่อนั้นให้ปรากฏ ข้อใดเป็น
แต่ความคิดวินิจฉัยของตนเองก็ควรบอก ให้ทราบ
ให้ผู้ฟังมีโอกาสดูเรื่องและ หลักฐาน ที่ได้ฟังไป
พิจารณาช่วยกันคิดว่าหาความรู้ให้เองแก่ยิ่งขึ้นใน
คดีเรื่องที่แฉ่งนั้น การที่ข้าพเจ้าแฉ่งไปสู่กถา
ขอให้ท่านทั้งหลายเข้าใจว่า ตั้งใจ จะให้ เป็นอย่าง
ว่ามานี้

๓. ที่นจะว่า ด้วยลักษณะ การปกครอง ประ
เทศสยามแต่โบราณต่อไป อันแดนดินที่เป็นประ
เทศสยามเดิมเป็นบ้านเมืองของชนชาติต่าง ซึ่ง
ยังมีอยู่ในประเทศสยามจนทุกวันนี้ แต่มักเรียก
กันว่า ตะวา หรือ ตะวะ มีแดนดินของชนชาติอื่น
อยู่สองข้าง ข้างฝ่ายตะวันตกเป็นบ้านเมืองของ
พวกมอญ ข้างฝ่ายตะวันออกเป็นบ้านเมืองของ

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงราชูปถัมภ์ ๕

พวกขอม (คือเขมรนั่นเอง แต่โบราณมาชาว
ประเทศอื่นเรียกว่าขอม พวกเขาเรียกกันเองว่า
เขมร) ส่วนชนชาติไทยแต่ชนดึกดำบรรพ์หนึ่ง
รวบรวมกันอยู่ที่บ้านเมืองเดิม อันเป็นประเทศ
ใหญ่อยู่ข้างเหนือ ในระหว่างประเทศธิเบตกับ
ประเทศจีน เรื่องพงศาวดารประเทศสยามตอน
สมัยดึกดำบรรพ์ได้ในปัจจุบันนี้ แต่ด้วยอาศัย
สังเกตุโบราณวัตถุที่มีปรากฏอยู่ ประกอบกับ
เรื่องตำนานในพื้นเมือง ได้ความว่าประเทศลาว
เกยถูก พวก มอญ และ พวก ขอม เข้ามา มีอำนาจ
ครอบงำหลายคราวยังมีเมืองโบราณซึ่งพึงสัง-
เกตได้ว่าพวกมอญ ได้มาตั้ง ปรากฏอยู่ หลายแห่ง
เช่นเมืองเพชรบุรีเก่า (ข้างคอพุดมหาธาตุ) เมือง
ราชบุรีเก่า ฝ่ายเหนือขึ้นไปก็มี เช่นเมืองซากัง
ราว ซึ่งภายหลังเรียกว่าเมืองนครชุม (อยู่ที่ปาก
คลอง ดงหมาก ตรงหน้า เมือง กำแพงเพชร ข้าม

๖ ชุมนุมพระนิพนธ์

ฟาก) และเมืองตากเก่า เมืองเขตนันทวงศ์
ทางฝั่งตะวันตก เขาแม่น้ำโขงหน้าเมืองเพอียด-
กันคีตรู้อยู่ทางฝ่ายตะวันออก จึงตั้งนิษฐานว่า
พวกเผ่าอาณาจักรเข้ามาจากฝั่งตะวันตกมาสร้าง
ไว้ ถ้าผู้สร้างเป็นพวกที่อยู่กลางประเทศ (อย่าง
กรุงเทพฯ) ก็สร้างทางฝั่งตะวันออกเหมือน
อย่างเมืองราชบุรีใหม่และเมืองกำแพงเพชร ซึ่ง
ย้ายมาตั้งทางฝั่งตะวันออก ตรงข้าม ฟากกับเมือง
เก่าดังนี้ นอกจากนี้เมืองโบราณยังมีศิลาจารึก
ภาษามอญอันตัวอักษรเป็นอันเก่าแก่ปรากฏอยู่ที่
ที่เมืองดพบุรีและที่เมืองลำพูน เรื่องตำนานในพง
เมืองมีเรื่องจามเทวีวงศ์เป็นต้น ก็แสดงความจริง
เห็น เค้าเงื่อนว่ามอญได้มาครอบงำถึงประเทศนี้
ข้อที่รู้ว่าพวกขอมได้เข้ามาอำนาจครอบงำประ-
เทศลาวนั้น มีหลักฐานยืนยันไปกว่ามอญ ด้วยมี
วัตถุสถานบ้านเมืองซึ่งพวกขอมได้สร้างไว้ปรากฏ

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงสร้างราชานุภาพ ๗

อยู่เป็นอันมาก มักมีทางฝ่ายตะวันออก นอกจาก
นั้นยังมีปรากฏปรากฏให้เห็น พระพุทธรูป เทวรูป
ตลอดสายอันเป็นแบบขอม ตลอดจนตัวหนังสือขอม
ซึ่งเขียนคัมภีร์พระไตรปิฎกอยู่เป็นหลักฐาน ส่วน
เรื่องพงศาวดารของชนชาติไทยนั้น มีเค้าเงื่อนว่า
ตั้งแต่พุทธศักราชราว ๕๐๐ ปี ประเทศไทยเดิม
ถูกพวกจีน บุกรุกชิง เอาดินแดน ไปเป็น อาณาเขต
เป็นอันดับมา มีพวกไทยที่รักอิสระไม่ยอมยอม
อยู่ในอำนาจจีนพากันทิ้งเมืองเดิมอพยพไปหาบ้าน
เมืองอยู่ใหม่ทางทิศตะวันตกพวกหนึ่ง ไปตั้งภูมิจ
ัดเนาอยู่ต่อแดนเมืองพม่า ต่อมาเมื่อไทยอีกพวก
หนึ่งอพยพจากเมืองเดิมด้วยเหตุอันเดียวกัน แต่
พวกนี้แยกลงมาทางข้างทิศใต้ ไทยทั้งสี่ของพวก
จึงได้นามต่างกัน พวกที่อพยพไปตั้งบ้านเมืองอยู่
ทางทิศตะวันตกได้นามว่าไทยใหญ่ (ในปัจจุบันนี้
เรียกกันว่า “เงี้ยว” หรือ “ฉาน”) พวกที่อพยพ

๘ ชุมนุมพระนิพนธ์

มาตั้งบ้านเมืองทางทิศใต้ได้นามว่าไทยน้อย ไทย
เราชาวสยามอยู่ในพวกไทยน้อย แรกมาตั้งภูมิตำ
เนา เป็นบ้านเมืองชนใหม่ ในแคว้น แคว้น ซึ่งยัง
เรียกว่าสิบสองเจ้าไทย แล้วพากันหาที่ตั้งภูมิตำ
เนาต้องมาข้างใต้โดยดำดืบ จนแขวงสิบสอง
ปันนาและตานช้าง บางพวกก็ข้ามแม่น้ำโขง ลงมา
อยู่ในแขวงตานนา (คือมณฑลพายัพบัดนี้) และ
มีบาง พวก เคย ลงมา อยู่จนถึง แดน เมือง สุโขทัย
เมืองตพบุรี ตลอดจนเมืองอุทอง ตั้งแต่สมัยเมื่อ
พวกมอญยังปกครองอยู่ข้างฝ่ายเหนือ และพวก
ขอมยังปกครองอยู่ข้างฝ่ายใต้ มีจำนวนไทยทั้งที่
อพยพมาและมาเกิดใหม่ ในประเทศนี้ มากจนเป็น
อันคับมา ครั้นถึงสมัยเมื่ออำนาจมอญและขอม
เสื่อมลงด้วยกัน พวกไทยที่ลงมาตั้งบ้านเมืองอยู่
ในแขวงตานนาพากันตั้งเป็นอิสระชนก่อน แล้ว
พวกไทย ที่ลงมาตั้ง อยู่ใน แขวง สุโขทัย ก็ตั้ง เป็น

สมเด็จพระบรมราชาธิบดีทรงราชานุภาพ ๕

อัครราชทูตตาม พวกไทยในแขวงตานนาตั้งเมือง
ชัยปราการ อันอยู่ในแขวงจังหวัดเชียงใหม่
เป็นทมิฬ แล้วลงมาตั้งเมืองเชียงใหม่เป็นราช
ธานี พยายามปราบปรามพวกมอญขยายอาณา
เขตลงมาทางเมืองดพบุรี ไทยพวกที่ตั้งเป็นอัคร
ราชทูตในแดนตานนาได้อาณาเขตเพียงแต่ในมณฑล
พายัพเพียงวันแต่พวกเดนมอญ แต่ไทยพวกที่
ตั้งเป็นอัครราชทูตเมืองสุโขทัยสามารถแผ่อาณา
เขตได้กว้างใหญ่ไพศาลไปจนประเทศอื่น และ
ได้ปกครองเป็นเจ้าของประเทศสยามตั้งมาจนกาล
บัดนี้ จึงนับว่าเมืองสุโขทัยเป็นปฐมราชธานีแห่ง
ประเทศสยามตั้งแต่เป็นลัทธิแก่ชนชาติไทยในราว
เมื่อ พ.ศ. ๑๘๐๐ เป็นต้นมา

๕. เหตุที่ชนชาติไทยจะได้เป็นใหญ่ในประเทศ
สยาม เพราะมีกำลังมากกว่าชนชาติอื่นซึ่ง
ปกครองอยู่ก่อนหน้าเป็นธรรมดา แต่ที่ชนชาติ

๑๐ ชุมนุมพระนิพนธ์

ไทยสามารถ ปกครอง ประเทศสยาม มาได้ช้านาน
ถ้าจะนับเวลาที่เกือบถึง ๗๐๐ ปีเข้าบัดนี้ จำต้อง
อาศัยคุณธรรมอย่างอื่น อันมีอยู่ใน อุปนิสัยของชน
ชาติไทยด้วย ข้าพเจ้าพิจารณาตามหลักฐาน
ที่ปรากฏในพงศาวดาร เห็นว่าชนชาติไทยมีคุณ
ธรรม ๓ อย่างเป็นสำคัญ จึงสามารถปกครอง
ประเทศสยามมาได้ คือความจงรักภักดีระของชาติ
อย่าง ๑ ความปราศจากวิหิงดาอย่าง ๑ ความ
ฉลาดในการประสานประโยชน์อย่าง ๑ หรือ
ถ้าจะเรียกเป็นคำภาษาอังกฤษก็คือ Love of Na-
tional Independence, Toleration, and Power
of Assimilation เหล่านี้เป็นสำคัญยิ่งกว่าคุณ
ธรรมอย่างอื่น ซึ่งยังมีอีกหลายอย่าง จะกล่าว
อธิบายให้เห็นเป็นลำดับต่อไป

ที่ว่าอุปนิสัย ชนชาติไทยรักภักดีระ ของ ชาตินั้น
พึงเห็นได้ตั้งแต่ท้าวท้าวเมืองเดิมมา เพราะไม่

สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๑๑

อยากอยู่ในอาณาจักรชวาชอง และเมื่อมาได้ครอบครองประเทศสยามแล้ว ในสมัยต่อมา แม่คงตกทุกข์ได้ยากด้วยชนชาติอื่น ซึ่งมีกำลังมากกว่า เข้ามาย่ำ บ้างคราวจนถึงบ้านแตกเมืองเดียว ยับเยินก็ยิ่งพยายามแม่จนเอาชีวิตเข้าแลก กุณิดระของชาติกตบคนได้อีกทุกครั้ง ปรากฏมาในเรื่องพงศาวดารตั้งว่าเป็นหัตถ์ฐาน

ที่ว่าอุปนิสัยไทยปราศจากวิหิงด้านนี้ คือที่อาวี่ต่อบุคคดจำพวกอื่นซึ่งอยู่ในปกครอง หรือแม่แต่จะมาอาศัย ความชอบมหัตถ์ฐานปรากฏตั้งแต่ครั้งกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี ดังแจ้งอยู่ในศิลาจารึกของพระเจ้ารามคำแหงมหาราช และปรากฏในสมัยอันสืบมา พงเห็นได้ดังเช่นชนชาติอื่นหรือพวกที่ถือศาสนาอื่น ๆ อยู่ในประเทศสยาม ไทยก็มีได้รั้งเกี่ยวเบียดเบียน กตบชอบดั่งเคราะห์แม่จนถึงคำสนานน ๆ ด้วยถือว่าคำสนานยอมให้

๑๒ ชุมนุมพระนิพนธ์

ความดุษฎีแก่ผู้เดิมนั้นได้เหมือนกันทุกคำฉัน เพราะ
เหตุนี้แต่โบราณมา ต่อมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยาม
จึงยอม ทรงช่วย อุปการะ ในการ สร้าง วัด คริสต์ตั้ง
และสร้างสุเหร่าอิสลาม ด้วยมีพระราชประสงค์
จะพระราชทาน ความดุษฎีแก่ไพร่ฟ้า ข้าแผ่นดิน ซึ่ง
เดิมนั้นในคำฉันนั้น ๆ การเช่นนี้ไม่ปรากฏ
มีเหมือนในประเทศอื่น มีแต่ในประเทศสยาม
และยังมีสืบตลงมาจนในสมัยปัจจุบันนี้ จะยกตัว
อย่างดังเช่น พระบาท สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัวพระราชทานที่ดินถมถนนสร้าง ให้สร้างวัด
โครตเชิฐ และในการพิธีของแขกเจ้าเช่นก็ยัง
ของหลวงพระราชทานช่วยอยู่ทุกปีจนบัดนี้ คุณ
ธรรมความปราศจากอิหิงดำที่กล่าวมา มิใช่จะมี
แต่ไทยชนผู้ปกครองเท่านั้น เป็นอุปนิสัยตลอดไป
จนถึงไทยที่เป็นราษฎรพดเมือง ขอนทานทางหลาย
ที่เคยเที่ยวเตร่แม่ที่เป็นชาวต่างประเทศ คงจะได้

สมเด็จพระยาติราชานุกาฬ ๑๓

ตั้งเกศเห็นว่าเมื่อไปตามหมู่บ้านราษฎร ไม่ว่าแห่งใด ๆ ถ้าไม่ประพฤติร้ายต่อเขาแล้วคงได้พบการต้อนรับอย่างเอื้อเฟื้อ โดยมีได้คิดเอาเปรียบอย่างหนึ่งอย่างใดทั่วไปในประเทศสยาม ความปราศจาก วิหิงศา คงเป็น ข้อสำคัญ อันหนึ่ง ซึ่งทำให้ชนชาติอื่นมีพวกขอมเป็นต้น ไม่รังเกียจการปกครองของชนชาติไทยมาแต่เดิม

ที่ว่าไทยฉลาดในการประสานประโยชน์ ก็พึงเห็นได้ตั้งแต่สมัยเมื่อแรกไทย ได้ปกครองประเทศสยาม ในสมัยนั้นพวกขอมยังมีอยู่เป็นอันมาก แทนที่จะกดขี่ข่มได้ ไทยกลับคิดเอาใจพวกขอมให้เข้ากับไทยด้วยประการต่าง ๆ ยกตัวอย่างดังเช่นพระเจ้ารามคำแหงมหาราช ทรงคิดตั้งแบบหนังสือไทย ให้ใช้เขียนได้ทั้งภาษาไทย และภาษาขอมด้วยตัวอักษรอย่างเดียวกัน และจารึกประเพณีของขอมอย่างใดดี ไทยก็รับมา

๑๔ ชุมนุมพระนิพนธ์

ประพจน์เป็นประเพณีของไทยไม่ถือพิธี คุณ
ธรรมที่ฉลาดประดานประโยชน์นั้น คงเป็น
ปัจจัยสำคัญอันหนึ่งในโบราณสมัย ซึ่งทำให้ยอม
กับไทยกลายเป็นชาวสยามพวกเดียวกัน แม้ใน
สมัยภายหลังมา เมื่อมีพวกจีนพากันเข้ามาตั้งท่า
มาหากินในเมืองไทย มาอยู่เพียงชั่วบุรุษหนึ่ง
หรือสองชั่ว ก็มีกตายเป็นชาว สยามไป ด้วยคุณ
ธรรมของไทยที่กดเข้ามา ถึงอารยธรรมของชาว
ยุโรป ไทยในประเทศสยามก็แต่เห็นคุณและมี
ความ นิยมก่อน ชาวประเทศอื่น ๆ ที่ใกล้เคียงกัน
และได้ รับประโยชน์ จากอารย ธรรมนั้น ดีขึ้นมาจน
ทุกวันนี้ ก็เพราะความฉลาดประดานประโยชน์
อันมีในอุปนิสัยของชนชาติไทย จึงเห็นว่าคุณ
ธรรมทั้ง ๓ อย่างที่พรรณนามา ควรนับว่าเป็น
อัครจริย ในอุปนิสัยของชนชาติไทย มาแต่โบราณ
ด้วยประการดังนี้

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงราชทานภาพ ๑๕

๕. ลักษณะ การ ปกครอง ประเทศ สยามชั้น
ด้นยักด้นบรรพ เมื่อดวยังเป็นใหญ่อยู่โดยดำพง
กัต หรือในชนเมื่อมอญเข้ามาอำนาจครอบงำ
กัต จะเป็นอย่างไรข้าพเจ้าหาทราบไม่ เห็นเค้า
เงื่อนปรากฏแต่ลักษณะการปกครองของขอมและ
ของไทย พอสังเกตได้ว่าวิธีการปกครองมาแต่
คติต่างกัน คือพวกขอมปกครองตามคติซึ่งได้มา
จากชาวอินเดีย พวกไทยปกครองตามคติของไทย
ซึ่งพามาจากเมืองเดิม มิได้เอาอย่างชาวอินเดีย
เรื่องค่านานการปกครองของขอมกับของไทยที่เอา
มาใช้ในประเทศสยามก็ต่างกัน คือเมื่อพวกขอม
เข้ามาอำนาจในประเทศสยามนั้น มิได้ปกครอง
เองทั่วทั้งประเทศ ซ่อนพงสังเกตได้ด้วยโบราณ
วัตถุอันเป็นแบบอย่างช่างขอมสร้าง มิปรากฏ
ชนไปฝ้ายเห็นเพียงเมืองสุวรรณโคตมเท่านั้น เห็นอ
นชนไปหามไม่ คงเป็นเพราะตอนข้างเหนือพวก

๑๖ ชุมนุมพระนิพนธ์

อันยังปกครองเป็นประเทศราชชั้นต่อขอม ใน
เรื่องตำนานโยนกก็ปรากฏว่าในสมัยเมื่อพวกขอม
เข้ามาครอบงำนั้น ทางเมืองหริภุญชัยพวกมอญ
ยังปกครอง ทางเหนือขึ้นไปตามชายแม่น้ำโขง
ยังมีเจ้าดาวราชวงศ์ดาวจักราช ครอบครองอยู่อีก
ตำนาน ครั้นพวกไทยได้แดนดาวทางฝ่ายเหนือ
ก็ปกครองตาม จารัต ประเพณี ของไทย ตงมา ทาง
ข้างเหนือ เพราะฉะนั้นในสมัยเมื่อไทยได้เป็น
ใหญ่ ณ เมืองสุโขทัย วิธีการปกครองประเทศ
สยามจึงมีอยู่เป็น ๒ อย่าง เมืองทางฝ่ายเหนือ
ปกครองตามประเพณีไทย เมืองทางฝ่ายใต้ปก-
ครองตามประเพณีขอม ก็แต่ประเพณีการปก-
ครองของขอมกับของไทยเหมือนกันอย่างหนึ่ง ซึ่ง
ถืออาญาสิทธิ์ ของพระเจ้าแผ่นดิน เป็นหลักในการ
ปกครอง มาผิดกันที่พวกขอมถือดัตติตามชาว
อินเดีย สันนิษฐานว่าพระเจ้าแผ่นดินเป็นพระโพธิสัตว์

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า ๑๗

หรือเป็น พระ อิศวร พระ นารายณ์ แบ่ง ภาค ตงมา
เดียงโตกและอาศัยพราหมณ์เป็นเจ้าตำราการปก
ครอง ดัชนีการที่พวกขอมปกครองราษฎร
จึงคล้ายนายปกครองบ้าน ตรงกับภาษาอังกฤษ
ซึ่งเรียกว่า Autocratic Government ดัชนีวิธี
การปกครองของไทยนั้น นับถือพระเจ้าแผ่นดิน
เช่นบิดาของประชาชนทั้งปวง วิธีการปกครอง
ก็เอาดัชนีการปกครองดังกล่าวเป็นคติ เป็นคัม
แต่ถือว่าบิดาเป็นผู้ปกครองครัวเรือน (คำว่า “พ่อ
ครัว” เดิมทีเดียวเห็นจะหมายความว่าผู้ปกครอง
ครัวเรือน อันรวมดาวย่อมรวมครัวไฟกัน ภาย
หลังมาจึงเข้าใจ คำว่าพ่อครัว กลายเป็นผู้ประกอบ
อาหาร) ญาติครัวเรือนรวมกันเป็นบ้านอยู่ใน
ปกครองของ “พ่อบ้าน” ผู้อยู่ในปกครองเรียก
“ลูกบ้าน” ญาติบ้านรวมกันเป็นเมือง ถ้าเป็น

๑๘ ชุมนุมพระนิพนธ์

เมืองชนอยู่ในปกครองของ “พ่อเมือง” ถ้าเป็นเมืองประเทศราช เจ้าเมืองเป็น “ขุน” หาดายเมืองรวม เป็นประเทศ อยู่ใน ปกครองของ พระเจ้าแผ่นดิน แต่โบราณเรียกว่า “พ่อขุน” ข้าราชการตำแหน่งต่าง ๆ ได้นามว่า “ตุ๋นขุน” ดังนี้ จึงเห็นได้ว่า วิธีการปกครองของไทยเป็นอย่างบิดาปกครองบุตร หรือเรียกตามภาษาอังกฤษว่า Paternal Government ยังใช้เป็นหลักวิธีปกครองประเทศสยามสืบมาจนทุกวันนี้

๖. เมื่อไทยได้ปกครองประเทศสยามในเวลาที่มีการปกครองเป็น ๒ อย่างดังกล่าวมา น่าตั้งนิษฐานว่าคงจะเกิดเป็น ปัญหาชนแก กษัตริย์ราชวงศ์พระร่วงตั้งแต่แรก ที่จะปกครองประเทศสยามทั่วไปด้วยวิธีอย่างใดจะเหมาะสมดี และน่าตั้งมิตีว่าคง คิดเห็นด้วย ชุมนุมนี้ดี สามารถ ในการประสานประโยชน์ ว่าควรเด็กเอาการที่ดั่งดั่ง

สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานภาพ ๑๕

ฝ่ายมาปวงใช้เป็นวิธูปปกครองประเทศสยาม แต่
ในสมัยนั้นแรกนั้นไทยยังไม่ได้ศึกษาทราบคุณและ
โทษในวิธูปปกครองของขอมมากนัก จึงใช้กระ-
บวนปกครองโดยวิธูปของไทยมาก่อน ค่อยเดือก
วิธูปปกครองของขอมเพิ่มขึ้นโดยลำดับ ขอนพวง
เห็นได้ในศิลาจารึก ของพระเจ้า รามคำแหง มหา-
ราช ถ้อยคำเป็นภาษาไทยเกือบไม่มีอันปน พระ
เจ้าแผ่นดินก็วางพระองค์แต่เป็นอย่างบิดาของประ
ชาชน เช่นผูกกระดิ่งไว้ที่ประตูพระราชวัง ใคร
มีทุกข์ร้อนก็ให้ไปด้นกระดิ่งร้องทุกข์ได้ดังนี้ แต่
ในจารึก ของ พระมหา กษัตริย์ รัชกาลต่อ ต่อมา
ปรากฏถ้อยคำภาษาขอมและมีพจน์มากจน เป็นอัน
ดับมา แต่วิธูปปกครองอาณาเขตเมื่อครั้งกรุง
สุโขทัยเป็นราชธานี ดูประหัดที่วงอาณาเขต
ซึ่งการบังคับบัญชาอยู่ในรัฐบาลราชธานีปกครอง
เองแทบหนักหนา คือเอาเมืองสุโขทัยเป็นราช

ธานีพระเจ้าแผ่นดินเสด็จประทับ แดงเมืองดก
 หวดงครองรักษาหน้าด่านอยู่ ๔ ด้าน คือเมืองดง
 นาดีย ซึ่งเขยวนเรียกว่าเมืองสุวรรณโคตกอยู่ด้าน
 เห็นอ เมืองตองแคด ซึ่งเขยวนเรียกว่าเมือง
 พิษณุโคตกอยู่ด้านตะวันออก เมืองสระหวง ซึ่ง
 เขยวนเรียกว่าเมืองพิจิตรอยู่ด้านใต้ เมืองกำ
 แพงเพชรอยู่ด้านตะวันตก ระยะทางแต่เมืองหน้า
 ด่านเดินถึงราชธานีเพียงภายใน ๒ วันทุกด้าน นอก
 นั้นออกไป แม่เมื่อพระราชอาณาเขตด้ามกว้าง
 ขวาง อย่างยิ่ง ในรัชกาลของ พระเจ้า ราม คำแห่ง
 มหาราช ก็ให้เป็นเมืองปกครองกันเองเป็นประ
 เทศราชเช่นเมืองยู่ทองเป็นต้นบ้าง เป็นเมืองพ่อ
 เมืองครองบ้าง อาจเป็นด้วยมีความจำเป็นในสมัย
 นั้น เพราะไทยกำลังปราบขอมแม่อำนาจลงมา
 ช้างได้ แต่วิธีควบคุมอาณาเขตด้วยระเบียบการ
 ปกครอง ปล่อยให้เมืองชนมอำนาจมากอย่างนั้น

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงปรากฏ ๒๑

ย่อมมั่นคงแต่เมื่อมีพระเจ้าแผ่นดินอันทรงอำนาจมาก ถ้าพระเจ้าแผ่นดินอ่อนอำนาจเมื่อใด ราชอาณาจักรก็อาจแตกได้โดยง่าย เรื่องพงศาวดารกรุงสุโขทัยก็เช่นนั้น พอดีวงรัชกาลพระเจ้ารามคำแหงมหาราชแล้ว หัวเมืองซึ่งเคยอยู่ในราชอาณาจักรกรุงสุโขทัยก็ตั้งตน แยกกันไปโดยตั้งตนเป็นอิสระบ้าง ตกไปเป็นเมืองขึ้นของก๊กอื่นบ้าง กรุงสุโขทัยอ่อนกำลังลงเป็นอันดับมา จนถึง พ.ศ. ๑๘๘๔ พระเจ้าอู่ทองก็รวบรวมหัวเมืองทางข้างใต้ตั้งเป็นอิสระชน ณ กรุงศรีอยุธยา พระมหาธรรมราชาธิไทย ราชันต์ดาของพระเจ้ารามคำแหงมหาราชก็ไม่สามารถปราบได้ ต้องยอมเป็นไมตรีอย่างประเทศที่เสมอ ครั้นต่อมาถึงรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชพงษ์ยกกองทัพขึ้นไปปราบปราม กษัตริย์สุโขทัยของกษัตริย์ไม่ได้ก็ต้องยอมเป็นประเทศราช ขึ้นต่อ กรุงศรีอยุธยา

รวม เวลา ที่กรุง อยุธยา ได้เป็น ราชธานี ประเทศ
สยามอยู่ไม่เค็มร้อยปี

๗. วิธีการปกครองประเทศสยามเมื่อกรุงศรี
อยุธยาเป็นราชธานี มีเค้าเงื่อนทราบความได้
มากขึ้น ด้วยยังมีหนังสือเก่าซึ่งอาจจะอาศัยค้น
คว้าหาความรู้ได้นอกจากศิลาจารึก คือหนังสือ
เรื่องพระราชพงศาวดาร และหนังสือกฎหมาย
เก่าฉบับพิมพ์เป็นสองเล่มสมุดกันเป็นคน หนึ่ง
หนังสือจดหมาย เหตุซึ่งฝรั่งแต่งไว้ ตั้งแต่ สมัยใน
รัชกาลพระเจ้าทรงธรรมเป็นคนมาอีก จำพวกหนึ่ง
แต่ก็ยัง ต้องอาศัย ต้นฉบับฐาน ประกอบ อีกเป็นอัน
มาก ถึงขั้นนี้ถึงเกิดได้ว่าพวกไทยชาวเมืองชู่ทอง
เคยได้รับความอบรมและเด้อมได้ในประเพณีขอม
มากกว่าพวกเมืองสุโขทัย เพราะไทยที่ตั้งมาอยู่
ข้างใต้ได้เคยปะปนกับพวกขอมมาช้านาน ขอมจะ
พึงเห็นได้ในกฎหมายซึ่งตั้งขึ้นในสมัยนั้น ขอมใช้

สมเด็จพระยาบรมราชานุภาพ ๒๓

ถ้อยคำภาษาเขมรและภาษาดั้งเดิม กึ่งพวก
ชอบชอบใช้ยิ่งกว่าหนังสือ ซึ่งแต่ครั้ง กรุงสุโขทัย
จารึกประเพณีที่ชอบใช้ตามคติชอบมากจน มีข้อ
สำคัญเป็นอุทาหรณ์ เช่นเรื่องทาสกรรมกร ใน
ประเพณีไทยแต่เดิมห้ามไม่ พวกไทยที่ลงมา
อยู่ข้างใต้มารับประพฤติกการใช้ทาส ตามประเพณี
ชอบ มีความปรากฏในบานแผนกกฎหมาย
ลักษณะตักพาทหนึ่ง ว่าเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยา
กับกรุงสุโขทัยเป็นไมตรีกันนั้น มีผู้ลักพาทาส
ในกรุงศรีอยุธยาหนีขึ้นไปเมืองเหนือ พวกเจ้า
เงินกราบทูลพระเจ้าอู่ทองขอให้ไปติดตามเอาทาส
กลับมาว่าเพราะ “เมืองท่านเป็นอันหนึ่งอันเดียว
กันแล้ว” ดังนี้ แต่พระเจ้าอู่ทองหาทรงบัญชา
ตามไม่ ดำรัสตั้งให้ว่ากล่าวเอาแก่ผู้ขายนาย
ประกัน และมีคำสั่งยังใช้กันมาปรากฏอยู่คำหนึ่ง
ซึ่งเรียกผู้พ้นจากทาสว่า “เป็นไท” ดังนี้ พงศ์น-

๒๔ ชุมนุมพระนิพนธ์

นิษฐานได้ว่า เพราะแต่เดิมชนชาติไทยไม่มีที่จะ
เป็นทาส และไทยมารับใช้ประเพณีทาสกรรมกร
จากขอม ทาสจึงได้มีด้อมมาในประเทศสยาม จน
กระทั่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้เด็กเด็ยเมื่อในรัชกาล
ที่ ๕ ถึงกระนั้นการปกครองกรุงศรีอยุธยาที่ยัง
เอาแบบของไทยใช้เป็นหลัก เป็นคัมภีร์การปก-
ครองอาณาเขตเมื่อชนแรกก็วางแบบแผนทำนอง
เดียวกับกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี คือเอา
พระนครศรีอยุธยาเป็นราชธานีอยู่กลาง มีเมือง
หน้าด่านทั้ง ๔ ด้าน เมืองตปบูรอยู่ด่านเหนือ
เมืองนครนายกอยู่ด่านตะวันออก เมืองพระประ-
แดงอยู่ด่านใต้ เมืองสุพรรณบุรีอยู่ด่านตะวันตก
ระยะทางไปมาถึงราชธานีได้ภายใน ๒ วันเช่นเดียว
กัน หัวเมืองนอกจากนั้นก็ยังไม่ปกครองกันเอง
ทั่วไป วิธีการปกครองกรุงศรีอยุธยามาแก้ไข

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงสถาปนากรุงศรีอยุธยา ๒๕

มากเมื่อรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เหตุ
ด้วยเมื่อรัชกาลก่อนได้อาณาเขตกรุงสุโขทัย ซึ่ง
ติดต่อกันเป็นประเทศราช ยย่นมาเป็นเมืองชน
กรุงศรีอยุธยา และตั้งเมืองนครชุมซึ่งเป็นราช
ธานีของประเทศขอมเมื่อปีฉลู พ.ศ. ๑๙๗๖ ใน
สมัยนั้นได้ข้าราชการเมืองสุโขทัยและชาวกรุงกัม
พูชา ทงพวกพราหมณ์ พวกเจ้านาย ท้าวพระยา ซึ่ง
ชำนาญการปกครองมาไว้ในกรุงศรีอยุธยาเป็นอัน
มาก ได้ความรู้ขนบธรรมเนียมราชการบ้านเมือง
ทั้งทางกรุงสุโขทัย และกรุงกัมพูชา ถนัดดีกว่าที่
เคยรู้มาแต่ก่อน จึงเป็นเหตุให้แก้ไขประเพณี
การปกครอง เดิมทั้งแบบแผนในกรุงสุโขทัย
และแบบแผน ขอมใน กรุง กัมพูชา มาปรับปรุง เป็น วิธี
การปกครองกรุงศรีอยุธยาตั้งแต่ในรัชกาลสมเด็จพระ
บรมไตรโลกนาถ และต่อมาในรัชกาลสมเด็จพระ
เจ้าพระรามาริศจักรัศมี ๒ ซึ่งเป็นราชโอรส

๒๖ ชุมนุมพระนิพนธ์

สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ธิราชปครองที่ปรุง
ชนเมื่อระหว่าง พ.ศ. ๑๙๙๑ จน พ.ศ. ๒๐๗๒ ใน
๒ รัชกาลที่กล่าวมาจึงได้เป็นเหตุของธิราชปครอง
ประเทศสยามตั้งมา ถึงแก่ไขบางในบางสมัย
ก็เบียดแค้นเกิดความ คัดหวัดวิชัยยังคงอยู่จนถึง
กรุงรัตนโกสินทร์

๘. ทนจะว่าด้วยลักษณะการปกครอง ซึ่ง
ได้ตั้งเป็นแบบสมบูรณ์ครั้งกรุงศรีอยุธยา พรรณ
นาที่ตระแผนกออกไป ลักษณะการปกครองอาณา
เขตนั้น มีเค้าเงื่อนปรากฏอยู่ในกฎหมายที่ยึด
และทำเนียบคดีคินาหัวเมือง ว่าเด็กแบบที่มีเมือง
ถูกหวอง ๕ ด้านราชธานีอย่างแต่ก่อน ขยายเขต
การปกครองของราชธานีกว้างขวางออกไปโดย
รอบ ถ้าจะเรียกนามตามท้องที่ในปัจจุบันนี้ ก็คือ
รวมมณฑลราชบุรี มณฑลนครชัยศรี มณฑล
นครสวรรค์ (เพียงเมืองชัยนาท) มณฑลปราจีน

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระราชทานภาพ ๒๓

เข้าอยู่ในวงราชธานี กำหนดบรรดาเมืองซึ่งอยู่ในวงราชธานีเป็นเมืองหน้าด่าน มีฝรั่งกับกรมการเป็นพนักงานปกครอง ซึ่งอยู่ในอำนาจเจ้ากระทรวงต่าง ๆ ที่ในราชธานี หัวเมืองซึ่งอยู่ภายนอกวงราชธานีออกไป คงเป็นเพราะอยู่ไกลจะปกครองจากราชธานีไม่สะดวก หรือเพราะอยู่หน้าด่านชายแดน จึงจัดเป็นเมืองพระยามหานคร ชั้นเอก ชั้นโท ชั้นตรี โดยลำดับกันตามขนาดและความสำคัญขงเมือง เมืองชั้นต้นต่อมาเรียกว่า "หัวเมืองชั้นนอก" ต่างมีเมืองชั้นอยู่ในอาณาเขตทำนองเดียวกับวงราชธานี และบรรดาเมืองชั้นนอกนั้น สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทรงตั้งพระราชวงศ์ หรือ ข้าราชการ กวรวุฒิสถาบัน เป็นผู้สำเร็จราชการเมือง มีอำนาจบังคับบัญชาดีดัดราชการอย่างเป็นผู้ต่างพระองค์ทุกอย่าง และมีกรมการพนักงาน ปกครอง ทุกแผนก อย่าง เช่น ในราชธานี

๒๘ ชุมนุมพระนิพนธ์

หัวเมือง ค่อนออกไป ชิง เป็น เมือง ต่างชาติ ต่าง
ภาษา อยู่ชายแดนต่อประเทศอื่น ให้เป็นเมือง
ประเทศราช มีเจ้านายของชนชาตินั้นเองปกครอง
ตามจารีตประเพณีของชนชาตินั้น ๆ เป็นแต่ใคร
จะเป็นเจ้าเมืองต้องบอกเข้ามาทูลขอให้สมเด็จพระ
เจ้าแผ่นดิน ณ กรุงศรีอยุธยาทรงตั้ง และเมือง
นั้นต้องถวายต้นไม้ทอง เงิน กับเครื่องราชบรร
ณาการมีกำหนด ๓ ปีครั้ง ๑

ด้านการปกครอง ทั้งที่ ภายใน เขต เมืองอัน
หนึ่งนั้น มีเค้าเงื่อนอยู่ในกฎหมายหลายบท คือ
พระราชกำหนดเก่าเป็นต้น การปกครองตั้งตน
แต่ “บ้าน” มีผู้ใหญ่บ้านซึ่งฉวราชการเมือง
เดือกตั้งเป็นหัวหน้า หาดายบ้านรวมกันเป็น “คำ
บด” มีกำนันเป็นหัวหน้า ตัวกำนันมักได้รับบรร
ดาศักดิ์เป็น “พน” หาดายคำบดรวมเป็น “แขวง”
มีหมื่นแขวงเป็นผู้ปกครอง หาดายแขวงรวมเป็น

สมเด็จพระยามหาราชานุภาพ ๒๕

เมือง มัธยมหรือพระยามหานครเป็นผู้ปกครอง
เป็นที่ตั้งระเบียบการปกครองของท้องถิ่น

๕. ทนจะพรรณนาว่าด้วยวิธปกครองคนตาม

ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณคือ
ไป เนื่องในเรื่องที่กล่าวตอนนั้นข้าพเจ้ายังจำได้อยู่
ว่าเมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่
หัว โปรดให้ตั้งพระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์
ทหาร เมื่อรัตนโกสินทร์ ศก ๑๒๒ (พ.ศ. ๒๔๔๖)
มีคนเข้าใจกันโดยมากว่า รับเอา ประเพณี ฝรั่งเศส
มาใช้ ผู้ที่ไม่เห็นชอบด้วยบางคนก็กล่าวหาว่า ไม่ควร
จะเกณฑ์ผู้คนเป็นทหารทั่วทั้งบ้านทั้งเมือง รัฐ
บาลอยากจะมีทหารเท่าใด ก็ควรจ้างเอาอย่าง
ทหารอังกฤษ ความเข้าใจเช่นนี้จะยังมีอยู่หรือ
ไม่ข้าพเจ้าไม่ทราบแน่ แต่ความจริงการที่เกณฑ์
ชายฉกรรจ์ทุกคนเป็นทหารนั้น เป็นประเพณีของ
ไทยไซ้มาเก่าแก่ ดูเหมือนก่อนตั้งกรุงสุโขทัย

๓๐   ชุมนุมพระนิพนธ์

ก็ว่าได้ ไซ้แต่เท่านั้น ถึงฉิการปกครองประเทศ
สยาม ถ้าว่าด้วยฉิการปกครองผู้คนที่ใช้ฉิการป-
ครองอย่างทหารมาแต่ดั้งเดิม การฝ้ายพดเรือน
เหมือนแต่อย่างฝากไว้ให้ทหารช่วยทำ จะยกตัว
อย่างให้เห็นง่าย ๆ เช่นเจ้ากระทรวงการพด-
เรือน แต่ก่อนก็ฉิการแต่เป็นนายพดยงเรียกว่า
“เสนาบดี” อันแปลว่านายพดติคอยู่จนทุกฉิการ
เพราะเหตุที่ฉิการปกครองประเทศสยาม แต่เดิมที่ใช้
ฉิการทหารเป็นหลัก ครั้นเมื่อสมัยต่อมาการ
ที่ควรทำก็ฉิการต่างต่าง และมีการต่าง ๆ อัน
เป็นฝ้ายพดเรือนทวชน ก็ฉิการฉิการทหาร
เข้าประสาน การ พด เรือน มาก จน เป็น อันดับ มา
ลักษณะการทหารแต่เดิมจึงฉิการไป แต่ยังคง
เป็นหลักอยู่หาได้ฉิการไม่ ที่คนเขาใจฉิการไป ก็ด้วย
แต่โบราณยังไม่มีฉิการพิมพ์หนังสือ การคังหรือ
แก้ไขพระราชกำหนดกฎหมายอันใด ก็เป็นแต่

สมเด็จพระยามะยาดำรงราชานุภาพ ๓๑

เขียนดงบนแผ่นกระดาษ เขาไปป่าร้องโฆษณา
แล้วดอกงเด็มต้มครกษาไว้ไม่กี่ฉบับ ผู้ที่จะได้
อ่านก็น้อย ครั้นผู้ที่ได้อ่านหมดตัวไป ก็มีใครจะ
มีใครรู้เรื่องราวและเหตุผลต้นปลายว่า การ
เรื่องนั้น ๆ เป็นมาอย่างไร

หลักแห่ง วิถีการปกครอง ของไทย แท้จริง มี
ความ ๒ ข้อเป็นสำคัญ คือพระราชอาณาสิทธิ์
ของพระเจ้าแผ่นดินข้อ ๑ กับการที่บังคับให้บรร
ดาชายฉกรรจ์ มีหน้าที่ ต้องเป็น ทหาร สำหรับช่วย
รักษายบ้านเมืองอีกข้อ ๑ ใช้คำว่า “ทำราชการ”
แปลว่าการของพระเจ้าแผ่นดิน เพราะเหตุที่
พระเจ้าแผ่นดิน ผู้ทรง อาญาสิทธิ์ เป็นประมุข แห่ง
การรักษายบ้านเมือง หน้าที่อันถ่วงความทวณหมด
ทุกชั้นบรรดาศักดิ์ ผิดกันแต่ให้ทำการต่างกัน
ตามความ สามารถ ของบุคคล ต่างชั้น ต่างจำพวก
เพื่อให้ได้ผลดีอย่างยิ่งแก่บ้านเมือง ถ้าแต่โดย

๓๒ ชุมนุมพระนิพนธ์

ตัวนายฉกรรจ์ที่เป็นไพร่พลเมื่อนั้น มีหน้าที่คงจะกล่าวโดยสังเขปต่อไปนี้ คือ

๑. เมื่อมีอายุได้ ๑๗ ปี ต้องเข้าทะเบียนเป็น "ไพร่ส้ม" ให้มีตนายฝึกหัดและใช้ดี้อย (จะมีกำหนดก็ไปยังค้นหาหลักฐานไม่พบ เพราะชนหลังมากตายเป็นอยู่ตลอดอายุของนายไปเสีย ข้าพเจ้าตั้งพระราชดำริว่าเดิมจะมีกำหนด ๒ ปี) ครั้นอายุได้ ๒๐ ปี (ปลดจากไพร่ส้ม) ไปเป็น "ไพร่หวดง" มีหน้าที่รับราชการแผ่นดิน ผู้อื่นจะเอาไปใช้ดี้อยไม่ได้ อยู่ในเขตรับราชการไปจนอายุได้ ๖๐ ปี จึงปลดด้วยเหตุชรา หรือมีฉะนั้นแม่อายุยังไม่ถึง ๖๐ ปี ถ้ามีบุตรตั้งเข้ารับราชการ ๓ คน ก็ปลดบิดาให้พ้นจากราชการเหมือนกัน

๒. ชายฉกรรจ์ทุกคนต้องเข้าสังกัดอยู่ในกรมใดกรมหนึ่ง จะถอยตัวอยู่ไม่ได้ ถูกหุดานเหตุนั้นตั้งดับก็สังกัดอยู่ในกรมนั้นเหมือนกัน จะย้าย

สมเด็จพระบรมราชาธิบดี ๓๓

กรมได้ขอได้รับอนุญาต เพราะเหตุนี้ถ้าตั้งกติกกรม
ในราชธานี ไพร่กรมหนักคงตั้งฐานอยู่ในวง
หวงเมืองราชธานี ถ้าเป็นไพร่คงเมืองชนนอก เมือง
ไหนก็ตั้งอยู่ในแขวงเมืองนั้น ทงนเพื่อประโยชน์
ในเวดตามการศึกสงครามเกิดขึ้น จะได้เรียกกระตม
คนได้ทันท่วงที รวมคนในวงราชธานีเป็นกองทัพ
หลวง และรวมคนในเมืองชนนอกเป็นเมืองและ
กองพล หรืออย่างอื่นตามกำลังของเมืองนั้น ๆ

๓. ในเวดปฏิบัติไพร่หลวงในวงราชธานีต้อง
เข้ามาประจำราชการปีละ ๒ เดือน ได้อยู่ว่างปีละ
๒ เดือน กำหนดเวดมาประจำราชการ เช่นว่า
เรียกว่าเข้าเวร ต้องเอาเสบียงของตนมากินเอง
ด้วย เมื่อถึงสมัยกรุงธนบุรีตั้งเวดเวรตั้งคงแต่ ๔
เดือน ครนต่อมาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ลดลง
อีกเดือนหนึ่ง คงต้องมาเข้าเวรประจำราชการแต่

๓๔ ชุมนุมพระนิพนธ์

ปีละ ๓ เดือน

มีความชอบหนึ่ง เนื่องต่อกรที่ชายฉกรรจ์ต้อง
มาเข้าเวรดังกล่าวมา ซึ่งคนทั้งหลายยังไม่รู้หรือ
เข้าใจผิดอยู่โดยมาก ควรจะกล่าวอธิบายแทรก
ดังครุฑ คือเมื่อตอนกลางดึกกรุงศรีอยุธยา รัช-
บาต ต้องการ คิวเงินใช้ ยิ่งกว่าได้ ตัวคนมาเข้าเวร
จึงยอม อนุญาตให้ไพร่ซึ่งไม่ปรารถนา จะเข้าเวร
เสียเงิน “ค่าราชการ” เหมือนอย่างจ้างคนแทน
ตัวได้ เมื่อมาถึงรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์ ข้า
ราชการต้องเสียปีละ ๑๘ บาท มีผู้สมัครเสียเงินค่า
ราชการแทนเข้าเวรเป็นพัน ครั้นถึงรัชกาลที่ ๕
เมื่อตั้งพระราชบัญญัติ ดกษณะ เกณฑ์ทหารแล้ว
โปรดให้ผู้ซึ่งไม่ต้องถูกเกณฑ์เป็นทหารคงเสียเงิน
ค่าราชการแต่ปีละ ๖ บาท เท่ากับมีหน้าที่ของเขา
เวรรับราชการปีละเดือนหนึ่ง ต่อมาในรัชกาลที่ ๖
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแก้ไข

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระราชทานภาพ ๓๕

ให้เรียกว่า รัชชูปการ และโปรดให้พวก ขา
ยฉกรรจ์ซึ่งเคยได้รับความยกเว้นด้วยปราศจากเหตุ
อันสมควรต้องเสียด้วย แม้ที่สุดจนพระองค์เองก็
ทรงยอมเสียการรัชชูปการปีละ ๖ บาทเหมือนกับคน
อื่น ๆ เงินค่ารัชชูปการมิได้เป็นภาษีอากรที่ทรงชน
ใหม่ เป็นเรื่องแก้ไขลดหย่อนลงมาจากค่าราชการ
อันมีประเพณีเดิมตั้งแต่ดั่งมา

จะยกตัวถ่วงถึงวิถีเกณฑ์ไพร่รับราชการตาม
ประเพณีโบราณต่อไป ส่วนหัวเมืองพระยามหา
นครนั ในเขตปกครองไม่ต้องการ ตัวไพร่เข้ามา
ประจำราชการมากเหมือนที่ในราชธานี รัฐบาด
จึงคิดให้มีวิธีส่งด้วยแทนเข้าเวร เพราะหัวเมือง
เหล่านั้น มีป่าดง และภูเขา อันเป็นที่ มี หรือที่เกิดตั้ง
ของคองการ ใช้สำหรับราชการบ้านเมือง ยกตัว
อย่างดั่งดินประสิวที่สำหรับทำดินปืน ต้องใช้มูล
ค่างคาวอันมีในป่าตามหัวเมือง และ ดิบกสำหรับ

๓๖ ชุมนุมพระนิพนธ์

ทำกระตุนปั่นอันมีมากในมณฑลเกิดเป็นต้น จึง
อนุญาตให้ไพร่ในท้องถิ่น ๆ หนึ่ง ของซึ่งรัฐบาล
ต้องการใช้มาส่ง โดยกำหนดปีละเท่า่นั้น ๆ แทนที่
ต้องมาเข้าเฝ้ารับราชการ จึงเกิดมีวิธีเกณฑ์ด้วย
ด้วยประการฉะนี้

คราวนั้นจะว่าด้วย บุคคลซึ่งเป็น ชนนาย สำหรับ
ควบคุมบังคับบัญชาไพร่ อันต้องเป็น คนมีความดำ
มารยิ่งกว่าไพร่พลสามัญ ก็ในสมัยโบราณนั้น
ยังไม่มีโรงเรียน ซึ่งใครสมัครเรียน วิชาอย่างไรจะ
อาจเรียนได้ตามชอบใจ บุคคลทั้งหลายได้อาศัย
ศึกษาวิชาการต่าง ๆ ในสกุล ของตน เป็นประมาณ
เป็นต้นว่าบุคคลซึ่งเกิดในตระกูลผู้ปกครอง เช่น
ราชสกุลก็ดี สกุลเด่หน้าบดเดะเจ้านายการเมืองก็ดี
ย่อมได้โอกาสศึกษาวิชาการปกครองมากกว่าบุคคล
จำพวก ที่ เกิดใน สกุล ทำ ส่วน ทำ นานา วิชา ด้ย ด้ย
เพราะเหตุนี้ในวิธีการควบคุมคนแต่โบราณผู้เป็น

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงบำเพ็ญพระราชกุศล ๓๗

ขุนนางจึงมักอยู่ในตักทวดซึ่งได้คุ้นเคยแก่ราชการ
ที่ทาบติดกันมา เป็นอย่างนั้นตลอดดั่งไปจนนายขุนคำ
ที่เรียกว่าขุนหมื่น แต่จะได้มีกฎหมายให้เป็นนาย
และเป็นไพร่ตามชนบคคตนั้นหามิได้ มีกฎหมาย
ลักษณะอันหนึ่ง ตั้งขึ้นเมื่อในรัชกาลสมเด็จพระ
บรมไตรโลกนาถ เรียกว่า “พระราชกำหนด
กักตึกนา” ว่าด้วยกรรมสิทธิ์กักตึกนา ให้บุคคลเป็น
เจ้าของที่นาได้มากและน้อยกว่ากันตามยศ เป็น
ต้นว่าพระมหาอุปราชจะมีนาได้เพียง ๕๕ ไร่ที่เป็น
อย่างมาก และเจ้าพระยาจะมีนาได้ไม่เกินหมื่นไร่
และตลอดที่ราดงมาตามยศบุคคลโดยลำดับ จนถึง
ไพร่สามัญกำหนดให้มีนาได้เพียง คนละ ๒๕ ไร่เป็น
อย่างมากดังนี้ มุตเหตุเดิมก็เห็นจะประสงค์เพียง
ห้ามมิให้ใครหวงที่นาไว้ เกินกว่ากำลังที่จะทำ
ให้เกิดผลได้ แต่ภายหลังมาเกณฑ์เอาศักดินาตาม
กฎหมายไปใช้ เป็นหลักในการ อย่างอื่นอีกหลาย

๓๘ ชุมนุมนพระนิพนธ์

อย่าง ที่ดำคณุนค้อเอาไปใช้เป็นอตราดำหรับ
ปรับใหม่ ดังเช่นผู้ทำคามผิดในคดีอย่างเดียวกัน
ถ้ามียศเป็นนายพลต้องเสียเงินค่าปรับมากกว่านาย
พัน เพราะศักดิ์นามากกว่ากัน หรือถ้าปรับใหม่
ให้แก่กัน ในคดีอย่างเดียวกัน ถ้าไพร่กระทำผิด
คือไพร่ ปรับทำชวญกันตามศักดิ์นาไพร่ ถ้าไพร่
กระทำผิดต่อขุนนาง ต้องเอาศักดิ์นาขุนนางปรับ
ไพร่ แต่ถ้าขุนนางกระทำผิดต่อไพร่ ก็เอาศักดิ์นา
ขุนนางนั้นเองปรับทำชวญไพร่ดังนี้

อีกอย่างหนึ่ง ในกาที่ เป็นความกัน ในโรง
ศาล ยอมให้ ผู้มีศักดิ์นา ตั้งแต่ ๕๐๐ ไว้ชนไปแต่ง
ทนาย ว่าความ แทนตัวได้ ประโยชน์ ที่ได้ ด้วย
ศักดิ์นายมีค้อไป จนถึง เขาดำคบบน ที่เผาและ
อย่างอื่น ๆ ออก จึงเป็นขอดำคณุนหนึ่งซึ่งทำให้
คนปรารณนายศักดิ์ศักดิ์ แต่บุคคลซึ่งเป็นนายตาม
ประเพณีโบราณต้องรับราชการเป็นนิจ และไม่มีพิน

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงราชานุภาพ ๓๕

ราชการได้เมื่ออายุถึง ๒๐ เหมือนอย่างไร และ
ไม่ได้รับผลประโยชน์โดยตรงจากรัฐบาล (เช่นรับ
เงินเดือนกันทุกวันนี้) ผลประโยชน์ที่ได้ในตำแหน่ง
ได้จากอุปการะจากไพร่ที่อยู่ในบังคับบัญชาของตน
คือได้อาศัยใช้สอยพวกสมพด และได้อั่งของซึ่ง
พวกไพร่หุดวงเพาะปลูก หรือทำมาหาได้แบ่งส่วน
มาให้กำหนดโดยใจสมัคร ถ้าแต่ละคนายเป็นคำ-
แหน่ง ทำราชการ อันเกิด ค่าธรรมเนียม เช่นค่า
ประทับตราตำแหน่ง เป็นต้น ก็ได้ค่าธรรมเนียม
เป็นประโยชน์ในตำแหน่งด้วย ผู้ว่าราชการตาม
หัวเมืองยังได้ค่าปรับอันเป็นภาคหุดวง เรียกว่า
“เงินพินัย” เป็นผลประโยชน์ด้วยดังนี้

ตำแหน่ง ข้าราชการ ทงปวง มีทำเนียบเป็นกำ-
หนดมาแต่โบราณ ทุกฉะฉานยังใช้อยู่ แต่ไม่ตรง
กับเช่นใช้ในโบราณสมัย ในทำเนียบนั้น กำหนด
ศักดิ์อีก ๓ อย่าง นอกจากศักดิ์หน้าที่กล่าวมาแล้ว

๔๐ ชุมนุมพระนิพนธ์

คือ “ยศ” เช่นเป็น เจ้าพระยา พระยา พระ
หุดอง ขุน หิมน อย่าง ๑ “ราชทินนาม” เช่น
ที่เรียกว่า เจ้าพระยามหาเสนาบดีพระยาราชนถ
พระอินทรเทพ หุดองคชศักดิ์ ขุนมหาดีทิวโหวหาร
เป็นต้นอย่าง ๑ “ตำแหน่ง” เช่น เป็นเสนาบดี
หรือปลัดหุดอง เจ้ากรม ปลัดกรม สมุห-
บัญชีเป็นต้นอย่าง ๑ แต่โบราณศักดิ์ทั้ง ๓ กับทั้ง
ศักดิ์นารวมอยู่ในตัวบุคคลคนเดียว และเฉพาะแต่
ในกระทรวงและกรมเดียวกัน เป็นต้นว่า ถ้าใคร
ได้ราชทินนามว่า “มหาเสนา” คงต้องเป็นเจ้า
พระยา และเป็นตำแหน่งอัครมหาเสนาบดีกระทรวง
กลาโหม หรือโปรดให้ใครเป็นอัครมหา
เสนาบดีกลาโหม ก็คงต้องมีนามว่า “มหาเสนา”
และมียศเป็นเจ้าพระยาด้วยดังนี้ ข้าราชการตำแหน่ง
อื่นและชนอื่น กระทรวงอื่น ก็เป็นเช่นเดียวกัน
ตลอดถึงข้าราชการหัวเมือง เช่นผู้ว่าราชการ

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงบำเพ็ญพระราชกุศล ๕๑

เมืองพิษณุโลกก็ทรงเป็นเจ้าพระยา (หรือพระยา) ดุรดีหิ ผู้ว่าราชการเมืองสุพรรณบุรีก็ทรงเป็นพระยา (หรือพระ) ดุรดีสงคราม ถึงเปลี่ยนตัวคนชื่อก็คงอยู่กับตำแหน่ง ไม่มีกิจที่จะต้องถามว่าเคยวันใครเป็นเด่นาบคักระทรวงกลาโหม หรือว่าใครเป็นปลัดทูลฉลองกระทรวงมหาดไทย เพราะคงชื่อว่าเป็นเจ้าพระยามหาเสนา และพระยาราชนุกุลอยู่เป็นนิจ ประเพณีเช่นว่ามาในโบราณสมัยทำนองจะแต่เห็นประโยชน์อย่างนี้ คือให้คนทั้งหลายต้องศึกษาเพ่งทำเนียบทศวงศ์ ก็อาจรู้ได้ว่าใครเป็นใคร ทุกตำแหน่ง ทุกกระทรวง มีพักต้องชวณชวดยิ่งกว่านั้น แต่ลักษณะการตั้งข้าราชการแต่โบราณ เป็นแต่เอาลักษณะบริบดังเดอมัหมายบอกไปยังเจ้ากระทรวง คือในรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระราชดำริให้มี ตัญญาบัตร พระราชทานต่อพระ

๔๒ ชุมนุมพระนิพนธ์

หัตถ์เป็นประเพณีดีขึ้นมา

๓๐ ทนจะแต่งอธิบายระเบียบกระทรวงราชการแต่โบราณต่อไป ได้ก็ด่าว่ามาแต่ว่าราชการปกครองประเทศสยามแต่โบราณเอาการทหารเป็นหลัก การพลเรือนเอาแต่อาศัยใช้ทหารทำหลักของจริงยังใช้มาปรากฏจนในรัชกาลที่ ๕ กรุงรัตนโกสินทร์ เช่นเมื่อคราวยกกองทัพไปปราบพวกล้อ ครึ่งบกขุน พ.ศ. ๒๔๓๘ คิวแม่ทัพคือเจ้าพระยาภูธราภัยยกดี เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงก็ดี ก็เป็นข้าราชการตำแหน่งฝ่ายพลเรือน พวกนายทัพนายกองและไพร่พลก็รวมกัน ทั้งกรมฝ่ายทหารและกรมฝ่ายพลเรือน มิได้เกณฑ์แค่กรมฝ่ายทหารฝ่ายเดียว เห็นได้ชัดว่าหลักเดิมถือว่าบรรดาคนทั้งหลายต้องเป็นทหารด้วยกันหมด แต่จริงเพิ่งมาแยกการฝ่ายพลเรือนขาดจากทหารเมื่อตั้งพระราชบัญญัติ ลักษณะเกณฑ์ทหารใน พ.ศ.

สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๕ ๔๓

๒๔๔๖ ดัชนีการพดเรือนแคโบราณจัดเป็น ๔
แผนกเรียกว่า เมือง วง คดง นา หรือเรียก
รวมกันว่า "จตุตถมก" แปลว่าหลักทั้ง ๔ ดัชนี
ที่จัดระเบียบการพดเรือนเป็น ๔ แผนกนั้น ดัชนี
นั้นฐานว่าจะเป็นคำรามาคู่อินเดีย ด้วยประเทศ
อันที่ใกล้เคียงกับพม่ากดี เขมรกดี คดอดจนชวา
มลายู แบ่งเป็น ๔ แผนกทำนองเดียวกันทั้งนั้น ไทย
เราคงได้แบบมาจากพวกขอม เหตุที่แบ่งเป็น ๔
แผนกนั้น บางที่จะเอาหลักทางทหารมาใช้นั่นเอง
คือให้เดนาบดีผู้เป็นหัวหน้าจตุรงค์เดนา ทำการ
พดเรือนคนละแผนก จะกล่าวอธิบายดัชนีการ
พดเรือนที่ตะแปกค่อไป คอ

เดนาบดีกรมเมือง เป็นพนักงานปกครองท้อง
ที่ รักษาสันติสุข บังคับบัญชาบรรดาไพร่บ้าน
พดเมืองเมื่ออยู่ในท้องที่ ฐานฐาน ภูมิตำแหน่งของตน
ทั่วไป

๔๔ ชุมนุมพระนิพนธ์

เสนาบดีกรมวัง เป็นหัวหน้าในพระราชสำนัก และเป็นเจ้า กระทบวง ยุติธรรม ด้วย จึงมีนามว่า “ธรรมาธิกรณ” อันเหตุที่กระทบวงจะได้ว่าการยุติธรรมด้วยนั้น เพราะประเพณีโบราณถือ เป็นคติเหมือนกันหมดทุกประเทศ แม้จนในยุโรป ว่าพระเจ้าแผ่นดิน เป็นผู้ประทานยุติธรรมแก่ไพร่ ฟัวซ่าแผ่นดิน หรือถ้าจะว่าอย่างเข้าใจได้ง่ายๆ พระเจ้าแผ่นดินเป็นผู้ทรง บัญญัติให้ราษฎร ประพฤติอย่างไร หรือห้ามมิให้ประพฤติอย่างไร กับ ทงเมื่อราษฎรเกิดคดี ด้วยเบียดเบียนกันกัด หรือ ด้วยเกี่ยงแย่งกันกัด ใครนำความมากราบทูลพระ เจ้าแผ่นดิน ๆ เป็นผู้ซึ่งจะชี้ว่าผู้ใดผิด และบังคับให้ ต้องรับโทษตามสมควรแก่ความผิดนั้น ลักษณะ การเช่นนั้นพระเจ้าแผ่นดินซึ่งทรงปกครองพระราช อาณาเขต กว้างขวาง ก็พึงวิสัย ที่จะ ทรง ปฏิบัติได้ แม้เช่นหนบางพระองค์ ดังเช่นพระเจ้ารามคำแหง

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระประชวร ๔๕

มหาราชก็พอพระราชหฤทัยจะประพฤติกิจการที่ประคองพระราชวัง เพื่อให้ราษฎรมาตั้งกระดิ่งถวายฎีกาได้ แต่ก็ได้ประโยชน์แก่ราษฎรที่อยู่ในเมืองสุโขทัย หาเป็นประโยชน์แก่ผู้ซึ่งอยู่ห่างไกลไม่ ด้วยเหตุนี้พระเจ้าแผ่นดินจึงต้องแบ่งพระราชอำนาจให้ มีผู้อื่น ช่วยในการ รักษาความยุติธรรม แต่เพื่อจะเอาการนั้นไว้ให้ใกล้พระเนตรพระภรรยา จึงโปรดให้เสนาบดีกระทรวงวังซึ่งเป็นผู้ใกล้ชิดพระองค์ เป็นเจ้าหน้าที่ กระทรวงยุติธรรม และมีอำนาจตั้งยกกรมตำรวจออกไปอยู่ตามหัวเมืองเมืองตะคน สำหรับบอกรายงานการรักษาความยุติธรรมในเมืองนั้นๆ เข้ามาให้พระเจ้าแผ่นดินทรงทราบด้วย วิธีการ ศาลยุติธรรม แต่โบราณเป็นอย่างไร จะแสดงอธิบายในที่อื่นต่อไปข้างหน้า

เสนาบดีกระทรวงพระคลัง เป็นพนักงานรับ

๔๖ ชุมนุมนพระนิพนธ์

จ่ายและเก็บรักษาพระราชทรัพย์อันได้มาแต่ด้วย
ค่าอากร หรือที่เราเรียกกันทุกวันนี้ว่าภาษีอากร
เมื่อ สมัย กรุง ศรี ออยุธยาปรากฏว่ากำหนด เป็น ๔
ประเภท เรียกว่าจังกอบประเภท ๑ อากรประ-
เภท ๑ ด้วยประเภท ๑ ฤชาประเภท ๑ อธิบายมี
อยู่ใน กฎหมายลักษณะ พระ ธรรมเนียม บ้าง ใน
ลักษณะอาญาหลวงบ้าง อยู่ในหนังสือมองดีเออ
เคอดาจูแบร์ราชทูตฝรั่งเศสแต่งบ้าง จะรวมมา
แจ้งเป็นดังเขป

ที่เรียกว่าจังกอบนั้น คือ เก็บชก ดินค้า เป็น
ส่วนใด หรือเก็บเงินเป็น อัตรา ตาม ขนาดยาน
พาหนะซึ่งขนดินค้าเมื่อผ่านด่านขนอน ประเพณี
เก็บจังกอบเห็นจะมีมาแต่ก่อนไทยได้ เป็นใหญ่ใน
ประเทศสยาม ด้วยปรากฏในจารึกของพระเจ้า
รามคำแหงมหาราชว่า โปรดเด็กจังกอบในเมือง
สุโขทัย แต่ภาษีอากรอย่างอื่น ประเภทใดจะตั้ง

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระประชวร ๔๗

เมื่อใดไม่ทราบแน่

ที่เรียกว่าอากรณ^๕ คือเก็บชักด่อนผดประ-
โยชน์ซึ่งราษฎรทำมาหาได้ด้วยประกอบการต่างๆ
เช่นทำเรือก่ดวนเป็นต้น หรือโดยได้รับดีทริจาก
รัฐบาล เช่น อนุญาตให้ขุดหาแร่และเก็บของใน
ป่าหรือจับปลาในนาหรือตมก่ดวนด์ราเป็นต้น

ที่เรียกว่าด้วยน^๕ คือยอมอนุญาตให้บุคคล
บางจำพวกดั่งดั่งของ ซึ่งรัฐบาลต้องการใช้แทน
แรงคนที่จะต้องเข้ามา ประจำ ทำราชการ โดยเหตุ
ดั่งกล่าวมาแต่ก่อน

ที่เรียกว่าฤชาน^๕ เรียกจากการต่างๆ ซึ่งรัฐ
บาลต้องทำให้เฉพาะตัวบุคคล คือที่เราเรียกกัน
ทุกวันนี้ว่าค่าธรรมเนียมตดอดจงบัยปรับ ก็พระ
ราชทรัพย์ที่ได้นั้นเป็นตวงเงินบาง เป็นดั่งของต่างๆ
บ้าง มีคดงด์ำหรับเก็บแยกกันตามประเภท เช่น
คดงด์ำหรับเก็บเงินทองเป็นต้น จึงมีค่า

๔๘ ชุมนุมพระนิพนธ์

เรียกกันว่าติดต้องท้องพระคลัง

ที่เรียกว่าภาษี คือเหมือนจะเกิดแต่ใหม่ผู้รับ
ประมัตถ์เงินดั่งเงินหดวง ภาษีอย่างใดใครรับประ-
มัตถ์เงินมากกว่าเพื่อนผู้หนักได้เป็นเจ้าของภาษี ได้
ยินว่าเพงมชนเมอรัชกาลที่ ๒ กรุงรัตนโกสินทร์
ที่กรมพระคลังได้ว่าการ ต่างประเทศ ด้วยนั้น
มีผู้มาแต่ตอนกลาง ดัมย กรุงศรีอยุธยาเป็นราช
ธานี เหตุด้วยเมื่อมีชาวต่างประเทศเดินเรือเข้ามา
ค้าขาย เป็นหน้าที่ของกรมพระคลังจะต้องซอด้ง
ของที่ต้องการใช้ในราชการ และขายของด้วยซึ่ง
มีอยู่ในพระคลังเหลือใช้ด้วย ความเกี่ยวข้องใน
ระหว่างชาวต่างประเทศ กับกรม พระคลังเกิด แต่
ด้วยเรื่องการค้าขายขึ้นมด และเคยมาถึงภาร
ชระอย่างอื่นซึ่งเกี่ยวกับชาวต่างประเทศ เหตุด้วย
กรมพระคลังคุ้นเคยกับชาวต่างประเทศยิ่งกว่ากรม
อื่น จึงเคยมีหน้าที่เป็นพนักงานสำหรับบรรดาการ

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงราชูปถัมภ์ ๔๕

ที่เกี่ยวกับชาวต่างประเทศอีกแผนกหนึ่ง เรียกว่า "กรมท่า" เพราะบังคับการค้าที่เรือต่างประเทศเข้ามาค้าขาย การพระคดียังกับการต่างประเทศรวมอยู่ในเดิมนับแต่ครั้งมาจน กรุงรัตนโกสินทร์ เพิ่งแยกเป็นต่างแผนกกันเมื่อปลายรัชกาลที่ ๔ และมากำหนดเป็นกระทรวงเดิมนับแต่ครั้งเรียกว่า กระทรวง การต่างประเทศกระทรวงหนึ่ง กระทรวงพระคลังกระทรวงหนึ่ง เมื่อในรัชกาลที่ ๕

เดิมนับแต่ครั้งนั้น แต่โบราณมีหน้าที่เป็นพนักงานตรวจตรา การทำไร่นา และออก ดิถีตนา ซึ่งถือว่าเป็นการสำคัญอย่างยิ่ง ด้วยการทำนาเป็นอาชีพของราษฎรในประเทศนี้ยิ่งกว่าการอย่างอื่น แต่หาได้เกี่ยวข้องกับให้กรรมสิทธิ์ที่นาที่สวนไม้ ที่บ้านกรมเมืองเป็นผู้ให้กรรมสิทธิ์ที่สวนกรม พระคลังเป็นผู้ให้กรรมสิทธิ์ หน้า

๕๐ ชุมนุมพระนิพนธ์

ที่กรมหน้าอกอย่างหนึ่งนั่น คือเก็บหางข้าวชนฉาง
หลอดซึ่งนับว่าเป็นการสำคัญ ด้วยเด็บบึงอาหาร
เป็นกำลังของอพยพสำหรับป้องกันบ้านเมือง แต่
โบราณมิได้เรียกเป็นเงินค่านา ใครทำนาได้ข้าว
ต้องแบ่งเอามาตั้งชนฉางหลอดไว้สำหรับใช้ราช-
การ จึงเรียกว่าหางข้าว ต่อถึงรัชกาลที่ ๓ กรุง
รัตนโกสินทร์ โปรดให้เปลี่ยนเก็บเป็นคั่วเงินแทน
ข้าวเปลือก เพื่อจะมีให้ราษฎรได้ความลำบาก
ด้วยต้องขนข้าวมาตั้งกองฉางหลอด จึงได้เรียกว่า
ค่านาแต่นั้นมา

ลักษณะการ ที่แบ่งเป็น ๔ กระทรวง ดังกล่าว
แล้ว มีมาแต่แรกตั้งกรุงศรีอยุธยา หรือบางที
จะมีมาก่อนนั้นขึ้นไปอีกก็ได้ เมื่อถึงรัชกาล
สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทรงตั้งเสนาบดีเพิ่ม
ขึ้นอีก ๒ ตำแหน่ง ในหนังสือพระราชพงศาวดาร
ใช้คำว่า “เอาทหารเป็นสมุหพระกตาโหม เขา

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระประชวร ๕๑

พดเรือเป็นต้นมุนายก” ดังนี้ คือตั้งกระทรวง
กตาทิใหม่เป็นหัวหน้าราชการฝ่ายทหารทั่วไปกระทรวง
หนึ่ง กระทรวงมหาดไทยเป็นหัวหน้าราชการ
ฝ่ายพดเรือทั่วไปกระทรวงหนึ่ง เดี๋ยวนี้
หัวหน้า ๒ กระทรวงนี้ มีศ เป็นอัครมหาเสนาบดี
สูงกว่าเสนาบดีจตุสดมภ์ทั้งสี่ ดูเหมือนจะมีหน้าที่
ทำนองอย่างเสนาธิการฝ่ายทหารคน ๑ ฝ่ายพด-
เรือคน ๑ เป็นที่ทรงปรึกษาราชการ ถ้าเสนา
การฝ่ายทหารเกิดขึ้น สมุหพระกตาทิใหม่ก็ได้เป็น
ประธานที่ประชุมราชการ ฝ่ายทหารปรึกษาขอ
ราชการนั้น นำมาขึ้นกราบบังคมทูล ฯ และเมื่อ
มีพระราชโองการดำรัสตั้งราชการอื่นใด ถ้าเสนา
การนั้นเป็นฝ่ายทหารกรมวังผู้คนรับสั่งก็หมายบอก
มายังกตาทิใหม่ ๆ หมายถึงไปยังกรมทหาร ทั้งปวง
ส่วนราชการฝ่ายพดเรือ ก็เป็นหน้าที่ของสมุห
นายกรมมหาดไทยอย่างเดียวกัน และอัครมหาเสนา

๕๒ ชุมนุมพระนิพนธ์

๕๒ ๕๓ มีหน้าที่เป็นผู้บังคับบัญชาการหัวเมืองได้ออกอย่างหนึ่ง การบังคับหัวเมืองมีปรากฏในหนังสือมองดีเออเคอตาตูแบร์ ราชทูตฝรั่งเศส แต่งเมื่อครั้งรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ ว่า มหาดไทยบังคับการฝ่ายพดเรือ้น กตาโหมบังคับการฝ่ายทหารทุกหัวเมือง จึงตั้งนิษฐานว่าแบบเดิมจะเป็นเช่นนั้น แต่เมื่อภายหลังรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มา บางที่จะเป็นด้วยหัวเมืองเป็นกบฏในรัชกาลสมเด็จพระเพทราชา หรือเป็นด้วยเห็นว่าการกักตัวกักกัน จึงเปลี่ยนเป็นให้แบ่งหัวเมืองออกเป็น ๒ ภาค หัวเมืองฝ่ายภาคเหนือให้สมุห นายก มหาด ไทย บังคับ การ ทิ้งฝ่ายทหารและพดเรือ้น หัวเมืองภาคฝ่ายใต้ก็ให้สมุหพระกตาโหมบังคับบัญชาเช่นเดียวกัน ครั้นต่อมา (จะเป็นในรัชกาลไหนไม่ทราบแน่) สมุหพระกตาโหมคน ๑ มีความผิด โปรดให้เอาหัวเมืองซึ่ง

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ ๕๓

กตมาโหม เคยว่า กตมาโหม นั้น ไปชนในกรมท่าคือเสนา
บดีพระคตัง มาจนเมื่อตั้งกรุงรัตนโกสินทร์จึงโปรด
ให้คืนหัวเมืองให้กตมาโหม คงให้กรมท่าว่าแต่
เหล่าหัวเมืองปากอ่าว หัวเมืองแยกกันชนอยู่
ใน ๓ ทรพวง มาจนเมื่อจัดมณฑลเทศาภิบาล
ในรัชการที่ ๕ จึงโปรดให้เปลี่ยนเอากรมเป็น
หัตถบงคหัวเมือง คือมหาดไทยบงคการปก
ครองท้องที่ กตมาโหมบงคฝ่ายทหาร และกระ
ทรพวงอื่น ๆ บงคบริหารใน ทรพวงนั้น ๆ ที่
พระราชอาณาเขต

นอกจากกรมกตมาโหม มหาดไทย และกรม
เมือง จึง คตัง นำ กรมที่เป็นชนรองลงมาสำหรับ
ราชการต่าง ๆ อีกมาก จะพรรณนาให้พิสดาร
ในปาฐกถาหน้าเวตาหาพอไม่ ท่านผู้ใดใคร่ทราบ
พิสดาร จึงไปดูทำเนียบคตังในหนังสือกฎหมาย
เก่าขึ้นเกิด

๕๔ ชุมนุมพระนิพนธ์

๑๓. ^{๕๕} ทนจะพรรณนาถึงระเบียบการปกครอง
ประเทศสยามแต่โบราณทางฝ่ายตุลาการ คือ
ว่าด้วยกฎหมาย ก่อนแล้ว จะว่า ด้วย ดัชนีการ
พิจารณาและพิพากษาคดีต่อไป อันกฎหมาย
ย่อมมีพร้อมกันกับการปกครอง ที่การปกครอง
ประชุมชนจะปราศจากกฎหมายนั้นหาได้ไม่ เป็น
แต่ต่าง ประเทศ หรือ ต่าง ดมัย ย่อม ต่าง กัน เพียง
ดัชนีการตั้งและวิธีใช้กฎหมายกับทั้งศอบทกฎ
หมายเอง เราท่านทั้งหลายย่อมทราบอยู่ว่าใน
ประเทศของเราทุกวันนี้ ถ้าตั้งพระราชกำหนด
กฎหมายอันใดอันใหม่ ย่อมพิมพ์โฆษณาใน
หนังสือราชกิจจานุเบกษา หนังสือราชกิจจานุ-
เบกษาแพร่หลายไปถึงไหน ก็ทราบความไปถึงนั้น
ว่ามีบทกฎหมายอย่างนั้น ๆ เจ้าพนักงานที่จะ
รักษาการหรือจะพิพากษาคดี ให้ถูกต้องตามพระ-
ราชกำหนดกฎหมาย ก็ได้อาศัยอ่านหนังสือพิมพ์

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ๕๕

ราชกิจจานุเบกษาเป็นสำคัญ ก็การพิมพ์หนังสือ
ไทยเพิ่งพิมพ์ได้ยังไม่ถึง ๘๐ ปี ขอให้ท่านทั้ง
หลายตงนึกดูว่า เมื่อครั้ง ยังไม่มีวิธีพิมพ์หนังสือ
ไทยได้แต่เขียนด้วยมือ การที่คนทั้งหลายแม่
จนผู้บังคับบัญชาการ และผู้พำนักศึกษาศาสนาจารย์
บทกฎหมายได้ด้วยยากลำบากปานใด ยิ่งกว่านั้น
ยังมีอีก ขอให้ตงนึกถอยหลังขึ้นไปสมัยเมื่อ
ก่อนพระเจ้ารามาคำแห่งมหाराช ทรงบัญญัติหนังสือ
ไทยขึ้น ยังไม่มีหนังสือที่จะเขียนภาษาไทย
การที่จะตงแต่ละจะให้กฎหมายบ้านเมืองจะทำกัน
อย่างไร ขอนประหาคติที่เคยเจอจะทราบ
ได้ ด้วยมือตัวอย่างกฎหมายเก่ากว่าต้องพันปีมา
แล้ว ซึ่งตงชนด้วยไม้ใช้หนังสือยังปรากฏอยู่
คือพระวินัยพระพุทธเจ้าทรงบัญญัติ พระดัง
ยังท่องจำวัดพระปาฏิโมกข์กันอยู่ทุกวันนี้ แต่ตง
ให้เห็นว่ากฎหมายซึ่งตงชนเมื่อก่อนใช้หนังสือ คง

๕๖ ชุมนุมพระนิพนธ์

ใช้การท่องจำเป็นสำคัญ และพึงคิดเห็นได้ต่อไปว่า ผู้ซึ่งจะท่องจำไว้ได้ถนัดคงมีน้อย เพราะเหตุจากความเชื่องช้าในตัวของผู้นั้นเอง คงแต่ผู้ปกครองครวญเวียนกันไป จึงเป็นข้อสำคัญและเป็นเหตุกั้นหนึ่งในวิธีปกครองของไทย มาแต่โบราณ กฎหมายซึ่งตั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี แม่เมือมหนึ่งคือไทยแต่ห้ามเหตออยจนบัดนี้ไม่มี มีปรากฏแต่กฎหมายซึ่งตั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี แม้ในรัชกาลพระเจ้าอยู่ทอังกยงเหตออยหลายบท พอตั้งเกิดลักษณะการตั้งและการรักษา กฎหมายสำหรับบ้านเมืองแต่โบราณได้ อันลักษณะการตั้งกฎหมายนั้นแรกทำเป็นหมายประกาศอย่างพิสดาร ชนคั้นบอกฉนคั้น และบอกว่าพระเจ้าแผ่นดินประทับอยู่ที่ไหน ๆ ใครเป็นผู้กราบทูล คดี เรื่อง อันใด ชน เป็นมุตเหตุพระเจ้าแผ่นดินทรงพระราชดำริเห็นอย่างไร ๆ จึง

สมเด็จพระยาติงราชานุภาพ ๕๗

โปรดให้ตราพระราชบัญญัติไว้เช่นนั้น ๆ ระเบียบ
กฎหมายที่แรกตั้งยังมีปรากฏหลายบท จะพึง
เห็นได้ในกฎหมายเก่าฉบับพิมพ์ ๒ เดิม ตอน
พระราชกำหนดเก่า พระราชกำหนดใหม่ และ
กฎหมายพระสงฆ์

เพราะกฎหมายซึ่งตั้งขึ้นครั้งแรก ดังกล่าวมา
มีความ สับสนวน แฉก ซึ่งแต่ เรื่อง มุตเหตุ ยึดขาด
เรื่องมุตเหตุนั้น ไม่ต้องการใช้ เมื่อยกบทกฎหมาย
มาพิพากษาคดี จึงมีวิธีทำกฎหมายย่ออีกอย่าง ๑
คือคัดความที่ไม่ต้องการออกเสีย กฎหมายอย่าง
ย่อนั้นปรากฏอยู่ในบท ซึ่งเรียกว่ากฎหมาย
ดำดิบห้าข้อ และเรียกว่าพระราชบัญญัติในกฎ
หมายพิมพ์ ๒ เดิม

แม้ย่อเช่นนั้นแล้ว เมื่อจำเป็นรกดนานมา
มีบทกฎหมายมากเขากันยาก จึงตดตั้งอีกชั้นหนึ่ง
ดูเหมือนพวกพราหมณ์ชาวอินเดียจะมาสอนให้ทำ
อนุโตมตามแบบมหรธรรมศาสตร์ ซึ่งเป็นหลัก

๕๘ ชุมนุมพระนิพนธ์

กฎหมายในอินเดีย คือ คัดความดีอันนอกหมัด
คงไว้แต่ที่เป็นตัวของบังคับ เอาเรียงลำดับเป็น
มาตราแล้วแยกออกเป็นลักษณะต่าง ๆ กัน เช่น
ลักษณะโจรและลักษณะกัณฑ์ เป็นต้น กฎหมาย
เก่าจึงปรากฏอยู่เช่นนี้เป็นพัน

หนังสือกฎหมายไทย สูญไป เดียว ครั้งกรุงศรี
อยุธยาเสียแก่พม่าซากึกเมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๐ เป็นอัน
มาก ถึงรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์เมื่อมีชวด
พ.ศ. ๒๓๔๗ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬา
โลก โปรดให้รวบรวมฉบับกฎหมายมาตรวจ
ชำระเลือกแต่ที่จะให้คงไว้ เขียนเป็นฉบับหลวง
ชั้น ๓ ฉบับ ประทับตราพระราชดีห์ พระคชดีห์
และบัวแก้วเป็นสำคัญทุกเล่มดมุด แล้วโปรด
ให้รักษาไว้ที่หอหลวงฉบับ ๑ ที่ศาลาตงขุ่นใน
ฉบับ ๑ ที่ศาลหลวงฉบับ ๑ ผู้เป็นเจ้าของหน้าที่จะ
ขอลอกคัดเอาดำเนินไปได้ แต่ในการรักษา

สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ ๕๕

ถือเอาฉบับหลวงเป็นสำคัญ กฎหมายพึงได้
พิมพ์เมื่อในรัชกาลที่ ๕ กรุงรัตนโกสินทร์

วิธีการพิจารณา และ พิพากษาคดี ในประเทศ
สยามตามแบบครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ยัง
ใช้ต่อมาในกรุงรัตนโกสินทร์ จนกระทั่งตั้งกระ-
ทรวงยุติธรรมในรัชกาลที่ ๕ เป็นวิธีแปลกที่เขา
แบบอินเดียมาประสมกับแบบไทย ด้วยความ
ฉลาด ในการ ประสาน ประโยชน์ อัน พึงเห็น ได้ใน
เรื่องนี้ออกอย่างหนึ่ง จึงเป็นประเพณีที่ไม่เหมือน
ในประเทศอื่น คือใช้บุคคล ๒ จำพวกเป็นพนักงาน
งานตุลาการ จำพวกหนึ่งเป็นพราหมณ์ชาว
ต่างประเทศซึ่งเชี่ยวชาญนิติศาสตร์ เรียกว่าตุลา
ขุน ณ ค่ายหลวงมี ๑๒ คน หัวหน้าเป็นพระ
มหाराชครูโรหิตคน ๑ พระมหाराชครูหิธร
คน ๑ ถือศักดินาเท่าเจ้าพระยา หน้าที่ของตุลา
ขุน ณ ค่ายหลวงสำหรับช้บทกฎหมาย แต่จะ

๖๐ ชุมนุมพระนิพนธ์

บังคับบัญชาอย่างใดไม่ได้ อำนาจการบังคับ
บัญชาทุกอย่างอยู่กับเจ้าพนักงานที่เป็นไทย ดัง
จะพึงเห็นได้ในวิจิตรพิจารณาคความซึ่งจะกล่าวต่อไป
นี้ คือถ้าใครจะฟ้องความ จะเขียนเป็นหนังสือ
ฟ้องไม่ได้ต้องไปร้องต่อเจ้าศาล ว่าประสงค์จะ
ฟ้องความเช่นนั้น ๆ เจ้าศาลจดถ้อยคำลงเป็น
หนังสือแล้วมอบให้พนักงานประทับฟ้องนำขึ้นปรึกษ
ษาศูทกขุน ณ ศาลหลวง ว่าเป็นฟ้องต้องตามกฎหมาย
สมควรรับพิจารณาหรือไม่ ถ้าดูขุนเห็นว่า
ควรรับ พนักงานประทับฟ้องหรือดูขุนอีกชั้น
หนึ่งว่า เป็นกระทรวงศาลไหนที่จะพิจารณา แล้ว
ส่งฟ้องกับตัวโจทก์ไปยังศาลนั้น ตุลาการศาล
นั้นหมายเรียกตัวจำเลยมาถามคำให้การ แล้ว
ส่งคำหาคำให้การไปปรึกษาศูทกขุนให้ชี้ต้องสถานที่
คือว่าข้อใด รับกันในจำนวนและ ข้อใดจะ ต้องสืบ
พยาน ตุลาการจึงไปสืบพยานตามคำดูขุน ครั้น

สมเด็จพระยาตำราภิธานภาพ ๖๑

ดื่บเด็ร็จแต่วดั่งตำนวนไปย้งดูชุน ดูชุนชัว
ฝ่ายไหนแพ็คดีเพราะเหตุใด ๆ ตุฎการกันำคำ
พิพากษาไปดั่งผู้ปรับ ผู้ปรับวางโทษว่า ควรจะ
ปรับโทษเช่นนี้ ๆ ดั่งให้ตุฎการไปบังคับ ถ้า
คู่ความไม่พอใจในคำพิพากษาดวยฎีกาได้ แต่
การทลวยฎีกานนผู้ดวยจำต้องระวงตัว ถ้าเอา
ความเท็จไปดวยฎีกา อาจจะถูกพระราชอาชญา
เพราะเหตุนี้ จึงเป็นเครื่อง บังกัน มิให้ดวยฎีกา
ปราพรื่อ

คำตต่าง ๆ ตาม ขรรมนิยม โบราณมีเป็น ๔
ประเภท คือ คำตความอาชญา คำตความแพ่ง
๒ ประเภทนชนอยู่ในกระทรงวงจ้ คำตนครบาด
ดำหรับชำระความ โจรผู้ร้ายเสี้ยนหนามแผ่นดินชน
อยู่ในกระทรงนครบาด นอกจากนอกรประเภท
๑ เป็นคำตการกระทรง คือคดีเกิดชนเนองใน
หน้าทราชการกระทรงไหน คำตกระทรงนได้

๖๒ ชุมนุมพระนิพนธ์

พิจารณา ใช้วิธีพิจารณาดังกล่าวมาเหมือนกัน
หมดทุกคำต คัดตามหัวเมืองก่อน โดยตามวิธี
คำตในกรุง ฯ แต่ที่ประชุมกรมการทำการด่วน
ตงชุน เพราะอยู่ไกลจะตั้งเข้ามาหาหรือในกรุงไม่
สะดวก กับอีกอย่างหนึ่ง ในการปรับโทษผู้แพ้
คดีให้ส่งคำพิพากษาไปให้เมืองที่ไกลเคียงกันเป็น
ผู้ปรับ ถ้าความไม่พอใจในคำพิพากษาอาจ
อุทธรณ์เข้ามาได้ ถึงเจ้ากระทรวงผู้บังคับบัญชา
หัวเมืองนั้น ๆ ตักษณะปกครองทางตุลาการแต่
โบราณเป็นดังแสดงมา

๑๒. ได้แสดง ตักษณะการ ปกครอง ทางตุลา
การแต่ฝ่ายตุลาการมาแล้ว ยังมีการปกครอง
อีกแผนกหนึ่ง คือ ฝ่ายศาลนาคสมควรจะแสดง
ด้วยให้ครบทุกฝ่ายในการปกครอง ประเทศสยาม
แต่โบราณ อันชนชาติไทยมิได้ปรากฏว่าถือ
ศาลนาคัน นอกจากพระพุทธศาสนามาแต่ดึกดำ-

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระประชวร ๖๓

บรรพ ดัชนีฐานว่าเดิมที่เดยอกเห็นจะถอย
เช่น เดยอกกับ มนุษย์ จำพวกอื่น ซึ่งยังมิได้ ประดิษ
ศาสดานอนมีธรรมะเป็นหลัก ครั้นพระพุทธรศาสด
นาแม่มาถึงพวกไทยก็พากันเดยอกได้ศรัทธาถอยพระ
พุทธรศาสดามาจนครบเท่าทุกถอยนี้ แต่ไทยจะ
ได้รับพระพุทธรศาสดาไปจากเมืองมอญหรือได้รับ
มาทางเมืองจันทน์ยังไม่พบหลักฐานที่จะรู้ได้แน่
อย่างไรก็ดี เมื่อชนชาติไทยลงมาสู่ประเทศสยาม
นั้นถอยพระพุทธรศาสดามาแล้ว ศาสดาซึ่งพวก
ลาว มอญ และขอมถอยกันอยู่เมื่อก่อนพวกไทย
จะลงมาสู่ประเทศสยามนั้น มีโบราณวัตถุปรากฏ
อยู่เป็นเค้าเงื่อน ว่าชาวอินเดียได้มาถอยพระ
พุทธรศาสดาในประเทศเหล่านี้ ตั้งแต่เมื่อราวพระ
พุทธศักราชได้ ๔๐๐ ปี และถอยพระพุทธรศาสดา
ซึ่งมาถอยในชั้นแรกนั้น เป็นอย่างเก่าซึ่งถอยกันใน
มคธราชู คือที่มักเรียกกันว่า “ถอยหินยาน”

๖๔ ชุมนุมพระนิพนธ์

ใช้ภาษาบาดจารึกพระธรรม มีโบราณวัตถุสมัย
น้อยทางตะวันตก คือที่พระปฐมเจดีย์เป็นสำคัญ
จึงสันนิษฐานว่าพระพุทธรูปที่แผ่มาถึงประเทศ
สยามชนแรก เนื่องจากทรงพระเจ้าอโศกมหา
ราชให้เทียวด่อนพระพุทธรูปในนานาประเทศ
ผู้ด่อนพระพุทธรูปจึงมาจากนครรัฐ และมา
ทางเมืองมอญจนถึงประเทศนี้ ครั้นภายหลังมา
ถึงสมัยเมื่อพระพุทธรูปที่ในอินเดียเกิดมี "สถิต
มหายาน" ซึ่งสันนิษฐานว่าพระพุทธรูปเจ้าเป็นหลายภูมิ
และนับถือพระโพธิสัตว์ต่าง ๆ ว่าเป็น ผู้บำรุงโลก
เปลี่ยนใช้ภาษาสันสกฤตจารึกพระธรรม ข้างฝ่าย
ศาสนาพราหมณ์ ซึ่งถือคติไตรเพทอยู่ก่อนก็
เกิดคติได้ยศศักดิ์ซึ่งถือพระอิศวร พระนารายณ์
ชนตามกัน มีชาวอินเดียอีกพวกหนึ่งพาדתิมหา
ยานของพระพุทธรูปกับศาสนาได้ยศศักดิ์ของ
พราหมณ์มาตั้งด่อนที่ เกาะสุมาตรา เกาะชวาและ

สมเด็จพระบรมราชาธิบดี ๖๕

ประเทศจามประเทศชอม ชาวประเทศเหล่านี้รับ
นับถือแล้ว พวกชาวเมืองศรีวิชัยในเกาะสุมาตรา
พาดพิงคำสอนมาทางมณฑลนครศรีธรรมราชทาง
๑ พวกชอม พาเข้ามาจากกรุง กัมพูชา อีกทาง ๑
จึงมาแพร่หลายในประเทศสยามนี้ มีในศิลาจารึก
ที่เมืองตพบุรีแผ่นหนึ่งกล่าวถึงเมืองตพบุรีในสมัย
เมื่อเป็นเมืองหลวงของพวกชอมปกครองอยู่นั้น มี
ทั้งพระสังฆตถหินยานและมหายานอยู่ในเมืองตพ
บุรีด้วยกัน ตถหินยานและโดยคำศรัทธาได้แพร่
หลายขึ้นไปถึงท้องที่ซึ่งพวกมอญและไทยปกครอง
อยู่ข้างฝ่ายเหนือ ขอนมเคาเงอนที่โบราณวัตถุ
เป็นรูปพระโพธิสัตว์อย่างตถหินยาน และเทว
รูปพระอิศวร พระนารายณ์พบปะแต่ข้างใต้ หา
มีขึ้นไปมณฑลพายัพไม่ ครั้นถึงสมัยเมื่อพระ
พุทธศาสนาในอินเดียเสื่อมลง เหตุด้วยพวกถือ

๖๖ ชุมนุมพระนิพนธ์

คำสอนอื่นได้เป็นใหญ่ นานาประเทศก็ขาดทางคิด
ต่อกับอินเดียด้วยเรื่องพระพุทธศาสนา ต่างประ-
เทศต่างถือตามนิยมของตน จนเมื่อราว พ.ศ.
๑๖๕๖ มีกษัตริย์สิงหพระองค์หนึ่ง ทรงพระ
นามว่าพระเจ้าปรักกรมพาทุมหาราช ทรงศรัทธา
เต็มใจอุปถัมภ์พระศาสนา ให้ทำสังคายนาพระ
ไตรปิฎก และบำรุงตั้งสมณาท ให้รำเรียนพระ
ธรรมวินัยพระพุทธานุศาสนารุ่งเรืองขึ้นในลังกา
ทว่าปี เกียรติคุณนั้นแพร่หลายเดื่องดังมาถึงประ-
เทศรามัญประเทศสยาม และประเทศกัมพูชา มี
พระสังฆทัมมอญไทย และ เขมรพากันไปยังลังกา
ทว่าปี ไปศึกษาตักสิลธรรมวินัยที่พนชนใหม่ แล้ว
บวชแปดเป็นพระสังฆทัมมกาวงศ์ พาดทิษพระพุทธ
ศาสดาตั้งกาวงศ์มายังประเทศของตน เรืองนม้แจ้ง
อยู่ในจาวักกัตถยานี ของพระเจ้า รามาริบบตีปิฎกธร
เมืองหงสาวดี และในหนังสือชินกาทมาดิบทแต่ง

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ๖๗

ซึ่ง ณ เมืองเชียงใหม่ พวกพระสงฆ์มอญนำตติ
ตติงการังมาตั้งที่เมืองเมาระตะมะแดว พาดตติตติง
การังเข้ามาประเทศนี้ทางเมืองเชียงใหม่ พวก
พระสงฆ์ไทยนำตติตติงการังมาตั้งที่เมืองนคร
ศรีธรรมราช แด้วแพร่หลายชนมาถึงเมืองสุโขทัย
อีกทางหนึ่ง ในสมัยเมื่อไทยได้เป็นใหญ่ในสยาม
ประเทศ กำตั้งตติตติงการังแรกเข้ามารุ่งเรือง
ในประเทศนี้ ไทยก็รับนับถือตติตติงการัง ข้อ
นี้ปรากฏอยู่ในจารึกของพระเจ้ารามคำแหงมหา
ราช ว่าตั้งขนาบในกรุงสุโขทัยตั้งมาแต่เมือง
นครศรีธรรมราช ก็คือพระสงฆ์ที่ถอยตติตติงการัง
นั่นเอง พระพุทธศาสดาตติตติงการังนี้ ถอยคค
อย่างหินยาน พระใดมีปฏิกรรมก็เป็นภาษามคธ เมื่อ
ไทยรับนับถือตติตติงการังพระสงฆ์ไทย จึงเด็กศึกษา
พระธรรมวินัยในภาษาสันสกฤต อย่างแต่ก่อน
เปลี่ยนเป็นศึกษาภาษามคธแต่นั้นมา แต่ภาษา

๖๘ ชุมนุมพระนิพนธ์

ต้นตฤคยั้งคงไซ้อยู่ในฝ่ายชราवाद ขอน พงเห็น
เค้าเงื่อนไฉนในสมัยโกตกับปัจจุบัน เช่นในการ
แปดพระปริยัติธรรม แปดศัพท์ “ตฤค” ว่า
“พระคำตฤค” คงนี้ ก็คือแปดภาษามคธที่ไซ้ชน
ใหม่เป็นภาษาดั้งตฤคซึ่งไซ้มาแต่เดิมเห็นได้เป็น
สำคัญ ส่วนตั้งชมนะทตนั้น เมื่อผู้คนนับถือตฤค
ดังกวางค์มากชน แม้ในประเทศสยาม พระเจ้า
แผ่นดินมิได้บังคับให้พระสงฆ์นิกายเดิมบวชแปด
เป็น ดังกวางค์ เหมือน อย่าง เช่น บังคับ ใน ประเทศ
รามัญกิต เมื่อจำเริญรภาदनานมาพระสงฆ์ตฤค
ตฤคตามนิกายเดิมกันน้อยตฤคทุกที่ จนที่ตฤครวมเป็น
นิกายเดี่ยวกัน (คือที่เราเรียกกันทุกวันนี้ว่า “มหา
นิกาย”) ถึงกระนั้นตฤคขณะการทจตตั้งชมนะทต
แต่โบราณก็ยังปรากฏเค้าเงื่อนอยู่ตามเรื่องตำนาน
ที่กล่าวมาที่แบ่งเป็น “คณะเหนือ” คือพวกนิกาย
เดิมคณะ ๑ “คณะใต้” คือพวกนิกายตฤคกวางค์

๓๐ ชุมนุมพระนิพนธ์

คณะและพระครูฐานานุกรมเป็นอันดับกัน กำหนด
ดั่งนี้เป็น ๒ ฝ่ายตามพระพุทธานุญาต คือฝ่ายคัมภีร์
และฝ่ายวิปัสณาการะ ฝ่ายคัมภีร์ถือเป็นหลัก
จะตั้งสอนพระพุทธานุญาตให้แพร่หลายถาวร หัด
ของพระพุทธานุญาต ก็คือคัมภีร์ พระไตรปิฎกเป็น
มคธภาษา เพราะฉะนั้นเองตนของถาวรที่จะบำ-
เพ็ญกิจ ฝ่ายคัมภีร์จึงต้องเรียนภาษามคธให้รู้
แตกฉาน เพื่อจะได้สามารถอ่านพระไตรปิฎกครอบ
รู้พระธรรมวินัยได้ การเรียนภาษามคธเป็นสำคัญ
ตั้งก่อกำเนิด พระเจ้าแผ่นดินจึงทรงอุดหนุนทำนุ-
บำรุงการเล่าเรียนภาษามคธ พระภิกษุองค์ใด
เล่าเรียน รอบรู้ สอบได้ ก็ทรงตั้ง เป็น มหาปาเรียน
เป็นชนกนตามคุณธรรม และทรงเลือกพระดั่ง
ในพวกเปรียญเป็น พระราชาคณะเป็นพน ด่วน
วิปัสณาการะนั้นถือกิจที่จะกระทำจิตให้สงบพ้นกิเลส
ความเศร้าหมองเป็นต้น พระภิกษุตั้งชื่อองค์ใด

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงบำเพ็ญพระราชกุศล ๗๑

รอบรู้วิชา ส้มละภาวนา ดำมารถในทาง วิบัติณา ชูระ
พระเจ้าแผ่นดินก็ทรงตั้งแต่งตั้งเป็นพระราชาคณะฝ่าย
ส้มละ คนทงหลายก็พากันนิยม แต่มักนับถือไป
ในทางว่าศักดิ์สิทธิ์

ถ้าว่าถึงการปกครองที่เกี่ยวข้องกันในระหว่าง
คำสอนกับบ้านเมือง มีเหตุเรียกว่าพุทธจักรอย่าง
๑ อาณาจักรอย่าง ๑ พุทธจักรคือการรักษาพระ
ธรรมวินัยให้ถูกต้อง ตามพระ พุทธเจ้า บัญญัตินั้น
เป็นใหญ่อยู่แก่คณะสงฆ์ แม่พระเจ้าแผ่นดินก็ไม่
ใช้พระราชอำนาจบังคับบัญชา ซอนพงเห็นเช่น
การมีพระราชปุจฉา ถ้าพระสงฆ์พร้อมกันถวาย
วินิจฉัยว่าพระธรรมวินัยเป็นอย่างไร ถึงไม่ทรง
พระราชดำริเห็นชอบก็ทรงอนุมัติตามไม่ฝ่าฝืน จะ
ยกเป็นตัวอย่าง ดังเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธ
ยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงพระราช ดำริ จะเอา พระพุทธ
รูป พระศรี สวรรเพชญพระยีน องค์ใหญ่ใน กรุงศรี-

๓๒ ชุมนุมพระนิพนธ์

อยุธยาซึ่งพม่าเผาทำลายลง เหลือแต่ซากมาห่อ
เป็นพระพุทธรูปองค์ใหม่ มีพระราชปฤชา พระ
ราชาคณะทั้งปวงถวายวิสัยว่าถึงทำลายก็ยังเป็น
รูปพระพุทธรูปเจ้าอยู่ จะเอามาทำลายห่อหอดม่น
ไม่ควร ก็ทรงปฏิบัติตาม ส่วนอาณาจักนั้นคือ
การปกครองในทางโลก เบื้องต้นแต่การตั้งคำ
แห่งพระดั่งมี คดอดจน การที่พระดั่งมีจะต้อง
ประพฤติ ตามพระราช กำหนด กฎหมาย บ้านเมือง
อยู่ในพระราชอำนาจของพระเจ้าแผ่นดินทั้งดิน ยก
ตัวอย่างดังเช่นผู้ประพฤติเป็นโจรผู้ร้ายเดียนหนาม
แผ่นดิน หรือฝ่าฝืนพระราชกำหนดกฎหมายด้วย
ประการอย่างอื่น ถึงจะถือเพศเป็นพระภิกษุก็หา
พ้นพระราชอาญาไปได้ไม่

ส่วนคำสอนได้ยศาสตร์ ของพวก พราหมณ์นั้น
มีหลักฐาน ปรากฏว่าได้ รับความ ทำนุบำรุง ตั้งแต่
ครั้งกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี สืบมาจนปัจจุบัน

สมเด็จพระยาตากษานภาพ ๗๓

เหตุด้วยได้ยศศักดิ์ ที่มา ถิ่น ใน ประเทศนี้มิได้
เป็นปฏิพัทธ์กับพระพุทธรักษา หรือจะว่าเป็นอัน
หนึ่งอันเดียวกันกับพระพุทธรักษาว่าได้พระสงฆ์
ในฝ่าย พระพุทธรักษาตั้งสอนในทางธรรมเนียมปฏิบัติ
ฝ่ายพราหมณ์ ตั้งสอน ขนบ ธรรมเนียม บ้าน เมือง
และนิตินิติศาสตร์ ราชประเพณี เป็นประโยชน์ในทาง
โลก แม้พระเป็นเจ้าในศาสนาได้ยศศักดิ์ เช่น
พระอิศวร พระนารายณ์ ไทยก็รับนับถืออย่าง
เช่นเทวดาในชั้นฟ้า อันมีใน คติ พระพุทธรักษาไม่
ขัดข้องต่อกัน จึงได้สร้างเทวรูปเหล่านั้น และทำ
เทวสถานสำหรับบ้านเมืองมีสืบมาจนกาลบัดนี้

เรื่องพระร่วง

ในเมืองไทยนี้ เมื่อครั้งกรุงสุโขทัยเป็นใหญ่
ก่อนเกิดกรุงศรีอยุธยา เคยมีพระเจ้าแผ่นดินพระ
องค์หนึ่งเรียกพระนามว่า "พระร่วง" ในหนังสือ
พงศาวดารชั้นเก่าว่ามีบุญญาภิหาร และ ฤทธิเดช
เลิศล้ำ พระเจ้าแผ่นดินที่ได้ครอง เมืองไทย มาแต่
ก่อน แม้ในหนังสือพงศาวดาร ของประเทศที่ใกล้
เคียง เช่นในพงศาวดารมอญก็ตั้ง พงศาวดารตาม-

สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานภาพ ๗๕

นาเชียงใหม่ก็ดี ก็กล่าวถึงพระร่วงเมืองสุโขทัย และยกย่องว่า มีอานภาพมากด้วย กัน ทุก ประเทศ พระร่วงจึงเป็นต้นบ่อของชาวเมืองไทยว่าเป็นพระเจ้ามหาราชของบ้านเมืองคนพระองค์หนึ่งมาตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยและสมัยกรุงศรีอยุธยา ตลอดจนมาจนในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นี้ แม้ในปัจจุบันทุกวันนี้ ใครเป็นนักเรียนที่ไม่เคยได้ยินพระนามและพระเกียรติของพระร่วงก็เห็นจะไม่มี แม่ดั่งของซึ่งอ้างว่าพระร่วงได้ทรงประดิษฐ์ไว้ ก็ยังมีปรากฏอยู่หลายสิ่งเช่น “ถนนพระร่วง” “หนังสือไตรภูมิพระร่วง” และ “สุภาษิตพระร่วง” เป็นต้น ตลอดจนคนเราทำด้วยขามเครื่อง ดังกะโถกซึ่งว่าเกิดขึ้นเมื่อครั้งพระร่วง ก็ยังมีซากอยู่เป็นพะเนินเทินทึก และที่ลุ่มรอบเรียกว่า “พระร่วง” ก็ดำหนึ่ง ล้วนเป็นเครื่องประกอบกับคำที่เล่าเรื่องพระร่วงสืบกันมา

๗๖ ชุมนุมพระนิพนธ์

แต่ถ้าว่าตามทางประวัติศาสตร์ เรื่องพระร่วง
ที่เราเรียกอยู่ทุกวันนี้เป็นตำนาน จะนับว่าเป็น
เรื่องพงศาวดารยังไม่ได้ ด้วยขาดหลักฐานที่เป็น
ข้อสำคัญในทางพงศาวดารอยู่หลายอย่าง เป็นคน
แต่ชาติวงศ์ของพระร่วงมาแต่ไหน พระร่วงได้
ครองเมืองสุโขทัยเมื่อใด พระร่วงมีอภิเษกอย่างไร
ไว้จึงได้เป็นพระเจ้ามหาราช และเมื่อสิ้นองค์พระ
ร่วงแล้ว ใครสืบราชวงศ์พระร่วงต่อมา หรือ
เปลี่ยนเป็นราชวงศ์อื่น อธิบาย ความ ข้อสำคัญ
เหล่านี้ ในหนังสือพงศาวดารชั้นเก่าไม่กล่าวถึง
หรือกล่าวเป็นปาฐกถาเห็นว่าเป็นความจริงไม่
ได้ นักปราชญ์แต่ก่อนไม่มีอะไรจะใช้เป็นความ
จริงเป็นอย่างไรมี บางข้ออ้างผิดธรรมชาติเหลือ
ที่จะเชื่อได้ว่าเป็นความจริงก็มี จะคิดแต่บางข้อ
ซึ่งอ้างในหนังสือ “พงศาวดารเหนือ” ที่เราถือนั้น
เป็นตำราเรื่อง พงศาวดาร ก่อน สมัยกรุงศรีอยุธยา

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระประชวร ๗๗

มาซึ่งพอให้เห็นเป็นตัวอย่าง

ดังเช่นข้อที่กล่าวด้วยชาติวงศ์ของพระร่วง ในหนังสือพงศาวดารเหนือ มีเรื่องพระร่วงเป็น ๒ เรื่องต่างกัน เรื่องหนึ่งเรียกว่า “เรื่องอรุณกุมาร” (“อรุณ” นนทบุรีคือเอาคำ “ร่วง” มาเรียกด้วยศัพท์ภาษามคธนั่นเอง) เต่าเรื่องว่า พระยาอภัยคามะนั้นเจ้าเมืองทริภุญชัย (คือเมืองกำแพงเพชร) ไปจำศีลบนภูเขาแห่งหนึ่ง ไปพบนางนาคซึ่งจำแดงตัวเป็นมนุษย์มาเที่ยวเดิน เกิดสมัครรักใคร่ได้ อภิรมย์สมรสอยู่ด้วยกัน ๗ วัน นางมีครรภ์กตบถลงไปเมืองนาค เมื่อจวนจะคลอดดูเห็นว่าถ้าคลอดในเมืองนาค ทารกจะไม่รอดเพราะเป็นเชื้อมนุษย์ จึงขึ้นมายังภูเขาค่อยอยู่ด้วยกันกับพระยาอภัยคามะนั้น มาคลอดเป็นชายแดงทั้งใจที่ในป่าด้วยกันกับแหวนและผ้าห่ม ของที่พระยาอภัยคามะนั้นประทานนางไว้ มีพรวน้ำไปพบทารกนั้นพามาเลี้ยงไว้

๗๘   ชุมชุมพระนิพนธ์

ก็เกิดอัศจรรย์ปรากฏ ที่ตัวเด็กต่าง ๆ อย่างเป็นผู้มี
บุญ ความทราบถึงพระยาอภัยคามะณี ครีดีเรียก
ไปทอดพระเนตร เมื่อได้ทรงทราบเรื่องที่พราหมณ์
ไปพบ และทอดพระเนตรเห็นของที่อยู่กับตัวเด็ก
ก็ทราบชัดว่าเป็นราชบุตรเกิดด้วยนางนาค จึง
ประทานนามว่า “อรุณกุมาร” แด่เดียงไว้ในที่
ถูกหอดวง ต่อมาเมื่อราชบุตรเกิดด้วยนางอัครมเหดี
อีกองค์หนึ่ง ประทานนามว่า “ฤทธิกุมาร” อยู่
ด้วยกันมาจนเติบโตใหญ่ พระยาอภัยคามะณีปรารภ
จะหาเมืองให้อรุณกุมารครอบครอง ทราบว่าเจ้า
เมืองศรีสัตตนาดย์มีแต่ราชธิดา จึงขอส่งนางนั้นให้
อภิเษกสมรสกับอรุณกุมาร อรุณกุมารไปอยู่เมือง
ศรีสัตตนาดย์ ต่อมาก็ได้ครองเมืองนั้น (กับทั้ง
เมืองสุโขทัย) ทรงนามว่า “พระร่วง” ส่วน
ฤทธิกุมารนั้น เมื่อเติบโตใหญ่ ก็ได้อภิเษกสมรสกับ
ราชธิดาพระยาเชียงใหม่ แด่เดียงได้ครองเมือง

สมเด็จพระยาตำราธิราช ๗๕

เชียงใหม่ เช่นเดียวกับ พระร่วง ทรงนามว่า “พระตอ” ทรงตั้งอาณาเขตมีเจ้าเมืองเป็นพี่น้องกัน บ้านเมือง ก็เป็นสัมพันธ์มิตร สนิท สืบกันมา ตามเรื่องอรุณกุมารที่กล่าวมานี้ อ้างว่า พระร่วง เป็นเชลยมนุษย์กับนาคระคนกัน และเป็นวงศ์กษัตริย์วงศ์ทริภุชชัยในตำนาน

เรื่องพระร่วงในพงศาวดารเหนือ อีกเรื่องหนึ่งนั้นเรียกว่า “เรื่องพระร่วงด้วยน้ำ” ว่ามีชายชาวเมืองตะไคร้คนหนึ่งชื่อ “คงเครา” เป็นนายกองคุมคนด้วยน้ำดำหริบคักน้ำในทะเลชุบศร ตั้งไปถวายพระเจ้าปทุมสุริยวงศ์เสวย ณ เมืองขอม อยู่มานายคงเครามักชกชายคนหนึ่งให้ชื่อว่า “ร่วง” เด็กร่วงนั้นเกิดเป็นผมบุญด้วย “วาจาดีทช” คือถ้าทำให้อะไรเป็นอย่างไร ก็เป็นอย่างนั้นมา แต่กำเนิด แต่ไม่รู้จักความฤทธิเช่นนั้นมาจนอายุได้ ๑๓ ปี วันหนึ่งพายเรือไปในทะเลชุบศร เรือทวนน้ำเด็ก

๘๐ ชุมนุมพระนิพนธ์

รุ่งพวยเห็นจึ่งออกปากว่า “นี่ทำไมน้ำไม่ไหล
กลับไปทางโน้นมั่ง” พอว่าขาดคำตงน้ำก็ไหลกลับ
ไปอย่างว่า เด็กวิ่งกริ้วตัวว่ามาจากดีทซ์ แต่มีด
ความไว้มให้ผู้นร ครนนายคงเคราตายพวกไพร่
พร้อมใจกันยกนายรุ่งขึ้นเป็นนายกองด้วยน้ำแทน
พอ พอประจบ เวดานักคุม ข่าหดวง ขอมคุม
เกวียนบรรทุกกตอง ด้านดำหรัมิได้ นำด้วย มาถึง
เมืองตะไคว่ ตั้งให้นายรุ่งเกณฑ์ไพร่ศักหน้าด้วย
ตั้งด้วยตามเคย นายรุ่งเห็นว่ากตองนาที่ทำมานั้น
หนักนัก จึงตั้งให้ไพร่ ด้านชะตอม ขนเป็นอันมาก
แต่จะให้เอาชะตอม จุ่มตงในน้ำต่นวาจา ดีทซ์ ตั้งนำ
ให้ชงอยู่ในชะตอมก็เห็นเช่นว่า นักคุมข่าหดวงเห็น
เช่นหนักกตอฤทษนายรุ่ง รับริบชะตอมหนักดบ
ไปยังเมืองขอม ทดพระเจ้าปทุมศุริยวงศ์ว่ามีผู้
วิเศษเกิดชนทเมืองตะไคว่ ก็ทรงพระวิศกเกรง
ว่าจะเป็นกบฏ จึงแต่งกองทหารให้มาจับตัวนาย

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงปรากฏภาพ ๘๑

รื่อง แต่นายรื่องได้ยืมข่าวรื่องก่อน จึงหนีออก
จากเมืองตะโงฐนไปยังเมืองเหนือ ไปบวชเป็น
ภิกษุอยู่ ณ วัดแห่งหนึ่งในเมืองสุโขทัย คนจึง
เรียกกันว่า “พระรื่อง” เพราะเหตุที่บวช เป็นพระ
ฝ่ายทหารขอมมาถึงเมืองตะโงฐน รื่องนายรื่อง
ตัวหนีขึ้นไปทางเมืองเหนือ ตัวนายทหารขอมก็
ตามขึ้นไป เทียบดูได้ความแต่ว่านายรื่อง
หนีไปอยู่ที่ใดในเมืองสุโขทัย มีรื่องว่าไปบวชเป็นพระ
จึงดำด้นดอปรการเข้าไปในเมือง เผอิญไป
โผล่ขึ้นในแดนวัดที่พระรื่องบวชอยู่ เวลานั้นกำลัง
พระรื่องตงกวาดวัด เห็นเข้าก็รู้ว่าขอม แต่ขอม
ไม่รู้จักพระรื่อง ถามว่ารู้หรือไม่ว่านายรื่องที่
มาจากเมืองตะโงฐนอยู่ที่ไหน พระรื่องก็ตั้งวาจา
ดีทูลว่า “ดูอยู่ที่นั่นเถิด รูปจะไปบอกนาย

๘๒ ชุมนุมพระนิพนธ์

ร่วง” พอว่าขาดคำขอมก็กลายเป็นหินติดคา
แผ่นดินอยู่ที่ตรงนั้น ด้วยอำนาจวาจาสิทธิ์ของพระ
ร่วง ชาวเมืองสุโขทัยรู้ว่าพระร่วงเป็นผู้มบฏ
เมื่อพระเจ้ากรุงสุโขทัยขึ้นพระชนม์ พวกเสนา
อำมาตย์จึงพร้อมใจกันเชิญพระร่วงขึ้นเป็นพระเจ้า
แผ่นดิน ทรงพระนามว่า “พระเจ้าศรีจันทรา
ธิบตี” ตามพงศาวดารเหนือเรื่องพระร่วงด้วยว่า
ว่า พระร่วงเป็นตุกราชภูรชาวเมืองตะไคว้ ได้ดี
เพราะเกิดเป็นผู้มบฏ

จะเชื่อว่าพระร่วงเป็น ตุกรานาคหรือเชื่อว่าม
วาจาสิทธิ์คุณคุณธรรมคาทงต้องสถาน ครั้นไป
พิจารณาตุกราช ตาม ที่อ้างใน พงศาวดาร เหนือ
ทั้งต้องเรื่องนั้นว่าเป็นรัชสมัยของพระร่วงนั้น ก็
เห็นแตกต่างห่างไกลกัน ในเรื่องอรุณกุมาร ว่า
พระร่วงได้ครองบ้านเมืองราว พ.ศ. ๘๕๐ แต่ใน

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงบำเพ็ญพระราชกุศล ๘๓

เรื่องพระร่วงด้วยนำ ว่าพระร่วงได้ครองบ้านเมือง
ราว พ.ศ. ๑๕๐๐ ผิดกันถึง ๕๐๐ ปี ไม่มีอะไร
เป็นหลักฐานที่จะเชื่อว่า ศักราชไหน ถูกต้อง ตาม
จริง ยิ่งมาถึงสมัยเมื่อได้ศักราชครั้งกรุงสุโขทัย
มาตรวจหาความรู้เรื่องพงศาวดารเหนือ หลักฐาน
ที่น้อยอยู่ในเรื่องพระร่วง คงยังคาดเคลื่อน มาก
จน เป็นต้นว่าได้ความตามศักราชว่าไทยเพียง
ซึ่งได้อาณาเขตสุโขทัยจากพวกขอม มาตั้งขึ้นเป็น
อิสระคือเมื่อ พ.ศ. ๑๘๐๐ ภายหลังจากสมัยพระร่วง
ที่อ้างในพงศาวดารเหนือหลายร้อยปี นอกจากนี้
นั้นในศักราชก็ปรากฏว่า ผู้ซึ่งได้อาณาเขตสุโขทัย
ได้จากขอมนั้น ทรงนามว่า “พ่อขุนบางกลาง
ทาว” เป็นเจ้าเมืองบางยางอยู่ก่อน เมื่อได้เมือง
สุโขทัยแล้ว ทำพิธีราชาภิเษก เป็นพระเจ้าแผ่นดิน
ทรงพระนามว่า “พระเจ้าศรีอินทราทิตย์” เป็น

๘๔ ชุมนุมพระนิพนธ์

รัชกาลที่ ๑ ของ ราชวงศ์ไทย ที่ครอง กรุงสุโขทัย
ต่อมา “พระเจ้าบานเมือง” ราชโอรสพระองค์
ใหญ่ของพระเจ้าศรีอินทราทิตย์ ได้เป็นพระเจ้า
แผ่นดินรัชกาลที่ ๒ “พระเจ้ารามคำแหง” ราช
โอรสองค์น้อยของพระเจ้าศรีอินทราทิตย์ เป็น
พระเจ้าแผ่นดินรัชกาลที่ ๓ “พระเจ้าเดอไทย”
ราชโอรสของพระเจ้ารามคำแหง เป็นพระเจ้า
แผ่นดินรัชกาลที่ ๔ และ “พระเจ้าดอไทย”
หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “พระมหาธรรมราชา”
ราชโอรสของพระเจ้าเดอไทย ได้เป็นพระเจ้า
แผ่นดินรัชกาลที่ ๕ ครองราชสมบัติสืบต่อกัน
มาตั้งแต่ พ.ศ. ๑๘๐๐ จน พ.ศ. ๑๘๒๓ ช้านานถึง
๒๓ ปี กรุงสุโขทัยรบแพ้สมเด็จพระบรมราชา
ธิราช (พงศ) จึงตกเป็นประเทศราชขึ้นกรุงศรีอยุธยา
แต่ พ.ศ. ๑๘๒๓ มา ยังมีชื่อดำคณียอีกอย่าง

สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ ๘๕

หนึ่งในศิลาจารึกกรุงสุโขทัย ไม่มีพระนาม “พระร่วง” ปรากฏเลยสักแห่งเดียว จะเข้าใจว่าเรื่องพระร่วงเป็นแต่นิทาน ไม่มีตัวจริงก็ได้ ด้วยประเทศอื่นที่มีเหตุการณ์เกี่ยวข้องกับกรุงสุโขทัยเมื่อเป็นอิสระ เรียกพระเจ้ากรุงสุโขทัยว่า “พระร่วง” ทั้งนี้ ยกเป็นตัวอย่าง ดังเช่นในเรื่องราชาธิราช ก็อ้างว่าพระร่วงได้ทรงชุบเลี้ยง มะกะโท และอุคหนุน จนได้เป็น พระเจ้าฟ้ารังนคร เมืองมอญ ในพงศาวดารโยนกก็ว่าเมื่อพระยาเมงรายสร้างเมือง เชียงใหม่ได้เชิญ “พระยาร่วงเมืองสุโขทัย” กับ “พระยงำเมืองเมืองพะเยา” ผู้เป็นสหายไปปรึกษา หนังสือตำนานพระพุทธรูปดีหิงค์ ซึ่งพระโพธิ์รังษี แต่งเป็น ภาษา มครที่เมือง เชียงใหม่ ก็แปลงคำ “พระร่วง” เป็น “รังคราชา” ว่าได้พระพุทธรูปดีหิงค์มาจากเมืองนคร

ศรีธรรมราชชนไปไว้ ณ เมืองสุโขทัย และที่ผู้คน
ชาวกรุงศรีอยุธยาเรียกกันทั่วไปว่า “พระร่วง”
ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น คิดหาอธิบายจึงเห็นว่า
ที่เรียกว่า “พระร่วง” นั้น คงเป็นพระเจ้าแผ่นดิน
ที่ครอง กรุงสุโขทัย พระองค์ใด พระองค์หนึ่งใน ๕
พระองค์นั้น ซึ่งทรงอาณาเขตตั้งอำเภองาวใน
นานาประเทศที่ไกลเคียงยิ่งกว่าพระองค์อื่น และ
คงต้องตั้งระบอบพระเกียรติ แต่ยังทรงพระนามว่า
พระร่วง แล้วจึงได้เสวยราชย์ พวกไพร่บ้าน
พดเมือง จึงชอบเรียกตามพระนามเดิมว่า “พระ
ร่วง” ไม่เปลี่ยนเรียกไปตามพระนามใหม่ที่ถวาย
เมื่อราชาภิเษก ตัวอย่างยังมีเหมือนกันต่อมาเมื่อ
ภายหลัง เช่นพระเจ้าอู่ทองเมื่อตั้งกรุงศรีอยุธยา
เป็นอิสระ ราชาภิเษกทรงพระนามว่า “สมเด็จพระ
รามาริบัติ” ไพร่บ้านพดเมืองก็เรียกว่าพระ-
เจ้าอู่ทองอยู่นั่นเอง เพราะฉะนั้นการที่จะคิดวินิจฉัย

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ๘๗

นัยเอาเรื่องพระร่วงเข้าในระเบียบพงศาวดาร จึง
อยู่ที่ต้องพิจารณา หาหลักฐานว่า พระองค์ไหนใน
พระเจ้ากรุงสุโขทัย & พระองค์นั้นเป็นพระร่วง
แต่พิจารณาต่อไปว่า เหตุใดจึงเรียกว่า “พระ
ร่วง” ทั้ง ๒ ขอนเป็นวินิจฉัยที่ข้าพเจ้าจะเขียนใน
นิทานเรื่องนี้

อธิบายเรื่องพระร่วง

แผ่นดินในดุ่มแม่น้ำเจ้าพระยานี้ เมื่อก่อน
พ.ศ. ๑๘๐๐ แม้มชนชาติไทยลงมาอยู่เป็นอันมาก
แล้ว ยังอยู่ในอำนาจของพวกขอม ซึ่งแต่อาณา
เขตเข้ามาจากจากประเทศกัมพูชา แต่เมื่อแผ่นดิน
ดินยังเป็นของพวกดาง (คือ ตะว้า) พระเจ้าราชา
ธิราช เมืองขอมคงอุปราช มาปกครอง อยู่ที่ เมือง
ตะว้า (คือเมืองตพบุรีเดียน) และให้ข้าหลวงไป

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระราชทานภาพ ๘๕

ตั้งปกครองอยู่เป็นแห่ง ๆ ต่อขึ้นไป แคนดินเห็น
จะเป็น ของขอม ตั้งแต่ ชายทะเล ขึ้นไป จนถึงเมือง
เชียงแตง แต่พวกขอมกำหนดอาณาเขตที่เป็น
เมืองไทยเดี๋ยวนี้เป็น ๒ ส่วน เรียกชื่อต่างกัน ส่วน
ข้างเหนือ (ดูเหมือนจะเป็นตั้งแต่ปากน้ำโพขึ้นไป)
เรียกว่า “อาณาเขตสยาม” ส่วนข้างใต้ลงมา
เรียกว่า “อาณาเขตตะไคว้” มีจารึกชื่อปรากฏ
อยู่กับรูปภาพ ทนครวัด ทงพวกชาวสยามและชาว
ตะไคว้ ครั้นถึงสมัยเมื่อขอมหย่อนกำลังลง พวก
ไทยลงมาอยู่ทางเมืองเชียงแตงมากจน ก็จึง
อาณาเขตทางตุ่มแม่น้ำโขงได้จากขอม ตั้งแต่ประ-
เทศดานนา (คือมณฑลพายัพ) ขึ้นเป็นอิสระก่อน
ต่อมาถึงราว พ.ศ. ๑๘๐๐ พวกไทยที่อยู่ในอา-
ณาเขต สยามต่อลงมาข้างใต้ มีกำลังมากจนก็เป็น
กบฏต่อขอมบ้าง ผู้เป็นหัวหน้าชื่อพ่อขุนบางกลาด
ท้าว เจ้าเมืองบางยาง ได้กำลังของพ่อขุนผาเมือง

๕๐ ชุมนุมพระนิพนธ์

เจ้าเมืองภาค (เห็นจะอยู่ในประเทศฉานนา) มา
ช่วยร่วมมือกันตีเมืองสุโขทัย ข้าหลวงขอมตั้ง
ไม่ไหว ก็ทิ้ง อาณาเขต สยาม หนีลงไป เมืองตะโง้ว
พวกไทย จึงรวม เมืองใน อาณา เขต สยาม ตั้งเป็น
ประเทศอิสระเอาเมืองสุโขทัยเป็นราชธานี และ
เชิญพ่อขุนบางกลางท่าวขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินเป็น
ปฐมกษัตริย์ราชวงศ์สุโขทัย ทรงพระนามว่า
“พระเจ้าศรีอินทราทิตย์” เรียกนามราชอาณา
เขตตามชื่อเมืองราชธานีว่า “กรุงสุโขทัย” แต่
ชาวต่าง ประเทศ ที่อยู่ ใกล้ เคียง ทงพวก ขอม และ
พวกมอญยังเรียกว่า “สยาม” อยู่ตามเดิม ประ-
เทศอื่นจึงเรียกตามอย่าง เช่นจีนเรียกว่า “เต๋ยม
ก๊ก” และเรียกอาณาเขตตอนใต้ตั้งมาว่า “หุดอ
ฮก๊ก” ตามคำ “ตะโง้ว” ซึ่งเป็นนามของอาณา
เขตมาแต่เดิม แต่ไทยหาใช้คำ “สยาม” เรียก
เป็นชื่อบ้านเมืองของตนไม่

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงราชูปถัมภ์ ๕๑

กรุงสุโขทัยเมื่อแรกตั้งเป็นอิสระ อาณาเขต
ไม่กว้างใหญ่เท่าใดนัก ประมาณเขตแดนทางใต้
เห็นจะลงมาเพียงปากน้ำโพ ใต้นั้นลงมายังเป็น
อาณาเขตของขอมเมืองตะโง้ว ทางฝ่ายตะวันตก
เขตแดนก็คงอยู่เพียงเขาบรรทัด ที่บ้านแม่
พังกาบแม่หน้าอันที่ไหลลงทะเลตะวันตก ทางฝ่าย
เหนือเขตแดนต่อกับประเทศฉานซึ่งเป็น สัมพันธ
มิตรที่เขาคือนั้น ทางฝ่ายตะวันออกเขตแดนก็
เห็นจะอยู่เพียงเขาบรรทัด ที่บ้านแม่ต๋องกับแม่
น่าน เมืองใหญ่ในอาณาเขต ถ้าว่าตามดั้งเดิม
โบราณวัตถุที่ยังปรากฏอยู่ ก็มีแต่เมืองสุโขทัย
เมืองสระเตย (คือเมืองสุวรรณโคตมเก่าตอนที่มีพระ
ปรารักษ์) เมืองตาก เมืองชากรุง (อยู่ตรง
เมืองกำแพงเพชรข้าม) เมืองพระบาง (อยู่ที่ปาก
น้ำโพ) เมืองสระทอง (คือเมืองพิศณุเก่า) และ
เมืองสองแคว (อยู่ใต้เมืองพิษณุโลกเดี๋ยวนี้)

๘๒ ชุมนุมพระนิพนธ์

กาดงรพตกยงม่นอย เพราะฉะนั้น เจ้าเมืองโกต
เคียงทไม เขวควย จังกตว ยกทัพเขามาตบ้านเมือง
ชายราชอาณาเขต ดังเช่นครงหนิงชนด้ามชน
เจ้าเมืองฉอด (เดียนเรียกกว่าค่านแม่ฉอด) เข้า
มาตเมืองตาก ครงหนพระเจาศรีอินทราทศย
ยกกองทัพไปค่อดี แต่ไปเดี่ยทแตกพ่าย หาก
ราชโอรสองค์น้อย ซึ่งพระชนษาเพียง ๑๘ ปี
แกตวักดำดามารถขับข้างบุกพดเข่าชนข้างชนะชน
ด้ามชน พวกเมืองฉอดจึงแตกหนีถบไป พระ-
เจาศรีอินทราทศยจึงพบบำเหน็จสถาปนาราชโอรส
พระองค์นเป็น “พระรามคำแหง” แต่ให้เป็นชน
พด เทยอปรามปรามข้าศึกศัตรูจนตงราชอาณาจักร
เขตสุโขทัยได้มั่นคง

พระเจาศรีอินทราทศยครองกรุงสุโขทัยอยู่ก็ปี
ไม่ปรากฏในพงศาวดาร เมื่อสวรรคตราชโอรส
พระองค์ใหญ่ได้รับรัชทายาท ทรงพระนามว่า

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระประชวร ๕๓

“พระเจ้าบ้านเมือง” หนังสือเก่าใช้คำภาษามคธ เรียกว่า “บาดเมือง” ก็มี เรียกว่า “ปาดราช” ก็มี เรื่องพงศาวดารในรัชกาลพระเจ้าบ้านเมืองปรากฏในศิลาจารึกแต่ว่า พระรามคำแหงราชอนุชาที่มีความจงรักภักดี ช่วยปราบปรามศัตรูหมู่ปัจเจกมิตรต่อมาเหมือนอย่างในรัชกาล พระเจ้าศรีอินทราทิตย์ บางที่จะขยายอาณาเขตกรุงสุโขทัยออกไปได้อีกบ้าง แต่คงไม่เท่าใดนัก พระเจ้าบ้านเมืองครองกรุงสุโขทัยอยู่ก็ยังไม่ปรากฏ รู้ได้ด้วยศิลาจารึกเมื่อภายหลังแต่ว่า เวลารัชกาลพระเจ้าศรีอินทราทิตย์กับรัชกาลพระเจ้าบ้านเมืองรวมกันประมาณ ๒๖ ปี จึงควรนับว่าในระหว่าง พ.ศ. ๑๘๐๐ จน พ.ศ. ๑๘๒๖ เป็น “สมัยกรุงสุโขทัย”

เมื่อพระเจ้าบ้านเมืองสวรรคต พระรามคำแหงราชโอรสพระองค์น้อยของพระเจ้าศรีอินทรา-

๕๔ ชุมนุมพระนพนธ์

ทศย์ได้รับรัชทายาท ไซ้พระนามตามที่สมเด็จพระบิตุราช ประทาน เมื่อพบ บำเหน็จนั้น ต่อมา ในเวลาเป็นพระเจ้าแผ่นดิน เรียกพระองค์เองในศิลาจารึกว่า “พ่อขุนรามคำแหง” แต่ในพงศาวดารเรียกว่า “พระเจ้ารามคำแหง” หนังสือเก่าเรียกตามภาษามคธว่า “รามราช” ก็มี แต่คนทั้งหลายชอบเรียกกันว่า “พระร่วง” มาแต่โบราณจนทุกวันนี้ คงเป็นเพราะพระเจ้ารามคำแหงทรงพระนามเดิมว่า “ร่วง” (หมายความว่า รุ่งเรือง มีไช้หัด่น) เห็นจะเรียกกันว่า “เจ้าร่วง” อยู่ก่อน ครั้นพระบิตุราชทรงสถาปนาเป็น “พระรามคำแหง” คนทั้งหลายเปลี่ยนแต่คำหน้า เรียกว่า “พระร่วง” ตามสะดวกปาก หรือจะเรียกกันว่า “พระร่วง” มาแต่เดิมแล้ว และคงเรียกกันอยู่อย่างเดิมก็เป็นได้ แม้เมื่อเสวยราชย์เป็นพระเจ้าแผ่นดินแล้ว ในหนังสือก็ยังเรียกว่า “พระ

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระราชทานภาพ ๕๕
พระยาร่วง” ก็มี ดังเช่นในหนังสือพงศาวดารเชียงใหม่
ใหม่กล่าวไว้ว่า พระยาเมงรายสร้างเมืองเชียงใหม่
เมื่อปีชวด พ.ศ. ๑๘๓๕ (ศักราชตรงกับรัชกาล
พระเจ้ารามคำแหง) ได้เชิญพระยาร่วงมาเมืองเจ้า
เมืองพะเยา (เมื่อเป็นอิสระ) กับ “พระยาร่วง”
เจ้าเมืองสุโขทัย อันเป็นมิตรสหายไปปรึกษา
หารือกัน เห็นได้เป็นหลักฐานว่า “พระยาร่วง” นั้น
คือพระเจ้ารามคำแหง มิใช่พระองค์อื่น

พระเจ้ารามคำแหงเป็นอัครวิบุษย์ ทรงพระ
คุณวิเศษ โดยพระอุปนิสัยเลิศล้ำกว่าพระเจ้า
แผ่นดินพระองค์อื่นหลายอย่าง เป็นต้นว่าแก้ว
กต่างสามารถในการรบพุ่ง ปราบกฏมาตั้งแต่พระ
ชันษาได้ ๑๕ ปีตั้งกล่าวมาแล้ว และได้ทำศึก
สงครามต่อมา ในสมัยเมื่อเป็นขุนพลของกรุงสุโข-
ทัย จนต้องถูกระบอบพระเกียรติไปถึงนานาประเทศ
เพราะฉะนั้นเมื่อเป็นพระเจ้าแผ่นดิน จึง

๕๖ ชุมนุมพระนิพนธ์

สามารถแผ่ราชอาณาจักรกรุงสุโขทัยออกไปกว้างใหญ่ไพศาล จนได้เป็นพระเจ้าราชาธิราชองค์แรกในพระเจ้าแผ่นดินที่ครองเมืองไทยนี้ อาณาเขตกรุงสุโขทัยในรัชกาลพระเจ้ารามคำแหงพรรณาไว้ในศิลาจารึกว่า ข้างใต้ได้เมืองแพรว (คือเมืองสุพรรณบุรี) เมืองสุพรรณภูมิ (คือเมืองอุทอง) เมืองราชบุรี เมืองเพชรบุรี (และเมืองอื่น ๆ ในแหลมมตะยา) ตงไปจนเมืองนครศรีธรรมราช ทางข้างตะวันตกได้เมืองมอญทงปอง เป็นเมืองชนจนถึงเมืองหงสาวดี ทางข้างเหนือได้เมืองแพรว เมืองน่าน แม่พระราชาอาณาเขตไปจนต่อแดนเมืองชะวา (คือเมืองหนองพระบาง) ทางข้างตะวันออกก็แม่พระราชาอาณาเขตไปจนถึงแม่น้ำโขงต่อแดนเมืองเวียงจันทน์และเวียงคำ แต่ทางตะวันตกเฉียงเหนือ ซึ่งต่อแดนประเทศฉานนา ราชอาณาจักรคงอยู่ตามเดิม เพราะเหตุที่พระเจ้า

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระประชวร ๕๗

รามคำแหงเป็นดัมพนิชมิตรกับพระยาเมงรายและ
พระยาจำเมือง ไม่เบียดเบียนกัน ประหาคอย
อย่างหนึ่งทีในศิลาจารึกไม่กล่าวถึงเมืองตะไคว้และ
เมืองอื่นๆ ที่เคยเป็นเมืองขึ้นของขอมอยู่ทางตะวันออก
เฉียงใต้ จึงสันนิษฐานว่าเมืองต่างๆ ทางนั้น
ตั้งแต่เมืองนครราชสีมาลงไปทางข้างใต้ และ
เมืองที่อยู่ในดุ่มด้านใต้ทางข้างใต้ ตลอดจนไปจน
เมืองปราจีน และเมือง ตามชาย ทะเลทาง ฝั่งตะวันออก
ออก จะยังมีได้รวมเข้าในราชอาณาจักรเขตกรุงสุ-
โขทัยเมื่อครั้งพระเจ้ารามคำแหง เพราะพวก
พดเมืองยังมีขอมอยู่เป็นพน ไทยยังมีน้อย แม้
เมืองตะไคว้ ก็อาจจะยังเป็น อาณาเขต ของขอม อยู่
ตลอดสมัยนั้น

นอกจากขยายราชอาณาจักร ได้กว้างขวางดัง
ว่ามา พระปรีชาสามารถของพระเจ้ารามคำแหง

๕๘ ชุมนุมพระนิพนธ์

ในรัชกาลปัตโนบาย ทำนุบำรุงภายในพระราช
อาณาเขตก็เป็นอย่างอัศจรรย์ ปรากฏอยู่ในศิลา
จารึกคงจะพรรณนาให้เห็นเป็นอย่าง ๆ เป็นต้น
ว่าทรงบำรุงวัฒนธรรม ด้วยคิดตั้งแบบหนังสือ
ไทยใหม่ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๖ แต่หนังสืออาจทำ
ศิลาจารึก และเขียน อักษร รักษา คำรับ คำราชา
ความรู้เป็นภาษาไทยดีบอกมาจนทุกวันนี้ ทั้ง
ทรงบำรุงการศึกษาด้วยเสาะหา พระสังฆตั้งทางวงศ์
ที่รอบรู้พระไตรปิฎกชนมาจากเมืองนครศรีธรรม-
ราช คงเป็นพระสังฆราชและพระครูสอนวิชา
ความรู้ทั้ง คติธรรมและ คติโลกแก่ ประชาชน ชาว
กรุงสุโขทัย มูลของการดำคัญอีกอย่างหนึ่งซึ่ง
เริ่มรุ่งเรืองเมื่อครั้งพระเจ้ารามคำแหง และอยู่
ประจำเมืองไทยดีบอกมาจนทุกวันนี้ คิศจากรถ
พระพุทธเจ้าตัวอย่างแบบดังกา แต่ก่อนมาเมื่อ
พวกขอมยังเป็นใหญ่ใน เมืองไทยถือพระพุทธ

สมเด็จพระบรมราชาธิบดี ๕๕

คำสอนตามคติมหายาน ซึ่งแผ่มาจากกรุงศรีวิชัย
ในเกาะสุมาตราอยู่เป็นพัน ครั้นพระเจ้าปรักกรม
พาหุพนพระพุทธรูปคำสอน ตัทธิหีนยาน ให้รุ่งเรืองขึ้น
ในลังกาที่อูปี ตัทธิหีนนแพร่หลายมาถึงเมืองมอญ
ก่อนแล้วจึงมาถึงเมืองไทย แต่นับถือกันอยู่เพียง
เมืองนครศรีธรรมราช จนพระเจ้ารามคำแหง
แผ่อาณาเขตออกไปถึงนันทวงเดือมได้ จึงรับพระ
พุทธรูปคำสอนที่ประดิษฐานมาประดิษฐานในกรุง
สุโขทัย แต่นับตัทธิมหายานก็เสื่อมลงจนศูนย์ไป
ก็แต่ตัทธิตั้งกล่าวคืออย่างเดียวดัดมา ฟังเห็นได้
ด้วยวัดและพระพุทธรูป ตั้ร่างครึ่ง กรุงสุโขทัยแบบ
เป็นอย่างดังกล่าว คือว่าร่างตั้งแต่รัชกาลพระเจ้า
รามคำแหงมาเป็นพัน ที่ร่างก่อนนั้นน้อย

ในทางเศรษฐกิจของบ้านเมือง พระเจ้าราม
คำแหง ก็ทรงทำนุบำรุง ด้วยประการต่าง ๆ อย่าง
น่าพิศวง เช่น ให้เด็กเก็บภาษีจังกอบจากดินค้า

๑๐๐ ชุมนุมพระนิพนธ์

เมื่อผ่านด่านตามระยะทางเป็นต้น เพื่อปล่อยให้
ชาวกรุงสุโขทัยไปค้าขายถึงต่างประเทศที่ไกล
เคียง และปล่อยให้ชาวต่างประเทศเหล่านั้นเข้า
มาค้าขายถึงพระนครได้โดยสะดวก และอาศัย
เหตุที่พระราชอาณาเขตกว้างขวางออกไปกว่าแต่
ก่อน จนอาจจะใช้เรือค้าขายออกทะเลไปยัง
ประเทศอื่นที่ห่างไกล ทรงทำทางไมตรีให้มีการ
ไปมาค้าขายในระหว่างเมืองไทยกับเมืองจีนและ
เมืองชวา มลายู ตลอดจนกระทั่งถึงกาทูปและ
อินเดีย ก็เริ่มมีชาวต่างประเทศเข้ามาค้าขายและ
มาตั้งประกอบกิจการต่างๆ ดังเช่นพวกจีนเข้า
มาตั้งทำเครื่องตั้งกะโถกเป็นต้น เกิดการส่งสินค้า
เมืองไทยออกไปขายถึงประเทศต่างๆ และได้
ของที่ต้องการมาจากต่างประเทศโดยสะดวก ใน
สมัยนั้นบ้านเมืองคงมีทรัพย์สินสมบูรณ์ ยิ่งจนกว่า
แต่ก่อนมาก

สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑๑

แม่พระธรรมาธิบดีผู้ทรงคุณของพระเจ้ารามคำแหงก็ผิดกับพระเจ้าแผ่นดินพระองค์อื่น ๆ เช่นโปรดทรงลงมาพบกับไพร่บ้านพลเมือง อย่างฝรั่งเรียกว่า Democratic เป็นต้นว่าถ้าใครจะทูลร้องทุกข์เมื่อใดก็อนุญาตให้เขาเข้าได้ไม่เดืออกหน้าแม่จนเวลาดาทองคืนก็มีกระดิ่งแขวนไว้ที่ประตูพระราชวัง สำหรับให้สั่งตั้งเตียงให้ทรงทราบว่ามีผู้จะทูลร้องทุกข์ แล้วเขาเป็นพระราชธุระสอดส่องในการชำระถ้อยความให้เป็นยุติธรรม ให้ราษฎรสัมบูรณ์พูนสุขประกอบด้วยมีเดรัภาพทั่วไป กรุงสุโขทัยเมื่อรัชกาลพระเจ้ารามคำแหง จึงเจริญรุ่งเรืองยิ่งกว่ารัชกาลอื่น ทั้งแต่ก่อน หรือภายหลังสืบมา ควรนับในเรื่องพงศาวดารกรุงสุโขทัยเป็นสมัยอันหนึ่งแม่เพียงรัชกาลเดียว เรียกว่า “สมัยรุ่งเรืองถึงสูงสุด” และควรเฉลิมพระเกียรติพระเจ้ารามคำแหงไว้ในพงศาวดารว่า “พระเจ้ามหา

๑๐๒ ชุมนุมพระนิพนธ์

ราช” พระองค์ ๑ ของ เมือง ไทย ด้วย ประการ
ฉะ

พระเจ้ารามคำแหงครองราชสมบัติอยู่ก็ปีไม่
ปรากฏ ปรากฏแต่จำเมื่อสวรรคตราชโอรสทรง
พระนามว่า “เดอไทย” ได้รับรัชทายาท และใน
หนังสือเก่าว่าพระเจ้าเดอไทยนั้นเป็นพระมหาอุป
ราชอยู่ ณ เมืองศรีสัตนาตย์เมื่อก่อนจะได้เป็นพระ
เจ้าแผ่นดิน เช่นเดียวกับรัชทายาทในรัชกาลภาย
หลังมาก็เป็นพระมหาอุปราช ครองเมืองศรีสัตนา
ตย์อยู่ก่อนเหมือนกัน ชื่อนั้นให้เข้าใจว่าพระ
เจ้ารามคำแหงเป็นผู้สร้างบ่อมปรากฏ และย้าย
สำนักรัฐบาลจากเมืองเซตยง ไปตั้งที่เมืองศรีสัต
นาตย์ (ตั้งวินิจฉัยในนิทานที่ ๑๘ เรื่องคันเมืองโบ
ราณ (๑) สถาปนาเมืองศรีสัตนาตย์ให้เป็นราช
ธานีดำรงชน จึงขอไซขอเมืองศรีสัตนาตย์

(๑) ในนิทานโบราณคดีของสมเด็จพระยาเจ้าบรมราชานุภาพ

สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑๐๓

เป็นคู่กับเมืองสุโขทัยในศิลาจารึก เช่นว่า “พ่อขุนรามคำแหง เป็นเจ้าเมืองสุโขทัยศรีธรรมราชตั้งนแทบทุกแห่ง เพราะเมืองศรีธรรมราชเป็นราชธานีดำรงจึงให้รัชทายาทไปอยู่รักษา และพระเจ้าเดอไทยเป็นพระมหาอุปราชองค์แรกที่ได้อภิเษกเมืองศรีธรรมราช ด้วยจำนวนรัชกาลของพระเจ้ารามคำแหงนั้นเค้าอยู่อย่างหนึ่ง ด้วยตั้งเกิดกษัตริย์ที่ปรากฏในศิลาจารึกของพระเจ้ารามคำแหงว่าทรงตั้งแบบหนึ่งคือไทยเมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๒ และปรากฏในศิลาจารึกก่อนว่า รัชกาลพระเจ้าเดอไทยเมื่อ พ.ศ. ๑๘๘๐ แต่คงให้เห็นเป็นหลักฐานว่า รัชกาลพระเจ้ารามคำแหง กับรัชกาลพระเจ้าเดอไทยรวมกันเป็นเวดากว่า ๖๐ ปี จึงสันนิษฐานว่าพระเจ้ารามคำแหง เห็นจะครองราชสมบัติอยู่ยงยงคง ๕๐ ปี ค่ายกันกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในกรุงรัตนโกสินทร์

๑๐๔ ชุมนุมพระนิพนธ์

จึงมีเวตาสำารถแผ่ราชอาณาจักร และบำรุงบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรืองได้ดังกล่าวมา แม้รัชกาลพระเจ้าเอกไทย ซึ่งรับรัชทายาท พระเจ้ารามคำแหง ก็ต้องย่นนานตั้ง ๓๐ ปี จึงจะได้กับระยะเวลาที่ปรากฏในศิลาจารึก

พระเจ้าแผ่นดิน พระองค์ ซึ่งครองกรุงสุโขทัย ในรัชกาลที่ ๔ เรียกพระนามในหนังสือเก่าหลายอย่าง เรียกว่า “พระเจ้าเอกไทย” อย่างพระนามเมื่อก่อนเสวยราชย์ ตามแบบพระเจ้ารามคำแหงก็มี เรียกว่า “พระเจ้าฤไทยไชยเชษฐา” (เห็นจะเป็นพระนามถวายเมื่อราชาภิเษก) ก็มี และยังมพระนามอย่างประหลาดเรียกในหนังสือซึ่งแต่งเป็นภาษามคธว่า “อุทกโชตถรรราช” แปลว่า พระยาจมน้ำ ตามนิทานว่าสวรรคตด้วยจมน้ำหายไปอย่างหนึ่ง แต่เรื่องพงศาวดารรัชกาลนั้นจะเป็นอย่างไร ไม่มีศิลาจารึกในกรุงสุโขทัย กล่าวถึงเลย

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงสร้างเมืองพิษณุโลก ๑๐๕

ที่เดียว แต่มีโบราณวัตถุเป็นที่ตั้งเกิด คูเหมื่อน
พระเจ้าเอกไทยจะย้ายเมืองสองแควซึ่งเดิมอยู่ข้าง
ใต้ (ตรงวัดจุฬามณี) ขึ้นไปสร้างใหม่ที่เมืองพิษ-
ณุโลกคงอยู่เดิมนั้น ตามเขียงอย่างพระเจ้าราม
คำแห่งสร้างเมืองศรีวิชัยนาคัย แต่ยงเรียกว่า
เมืองสองแควต่อมาตามเดิม นอกจากนั้นแต่
เป็นนิทานที่เล่ากันในพื้นเมืองกับปรากฏในพงศาว-
ดารประเทศอื่นที่ใกล้เคียง พอเป็นหลักฐานถือ
เป็นยุติได้ว่า ตั้งแต่ต้นรัชกาล พระเจ้าราม คำแห่ง
กรุงสุโขทัยก็เด่อมฮานภาพตง เช่นปรากฏใน
พงศาวดารพม่าว่า เมื่อ พ.ศ. ๑๘๗๓ เวदानน
พระเจ้าเอกไทยแรกเสวยราชย์ไม่กี่บั้นก หัวเมือง
มอญเป็นกบฏ พระเจ้าเอกไทยให้กองทัพออกไป
ปราบปรามไม่สำเร็จ แต่นั้นบรรดาเมืองมอญ
ซึ่งเคยขึ้นกรุงสุโขทัยเมื่อ ครองพระเจ้ารามคำแห่ง
ก็กตบเป็นอิสระหมด การที่เสียดเมืองมอญครั้ง

๑๐๖ ชุมนุมพระนิพนธ์

นั้นคงเป็นเหตุให้พระเจ้าอู่ทอง (องค์พ่อตา) ซึ่งต้อง
ยอมเป็นประเทศราชชนกรุงสุโขทัยอยู่แต่ก่อน คิด
เห็นช่องทางที่จะคงเป็นอิสระเหมือนอย่างเมืองตะ
โว้เมื่อขอมครอบครอง แต่ยังไม่กล้าประกาศ
แข็งเมืองต่อกรุงสุโขทัย เป็นแต่ตั้งคนเตรียม
การแต่ก่อนวันรัชกาลพระเจ้านเรศวรไทย ด้วยทำทาง
ไมตรีกับพวกขอม แล้วพยายามขยายอาณา
เขตและเกลี้ยกล่อมผู้คนด้วยอุบายต่าง ๆ เป็นดำ
ดัดขึ้นมา จนได้บังคับบัญชาเมืองอยุธยา อันเป็น
เมืองท่าค้าขายทางทะเลกำลังเจริญอยู่แล้ว และ
บางที่จะได้เมืองตะโว้จากขอมโดยดีด้วย พอถึง
พ.ศ. ๒๑๑๑ พระเจ้าอู่ทอง (องค์ปู่ทวด) ก็
ย้ายมาตั้งอยู่ ณ เมืองอยุธยา เห็นจะอ้างว่าหนี
หามาพอเป็นเหตุ พระเจ้าเอกไทยไม่กล้ามารบจะ
ห้ามปรามก็คองงอยู่ พระเจ้าอู่ทองมาอยู่ (ที่
ตำบลเวียงเต็ก) เมืองอยุธยาได้ ๒ ปี พระเจ้า

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ๑๐๗
เดอไทยก็สวรรคตเมื่อ พ.ศ. ๑๘๘๐

พระราชโอรสของพระเจ้าเดอไทยทรงพระ
นามว่า “ดอไทย” หรือเรียกอย่างหนึ่งตาม
ภาษามอญว่า “ติทัย” ได้ครองราชสมบัติเป็นพระ
เจ้าแผ่นดินรัชกาลที่ ๕ ทรงพระนามเมื่อราชา
ภิเษกว่า “พระเจ้าศรีสุริยพงษ์ราช มหารัชม
ราชาธิราช” พึงสังเกตเห็นได้ว่า ความสวรรคตหน้า
เอาพระนามพระเจ้าศรีอินทราทิตย์องค์พระ บัยกา
กับพระนามพระเจ้า รามคำแหง องค์พระ อัยกามา
เป็นศิริ ส่วนความสวรรคตตั้งแต่ตั้งพระเกียรติยศ
ว่าเป็น “พระมหาธรรมราชาธิราช” แปลกกับ
พระเจ้าแผ่นดินแต่ก่อน และเป็นครั้งแรกที่จะใช้
พระเกียรติยศเช่นนั้นในพระเจ้าแผ่นดินไทย คง
เป็นเพราะพระเจ้าดอไทยได้ทรงศึกษาในสำนักพระ
เถระชาวลังกา ซึ่งมาเป็นครูบาอาจารย์สอนกุด
บุตรอยู่ในพระนครสุโขทัย ทรงทราบคติทนต์

๑๐๘ ชุมนุมพระนิพนธ์

กันในลังกาทวิปไตโบริมาณมา ว่าพระเจ้าแผ่นดิน
ดินอาจจะมีพระเกียรติยศถึงสูงสุดด้วยเป็นพระเจ้า
จักรพรรดิอย่าง ๓ หรือเป็นพระเจ้าธรรมราชา
อย่าง ๓ (ซึ่งไทยเรียกโดยย่อว่าเป็น “พระยาจักร”
หรือ “พระยาธรรม”) และอ้างพระเจ้าอโศก
มหาราชเป็นตัวอย่าง ว่าเดิมทรงบำเพ็ญพระ
บารมีตามจักรวรรดิวัตรจนได้เป็นพระเจ้าราชาธิ
ราชแล้ว เมื่อทรงเด็มิได้พระพุทธรักษาเกิด
ตั้งवेशว่า กาวที่บำเพ็ญจักรวรรดิวัตรนั้นต้อง
รบพุ่งฆ่าฟันผู้คนให้ล้มตายเป็นบาปกรรม แต่
นั้นก็เด็ก รบพุ่ง หันมา ทรง บำเพ็ญ พระ บารมีโดย
ทางธรรม ด้วยอุปถัมภ์พระพุทธรักษาและตั้ง
ดอนศักดิ์ธรรมแก่ประชาชน ทำนุบำรุงพระราช
อาณาเขตให้เจริญรุ่งเรืองด้วยประการต่าง ๆ จน
ได้พระนามว่า “พระเจ้าศรีธรรมมาโคก” ทรง
พระเกียรติเป็นพระเจ้า ธรรมราชา ปราบกฏ ดิบมา

สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุกาฬ ๑๐๕

พระเจ้าตากไทยคงทรงได้มโหฬารในคดี เช่นว่านั้น มาตั้งแต่ก่อนแล้ว ครั้นได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินต้องทรงพระราชดำริถึงทางที่จะบำเพ็ญพระบารมี เห็นว่ากรุงสุโขทัยเสื่อมอานุกาฬ มาแต่ในรัชกาลพระเจ้าเอกไทย ถ้าบำเพ็ญจักรวรรดิวัตรเหมือนอย่างเมื่อครั้งพระเจ้ารามคำแหง ก็จำต้องรบบพุงที่บ้านเมือง เขา ถัดมา เป็น ราช อาณาเขต ตั้งแต่ก่อน ถ้าไม่สำเร็จก็จะยังชั่วร้าย จึงหันไปบำเพ็ญพระบารมีเป็นพระเจ้าธรรมราชา ด้วยอุปลักษณ์พระพุทธานุภาพและทำนุบำรุงบ้านเมืองในพระราช อาณาเขต ให้เจริญรุ่งเรืองโดยทางสันติภาพตามเยี่ยงอย่างพระเจ้าอโศกมหาราช จึงประกาศ พระ เกียรติยศเป็น พระเจ้า ธรรมราชา มาแต่แรกเสด็จราชย์ ก็ได้พระนามเรียกในพงศาวดารว่า “พระมหาธรรมราชา” เป็นพระองค์ที่ ๑ ในพระเจ้าแผ่นดินที่ครองกรุงสุโขทัยสืบมา

๑๑๐ ชุมนุมพระนิพนธ์

เรื่องพงศาวดารในรัชกาลพระมหาธรรมราชา
ที่ ๑ ปรากฏ (ในตำนานพระพุทธรูปหิงค์) ว่า เมื่อ
เสวยราชย์ได้ ๒ ปี เกิดทุพภิกขภัยผู้คนในเมือง
เห็นออกคอกยาระด้าระด้าย พระเจ้าอู่ทองได้ที่
ด้วยเหตุนี้ จึงให้พระบรมราชา (พงว) เจ้า
เมืองสุพรรณบุรี คุมพวชนไปยึดเมืองชัยนาทอัน
เป็น ปลายแดน หัวเมือง ชนใน ของ กรุงสุโขทัยไว้
แล้ว ประกาศตั้งพระองค์เป็นอิศระ ณ เมืองอยุธยา
เมื่อปีชวด พ.ศ. ๑๘๘๓ ซึ่งเอาเมืองฝ้ายได้
รวมเข้าใน ราชอาณาจักร นครศรีอยุธยาทั้งหมด
พระมหาธรรมราชา ไม่สามารถ จะปราบปรามได้
จึงแต่งตั้งให้มาว่ากล่าวกับพระเจ้าอู่ทอง ว่าถ้า
คืนเมืองชัยนาทเสียโดยดีจะยอมให้เป็นอิศระ และ
เป็นไมตรี กับกรุงศรีอยุธยาอย่าง ประเทศ ที่มีศักดิ์
เสมอกัน (เหมือนอย่างเมื่อพวกขอมยังครองเมือง
ตะไคว) ก็ในเวลานั้นพระเจ้าอู่ทองได้ทำทางไมตรี

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงสถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ๑๑๑

กับขอมได้เมืองตะโวก่อนแล้ว แต่ยังไม่ไว้พระ
เหตุที่ยเกรงพวกขอมจะ “แปรพักตร์” ไปเข้ากับ
กรุงสุโขทัย ช่วยกันตั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นคัก ๒
ด้าน จึงรับทางไมตรีของพระมหาธรรมราชา
ยอมคืนเมืองชัยนาทกลับไปให้เป็นของกรุงสุโขทัย
อย่างเดิม แต่นั้นกรุงสุโขทัยกับกรุงศรีอยุธยา
ก็สัมพันธ์กันเป็นสัมพันธ์มิตรกันมาจนตลอดรัช-
กาลของพระเจ้าอู่ทอง และเป็นโอกาสให้พระ
มหาธรรมราชาบำเพ็ญพระบารมีโดยทางธรรมได้
ดังพระราชประสงค์

พระมหา ธรรมราชา ทรงคุณวิเศษ ด้วยรอบรู้
วิชาต่างๆ หาดยอย่าง อันเหมาะแก่การบำเพ็ญ
พระบารมีเป็นพระเจ้าธรรมราชา เป็นต้นว่ารอบรู้
พระไตรปิฎกเชี่ยวชาญ ขอนมหนักฐานปรากฏว่า
ทรงสามารถค้นคว้าข้อความ ในคัมภีร์ต่างๆ ออกมา
แต่งหนังสือเรื่อง “ไตรภูมิ” ขึ้นใหม่ได้ทรงคัมภีร์

๑๑๒ ชุมนุมพระนิพนธ์

ตั้งแต่ก่อนเสวยราชย์ หนังสือของอยู่จนทุกวันนี้ กับทรงรูปภาพเรื่องไตรภูมิตามอธิบายในหนังสือนี้ ก็ยังชอบเขียนกันตามวัดขึ้นมาแม่จันในกรุงรัตนโกสินทร์ พระเกียรติที่ทรงรอบรู้พระไตรปิฎก คงต้องดีแพร่หลาย จึงเรียกพระนามเฉลิมพระเกียรติอีกพระนาม ๑ ว่า “พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก” แต่ผู้แต่งหนังสือพงศาวดารเหนือหลงเอาไปอ้างว่าเป็นพระเจ้าเชียงใหม่ อันมิได้มีในเรื่องพงศาวดารของเมืองนั่นเอง หรือเมืองใด ๆ นอกจากที่กรุงสุโขทัย แม่เรื่องทักดาวในหนังสือพงศาวดารเหนือว่า พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกยกกองทัพลงมาตีเมืองศรีสัตนาตย์ แล้วสร้างเมืองพิษณุโลกกับพระพุทธรูปพระชินราช พระชินศรี ก็ตรงกับเค้าเรื่องพระราชประวัติของพระมหาธรรมราชาที่ ๑ ด้วยเมื่อเป็นพระมหาอุปราชอยู่น เมืองศรีสัตนาตย์ พระบิดุราชส์วรรคตเกิดจลาจลชนใน

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงสถาปนาภาพ ๑๑๓

พระนคร ต้อง ขก กง ทัพ ดง มาค้ เมือง สุโขทัย
ปราบปรามพวกกบฏราบคาบแล้วจึงได้เสวยราชย์
ด้วยเรื่องสร้างพระชินศรี พระชินราชนั้น ในหนังสือพงศาวดารเห็นว่าพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกให้
หาพวกช่างที่มีฝีมือในเมืองต่างๆ มาประชุมช่วย
กันปั้นหุ่นโดย ประสงค์จะให้งามผิดกับพระพุทธรูป
ด้ามัญช็ ชื่อนเมื่อพิจารณาคุณลักษณะพระชินราช
พระชินศรี ก็เห็นงามแปลกจริง แต่ผิดกับพระ
พุทธรูปอื่นในบางอย่างอันน่าพิศวง อย่างอันยกไว้
จะอ้างเป็น อุทาหรณ์ แต่ที่ พระหัตถ์ พระ พุทธรูปที่
สร้างในเมืองไทยแต่ก่อนนั้น ทั้งทางเมืองเหนือ
และเมืองใต้ ทำปดายนว พระ หัตถ์ เป็น หัตถ์กัน
เหมือนกันนวมอกคนด้ามัญช็ แต่พระหัตถ์พระชิน
ราชกับพระชินศรี ทำปดายนวยาวเท่ากันหมดทั้ง ๔
นิ้ว ผิดกับพระพุทธรูปแบบเก่า ที่ทำเช่นหน้า

๑๑๔ ชุมนุมพระนิพนธ์

ต้นนิษฐานว่าเป็นเพราะ เมื่อ พระเจ้าศรีธรรมไตร
ปิฎก (คือพระเจ้าดื้อไทย) จะสร้างพระชินราช
กับพระชินศรี ได้ค้นคัมภีร์หาปริตต์ลักษณะ เขา
บทพระบาทว่า “ทฆคุต” ซึ่งแปลว่า “นิ้วพระ
หัตถ์และนิ้วพระบาทยาวงาม” นิ้วพระหัตถ์ทั้ง ๕
นิ้วพระบาททั้ง ๕ มีประมาณเสมอกัน ไม่เหลื่อม
ไม่ยาวไม่สั้นดังตำมัญมนุษย์ มาแนะนำให้ช่างปั้น
หุ่นทำปถายนิ้วพระหัตถ์ยาวเท่ากันทั้ง ๕ นิ้ว เห็น
จะเป็นแรกมีเมื่อสร้างพระชินราชพระชินศรี แล้ว
จึงเคยเป็นแบบพระหัตถ์ พระพุทธรูป ที่สร้างกันจน
หลังสืบมาจนทุกวันนี้ และยังมตลักษณะอย่างอื่น
เช่นชวตทรวงและชายจิวรยาว อย่างแบบดังกล่าว เป็น
ต้น ซึ่งสื่อให้เห็นว่า พระชินราช กับ พระชินศรีนั้น
พระเจ้าดื้อไทยสร้างเมื่อ พ.ศ. ในเรือน ๑๘๐๐ เป็น
สมัยเมื่อนบถอพระดังฆตงกาวงค์แล้ว มิใช่เจ้า
เมืองเขียงแต่กลงมาสร้างเมื่อ พ.ศ. ๑๕๐๐ ดังกล่าว

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ๑๑๕
กันมาแต่ก่อน

นอกจากเชี่ยวชาญพระไตรปิฎก พระเจ้าดอ
ไทยยังทรงชำนาญวิชาไสยศาสตร์ โหรา
ศาสตร์ และอักษรศาสตร์ มีหลักฐานทั้งในศิลา
จารึกและหนังสือเก่าปรากฏอยู่ในลวดวิชาไสย-
ศาสตร์นั้น ดังเกิดในศิลาจารึก ครั้งพระเจ้าราม
คำแหงยังเป็นแค้นบถอผี มาถึงพระเจ้าดอไทยจึง
ทรงบำรุงศาสนาพราหมณ์ เช่น ให้หล่อเทวรูป
และสร้างเทวาลัย ทรงจัดระเบียบพิชิตพราหมณ์ ซึ่ง
บางที่จะเป็นโครงของลักษณะพิชิตวาทศมาต ที่
เขาขยายแต่เป็นคำของ นางนพมาตในกรุงรัตนโก-
สินี แม้รูปพระอิศวรกับรูปพระนารายณ์องค์
ใหญ่ทั้งคู่อยู่ในพิพิธภัณฑสถาน ฯ ในกรุงเทพฯ
บัดนี้ ก็เห็นจะสร้างเมื่อครั้งพระเจ้าดอไทย แม้
อุบายที่ ประดาน พระพุทธ ศำสนา กับ ศำสนา
พราหมณ์ ด้วยถือ เป็น คติว่า เทวดาใน ศำสนา

๑๑๖ ชุมนุมพระนิพนธ์

พราหมณ์เป็นดัมมาทิสฺส ช่วยรักษาพระพุทธศาสดาน่าจะเกิดขึ้นแต่ครั้งนั้น ส่วนโหราศาสตร์นั้น ในศิลาจารึกธรรมเสถียรพระคุณวิเศษของพระเจ้าดื้อไทย ว่าทรงดำริว่าจะทำปฏิทิน และถอดดบเดือนนี้ ขอนกตรงกับทกดาวกนในชั้นหนึ่งว่า “พระร่วงดบคักราช” เป็นแต่อย่างผิดพระองค์ไป ข้อที่ว่าทรงชำนาญอักษรศาสตร์นั้น ก็เป็นธรรมดาของผู้เฒ่าเรียนคัมภีร์พระไตรปิฎก นอกจากนั้นยังตั้งเกิดได้ที่ศิลาจารึกครั้งพระเจ้าดื้อไทย ได้แก้ไขทั้งรูป ตัว พยัญชนะ และ ที่วางสระ เปลี่ยนแปลงจากแบบของพระเจ้ารามคำแหง ให้อ่านเขียนสะดวกขึ้น ทั้งภาษาที่ใช้ในศิลาจารึกครั้งพระเจ้าดื้อไทย ก็เพริศพิริ้งยิ่งกว่าแต่ก่อน ตามหลักฐานที่ทกดาวมา สมควรจะนับถือว่าพระเจ้าดื้อไทยเป็นนักปราชญ์ได้ทุกสถาน

ลักษณะการต่าง ๆ ที่พระเจ้าดื้อไทย ทรงทำนุ

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ ๑๑๗

บำรุงบ้านเมืองเมื่อเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ที่ปรากฏ
ในศิลาจารึกก็เห็นว่าเอาแบบพระเจ้าอโศกมหา
ราชมาทำตาม เป็นคนแต่อุปถัมภ์บำรุงพระพุทธ
ศาสนาด้วยสร้างพระเจดีย์ วิหาร เสด็จฆาต ทัง
บำรุงการเล่าเรียนพระไตรปิฎก แม้นประทาน
อนุญาตให้ใช้ราชมนเทียร เป็นที่พระภิกษุสามเณร
เล่าเรียนที่ในพระราชวัง อาจเป็นต้นแบบอย่างที่มี
จนในกรุงรัตนโกสินทร์ ส่วนพระองค์ทรงรับ
ภาระตั้งต้นตั้งธรรมแก่ประชาชนเพิ่มเข้าในราช
กิจด้วย แต่เพียงนั้นยังไม่พอแก่พระราชศรัทธา
ถึง พ.ศ. ๑๙๐๕ เมื่อเสด็จราชย์ได้ ๕ ปี ครั้นให้
ไปนิมนต์ พระมหาธรรมราชา เมืองดังกล่าวมาเป็น
พระอุปฮาดย์ แล้วเสด็จออกทรงผนวชเป็นพระ
ภิกษุอยู่คราวหนึ่ง ตามเยี่ยงอย่างพระเจ้าอโศก
มหาราช ครั้นนั้นเสด็จเกิดมงคลนิมิตเมื่อวันทรง
ผนวช ในเวดาทรงรับพระไตรสรณคมน์บรรพชา

๑๑๘ ชุมนุมพระนิพนธ์

ที่ในพระราชมนเทียร แผ่นดินไหวครั้งหนึ่ง เมื่อ
ทรงผนวชเป็นสามเณรแล้วจะเสด็จออกไปอุปสม-
บทเป็น พระภิกษุ อยู่ ณ วัดป่ามะม่วง ใน อรัญญิก
พอดจากราชมนเทียร พระบาทเหยียบถั่ง พนดิน
แผ่นดินก็ไหวออกครึ่งหนึ่ง คนทั้งหลายเห็นพระบาร-
มีเป็นอัศจรรย์ จึงให้จารึกศิวาไฉฉเดิมพระเกียรติ
ทั้งในภาษาไทย ภาษาเขมร และภาษามคธ (เคย
น้อยในพิพิธภัณฑสถาน ฯ ทั้ง ๓ หลัก)

การอุปถัมภ์บำรุงบ้านเมือง พงศนิษฐานว่า
พระเจ้าดอไทย คงรักษา ความ เจริญที่ได้มีมา แต่
ครั้งพระเจ้ารามคำแหง ดังกล่าวมาแล้วไว้ทุกอย่าง
นอกจากนั้น ปรากฏใน ศิวา จารึก ว่าได้ ทรง สร้าง
ถนนหลวงตั้งแต่เมืองศรีสัตนาตย์ ผ่านเมืองสุโข-
ทัยไปจนถึงเมืองกำแพงเพชร ยังมีรอยเรียกกันว่า
“ถนนพระร่วง” อยุ่จนบัดนี้ และคงมีการที่ได้ทรง
บำเพ็ญพระบารมีด้วยประการอย่างอื่นอีก แม้จะ

สมเด็จพระบรมราชาธิบดี ๑๑๕

ไม่ตำราภยราชอาณาเขตให้กว้างขวางใหญ่
ได้เหมือนเมื่อกครั้งพระเจ้ารามคำแหง บ้านเมือง
ในสมัย พระเจ้าดอไทย ก็คง ดมบุรณ พุนธุ์ ยิงชน
กว่าแต่ก่อนทั่วพระราชอาณาเขต เพราะเช่นนั้น
ชาวกรุงสุโขทัย จึงนับถือ พระเจ้า ดอไทย เป็น พระ
เจ้ามหาราชเช่นเดียวกับพระเจ้ารามคำแหงอีกพระ
องค์หนึ่ง ถึงรัชกาลภายหลังให้เอางาช้างเผือกทำ
พระรูปขึ้นไว้บูชาในเทวาลัย เป็น คู่กัน ทงต้องพระ
องค์ แต่คนชนหลังเรียกกันว่ารูป “พระร่วง” กับ
“พระดอ” มีในหนังสือพระราชพงศาวดารว่าสมเด็จพระ
นเรศวร มหาราช เสด็จ ขึ้นไป พบ ที่ เมือง
ศรีสัตนาทย์ ซึ่งในสมัยนั้นรวมเป็นเมืองเดียวกับ
เมืองเซตยง และเบียดขึ้นชื่อเป็นเมืองสุวรรณโลก
แก้ว โปรดให้เชิญ พระรูปนั้นลงมาไว้ในเมือง
พิษณุโลก เมื่อ พ.ศ. ๒๓๐๘ แต่พวกชาวเมือง
สุวรรณโลก ก็ทำรูป พระร่วง กับ พระดอ ขึ้นใหม่

๑๒๐ ชุมนุมพระนิพนธ์

หรือหารูปภาพอันอนาถาที่เตาเคลือบ เครื่องตั้งกระ-
โลกมาต้มคั้นแทนพระรูปเดิม บุชากันตีบมายัง
ปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ คุน้ำพิศวง

แต่พระเจ้าดื้อไทยได้ ครองราชสมบัติอยู่โดย
สันติภาพเพียง ๑๓ ปี ถึง พ.ศ. ๑๙๑๒ พระเจ้าอู่ทอง
สวรรคต พอสมเด็จพระบรมราชาธิราช (พังว)
ขึ้นครองราชสมบัติ กรุงศรีอยุธยาถึงทางไมตรี
เริ่มตั้งกรุงสุโขทัยเมื่อ พ.ศ. ๑๙๑๕ แต่พวกชาว
เมืองเห็นสู้รบแข็งแรง รบกันมาถึง ๖ ปี สมเด็จพระ
บรมราชาธิราช ก็ตั้งขึ้นไปไม่ได้ ถึงกรุงสุโขทัย
แม่หัวเมืองตามชายแดน ที่ตั้งได้ก็ไม่สามารถจะปก
ครองได้ เห็นอกว่าเมืองชัชนาทชนไป แต่เมื่อถึง
พ.ศ. ๑๙๒๑ พระเจ้าดื้อไทยครองราชสมบัติมาได้
๒๒ ปี สวรรคตลงในเวทาบานเมือง ก้าวถึงมีการ
สงคราม จึงเป็นเหตุให้ร้ายแก่กรุงสุโขทัยในสมัย
ต่อมา

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระประชวร ๑๒๑

ราชโอรสของพระเจ้าด้อยไทยทรงพระนามเดิมว่า “ด้อยด้อยไทย” ได้รับรัชทายาทครองกรุงสุโขทัยเป็นรัชกาลที่ ๖ ราชานิกษิตทรงพระนามว่า “พระเจ้าศรีธรรมวงศมหาธรรมราชาธิราช” รักษาพระเกียรติยศเป็นพระเจ้าธรรมราชาเหมือนอย่างพระบิดาราชต่อมา เพราะฉะนั้นในพงศาวดารจึงเรียกพระเจ้าด้อยไทยว่า พระมหาธรรมราชาที่ ๑ เรียกพระเจ้าด้อยด้อยไทยว่า พระมหาธรรมราชาที่ ๒ พระเจ้าแผ่นดิน พระองค์องค์ที่ครองอาณาจักรสุโขทัยต่อมาภายหลัง ก็รักษาพระเกียรติยศเป็นพระมหาธรรมราชาเช่นเดียวกัน จึงได้พระนามเรียกว่า พระมหาธรรมราชาที่ ๓ ที่ ๔ ต่อกันมาทุกพระองค์

เรื่องพงศาวดารตอนนั้นปรากฏว่า พอพระมหาธรรมราชาที่ ๑ สวรรคต สมเด็จพระบรมราชาธิราช (พังง) ได้ตั้งยกกองทัพขึ้นไปครองอาณาจักร

๑๒๒ ชุมนุมพระนิพนธ์

กรุงสุโขทัยในปีนั้น เวตราชวเมืองเหนือกำลังย่อ
ทอดด้วยเจ้านายฉวรรคต และบางทีจะมีเหตุด้วย
เจ้านายไม่กลมเกลียวกันเหมือนแต่ก่อนด้วย พวก
กรุงสุโขทัยต่อสู้ต้านทาน กำจัดกรุงศรีอยุธยาไม่
ไหว พระมหาธรรมราชาที่ ๒ ก็ต้อง “ออกมา
ถวายนงคม” ยอมแพ้สมเด็จพระบรมราชาธิราช
(พังว) ที่เมืองกำแพงเพชรเมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๒ นับ
เวลาแต่ตั้งกรุงสุโขทัยมาได้ ๑๒๒ ปี มีพระเจ้าแผ่นดิน
ปกครองเป็นอิสระต่อกันมา ๕ พระองค์ ถึงรัช-
กาลที่ ๖ ก็เสียอิสรภาพแก่กรุงศรีอยุธยา เมือง
ไทยฝ่ายเหนือกับฝ่ายใต้ จึงรวมเป็นประเทศเดียว
กันแต่นั้นมา ตรงตามจุดหมายเหตุจึงกล่าวว่า
“เดียมกอกกับหตอชกก็รวมกันเป็น “เดียมหตอชก
ก” ประเทศอื่น ก็เรียก ประเทศ ที่รวมกัน ว่า
“ประเทศสยาม” แต่ไทยเองชอบเรียกบ้านเมือง
ของตนว่า “เมืองไทย” คงใช้ชชวราชธานีเป็นนาม

สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้า ๑๒๓

ประเทศว่า “กรุงศรีอยุธยา” เรียกอาณาเขต
กรุงสุโขทัยแต่ก่อนว่า “เมืองเหนือ” เรียกอาณา
เขตกรุงศรีอยุธยาแต่ก่อนว่า “เมืองใต้” ดับมา
แม้รวมอาณาเขตกรุงสุโขทัยกับกรุงศรีอยุธยา
เป็นประเทศเดียวกันแล้ว การปกครองภายใน
บ้านเมืองยังเป็น ๒ อาณาเขต ต่างมีพระเจ้าแผ่นดิน
ด้วยกันต่อมาอีกช้านาน เพราะเมื่อสมเด็จพระ
บรมราชาธิราชมีชัยชนะแล้ว ยอมให้เจ้านายใน
ราชวงศ์พระร่วงคงแต่พระมหาธรรมราชาที่ ๒ เป็น
ต้น ครองอาณาเขตเดิมเป็นประเทศราชขึ้นต่อ
กรุงศรีอยุธยาต่อมา คุ่มขอจากคเณรว่าแม่ ขอ
ตรงต่อกรุงศรีอยุธยาแล้ว ก็ให้มีอำนาจปกครอง
ไพร่บ้านพลเมืองเหมือนแต่ก่อนทุกอย่าง เจ้าผู้
ครองอาณาเขตอยู่เมืองเหนือจึงอยู่ในราชวงศ์พระ
ร่วง และเป็นพระมหาธรรมราชาสืบต่อกันมาอีก
หลายชั่ว

๑๒๔ ชุมนุมพระนิพนธ์

ตองคิดวินิจฉัยว่า เมื่อสมเด็จพระบรมราชาธิราช (พังว) มีชัยชนะแล้ว เหตุใดจึงไม่รื้อราชอาณาเขตกรุงสุโขทัยเอาเมืองเหนือทิ้งไปลงเป็นหัวเมืองชนกรุงศรีอยุธยา เหมือนอย่างเมื่อพวกขอมเป็นใหญ่อยู่ ณ เมืองตะไคว่ กลับคืนให้พระมหาธรรมราชาที่ ๒ ปกครองอาณาเขตกรุงสุโขทัยอยู่อย่างเดิม เป็นแต่ตดคักตั้งเป็นประเทศราช อธิบายข้อพิจารณาตาม เหตุการณ์ที่ปรากฏในเรื่อง พงศาวดาร ต่อมาประกอบกับความสันนิษฐาน เห็นว่าน่าจะเป็นเพราะมีเหตุ ๒ อย่างที่ขัดขวางมิให้ สมเด็จพระบรมราชาธิราชรื้ออาณาเขตกรุงสุโขทัย คือ

อย่าง ๑ ที่สมเด็จพระบรมราชาธิราชมีชัยชนะครั้งนั้นได้เป็นเพราะค้กองทัพกรุงสุโขทัยแตกยับเยิน พระมหาธรรมราชายังมีรพตมาก เป็นแต่เห็นว่าจะสู้รบต่อไปไม่ไหวจึงยอมแพ้ เมื่อพระ

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระประชวร ๑๒๕

มหาธรรมราชาให้ทูตไปเจรจาขอหย่าทัพ อาจจะ
มีข้อไข่ว่า ถ้าให้ครองอาณาเขตกรุงสุโขทัยอยู่
อย่างแต่ก่อนจะยอมชนคอกกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระ
บรมราชาธิราช ก็ทรง พระดำริ ว่า ถ้าไม่ยอม
อย่างนั้น พวกเมืองเหนือคงพร้อมใจกันต่อสู้ด้วย
จำเป็นป้องกันตัว จะเอาชัยชนะยาก จึงยอมตาม
คำขอของพระมหาธรรมราชา หรือมิฉะนั้นสมเด็จพระ
บรมราชาธิราชเองอาจจะให้ทูตเข้าไปว่ากล่าว
ก่อน ว่าถ้าหากพระมหาธรรมราชายอมแพ้เสีย
โดยดี จะให้ครองกรุงสุโขทัยต่อไป ถ้าไม่ยอม
แพ้โดยดีที่บ้านเมืองได้ จะริบทรัพย์จับคนเป็น
เชลยตามประเพณีการสงคราม พระมหาธรรม
ราชาเกรงภัย จึงยอมแพ้โดยดี

อย่างที่ ๒ ชาวกรุงสุโขทัยกับชาวกรุงศรี
อยุธยา แม้เป็นไทยด้วยกัน ก็ยังผิดกันหลายอย่าง
ในสมัยนั้น ด้วยตามเมืองเหนือมีไทยมากกว่าชน

๑๒๖ ชุมนุมพระนิพนธ์

ชาติอื่น ภาษาที่พูดและขนบธรรมเนียมบ้านเมือง ก็เป็นของไทยแท้ แต่ไทยชาวเมืองได้เคยอยู่ปะปนกับพวกขอมและตะว้ามาช้านาน ทั้งภาษาและขนบธรรมเนียม แปรไปเป็น อย่างขอมมาก จนเป็นไทยค้ำจ้ำพวกกัน และยังมีข้อสำคัญที่ชาวเมืองเห็นอติแต่เจ้านายตลอดจนราษฎร รู้สึกว่าเคยเป็นนายของชาวเมืองได้มาถึง ๓ ชั่วคนแล้ว ที่ต้องกลับเป็นบ่าว ของชาวเมืองได้ ย่อมมีความรังเกียจกันอยู่ทวหน้า สมเด็จพระบรมราชาธิราชครั้งที่ ๒ พระดำริเห็นว่า ถ้าข้าราชการกรุงศรีอยุธยาจะไปปกครอง พวกพดเมืองเห็นจะกะด้างกะเดื่องจนถึงเกิดจางต จึงให้พระมหาธรรมราชาปกครองอยู่อย่างเดิม เป็นแต่ดัดอำนาจลงเป็นอย่างประเทศราช

เรื่อง พงศ์าวดาร ตอน กรุงสุโขทัย มีพระมหาธรรมราชา ปกครอง เป็น ประเทศราช ชน กรุงศรี

สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๑๒๗

อยุธยา มีใครมีรายการในหนังสือเก่า แต่มีพอ
พิจารณาจับรูปเรื่องได้ (ในตำนานพระพุทธรูปหิงค์)
ว่าสมเด็จพระบรมราชาธิราช ได้นำมีศักดิ์ตั้ง
ชาวกรุงสุโขทัยคนหนึ่งซึ่งเป็นหม้ายอยู่เป็นพระชา
ยา ทรงคงบุตรของนางนั้น ชื่อว่าพระยาญาณคิด
ให้เป็นเจ้าเมืองกำแพงเพชร ปกครองหัวเมืองชน
กรุงสุโขทัยตลอดทางดำเนินาพิง ดังแต่ก่อนอยู่
ในพระมหารัชมหาราช แต่มาฝากฝ่ายอยู่ทางกรุง
ศรีอยุธยา คงเป็นเพราะสมเด็จพระบรมราชาธิราช
ได้ก่อกำเมืองกำแพงเพชรตั้งมา จึงเสด็จขึ้นไป
เมืองเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๓ แต่ขึ้นไปถึงเพียง
เมืองนครจำปาศักดิ์ ในหนังสือพระราชพงศาวดาร
ว่าเจ้าเมืองนครจำปาศักดิ์ ยอมอ่อนน้อม แดงก็เลิกทัพ
กลับมา ต่อขึ้นมา ปราบกฏว่าทำมหาพรหมเจ้า
เมืองเชียงใหม่ยกกองทัพลงมาตีเมืองกำแพงเพชร
ดูเป็นทำนของพระเจ้าเชียงใหม่ให้มาแก้แค้นที่พระยา

๑๒๘ ชุมนุมพระนิพนธ์

ญาณติศน์ำกองทัพกรุงศรีอยุธยาขึ้นไปเมืองนคร
ดำปาง ดมเด็จพระบรมราชาธิราชให้กองทัพชน
ไปช่วยไม่ทัน พระยาญาณติศน์เห็นจะสู้ไม่ไหวก็
ยอมอ่อนน้อมต่อท้าวมหาพรหม และยอมให้พระ
พุทธสิหิงค์ไปเมืองเชียงวายในครั้งนั้น ดมเด็จพระ
บรมราชาธิราชซัดเคืองพระยาญาณติศน์ได้จ
ยกกองทัพขึ้นไปหมายจะตีเมืองกำแพงเพชร แต่
ไปประชิดถาวรคตได้ยกทางมาเมื่อ พ.ศ. ๑๙๓๓
ตลอดเวลาที่กล่าวมานี้ พระมหาธรรมราชาที่ ๒
ก็ครองอาณาจักรเมืองเหนืออยู่ แต่ไม่ปรากฏว่า
ทำอะไร ดันนิษฐานว่าคงไม่ชอบดมเด็จพระ
บรมราชาธิราชเป็นธรรมดา ทั้งด้วยเหตุที่ไปตีบ้าน
เมืองและตั้งพระยาญาณติศน์ให้ครองเมืองกำแพง
เพชร แต่จะทำอย่างอื่นไม่ได้ก็คงนั่งอยู่

พอดมเด็จพระวราเมศวรได้ครองกรุงศรีอยุธยา
ก็เปิดผนวชโอบายให้ เป็นไมตรี ตักนกับเมืองเหนือ

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระประชวร ๑๒๕

ตามเข็ญอย่างพระเจ้ายู่ทอง เห็นจะรวมอาณาเขต
ทางแม่น้ำพิงค์ไปให้พระมหาธรรมราชาที่ ๒ บัง
คับบัญชาเหมือนอย่างเดิม พระมหาธรรมราชา
ก็ตั้งครุฑคอดมเด็จพระราเมศวร ประจวบ
กับมีเหตุเกิดขึ้นในประเทศดันทนา ด้วยเมื่อพระ
ยาดำมฝั่งแกนนครองเมืองเชียงใหม่ เจ้ากุม
ภามผู้เป็นพระเชษฐาครองเมืองเชียงราย หมาย
จะชิงราชสมบัติ ยกกองทัพลงมา แต่ผู้พลเมือง
เชียงใหม่ไม่ได้ จึงให้ตั้งมาขอกำลังพระมหา
ธรรมราชาที่ ๒ ไปช่วย พระมหาธรรมราชา
เห็นได้ทีจึงเชิญเสด็จสมเด็จพระราเมศวร ขึ้นไปตั้ง
เมืองเชียงใหม่ พระมหาธรรมราชารับเป็นทัพ
หน้า ครองหนได้ครอบครองพวกไทยดอเป็นเขตย
ดงมาเป็นอันมาก โปรดให้ตั้งออกไปตั้งภูมิดำ
เนาอยู่ตามหัวเมืองในแควมมดายุ เป็นคั่นวงค์ของ

๑๓๐ ชุมนุมพระนิพนธ์

พวก “ชาวนคร” ดื่บต่อมา จึงพูดเป็นคำเนียง
ดอ และยงใช้ศัพท์ภาษาไทยดอปรากฏมาจน
บัดนี้

เรื่องที่กรุงสุโขทัยยอมแพ้ ต้องยอมเป็นประ-
เทศราชชนกรุงศรีอยุธยา ไม่มีในศิลาจารึกสุโข-
ทัยแต่ยงแต่ยง แต่ก็เป็นธรรมดาของฝ่ายแพ้ที่
ไหนจะจารึกบอกไว้ ในจารึกสุโขทัยตอนด้นมัย
นี้มีปรากฏแต่ว่าพระมหาธรรมราชาที่ ๒ ยกกอง-
ทัพไปตีเมืองโตเมืองหน่งทางแม่น้ำดัก แล้วกลับ
มาประทับอยู่ที่เมืองดองแคว (คือเมืองพิษณุโลก)
๑ ปี คงเริ่มสร้างเมืองดองแควเป็นราชธานีดำ-
รงชนอกเมืองหน่ง จึงประทับอยู่นานถึงหลาย
ปี แต่พระมหาธรรมราชาที่ ๒ จะอยู่มาก่อน
เท่าใดไม่ปรากฏ ปรากฏแต่ว่ามีราชบุตร ๓ องค์ๆ
หน่งเกิดด้วยพระมหัด ได้รับรัชทายาทเป็นพระ
มหาธรรมราชาที่ ๓ ราชบุตรอีก ๒ องค์เกิด

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระนามตามอย่างพระบูรพ

ด้วยนักด้นม ทรงพระนามตามอย่างพระบูรพ
การีราชว่า “พระยาบาดเมือง” องค์ ๑ “พระ
ยาราม (คำแหง)” องค์ ๑ มีเค้าวาเมื่อพระมหา
ธรรมราชาที่ ๓ ครองเมืองเหนือ ให้พระยาบาด
เมืองครองเมืองดงแคว ให้พระยารามครอง
เมืองศรีสัตนาคนหุต ครั้นถึง พ.ศ. ๑๙๒๒ พระ
มหาธรรมราชาที่ ๓ ทิวคต ไม่มีราชบุตรจะรับ
รัชทายาท พระยาบาดเมืองกับพระยารามจึงกัน
เป็นใหญ่ ถึงรบพุ่งกันจนเมืองเหนือเป็นจลาจล
เวदानันต์สมเด็จพระอินทราชาธิราช ครอง กรุงศรี
อยุธยา ได้ตั้งยกกองทัพขึ้นไปถึงเมืองพระบาง
(ที่ปากน้ำโพนครสวรรค์) พระยาบาดเมืองกับ
พระยารามเกรงพระเดชานุภาพ ต่างตงมาเฝ้า
โดยดัดทั้ง ๒ องค์ สมเด็จพระอินทราชาธิราช
ครวญว่ากล่าวให้ปรานีประนอมกัน แล้วทรง
สถาปนา พระยาบาดเมือง ผู้เป็นพี่ ให้เป็นพระมหา

๑๓๒ ชุมนุมพระนิพนธ์

ธรรมราชานับเป็นองค์ที่ ๔ ใช้พระนามในศิลาจารึกว่า พระเจ้า “ศรีสุริยวงศ์บรมบาต มหาธรรมราชาธิราช” แต่ไปได้ยราชย์อยู่ ณ เมืองดงแคว ๆ ก็เป็นราชธานีของเมืองเหนือแทนเมืองสุโขทัยแต่เดิมมา เมื่อระงับจาดาดเวียงร้อยแล้วสมเด็จพระอินทราชา ธิราช ครุฑชอ ราชธิดาของพระมหาธรรมราชา (จะเป็นพระมหาธรรมราชาองค์ไหนไม่ทราบแน่ แต่สันนิษฐานว่าพระมหาธรรมราชาที่ ๔ นั่นเอง) ให้อภิเษกสมรสกับเจ้าตามพระยาราชนคร ซึ่งโปรดให้ครองเมืองชยนาทอันเคยเป็นเมืองชนของกรุงสุโขทัยอยู่ ต่อแดนเมืองได้ และท่านองจะโชนมาเข้าอาณาเขตกรุงศรีอยุธยาในครั้งนั้น เป็นแรกที่ราชวงศ์พระร่วงกับราชวงศ์พระเจ้าอู่ทองจะเกี่ยวดองกัน พระราชประสงค์ของสมเด็จพระอินท ราชาธิราช ในการที่ให้พระราชบุตร อภิเษก กับราชธิดา ของพระมหา

สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๑๖๓

ธรรมราชา ก็เห็นจะเพียงให้ปกครองเมืองชัย
นาทได้สะดวกเท่านั้น แต่กตบมีผลอย่างตัก
สำคัญในพงศาวดารโดยเฉียดเป็น ด้วยต่อมา
ไม่กี่ปีสมเด็จพระอินทราชาธิราชก็สวรรคต เมื่อ
พ.ศ. ๑๙๖๗ เจ้าย้ายพระยากับเจ้ายพระยาราช
บุตรซึ่งราชดัมภ์กัน แต่ชนข้างต้นพระชนม์ทั้ง
สองพระองค์ เจ้าย้ายพระยาก็ได้เป็นพระเจ้า
แผ่นดิน ทรงพระนามว่าสมเด็จพระบรมราชาธิ
ราชที่ ๒ นางราชธิดาของพระมหาธรรมราชา
ก็ได้เป็นพระอัครมเหสี มีพระราชกุมารพระองค์
หนึ่งทรงพระนามว่าพระรามคำวร พอทรงพระ
เจริญวัย สมเด็จพระบรมราชาธิราชก็ให้ขึ้นไป
ครองเมืองเหนือทางปวงขย ین เมืองสองแคว เมื่อ
พระมหาธรรมราชาที่ ๔ ทวงคต

ที่สมเด็จพระบรมราชาธิราชให้พระรามคำวร
ราชโอรส ซึ่งเป็นรัชทายาทขึ้นไปครองเมือง

๑๓๔ ชุมนุมพระนพนธ์

เห็นอครังนน พิเคราะห์คิดเป็นการกต่าอย่างน่า
พิศวง ค่อยก่อนนั้นมา แม่เมือกรุงด้โฮทัยตกเป็น
ประเทศราชชนคอกรุงศรียุทธยาแต่จ เจ้านายใน
ราชวงศ์พระร่วงก็ยกปกครองกันสืบมา พวก
พดเมืองทางฝ่ายเหนือ ก็ยังไม่นิยมกรุงศรียุทธยา
นัก ดั้นเด็จพระบรมราชาธิราชจะไม่ทรงพระราช
ดำริเห็นว่ามีเดียงภัยแก่พระราชโอรส อยู่บ้างหรือ
จึงให้พระรามศักร ชนไปครอง เมืองเหนือ ในครั้ง
นั้น ก็คิดวินิจฉัยขอประกอบกับเหตุการณ์เมื่อ
ครั้งดั้นเด็จ พระอินทราชาธิราชทรง เกิดยกไถ่ด้วย
ตั้งให้พระยาบาดเมือง ผู้เป็นพี่ เป็นพระ มหาธรรม
ราชาที่ ๔ อยู่ ณ เมืองดองแคว คงให้พระยา
รามผู้เป็นน้อง ไปครอง เมือง ศรียุทธยาตั้ง อยู่อย่าง
เดิม น่าจะเข้าใจกันในสมัยนั้นว่าเมื่อต้นพระมหา
ธรรมราชาที่ ๔ แล้วพระยารามจะได้เป็นพระมหา
ธรรมราชาที่ ๕ จึงตั้งกันเป็นปรกคิตต่อกันมา แต่

สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๑๓๕

ปรากฏ ในศิลาจารึกว่า พระยาราม ถึงพิราลัยเสีย ก่อนพระมหาธรรมราชาที่ ๕ และมีพระยายุทธิษฐิระครองเมืองศรีวิชัยมา ดันนิษฐานว่าพระมหาธรรมราชาที่ ๕ คงตั้งลูกชายของพระยารามให้เป็นท้าวพระยายุทธิษฐิระครองเมืองศรีวิชัย คอมนุมพรคพอกของพระยารามต่อมา ครั้นพระมหาธรรมราชาที่ ๕ ทิวงศ มีปัญหาเรื่องผู้จะเป็นแทนเกิดขึ้น พระมหาธรรมราชาอาจจะไม่มีราชบุตรที่จะเป็นทายาท หรือมีแต่เป็นคนอ่อนแอ พระยายุทธิษฐิระก็ตั้งท่ากระด้างกระเดื่อง ด้วยประสงค์จะเป็นพระมหาธรรมราชา หรือว่าอีกอย่างหนึ่ง ครั้นหน พอกเมือง ศรีวิชัย คงอยากให้พระยายุทธิษฐิระเป็นพระมหาธรรมราชา แต่พอกเมืองต้องแควซึ่งเป็นญาติวงศ์ เกิดขัดแย้งบริวารของพระมหาธรรมราชาที่ ๕ รังเกียจพระยายุทธิษฐิระ ปรีกษากันว่าพระรามศักร

๑๓๖ ชุมนุมพระนิพนธ์

ก็เป็นราชันคิตาของพระมหากษัตริย์ ทั้งเป็น
พระราชโอรสของสมเด็จพระบรมราชาธิราช ถ้า
ได้พระราเมศวรขึ้นไปครองเมืองเหนือแทนองค์
พระอัยกา แม่พวดยุทธยาศรีจะพอใจ
ก็คงไม่ก่อกวนด้วยเกรงอำนาจกรุงศรีอยุธยา
ฝ่ายพวกที่เป็นกลางก่อกวนเมืองเหนือจะเกิด
จลาจลก็มาเข้ากับพวกเมืองตองกั่ว คงเป็น
เพราะเจ้านายและท้าวพระยาเมืองเหนือ โดยมาก
ด้วยกันทูลขอให้พระราเมศวรขึ้นไปครองเมืองเหนือ
สมเด็จพระบรมราชาธิราชแค้นพระราเมศวร หวั่นว่าจะ
มีกำลังพอกครองเมืองได้ และอาจจะทรง
พระราชดำริเห็นประโยชน์ในภายหน้า ที่จะได้
รวมเมืองเหนือกับเมืองใต้ เป็นราชอาณาจักรอัน
เดียวกันด้วย จึงโปรดให้พระราเมศวรขึ้นไปครอง
เมืองเหนือ ฝ่ายพระชนนีก็ยอมทรงยินดีเป็น
ธรรมดา ด้วยพระญาติวงศ์จะได้มีความสุขต่อไป

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงทราบข่าวว่า
กรุงหงสาวดีกำลังจะยกทัพไปตีเมือง
เมืองเหนือด้วย พระนเรศวรมหาราชจึงยกทัพไปครองเมือง
เหนือได้โดยสะดวก

แต่พระนเรศวรมหาราชเป็นรัชทายาทของกรุงศรีอยุธยา
การที่ไปครองเมืองเหนือ เป็นแต่ได้ตั้ง
ไปชั่วคราวแล้วจะต้องกลับมาครองกรุงศรีอยุธยา
จึงทรงพระเกียรติยศเป็นพระมหาอุปราช มิ
ได้เป็นพระมหาธรรมราชาเหมือนอย่างเจ้านายใน
ราชวงศ์พระร่วง ซึ่งครอง อาณาเขต กรุงสุโขทัย
เป็น ประเทศราช ขึ้นต่อกรุงศรีอยุธยาด้วยกันมา ๓
องค์ตลอดเวลามากกว่า ๒๐ ปี ก็เป็นอัน “ตั้งสมัย
กรุงสุโขทัย” เพียงเท่านั้น การปกครองเมือง
เหนือแทนไปเปิดชน เป็นกรุงศรีอยุธยา ให้เจ้านาย
กรุงศรีอยุธยาขึ้นไปครอง แต่ยังไม่แยกกับเมือง
ได้เป็น ๒ อาณาเขต และเจ้านายที่ขึ้นไปครอง
เมืองเหนือก็แตกกันแต่เป็น เซอราชวงศ์ ทังต้อง

๑๓๘ ชุมนุมพระนิพนธ์

ฝ่ายต่อมาอีกจำนวน

เรื่องพงศาวดารเมืองเหนือตั้งแต่พระราเมศวร
เสด็จขึ้นไปครอง มีในหนังสือพระราชพงศาว-
ดารว่า เมื่อ พ.ศ. ๑๘๘๑ สมเด็จพระบรมราชา
ธิราชให้เกณฑ์ กองทัพ เมืองเหนือสมทบ กับเมือง
ใต้ขึ้นไปตีเมืองเชียงใหม่ แต่ (ในหนังสือยวน
พ่ายว่า) สมเด็จพระบรมราชาธิราชไปประชวร
สวรรคตกลางทาง พระราเมศวรเชิญพระบรมศพ
กลับลงมายังพระนครศรีอยุธยา แล้วขึ้นด้วย
ราชย์ใน พ.ศ. ๑๘๘๑ นั้น ราชากิเชกทรงพระนาม
ว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เป็นพระเจ้าแผ่นดิน
พระองค์แรกที่เป็นเชื้อสายราชวงศ์ พระร่วงกับ
ราชวงศ์พระเจ้าอู่ทองทั้งต้องฝ่าย

อธิบายเบ็ดเตล็ด ในเรื่องพงศาวดารสยาม

อธิบายเรื่องนามประเทศสยาม

ชาวเรา พุดจา และแต่งหนังสือ มักใช้ คำว่า
“เมืองไทย” บ้าง ใช้คำว่า “ประเทศสยาม” บ้าง
หมายความว่าเหมือนกันว่าประเทศที่เราอยู่นี้ ที่
จริงก็ไม่ผิด เพราะประเทศนี้ยอมเรียกกันทั่วไป
ในโตกว่า “ประเทศสยาม” และเป็นประเทศ

๑๔๐ ชุมนุมพระนิพนธ์

ที่เราผู้เป็นชนชาติไทยครอบครอง จะเรียกว่า เมืองไทยก็ถูกเหมือนกัน แต่ถ้าว่าโดยทางภาษา และทางพงศาวดารคำว่า “เมืองไทย” กับคำว่า “ประเทศสยาม” หมายความว่าต่างกัน และความ ที่หมายผิดกันมาก คำว่าเมืองไทยนั้น ตามภาษา หมายความว่า เป็นที่อยู่ของชนชาติไทย เมืองใด ชาวเมืองเป็นชนชาติไทย ก็เรียกเมืองนั้นได้ว่า เมืองไทย ก็ชนชาติไทยมีหลายพวกหลายเหล่า ด้วยกัน เช่นพวกไทยใหญ่ (เงี้ยว) พวกตอ พวกเขิน พวกพวน พวกมั่วไทย และพวกไททาง แคนตงเกี้ยว และในแดนจีนข้างฝ่ายใต้ก็ยังมีถิ่น สถานของชนชาติไทย เมืองของไทยพวกนั้น ๆ ก็นับว่าเป็นเมืองไทย เพราะฉะนั้นถ้าว่าโดยทาง ภาษาเมืองไทยมีมากมายหลายแห่ง หาเฉพาะ แต่ประเทศของเราเท่านั้น ถ้าว่าโดยทางพงศาว- ดาร คำว่าเมืองไทยกับประเทศสยามยังห่างกัน

สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑๕๑

ออกไปอีก ด้วยเมืองไทยเดิมตั้งอยู่ ณ ดินแดน
ซึ่งในบัดนี้เรียกว่า มณฑลยูนหน่า อันเป็น แดนจีน
ข้างฝ่ายใต้ คือราวเมื่อ พ.ศ. ๕๐๐ ต่อมานาน ชน
ชาติไทยจึงลงมาตั้งบ้านเมืองอยู่ใหม่เกิดเป็น
แดนไทยใหญ่ ไทยน้อย แดนตานข่าน (ห้วงพระ
บาง) และตานนา (มณฑลภาคพายัพ) แล้วเมื่อ
อำนาจลงมาถึงเมืองที่เราอยู่บัดนี้ ซึ่งแต่เดิมที่
เดียวเป็นถิ่นตั้งบ้านของชนชาติตาว (ตะว้า) เมื่อ
ไทยมาได้ครอบครองเป็นเจ้าของแล้ว จึงมาเรียก
ว่า "เมืองไทย" ดัชนีฐานว่าเห็นจะเกิดเรียก
ตั้งแต่ครั้งชนชาติไทย ชยายอำนาจ ลงมา ตั้งบ้านเมือง
ตามดินแดนของชนชาติอื่น และรวบรวม
รวมไทยด้วยกันตั้งบ้านเมือง อยู่แห่งใด ก็เรียกที่
แห่งนั้นว่าเมืองไทย เป็นการประกาศแก่ชนชาติอื่น
ว่าเป็น อาณาเขต ของ ชนชาติ ไทย เป็น ลำดับมา
เพราะฉะนั้น คำว่า เมืองไทย จึงเป็น คำสำหรับ ไทย

๑๔๒ ชุมนุมพระนิพนธ์

เรียกบ้านเมืองของตนเองมาจนตราบเท่าทุกถ้วน
ด้วนคำว่า “ด๋ยาม” นั้น เป็นคำภาษาสันสกฤต
เปลี่ยนยี่ห้อว่า “คด้าม” หรืออีกยี่ห้อหนึ่งแปลว่า
“ทอง” เมื่อใช้เรียกเป็นนามประเทศว่า “ด๋ยาม
ประเทศ” จึงหมายความว่า เป็นประเทศที่อยู่ของ
มนุษย์จำพวกผิวคด้าม หรือมีฉะนั้นหมายความว่า
ว่าเป็นประเทศที่เกิดทองคำ ความอย่างข้างหลัง
ด้มด้วยเรื่องประวัติพระพุทธรักษาต่าง ซึ่งแต่งใน
ภาษามคธกถ่าว่า พระเจ้าอโศกมหาราชให้พระ
โสดน กับอตุร เชิญพระ ศาสดา มาประดิษฐาน ใน
“สุวรรณภูมิ” ประเทศ คือประเทศ “อู่ทอง”
คำที่เรียกว่าด๋ยามประเทศจะหมายความว่าอะไร
ก็ตาม แต่เป็นคำภาษาสันสกฤต ชื่อนั้นเป็นหลักฐาน
ฐานว่าเป็นนามที่ชาวมัธยมประเทศเรียกก่อน จะ
เป็นพวกที่อยู่ในอินเดีย หรือพวกที่มาได้เป็นใหญ่
อยู่ในเมืองชอมเรียกก่อนก็ได้ทั้งสองสถาน พิ-

สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑๔๓

เพราะเหตุเห็นมีเค้าเงื่อนว่าพวกชาวฉะฉานมีประเทศ
ที่มาเป็นใหญ่ในเมืองขอมจะบัญญัติขึ้น ด้วยมี
อักษรจารึกไว้ที่รูปภาพในพระนครวัด แห่งหนึ่งว่า
“รูปชาวสยาม” ดังนี้

แต่ชาวนานาประเทศทั้งปวงเรียกนามประเทศ
ที่เราอยู่ว่าประเทศสยามมาแต่โบราณ มีในจด
หมายเหตุจีนแต่โบราณว่า เดิมทีเดี่ยวนประเทศ
นี้มีสองอาณาจักรเป็นอิสระแก่กัน อาณาจักร
ข้างใต้เรียกว่า “หตตชก๊ก” (ตะโ้ว) อาณาจักร
ข้างเหนือเรียกว่า “เตี้ยมก๊ก” (สยาม) ต่อมา
สองอาณาจักรนั้น รวมกัน เป็นอาณาจักรเดี่ยวนั้น
จึงเรียกนามรวมกันว่า “เตี้ยมหตตชก๊ก” ต่อ
มาละคำ “ชก” ออกเสีย คงเรียกแต่ว่า “เตี้ยม
หตตชก” มาจนตราบเท่าทุกวันนี้ พิเคราะห์ความ
ตามที่ปรากฏในจดหมายเหตุจีนซึ่งกล่าวมา ฉะนั้น
นิษฐานว่าเดิมทีเดี่ยวน ชาวต่างประเทศ เห็นจะเรียก

๑๔๔ ชุมนุมพระนิพนธ์

ประเทศสยามทั้งหมด ครั้นพวกขอมขยาย
อาณาเขตเข้ามาถึงประเทศนี้มาตั้งเมืองดพบุรีเป็น
ราชธานี จึงปรากฏนามอาณาเขตขอมที่ในดุม
แม่น้ำเจ้าพระยา ว่าอาณาเขตตะโง้วตามนามเดิม
ของเมืองดพบุรี ดินแดนอันมิได้อยู่ในอาณาเขต
ตะโง้วพวกชาวต่างประเทศก็ยังคงเรียกดสยามอยู่
อย่างเดิม ครั้นพระร่วงตั้งราชอาณาจักรสุโข-
ทัยขึ้นเป็นอิสระ ชาวต่างประเทศจึงเรียกราช
อาณาจักร สุโขทัยตามนามเดิมว่า สยามประเทศ
ครั้นเมื่อตั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี แล้วรวม
ราชอาณาจักร สุโขทัย เข้าเป็นอาณาจักรอันเดียว
กัน จึงเป็นเหตุให้จีนเปลี่ยนนามเรียกว่า “เดี่ยม
หลอฮกก๊ก”

ในเรื่องคำว่าเมืองไทยกับคำว่าประเทศสยาม
ที่อธิบายมานั้นความจริงที่ประหลาดอยู่ อย่างหนึ่ง
คือคำว่าเมืองไทย เป็นคำพวกไทยเรียก แต่ชาว

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ๑๔๕
ประเทศอื่นเขาไม่เรียก ส่วนคำว่าสยามนั้นเป็น
คำที่ชาวต่างประเทศเรียก แต่ไทยเองหาเรียกไม่
เป็นเช่นนี้มาแต่โบราณ ในศิลาจารึกครั้งราช
วงศ์พระร่วงเป็นใหญ่ เมื่อจะกล่าวถึงนามประเทศ
นี้ ก็เรียกแต่ว่ากรุงสุโขทัย มาถึงสมัยกรุงศรี
อยุธยาเป็นราชธานี มีพระราชดำริหรือทำ
หนังสือสัญญาต่างประเทศ เมื่อจะกล่าวนาม
ประเทศนี้ใช้แต่ว่ากรุงศรีอยุธยา มีดำเนาคัว
อย่างหนังสือครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหา
ราช และทำหนังสือสัญญากับพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔
กรุงฝรั่งเศส ฝ่ายฝรั่งเศสใช้คำว่าสยาม แต่ฝ่าย
ไทยก็ใช้คำว่ากรุงศรีอยุธยาทุกแห่ง แม้จนใน
สมัยกรุงรัตนโกสินทร์นี้ ในรัชกาลที่ ๑ รัชกาล

๑๔๖ ชุมนุมพระนิพนธ์

ที่ ๒ และรัชกาลที่ ๓ ก็ยังคงใช้นามประเทศใน
ภาษาไทยว่ากรุงศรีอยุธยาต่อมา มีตัวอย่างอยู่
ในหนังสือสัญญาซึ่งทำกับอังกฤษ (ครึ่งเฮนรีเบอร์
นั้เป็นทูตเข้ามา) เมื่อปีจอ พ.ศ. ๒๓๘๓ ยังใช้คำ
ว่ากรุงศรีอยุธยาเป็นนามประเทศ

ไทยเราเพิ่งมาใช้คำสยามเป็นนามของประเทศ
ในทางราชการ ต่อในรัชกาลที่ ๔ กรุงรัตนโกสินทร์
(ข้าพเจ้าไม่มีเวลาพอที่จะสอบให้รู้แน่ว่าเริ่มใช้มา
แต่ปีใด) เข้าใจว่า ดูเหมือนจะใช้เมื่อทำหนังสือ
สัญญาทางพระราชไมตรี กับ อังกฤษ เมื่อปีเถาะ
พ.ศ. ๒๓๘๘ เป็นเดิมมา เพราะพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ทรงพระราชดำริเห็นว่าที่ใช้นามว่า
กรุงศรีอยุธยา เป็นแต่นามราชธานีเก่า ไม่ตรงกับ
นามประเทศ และนานาประเทศเรียกนามอยู่ว่า

สมเด็จพระยาดีำรงราชานุภาพ ๑๔๓
ประเทศสยามทุกกันแต่จะใช้นามอื่นหาเหมาะ
ไม่ จึงได้ใช้นามว่า ประเทศสยามในทางราชการ
แต่ณนี้

อธิบายพระนามพระเจ้าแผ่นดิน กรุงศรีอยุธยา

ในหนังสือพระราชพงศาวดารกล่าวถึงพระเจ้า
อู่ทองสร้างกรุงศรีอยุธยาแล้ว (เมื่อทำพระราชพิธี
ราชาภิเษก) ช้พ่อพรหมณ์ถวายพระนามว่า สม
เด็จพระรามาชิตีศรีสุนทรบรมพิตร เหมือนด้วย
นามสมเด็จพระนารายณ์เอกตาร อันผ่านกรุงศรี
อยุธยามาแต่ก่อนนั้น หนังสือเก่าๆ ทุกเรื่องบรรดา
ที่ไดพบ ทั้งที่แต่งในภาษาไทยและภาษามคหีใช้

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระประชวร ๑๔๕

พระนามรามาชิบคิน เป็นพระนามของพระเจ้าอยู่
ทองที่สร้างกรุงศรีอยุธยาทุกเรื่อง แต่ด้วยพระ
นามเขียนแปดก ๆ กันยาวบ้างสั้นบ้าง ข้าพเจ้าคิด
ตามที่ได้พบในที่ต่าง ๆ มาตงไว้ต่อไปนี้

๑. ในกฎหมายลักษณะอาญาหลวง สมเด็จพระ
พระรามาชิบคิน บดินทร ศรีสุนทร บรม มหาจักร
พรรดิศรี บวรธรรมิกมหาราชราชราช ชาติหริ
หริทร อินทรเดโชไชย มไหศุริยสงคราม เท
พาคติเทพศรีภูวนาถบรมบาทบพิตร

๒. ในกฎหมายลักษณะโจร สมเด็จพระรา
มาชิบคินศรีสุนทรจักรพรรดิราชาธิราช ศรี
ภูวนาธิเบศร์ บรมบพิตร

๓. ในกฎหมายลักษณะรับฟ้อง สมเด็จพระ
รามาชิบคินศรีสุนทร จักรพรรดิราชาธิราช ราม
ศวรธรรมิกมหาราชเดโชไชย เทพศรีภูวนาธิเบศร์
บรมบพิตร

๑๕๐ ชุมนุมพระนิพนธ์

๔. ในกฎหมายลักษณะผัวเมีย สมเด็จพระ
รามาธิบดีศรีบรมจักรพรรดิราชาธิราช บรมบพิตร

๕. ในกฎหมายลักษณะอาญาราษฎร์ สม-
เด็จพระรามาธิบดี ศรีสุนทรบรมจักรพัทธราชาธิราช

๖. ในโองการแข่งหน้าทพรหมณ์อ่านในพระ
ราชพิธีศรีสังฆปาณกาล สมเด็จพระรามาธิบดีศรี
ดินทร บรมมหาจักรพรรดิศรีราชาธิราช

พระนามรามาริบดีนั้น ไม่ปรากฏว่าพระเจ้า
แผ่นดินพระองค์ใดในประเทศ ทางนี้ได้ใช้ เป็นพระ
นามก่อนพระเจ้าอู่ทอง แต่ต่อมาภายหลังปรากฏ
ในศิลาจารึกกัถยานันท์ที่เมืองหงสาวดี ว่าพระเจ้า
หงสาวดีพระองค์ที่เรียกพระนามในหนังสือราชาธิ-
ราช ว่าพระเจ้าศรีดงยศธรรมเจดีย์ คือพระ
มหาปิฎกขรรณ ได้ใช้นามรามาริบดีเป็นพระนาม
ในจารึกพระองค์ ๓ พระเจ้ากรุงกัมพูชาที่ใช้นาม
รามาริบดีนั้น ก็มีแต่ในสมัยภายหลังมาทางนั้น

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี
สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง
สมเด็จพระนางเจ้าสุทิดา พัชรสุธาพิมลลักษณ พระบรมราชินี
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร
สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง
สมเด็จพระนางเจ้าสุทิดา พัชรสุธาพิมลลักษณ พระบรมราชินี
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร
สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง
สมเด็จพระนางเจ้าสุทิดา พัชรสุธาพิมลลักษณ พระบรมราชินี
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร

๑. พระนามตามที่จารึกในพระสุพรรณบัฏ
๒. พระนามพิเศษถวายเพิ่มพระเกียรติยศ
๓. พระนามที่เรียกกันในเวลาเมื่อเสด็จดำรงพระชนม์อยู่
๔. พระนามที่ปากตลาดเรียกกันเมื่อล่วงรัชกาลไปแล้ว
๕. พระนามที่เรียกในราชการในเวลาเมื่อล่วงรัชกาลไปแล้ว
๖. พระนามตามที่จารึกในพระสุพรรณบัฏนั้นตามราชประเพณีอันมีมาแต่โบราณ เมื่อจะทำการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใหม่ขึ้นผ่านภิกษุสงฆ์ ปราหมณ์จารย์

๑๕๒ ชุมนุมพระนิพนธ์

และเสนา พุทธมาตย์ที่ เป็นผู้ใหญ่ในบ้านเมือง
ประชุมปรึกษา กัน ถวายพระนาม พระเจ้า แผ่นดิน
พระองค์นั้น จารึกลงในแผ่นทองถวายเมื่อทำพิธี
ราชาภิเษก มักเป็นพระนามมีด้อยยี่ดียวมาก

๒. พระนามพิเศษ ที่ถวายเพิ่มพระเกียรติยศ
นั้น คือ ถ้าในแผ่นดินของพระเจ้าแผ่นดินพระ องค์
ใด มีเหตุการณ์เกิดขึ้นเป็นพระเกียรติยศพิเศษ
จึงถวายพระนามพิเศษเฉลิม พระเกียรติยศพระเจ้า
แผ่นดินพระองค์นั้น เช่นพระเจ้าแผ่นดินพระองค์
ใดได้ช้างเผือกมาสู่พระบารมี จึงถวายพระนาม
พระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้นว่า “พระเจ้าช้างเผือก”
นี้เป็นต้น ประเพณีถวายพระนามพิเศษที่
จะมามีเก่าแก่มา พระเจ้าอโศกในมคธราชรัฐที่
เรียกพระนามในหนังสือว่า พระเจ้าศรีธรรมมาโศก
ก็ว่า ที่จารึกพระนามไว้ว่าพระเจ้าบิณฑิตกัตติ พระ
เจ้าดิษฐ์เป็นพุทธศาสนูปถัมภกพระองค์แรกในดั่ง-

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระประชวร ๑๕๓

กาทวปี ที่ใช้พระนามในหนังสือว่า พระเจ้าเทว
นมปิยดิศศักดิ์ เหตุอันน่าจะเป็นพระนามที่ถวาย
พิเศษ พระนามถวายพิเศษแรกปรากฏในสยาม
ประเทศนี้เมื่อพระมหากษัตริย์ราชชาติไทย พระเจ้า
กรุงสุโขทัยทรงพระราชศรัทธาตั้งราชสมบัติออก
ทรงผนวชคราว ๑ เมื่อตามนอชแล้วพระมหาด้าม
ตั้งพระราชซึ่งมาแต่ตั้งกา ถวายพระนามว่าพระเจ้า
ศรีศรีพรณินดิศดุริยโชติมหาธรรมิกราชาธิราช
คิงนี้ มาในชนกรุงศรีอยุธยา ข้าพเจ้าเห็นว่าพระ
นามพระเจ้าแผ่นดินที่เรียกในหนังสือ พระราชพง
ศาวดารว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถก็ตั้ง สมเด็จพระ
พระมหาจักรพรรดิก็ตั้ง พระเจ้าทรงธรรมก็ตั้ง พระ
เจ้าปราสาททองก็ตั้ง พระนารายณ์ก็ตั้ง เหตุอันน่า
จะเป็นพระนามถวายพิเศษ ด้วยเหตุดังกล่าวต่อไปนี้
นี้ คือ

พระนามสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เห็นจะ

๑๕๔ ชุมนมพระนิพนธ์

มาแต่ศรีศรียุทธนิพนธ์ที่พระมหา ด้วงมี ดั่งพระราช
ถวายนแด่พระเจ้าติไทยกรุงสุโขทัย จะถวายนพระ
นามนี้แต่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเมื่อใดทราบ
ไม่ได้ เห็นในบานแพนกกฎหมายตั้งครั้งแผ่นดิน
สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถใช้พระนามนี้แล้ว ว่า
สมเด็จพระรามธิบดีศรีบรมไตรโลกนาถ ยังมี
พระเจ้าแผ่นดินพระองค์อื่นที่ใช้พระนามนี้ คือ
มหाराชท้าวตลกที่ครองราชสมบัติเมืองเชียงใหม่
ในคราวเดียวกัน และเป็นคู่รบกับสมเด็จพระบรม
ไตรโลกนาถ หนังสือข้างฝ่ายเหนือเรียกว่าติโลก-
ราชที่เป็นพุทธศาสนูปถัมภกเมื่อทำตั้งคายนางซึ่ง
นับในตำนานของเราว่าเป็นครั้งที่๑๖ นั้น ต่อมาพระ
เจ้าทรงธรรมได้ใช้พระนามปรากฏในที่บางแห่ง
ว่า สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงธรรมดังนี้
จึงเห็นว่าพระนามพระบรมไตรโลกนาถนี้เป็นพระ
นามพิเศษพระนาม ๑

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงราชูปถัมภ์ ๑๕๕

พระนามที่เรียกว่าพระมหาจักรพรรดิ นั้น รู้ได้
แน่ว่าเป็นพระนามพิเศษ แม้นคำราชูปถัมภ์
หรือคำราชูปถัมภ์ในพระพุทธรูปต่าง ๆ ก็ปรากฏว่า พระ
เจ้าแผ่นดิน คือ บาง พระองค์ จึงจะเป็น จักรพรรดิ
ราชา พระนามนชนกรุงเกาเห็นจะถวายเมื่อมีข้าง
เผือกถึง ๗ ข้าง วิเศษกว่าที่จะเรียกเพียงพระเจ้า
ข้างเผือก

พระนามที่เรียกว่าพระเจ้าทรงธรรมนั้น มา
แต่คำว่าธรรมราชาเน้ พระนามที่เรียกว่า ธรรม
ราชา มนต์เหตุเดิมน่าจะเกิดขึ้นแต่ครั้งพระเจ้าอโศก
ด้วยเหตุแต่งตั้งพระองค์เป็นธรรมราชา พระนาม
พระเจ้าแผ่นดินในลังกาที่อุปถัมภ์จะเอามาใช้ และ
พวกตั้งกาพาเข้ามาในประเทศไทย ยกย่องว่าคู่กับ
จักรพรรดิราชา ปรากฏว่าได้ถวายพระนามแก่
พระเจ้าติไทยกรุงสุโขทัยเป็นครั้งแรก เห็นจะถวาย
พระนามแก่พระเจ้าทรงธรรมกรุงศรีอยุธยาเน้

๑๕๖   ชุมนุมพระนิพนธ์

ในเหตุที่พรอຍพระพุทธรบาท ได้พบในหนังสือ
จดหมายเหตุของ วนิดิตวิดิณฑดา ว่า เรียกกันมาแต่
ยังเด็คดีดำรงพระชนม์อยู่

พระนามที่เรียกว่าพระเจ้าปราสาททองนั้น ที่
จริงพม่าเขาใช้ก่อนคงจะแต่เห็นได้ในหนังสือราชา
ธิราช ที่เขาเรียกพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องว่าพระเจ้า
মনเทียรทอง พระนามนั้นเห็นจะเขาอย่างพม่ามา
ถวายเป็นเมื่อครั้งพระวิหารดมเด็จพระเจ้าปราสาททอง
ของมณฑลแรก มีปรากฏในจดหมายเหตุของ
วิดิณฑดาว่าใช้แต่ยังเด็คดีดำรงพระชนม์อยู่เหมือน
กัน ข้าพเจ้าไม่เชื่อว่าพระนามนั้นเกิดขึ้นเพราะชด
ปราสาททองได้ในจอมปดวก ดังกล่าวในหนังสือ
เรื่องคำให้การของชาวกรุงเก่า

พระนามที่เรียกว่าพระนารายณ์นั้น ข้าพเจ้า
เข้าใจว่าเป็นพระนามพิเศษ ด้วยได้พบในหนังสือ
พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ ซึ่งเป็น

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระประชวร ๑๕๗

ฉบับหวดอง ครั่งแผ่นดิน สมเด็จพระนเรศวรมหาราช เรียกพระนามสมเด็จพระนเรศวรมหาราชว่า “สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเป็นเจ้า” ทุกแห่ง และพบหนังสือตำนานแต่งกรุงศรีอยุธยา ราวแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ อีกเรื่อง ๑ ที่เมืองนครศรีธรรมราช เรียกพระนาม สมเด็จพระนเรศวรมหาราชว่า “สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเมืองหาง” หมายถึงสมเด็จพระนเรศวรมหาราชพระองค์ที่สวรรคตที่เมืองหาง หนังสือนี้ทำให้เข้าใจว่าเวทยามือแต่ง จะมีพระเจ้าแผ่นดินที่เรียกว่า พระนเรศวรมหาราชพระองค์เดียว (คือสมเด็จพระนเรศวรมหาราชองค์ที่ ๑) จึงเรียกพระนเรศวรมหาราชเดิมว่าพระนเรศวรมหาราชเมืองหาง ด้วยเหตุนี้จึงกล่าวมานี้จึงเข้าใจว่า พระนามที่เรียกว่าพระนเรศวรมหาราชเป็นพระนามพิเศษครั้งหนึ่ง ที่ถวายพระนาม พิเศษ อย่าง อธิบายมานี้ คงยังจำ กันได้อยู่โดยมาก คือที่ได้ถวายพระนาม “บิรมหาราช

๑๕๘ ชุมนุมพระนิพนธ์

ธิราช” แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัว เมื่อพระองค์ได้เสด็จดำรงศิริราชสมบัติ
ยาวนาน ยิ่งกว่าพระเจ้าแผ่นดินพระองค์อื่น ๆ ใน
สยามประเทศ ครึ่งทำพระราชพิธีบรมราชาภิเษก
เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ เพราะพระองค์เป็นที่รักของ
ประชาชนทั่วไป พระนามนจารึกอยู่ฐานพระ
บรมรูปทรงม้า ซึ่งประชาชนชาวสยามพร้อมกัน
ทำถวายตั้งนอพระเศียรพระคุณ ยังอยู่หน้าพระ
ถาดสวนดุสิตจนทุกวันนี้

๓. พระนามพระเจ้าแผ่นดิน ที่เรียกในเวลา
เสด็จดำรงพระชนมมัยนั้น มักเรียกเหมือนกันทุก
พระองค์ คือ ผู้ที่เป็นราชาชนชาติมา ก็เรียก
พระเจ้าแผ่นดินของตนว่า ชุนหวดง หรือพระเป็น
เจ้า หรืออย่างเราเรียกว่าพระเจ้าอยู่หัว ก็ได้ออก
พระนามเฉพาะพระองค์ ถ้าชาวเมืองอื่นเรียกก็มี
จะเรียกตามนามเมืองที่พระเจ้าแผ่นดินนั้น ๆ ครอง

สมเด็จพระยาตำราภิธานภาพ ๑๕๕

ดังเช่นเรียกว่า พระเจ้าอุทอง พระเจ้ากรุงศรีอยุธยา พระเจ้าหงสาวดี พระเจ้าอังวะ เป็นต้น บางทีก็เรียกตามพระนามเดิม ของพระเจ้าแผ่นดินนั้นๆ เช่นเรียกว่า พระร่วง พระยาอู่ พระเจ้ามังดอง ดั่งนี้ พระนามที่เรียกตามนามเมืองหรือตามพระนามเดิมอย่างนี้ ต้วนเป็นคำของพวกเมืองอื่นเรียก

๔. พระนามที่ปากคตาด เรียกเมื่อ เวลาตั้งรัชกาลแล้วนั้น ดังเช่นเรียกว่า ขุนหอดวงเพชรราชา ขุนหอดวงเดื่อ ขุนหอดวงท้ายสระ ขุนหอดวงทรงปลา เป็นต้น คตอคจุนขุนหอดวงบรมโกศ ขุนหอดวงหวัดดีและพระที่นั่งสุริยามรินทร์ เกิดแต่ไม่รู้ว่พระนามพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้นๆ ที่ตั้งรัชกาลแล้ว พระองค์ได้เรียกพระนามในราชการว่าอย่างไร ราชธุระก็เรียกเขาตามที่ดำเนินยกกำหนดกัน ดังเช่นว่า ขุนหอดวงเพชรราชา ก็เพราะได้เป็นที่

๑๖๐ ชุมนุมพระนิพนธ์

พระเพทราชาอยู่เมื่อก่อนได้ราชสมบัติ เรียกว่า
ขุนทดวงเดื่อ ก็เพราะพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้น
ร้ายกาจ เรียกว่าขุนทดวงท้ายสระ ก็เพราะเด็กร
้อยพระที่นั่งข้างท้ายสระ เรียกว่าขุนทดวงทรงปลา
ก็เพราะพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้นชอบทรงตกปลา
พระนามที่เรียกว่าขุนทดวงบรมโกศนั้น เป็นพระ
นามที่มักเรียกพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ที่พงศาวรรค
ดั่งไปแล้วทุกพระองค์ อย่างเราเรียกกันว่าใน
พระโกศนี้เอง สมเด็จพระเจ้าบรมโกศ (เป็น
พระเจ้าแผ่นดินพระองค์หนึ่งในกรุงศรีอยุธยาที่ได้
ทรงพระโกศ) คนคงเรียกกันว่าพระเจ้าอยู่หัวใน
พระบรมโกศ หรือในพระโกศมาแต่ครั้งกรุง
ศรีอยุธยาแล้ว ส่วนขุนทดวง หัวดินนั้นพระนาม
เดิมเรียกในราชการว่า เจ้าฟ้าอุทุมพร ได้เป็น
กรมขุนพรพินิต เมื่อเดิวยราชย์อยู่ในราชสมบัติ
ไม่ช้า ก็ละราชสมบัติออกทรงผนวช คนทั้งหลาย

สมเด็จพระยาตากสินมหาราช ๑๖๑

จึงเรียกว่าขุนทดหวัด หมายถึงความว่าพระเจ้าแผ่นดินที่อยู่ที่วัดมาแต่กรุงศรีอยุธยา ส่วนพระเจ้าสุริยามรินทร์ ครองกรุงเก่าคงเรียกกันเพียงว่า ขุนทดหวัดหรือพระเจ้าอยู่หัว เพราะเป็นพระเจ้าแผ่นดินที่เสวยราชย์พระองค์หลังที่สุด มาเรียกพระนามองค์แต่กรุงธนบุรี เรียกว่าขุนทดหวัดพระเจ้าสุริยามรินทร์ เพราะเสด็จอยู่ที่พระที่นั่งนครินทร์พระเจ้ากรุงธนบุรีเอง ต่อมาชนหลังเรียกกันว่า ขุนทดหวัดตก ด้วยเหตุได้เป็นผู้ว่าราชการเมืองตากกรุงศรีอยุธยา ประเพณีเรียกพระนามพระเจ้าแผ่นดินตามปากตาดตงนี้ มีตลอดจนเมืองพม่ารามัญ พระเจ้าหงสาวดีไชยดิงห์ ซึ่งเป็นราชโอรสรับราชสมบัติคือพระเจ้าบุเรงนองพม่าเรียกภายหลังว่า "พระเจ้าเชตยตองอู" เพราะที่สุดเมื่อหนีสมเด็จพระนเรศวร ถูกเอาไปกักไว้ที่

๑๖๒ ชุมนุมพระนิพนธ์

เมืองทองอุจันทีวงศ์ และพระเจ้าแผ่นดินพม่าพระองค์ ๑ ในราชวงศ์ยอดดงพญา พม่าเรียกว่าพาคัยคอง แปลว่า พระเจ้าอาว ดิงนัม

๕. พระนามที่เรียกในราชการเมื่อตั้งรัชกาลไปแล้ว เกิดแต่ความจำเป็นที่จะต้องเรียกพระเจ้าแผ่นดินรัชกาลก่อน ๆ ให้ปรากฏ พระนาม ผิดกัน เพราะพระนาม ตามพระ ศุภพรณภูมิ มักจะเหมือนกันโดยมาก จึงต้องดัดมคิพระนามขึ้นสำหรับเรียกเฉพาะพระองค์ เรื่องนมความลำบากเป็นอุทาหรณ์ แม้ในครั้งกรุงรัตนโกสินทร์เอง คือเมื่อรัชกาลที่ ๒ เรียกรัชกาลที่ ๑ ว่าแผ่นดินสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ก็เป็นอันถูกต้องเรียบร้อย มาตลอดรัชกาลที่ ๒ ครั้นถึงรัชกาลที่ ๓ มีรัชกาลที่ล่วงแล้วเป็น ๒ รัชกาลขึ้น เกิดเรียกกันขึ้นว่าแผ่นดินต้น แผ่นดินกลาง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่พอพระราชหฤทัย คำว่าดี

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระประชวรด้วยโรคพระยาตำราญภาพ ๑๖๓
ว่าถ้ารัชกาลที่ ๑ เป็นแผ่นดินคันทัน รัชกาลที่ ๒
เป็นแผ่นดินกตาง รัชกาลที่ ๓ ก็จะกตายเป็น
แผ่นดินสุดท้าย เป็นอัมมกต จึงประกาศให้
เรียก รัชกาลที่ ๑ ที่ ๒ ตาม พระนาม พระพุทธรูป
ซึ่งทรงสร้าง ขึ้นเป็น พระบรมราชาธิศ ไว้ในวัดพระ
ศรีรัตนศาสดาราม ว่าพระพุทธรูปพญาคูหาโลก
และพระพุทธรูปเลิศทางด้านภักดิ์ จึงได้เรียกพระนาม
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลที่ ๑ ว่า
พระบาทสมเด็จพระพุทธรูปพญาคูหาโลก พระ
บาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลที่ ๒ ว่าพระ
บาทสมเด็จพระพุทธรูปเลิศทางด้านภักดิ์ มาจนคราบ
เท่าทุกวันนี้ มาถึงรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริเห็นว่า
เรื่องนาม แผ่นดิน ควรจะ กำหนด ไว้ให้เป็นยุติ
แต่แรกทีเดียว จึงถวายพระนามรัชกาลที่ ๓
ว่าพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนรัชกาลของพระ
องค์เอง ให้เรียกว่าพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึง

๑๖๔ ชุมนุมพระนิพนธ์

เป็นธรรมเนียมดีต่อมาจนบัดนี้

พระนามพระเจ้าแผ่นดินที่ต่างรัชกาล ไปแต่
ซึ่งเดิมเรียกในราชการครั้งกรุงศรีอยุธยา เรียก
ตามต้นพระนาม ในพระสุพรรณบัฏบ้าง เรียกตาม
พระนามพิเศษบ้าง แต่โดยมากนั้นเรียกตาม
พระนามเดิมที่ปรากฏแก่คนทั้งหลาย เมื่อก่อน
พระเจ้าแผ่นดินพระองค์หนึ่ง ๆ ได้ผ่านพิภพ ยก
ตัวอย่างดังพระนามพระเจ้าแผ่นดินที่เรียกว่า พระ
รามศวร พระมหินทร พระนเรศวร พระเอกา
ทศรถ พระวิษณุ พระยอดฟ้า พระเชษฐา พระ
อาทิตย์วงศ์ เจ้าทองจันทน์ เจ้าฟ้าศรีเดชาภักย์
เจ้าฟ้าไชย เหล่านี้เป็นพระนามแต่ครั้งยังเป็นลูก
หัดงทงหน พระนามที่เรียกว่าพระบรมราชา
พระรามราชา พระอินทราชา พระไชยราชา
พระมหาธรรมราชา พระศรีธรรมราชา เหล่านี้
บรรดาที่ใช้คำว่าราชาไว้ท้าย ข้าพเจ้าเข้าใจว่า
เป็นพระนามสำหรับเจ้าครองเมือง พระนามพระ

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระประชวร ๑๖๕

เจ้าแผ่นดินกรุงศรีอยุธยา ที่เรียกพระนาม
พิเศษและเรียกอย่างปากตลาดอยู่ในหนังสือพระ
ราชพงศาวดาร มาปรากฏที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราช
ทรงประชวรเป็นอย่างอื่น มีอยู่ในหนังสือคำให้การชาว
กรุงเก่าหลายพระองค์ พระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงอนุมัตินำมาใช้ในพระราชนิ
พนธ์ คือ

สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ใช้ว่า สมเด็จพระ
พระรามาศิเบศร์

สมเด็จพระเพทราชา ใช้ว่า สมเด็จพระธา
ตาศิเบศร์

สมเด็จพระเจ้าเสือ ใช้ว่า สมเด็จพระสุริ
เยนทราชิบดี

สมเด็จพระเจ้าท้ายสระ ใช้ว่า สมเด็จพระ
ภูมินทราชาธิราช

สมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ใช้ว่า สมเด็จพระ
พระมหาบรมราชา

๑๖๖ ชุมนุมพระนิพนธ์

(แต่พระนามนี้ เมื่อได้ต้นฉบับพม่ามาแปล
สอบใน พ.ศ. ๒๔๕๕ เรียกพระนามพระเจ้าบรม
โกศในบางแห่งว่าพระมหาธรรมราชา เรียก
พระมหาธรรมราชา ซึ่งเป็นพระราชบิดาของสมเด็จพระ
เจ้าพระนเรศวร ว่าพระสุธรรมราชาคัง)

พระเจ้าแผ่นดินครั้งกรุงศรีอยุธยา พระองค์ใดจะมี
พระนามตามที่จารึกในพระสุพรรณบัฏว่าอย่างไร
จะทราบในเวลานี้ไม่ได้แน่นอนอยู่เอง ข้าพเจ้า
ได้สอบ พระนาม ตามที่ ปรากฏในหนังสือ พงศาว-
ดารฉบับพระราชหัตถเลขา และในบานแพนกกฎ-
หมาย (ต้องขอออกไว้หน่อย ว่าศักราชที่ตั้งไว้ใน
กฎหมายผิดอยู่หลายแห่ง บางที่ศักราชจะพาให้
ข้าพเจ้าหงวระกาดไปได้บ้าง) พระนามพิสดาร
ตามที่พบมีอยู่คัง

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ๑๖๗

สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

๑. ในกฎหมายลักษณะกบฏศึก สมเด็จพระบรมนาถบพิตร ดิถีดิถีธรรมเทศา มหาสุริยวงศ์ องค์บุรุษโตมบรมมหาจักรพรรดิศรี บวรธรรมิกมหาราชาราช (เข้าใจกันว่าพระนามนั้นขึ้นเพราะหมายความว่าพระเจ้าอยู่หัวเท่านั้น)

๒. กฎมนเทียรบาล สมเด็จพระรามาริบัติบรมไตรโลกนาถ มหามงกุฎเทพมุนษย์ บริสุทธิ์สุริยวงศ์ องค์พุทธางกูรบรมบพิตร

๓. กฎหมายศักดิ์ดินนาในกรุง สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถกตติผู้เป็นเจ้า

๔. กฎหมายศักดิ์ดินนาหัวเมือง สมเด็จพระรามาริบัติศรีบรมไตรโลกนาถ

๕. กฎหมายลักษณะกบฏศึก สมเด็จพระบรมมหาจักรพรรดิรามาริบัติ

๖. กฎหมายลักษณะกบฏศึก สมเด็จพระบรม

๑๖๘   ชุมนุมพระนิพนธ์

มหาจักรพรรดิศรรามาริบัติ (๕ กับ ๖ ถ้ายกกราช
พาดคองเป็นกฎหมายแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักร-
พรรดิ)

สมเด็จพระรามาริบัติที่ ๒

กฎหมายลักษณะรับฟ้อง สมเด็จพระมหาจักร-
พรรดิราชวามาศอว บรมนาถบรมบพิตร

สมเด็จพระไชยราชาธิราช

กฎหมายลักษณะพิศุจน์ สมเด็จพระรามา
ริบัติศรีสุนทรบรมจักรพรรดิศร บวรธรรมิกมหา
ราชาธิราช

สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช

ตามหนังสือ พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราช
หัตถเลขา สมเด็จพระสรรเพชญ์องค์กรุงศรีโยคม

สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ ๑๖๕

บรมมหาธรรมราชาธิราชรามคำว ปรเวศธรรม-
มิกราชเดโชไชย พรหมเทพาติเทพนฤบดินทร
ภูมินทรเทพธมมคิราช บรมบพิตร

สมเด็จพระเอกาทศรถ

ตามหนังสือพระราชพงศาวดารฉบับพระราช
หัตถเลขา พระศรีธรรมเพชญ์ สมเด็จพระราชา
ธิราชรามธิบดี ศรีสุนทรบรมมหาจักรพรรดิ
ธรรมราชาธิบดีนทร ธรรมนิตราชธิราช รัตน
กาศภาสกรวงศ์ องค์ปฐมาธิเบศร์ ตรีภูวนเตร
นาถนายก ดิถรัตนราชาธิราชอชาวดยัย สมุทัย
คโรดมณฑ์ ดัถจักรวาพาธิเบนทร สุริเยนทราชา
ธิบดีนทร หริหรินทรา ธาธาธิบดีศรีวิบูลย คุณ
รุจิตรฤทธิรามคำวธรรมมิกราชเดโชไชย พรหม
เทพาติเทพตรีภูวนาธิเบศร์ โถกเชษฐวิสุทธคิตา
มกภูเทศมหาพุทธางกูร บรมบพิตร

๑๓๐ ชุมนุมพระนิพนธ์

กฎหมายลักษณะ กบฏศึก ตั้งก่อน เสด็จราชย์
สมเด็จพระเอกาทศรถ อิศวร บรม นาท บรม
บพิตร

สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม

กฎหมายพระธรรมนูญ สมเด็จพระเอกาทศ
รถ อิศวรบรมนารถบรมบพิตร

สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง

กฎหมายพระธรรมนูญ กรมศังกดิ์ ลักษณะ
อาญาหลวง ๒ แห่ง ลักษณะเบ็ดเตล็ด รวม ๕
แห่ง ในกฎหมายสมเด็จพระเอกาทศรถ อิศวรบรม
นารถบรมบพิตร

สมเด็จพระนารายณ์มหาราช

ตามหนังสือพระราช พงศ์าวดาร ฉบับพระราช

สมเด็จพระยาตำราฐานภาพ ๑๗๑

หัตถเดชา สมเด็จพระบรมราชาธิราชธิบดีศรี
ธรรมเพชญ์ บรมมหาจักรพรรดิศรราชาธิราช
รามศักร ชนมราชาธิบดี ศรีดงชัยรังษีสังหาร
จักรวาฬราชินทร ศรีโยนทรราชินทร หรือ
หริณทรราชาธิบดี ศรีวิบุตยคุณออกนิฐ จิตรวิจิ
ศรีภูวนาทิพย์ ฤทธิพรหมเทพาคิเทพดินทร ภู
มินทรราชาธิราช รัตนากาศมณวงศ์องค์เอกาทศรุท
วิบุตยไศคย บรมอาชวาศยาจารย์ สมุทัยโร
มนต์ อนนตคุณวิบุตยสุนทรบวรธรรมิกราชเดโช
ไชย ไตรโลกนาถดินทร วรินทรราชาธิราชชาติ
พิชิต ทิศพตญาณสมันตมหันตวิปฬาราฤทธิวิไชย
ไชศวรรยาธิบดีชัตติยวงศ์ องค์ปรมาธิบดีศรี
ภูวนาธิเบศร์ โลกเชษฐวิบุตย มกุฎรัตนโมฬี
ศรีปฐมสุริยวงศ์ องค์ธรรมเพชญ์พุทธางกูร บรม
บพิตร

กฎหมายลักษณะรับฟ้อง สมเด็จพระเอกา

๑๗๒ ชุมนุมพระนิพนธ์

ทศรถ อิศวรบรมนาถบรมบพิตร

สมเด็จพระเพทราชา

ตามหนังสือ พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราช
หัตถเลขา สมเด็จพระมหาบุรุษวิสุทธิเดชอุคม
บรมจักรพรรดิ

สมเด็จพระเจ้าบรมโกศ

กฎหมายลักษณะทาส สมเด็จพระรามาชิ-
บดินทร นรินทรบรมมหาจักรพรรดิราชาเมศวร
ราชาธิราชเดโชไชย พรหมเทพาคิเทพศรีภูวนา
ธิเบศร์บรมบพิตร

กฎหมายลักษณะทาสอีกแห่ง ๑ สมเด็จพระ
รามาชิบดี ศรีบรมมหาจักรพรรดิราชาเดโชไชย
พรหมเทพาคิเทพ ศรีภูวนาธิเบศร์บรมบพิตร

กฎหมายมรดกคดีวิวาท สมเด็จพระรามาชิบดี

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ๑๗๓
ศรีสุธรรมราชบรมจักรพรรดิศัวบรมบพิตร

สมเด็จพระเจ้าสุริยามรินทร์

ตามหนังสือพระราช พงศาวดาร ฉบับพระราช
หัตถเลขา สมเด็จพระบรมราชามาหาจักรพรรดิ
สุจริต ทศพิศธรรมเธศวร โดกเชษฐนายก อุดม
บรมนาถบพิตร

พิเคราะห์ดู พระนาม พระเจ้าแผ่นดินที่ปรากฏ
ตั้งแต่ลงมา ข้าพเจ้าเข้าใจว่า พระนามพระเจ้า
แผ่นดินครั้งกรุงเก่าตามที่จารึกในพระสุพรรณบัฏ
ต้นพระนามจะเหมือนกันโดยมาก ตั้งแต่พระเจ้า
อู่ทองลงมาจนสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ เห็นจะ
ใช้พระนามว่า สมเด็จพระรามมาธิบดี ทุกพระองค์
ถ้าจะใช้พระนามอื่นก็มีเมื่อครั้งพระบรมราชา พงศ์
เข้ามาครองราชสมบัติ บางทีจะใช้พระนามชน
ต้นพระสุพรรณบัฏว่า สมเด็จพระบรมราชาธิราช

๑๗๔ ชุมนุมพระนิพนธ์

เพราะเวदानันต์สมเด็จพระรามศักร ซึ่งใช้พระนาม
สมเด็จพระรามาศิขิตยังมีพระองค์อยู่ และพระ
เจ้าแผ่นดินในราชวงศ์นั้น ที่ใช้พระนามสมเด็จพระ
พระบรมราชาธิราชเอออย่างก็จะมีบ้าง คือ เจ้า
สามพระยาเป็นต้น นอกจากนั้นเห็นจะใช้พระนาม
ว่าสมเด็จพระรามาศิขิตทุกพระองค์ มาจนสม-
เด็จพระมหาธรรมราชาได้ราชสมบัติ เปิดชน
ราชวงศ์ใหม่ ใช้พระนามขึ้นในพระสุพรรณบัฏว่า
สมเด็จพระศรีธรรมเชษฐ และใช้พระนามนี้ต่อ
มาจนตลอดราชวงศ์นั้น ถึงพระเจ้าทรงธรรม
ใช้ชื่อพระนามว่า สมเด็จพระเอกาทศรถ พระ
เจ้าปราสาททอง ซึ่งพบหลักฐานรู้ว่าอยู่ใน
ราชวงศ์เดียวกันกับพระเจ้าทรงธรรม ก็ใช้พระ
นามว่า สมเด็จพระเอกาทศรถ ใช้พระนามนี้
ตงมาจนตลอดราชวงศ์ของพระเจ้าปราสาททอง
มาถึงสมเด็จพระเพทราชาตั้งราชวงศ์ใหม่ (ไม่พบ

สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานภาพ ๑๗๕
หลักฐานว่า ^๕ชนชั้น พระนามใน พระสุพรรณบัฏว่า
อย่างไรแน่ แต่) ข้าพเจ้าเชื่อว่าจะกตัญญูใช้พระ
นามว่า สมเด็จพระรามธิบดี ด้วยได้เห็นใน
บานแพนทกฏหมายในแผ่นดิน สมเด็จพระเจ้าบรม
โกศ ใช้พระนามว่าสมเด็จพระรามธิบดี และ
ในโครงการ แข่งหน้า ของพราหมณ์ ก็ใช้ พระนามว่า
สมเด็จพระรามธิบดี คงจะใช้พระนามนั้นจนพระ
เจ้าสุริยามรินทร์ บางทีจะใช้ ^๕ชนพระนามว่า
สมเด็จพระบรมราชาธิราช เพราะชนหุดวงหา
วัดยังมีพระองค์อยู่ ครั้นถึงกรุงธนบุรีกตัญญูใช้
พระนามว่า “สมเด็จพระเอกาทศรถ” อีกเป็นแน่
ด้วยได้พบหนังสือพระราชโองการ และศุภอักษรที่
มีในครั้งกรุงธนบุรีใช้พระนามว่า พระบาทสมเด็จพระ
พระเอกาทศรถธิศดร บรมนาถบรมบพิตร หาดาย
แห่ง ศุภอักษรที่เจ้าประเทศราชมีมายังใช้คำว่า
“ขอให้ความ ^๕ชนกราบบังคมทูล แต่พระบาท

๑๓๖   **ชุมนุมพระนิพนธ์**

สมเด็จพระเอกาทศรถธิศวรบรมนาถพิตร” คือ
มาจนในชั้นกรุงรัตนโกสินทร เพิ่งมาเบียดใน
รัชกาลที่ ๕ ตอนหลังว่า ขอให้นำความขึ้นกราบ
บังคมทูลแต่พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่
หัว ส่วนพระนามตามที่จารึกในพระสุพรรณบัฏ
ในชั้นกรุงรัตนโกสินทร รัชกาลที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓
ขึ้นพระนามว่า สมเด็จพระบรมราชาธิราชวามา
ธิบดีเหมือนกันทั้ง ๓ พระองค์ จึงเป็นเหตุให้เห็น
ว่าแต่ครั้งกรุงเก่าก็จะชื่อกันเหมือนอย่างนี้ ถัดข
ณะขึ้นต้นพระนามพระเจ้าแผ่นดินในพระสุพรรณ
บัฏ เพิ่งมาเบียดเป็นเฉพาะพระองค์ตั้งแต่รัชกาล
ที่ ๕ ในกรุงรัตนโกสินทรนับมา

พระนามพระเจ้าแผ่นดินตามที่ใช้ในบานแพน
กกฎหมาย โดยมากใช้แต่ว่า “สมเด็จพระบรมพิตร
พระพุทธเจ้าอยู่หัว” ไม่ได้ออกพระนามเฉพาะ
พระองค์ใด ส่วนพระนามก็ดูมักจะแต่งแต่โดย

สมเด็จพระยาตากษานภาพ ๑๗๗

ต้องการให้ไพเราะ จึงผิด ๆ กันไป แม้พระนาม
ที่ชนคนบางที่ ก็หันไป เอาความ ไพเราะเป็นสำคัญ
จึงมีพระนามที่ใช้ในบานแพนง กฏหมาย อยู่หลาย
แห่ง ซึ่งรู้ได้เป็นแน่ว่ามีใช้พระนามที่ใช้เฉพาะ
พระองค์พระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใด ที่เป็นดังนี้
เป็นด้วยอาดกษณ (หรือผู้ใด) ที่มีหน้าที่ แต่งบาน
แพนงกฏหมายแต่โบราณ ไม่ได้คิดการยัดยอ
มาถึงประโยชน์ของคนภายหลัง คิดเฉพาะแต่
เวदानเดิมจะเรียกว่า “พระบาทสมเด็จพระ
เจ้าอยู่หัว” อย่างให้ไพเราะ ๆ ให้เป็นพระเกียรติ
ยศ คิดที่ใช้พระนามตามที่ชนคนพระสุพรรณบัฏ
จะมีแต่ในบางสมัยหรือในผู้แต่งบานแพนง แต่บาง
คน จึงเห็นได้ในบานแพนงกฏหมายที่ใช้พระนาม
พระรามาธิบดี มีมากแต่ในแผ่นดินสมเด็จพระ
รามาธิบดีที่ ๑ กับพระเจ้าบรมโกศใช้พระนาม

๑๗๘   ชุมนุมพระนิพนธ์

“พระเอกาทศรถธิศอรรณนาถบรมบพิตร” แต่ใน
แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง เป็นมากกว่า
แผ่นดินอื่น

ข้อวินิจฉัยในเรื่องลักษณะพระนามต่างๆ ของ
พระเจ้าแผ่นดินในชั้นกรุงเก่าดังกล่าวมานี้ ว่าตาม
ความเห็นของข้าพเจ้าเอง จะผิดชอบอย่างไรแล้ว
แต่ท่านผู้ศึกษาโบราณคดีจะตัดสินเทอญ

อธิบายเรื่องพระมหาอุปราชา

คำที่เรียกว่า อุปราชา หรือ ยุวราชา ตาม
ตำราที่มาจากมัธยมประเทศ จะมาโดยทางข้าง
พระพุทธรู้ค่านักตาม หรือในทางข้างใต้ยศศักดิ์
ก็ตาม ยุติต้องกันว่า เป็นผู้ที่พระเจ้าแผ่นดินอภิ
เชกไว้รับรัชทายาท เพราะฉะนั้นโดยปรกติย่อม
เป็นสมเด็จพระราชาโอรสของพระเจ้าแผ่นดิน แต่
ในกฎมนเทียรบาลซึ่งตั้งขึ้นครั้งแผ่นดินสมเด็จพระ

๑๘๐ ชุมนุมพระนิพนธ์

บรมไตรโลกนาถ บัญญัติเรื่องอุปราช^๕แปดอยู่
กฎมนเทียรบาลที่พิมพ์ใน บานแพนกว่า^๕คางเมื่อ
บ็ชวด จุดศักราช ๗๒๐ คือในแผ่นดินสมเด็จพระ
รามาธิบดีที่ ๑ นั้นผิด จุดศักราช ๗๒๐ นั้นเป็นปี
จอ มีไชบ็ชวด ที่จริงควรจะเป็นบ็ชวด จุดศั-
กราช ๗๘๐ ในแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
ซึ่งมีพยานเห็นได้ในกฎหมาย^๕นั้นเอง ที่กล่าวถึง
ศักราช^๕เป็นของที่ตั้งใน แผ่นดิน สมเด็จพระบรม
ไตรโลกนาถ ในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑
ยังไม่มี

ในกฎมนเทียรบาลว่า “พระราชกุมารอันเกิด
จากพระอัครมเหสีคือหน่อสมเด็จพระพุทธเจ้า พระ
ราชกุมารเกิดจากแม่ยวเมืองเป็นพระมหาอุปราช”^๕
ดังนี้ ทำให้เข้าใจว่าพระราชกุมารที่จะอภิเษก
เป็นรัชทายาทนั้น ถ้าเกิดจากพระอัครมเหสีเรียก
หน่อสมเด็จพระพุทธเจ้า ถ้าเกิดจากพระมารดา

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระประชวรด้วยโรคพระยาพิษ
ซึ่งมีบรรดาเสนาบดีต่าง ๆ ทรงถวายการรักษาด้วยยาพิษ
อุปราชา และมีเรื่องในพระราชพงศาวดารประกอบ
กฎหมายนี้แห่ง ๓ คือเมื่อสมเด็จพระนเรศวรมหาราช
๒ ทรงตั้งพระอภัยมณี ให้เป็นรัชทายาทเมื่อ
ไปครองเมืองพิษณุโลก มีพระนามตามที่เรียกใน
ฉบับหลวงประเสริฐว่า “สมเด็จพระนเรศวรมหาราช
เจ้า” ในหนังสือพระราชพงศาวดารฉบับพิมพ์ ๒
เล่ม เรียกสมเด็จพระนเรศวรมหาราชว่าพระนเรศวรมหาราช
แต่พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาเรียก
“สมเด็จพระนเรศวรมหาราชมหาพุทธเจ้า” ที่ถูกข้าพ
เจ้าเห็นว่า ควรจะเป็น นเรศวรมหาราชพระพุทธเจ้าพระ
บรมราชา คือตั้งให้เป็นนเรศวรมหาราชพระพุทธเจ้า
ตามกฎหมายนี้เอง มีพระนามที่เป็นเจ้าครของเมือง
ว่า พระบรมราชา อย่างได้เคยมีมาแต่ก่อนหน้า
พระองค์ แต่การตั้งพระมหาอุปราชา ในพระราช
พงศาวดารปรากฏครั้งแรก ในแผ่นดินสมเด็จพระ

๑๘๒ ชุมนุมพระนิพนธ์

บรมไตรโลกนาถ เมื่อทรงตั้งพระราชโอรส ซึ่ง
ฉบับหลวงประเสริฐเรียกว่าพระเชษฐา คือสมเด็จพระ
เจ้าพระรามาริบัติที่ ๒ ให้เป็นพระมหาอุปราช แต่
คำที่ใช้ในหนังสือพระราชพงศาวดาร เห็นจะยุติ
เอาเป็นแน่ไม่ได้ ว่าองค์ไหน เป็น หน่อสมเด็จพระ
พุทธเจ้า องค์ไหนเป็นพระมหาอุปราช เพราะเป็น
ของ แดงแต่ผู้แต่ง หนังสือ พระราช พงศาวดาร จะ
เขียนลงไปตามความเข้าใจของตน

ในกฎหมายทำเนียบศักดินาพดเรือน ซึ่งตั้งใน
แผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเหมือนกัน ยังมี
ตำแหน่งขุนนางผู้ใหญ่ถือศักดินา ๑๐๐๐๐ คน เรียกว่า
เจ้าพระยามหาอุปราชชาติวงค์ องค์ภักดี
บดินทร์ สุรินทรเดโชไชย มไหศุริยศักดิ์อาญา
ธิราช ขุนนางตำแหน่งนี้ได้พบในหนังสือเก่าว่า
ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ มหาราช ก็ยังมีตัว
แต่จะมีอำนาจหน้าที่อย่างไรไม่ปรากฏที่อื่น นอก

สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ ๑๘๓

จากในหนังสือของ มองซิเออ ดา ดูแบร์ ราชทูต
ฝรั่งเศสเข้ามาในแผ่นดิน สมเด็จพระนารายณ์มหา
ราช กล่าวไว้ว่า เจ้าพระยามหาอุปราช เป็นผู้
ดำริราชการรักษาพระนครในเวลาที่พระเจ้าแผ่นดิน
เสด็จไม่อยู่ และมีบรรดาศักดิ์สูงนึ่งเฝ้าได้ไม่
ต้องหมอบ ได้ความแต่เท่านี้ ตำแหน่งมหาอุป
ราช ที่มีทงยศ เจ้า และ ยศขุนนาง ดังปรากฏในกฎ
หมายเช่นนี้ ข้าพเจ้าเข้าใจว่า ประเพณีไทยแต่
เดิมมาพระราชกัมารที่จะรับราชการ คงจะเป็น
พระมหาอุปราชทงนนั้น บรรดาศักดิ์เหนือสมเด็จพระ
พุทธเจ้า และเจ้าพระยามหาอุปราช เป็นของที่
คงชนที่ทง แต่จะคงชนด้วยเหตุใดข้าพเจ้ายังคิด
ไม่เห็น

พระมหาอุปราช (จะเรียกเหนือสมเด็จพระพุทธ
เจ้าก็ตาม หรือเรียกพระมหาอุปราชก็ตาม) ผู้
ซึ่งได้รับอภิเษกเป็นรัชทายาทนั้น ในชั้นเดิมคง

๑๘๔ ชุมนุมพระนิพนธ์

จะเป็นแต่พระราชโอรส และคงจะมีทุกรัชกาล
เว้นแต่แต่ที่มความซัดของ เช่นพระราชโอรสยัง
ทรงพระเยาว์ไม่ทันตั้งเป็นต้น พิเคราะห์ดูในพระ
ราชพงศาวดาร ตำแหน่งพระมหาอุปราช มีคำ
อยู่อย่างนี้ คือ

๑. ดมเด็จพระรามาริบทที่ ๓ “มี” ดมเด็จพระ
พระราเมศวรราชโอรส เป็นพระ มหาอุปราช
(ที่ว่า “มี” เพราะไม่ปรากฏว่าได้ตั้ง)

๒. ดมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ เจ้าทอง
ตัน ทรงพระเยาว์ยังไม่ทัน ตั้งเป็น พระมหา อุปราช
หรือจะได้ตกลงกันได้ให้ดมเด็จพระราเมศวร เป็น
มหาอุปราชก็จะเป็นได้

๓. ดมเด็จพระราเมศวร มีดมเด็จพระราม
ราชาราชโอรส เป็นพระมหาอุปราช.

๔. ดมเด็จพระอินทราชาธิราชที่ ๓ มีแต่ถูก
พระสนม ไม่ได้ตั้งพระมหาอุปราช เจ้าชายเจ้าย

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงทราบข่าว
จึงเกิดแย่งราชสมบัติกัน

๕. สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ ทรงพระ
ราเมศวรราชโอรส คือสมเด็จพระบรมไตรโลก
นาถเป็นพระมหาอุปราช

๖. สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทรงพระ
เชษฐาราชบุตรเป็นพระมหาอุปราช แต่คิดสมเด็จพระ
บรมราชาครองกรุงศรีอยุธยาอยู่จึงไม่ได้ราชา
ภิเษกเป็นพระเจ้าแผ่นดินอยู่ ๓ ปี

๗. สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ ไม่ได้ตั้ง
พระมหาอุปราช เพราะราชสมบัติเป็นของพระ
เชษฐาซึ่งเป็นพระราชอนุชา

๘. สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ทรงหน่อสมเด็จพระ
พุทธเจ้าพระบรมราชา เป็นพระมหาอุปราช

๙. สมเด็จพระบรมราชามหาพุทธางกูร (ที่
จริงควรเรียกสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๔) พระ

๑๘๖ ชุมนุมพระนิพนธ์

รัชฎายังทรงพระเยาว์ไม่ทันตั้งเป็นพระมหาอุปราช

๑๐. สมเด็จพระไชยราชาธิราช พระแก้วฟ้า
ยังทรงพระเยาว์ ไม่ทันตั้งเป็นพระมหาอุปราช

๑๑. ชุนวรวงศาธิราช พอได้ราชสมบัติตั้ง
นายจันบ้านมหาโตกผู้น้องเป็นมหาอุปราช จะเป็น
มหาอุปราชอย่างเจ้าหรืออย่างขุนนางรู้ไม่ได้ เป็น
ได้ต้องด่ามวันก็ถูกกำจัดทิ้งพวงน้อง

๑๒. สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ตั้งขุนพิเรน
ทรเทพเป็นพระมหาธรรมราชาไป ครอง เมืองพิษ-
ณุโลก เข้าใจว่าตั้งไปเป็น เจ้า ครองเมืองตาม
แบบซึ่งเคยมีมาแต่ก่อน ทำนองเป็นพระเจ้าประ-
เทศราชมิใช่เป็นรัชทายาท เพราะสมเด็จพระมหา
จักรพรรดิมีพระราเมศวรและสมเด็จพระมหินทรา
ธิราช เป็นราชโอรสอยู่ถึง ๒ พระองค์ คงปดงพระ
ทัยให้ใน ๒ พระองค์เป็นผู้รับรัชทายาท แต่ไม่

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระประชวร ๑๘๗

ตั้งให้ออกไปครองเมือง เอาไว้ทำราชการในราช
ธานี ๕ พระองค์

ที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระประชวร เอาพระราเมศวร
กับสมเด็จพระนันทราชาธิราชไว้ในราชธานี บาง
ทีจะเป็นด้วยเหตุเหล่านี้ คือ ประเพณีที่พระเจ้า
นายไปครองเมือง แม้เป็นประโยชน์อยู่ในเวลา
กำลังแม่พระราชอาณาจักร ก็มีข้อดีสำคัญที่มัก
เกิดเหตุแย้งชิงราชสมบัติกัน ความจำเป็นที่ต้องมี
เจ้าปกครองยังมีแต่เมืองพิษณุโลก ซึ่งเป็นราช
ธานีฝ่ายเหนือเมืองเดียว จึงตั้งพระมหาธรรมราชา
ไปครองโดยยกย่องความชอบ และโดยเป็นชาว
เมืองพิษณุโลกเข้าพระทัยการทำงานทางนั้นอยู่ หรือ
อีกอย่างหนึ่งจะไม่ได้ไว้พระทัยพระมหาธรรมราชา
นัก ไม่อยากจะแยกกำลังในราชธานีไปให้ น้อย
จึงเอาสมเด็จพระเจ้าตากสินไว้เป็นกำลังในราชธานี
แต่ก็คงจะไต่ตงแครงให้มาตั้งและพระเกียรติยศนั้น

๑๘๘ ชุมนุมพระนิพนธ์

ไม่ให้พระราชโอรสที่จะรับรัชทายาทเดวิดว่าพระ
ราชบุตรเขยเป็นแน่ ดังเหตุโดยพระนามที่ตั้งให้
เป็นพระราเมศวร(เหมือนกับผู้รับรัชทายาทแต่ก่อน
มา) พระองค์ ๑ เป็นพระมหินทรพระองค์ ๑ นำ
เข้าใจว่าจะยกย่องให้มีพระเกียรติยศเป็นพระมหา
อุปราช ทำนองที่เรียกกันในชั้นหลังว่า พระบัณ
ฑูรใหญ่ พระบัณฑูรน้อย แต่ในครั้งนั้นจะเรียก
อย่างไรและให้กำลังวังชาอย่างไร ทราบไม่ได้

ข้าพเจ้าเข้าใจว่า ประเพณี ที่มี เจ้านายซึ่งทรง
ศักดิ์สูงสุด ๒ พระองค์อยู่ในราชธานี ที่เขมรเรียก
ว่า มหาอุปโยราชและมหาอุปราชก็ดี ที่ไทยเรา
เรียกพระบัณฑูรใหญ่ พระบัณฑูรน้อยก็ดี วง
หน้าวังหลังก็ดี น่าจะมีชนในแผ่นดินเดิมแต่พระเจ้า
มหาจักรพรรดิเป็นปฐม

มีความกล่าวไว้ในหนังสือพงศาวดารเขมรแห่ง
๑ ว่า “ตุศักราช ๘๕๖ (ตรงกับรัชกาลของสมเด็จพระ

สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑๘

พระมหาธรรมราชาธิราช) ศกดอกนักษัตร แต่
พระองค์ (นักพระดีฐฐา) ทรงราชย์มาได้ ๘ ปี
พระชนษาได้ ๓๒ ปี พระองค์ดับพระราชฤทัยด้วย
สมเด็จพระราชบุครทั้ง ๒ พระองค์ ให้ทรงราชย์
เป็นเด็คจ ก็อกษัตริย์ทั้ง ๒ พระองค์ พระราชบุคร
ผู้หนึ่งออก พระชนษาได้ ๓๓ ปี ได้อภิเษกทรง
นำตั้งช้ดรงพระเกศ้ทรงพระนารายณ์ทรงพระชรรค์
ทรงพระนาม พระบาทสมเด็จพระเด็คจเด็คจพระไชยเชษฐา
ธิราชรามาชิบคิ พระราชบุคร ผู้น้อย นนปีชวด
พระชนษาได้ ๒ ปี อภิเษกทรงนำตั้งช้ดรงพระเกศ้
ทรงพระนารายณ์ ทรงพระชรรค์ ทรงพระนาม
พระบาทสมเด็จพระบรมราชาธิราชรามาชิบคิ พระ
บาทบรมบพิตรทั้ง ๓ พระองค์ ทรงราชย์ ตั้งน
เซมรชอบเอาอย่างไทยเป็นปรกติ เห็นได้คังแต่
พระนามพระเจ้ากรุงกัมพูชาตอดออกมา ก็เอาอย่าง
พระเจ้ากรุงศรีอยุธยา จะถ่ายแบบสมเด็จพระมหา

๑๕๐ ชุมนุมพระนิพนธ์

จักรพรรดิตั้งพระราเมศวรกับพระมหินทร ไปอภิ-
เชกษาราชโอรสทั้ง ๒ ของคันทน์บ้างคอกกระมัง ดูเวดาค
ศักราชก็พอต่อกันดี

ครั้นเมื่อ ส้มเต๋จ พระมหา ธรรมราชาธิราชได้
ราชสมบัติ ก็มีส้มเต๋จพระราชโอรส ๒ พระองค์
เหมือนกับส้มเต๋จพระมหาจักรพรรดิ จึงอภิเชก
เป็นส้มเต๋จพระนเรศวรพระองค์ ๑ เป็นส้มเต๋จพระ
เอกาทศรถพระองค์ ๑ เป็นพระมหาอุปราช ทำ
นองพระบัญชาใหญ่ พระบัญชาทร้อย อย่างที่
ส้มเต๋จพระมหาจักรพรรดิได้ ทรงตั้ง พระราเมศวร
และพระมหินทรมาแต่ก่อน ส้มเต๋จพระเอกาทศ-
รถจะได้มี พระเกียรติยศ เป็นพระ มหาอุปราช พระ
องค์น้อย มาแต่ในแผ่นดิน ส้มเต๋จพระมหาธรรม
ราชาธิราชแล้ว เมื่อส้มเต๋จพระนเรศวรผ่านพิภพ
ถ่วงประเพณีอยู่อย่างแต่ก่อน ก็คงให้ส้มเต๋จพระ
เอกาทศรถเสด็จขึ้นไปครองเมืองพิษณุโลก เป็น

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงบำเพ็ญพระราชกุศล ๑๕๑

พระเจ้าประเทศราชอย่างสมเด็จพระนเรศวรมหาราช และ
พระองค์เองได้เคยครองมา แต่สมเด็จพระนเรศวร
ได้ทรงเลิกประเพณีที่ตงเจ้าใหญ่ไปครองเมืองเดี่ยว
ในครั้งนั้น (และมีได้มีต่อมาอีก) ทรงพระราช
ดำริว่า สมเด็จพระเอกาทศรถได้เป็นพระบิณฑุ
มาด้วยกัน และได้ทำศึกสงครามอย่างเพื่อนเป็น
เพื่อนตายกับบ้านเมืองมาด้วยกัน จึงดำริดีให้สม
เด็จพระเอกาทศรถ เป็นพระมหาอุปราช อย่างวิธา
มัญญ มีพระเกียรติยศ และใช้ พระราชโอง การ
เหมือนเป็นพระเจ้าแผ่นดิน

ในหนังสือคำให้การขุนหลวงหาวัด กล่าวถึง
เรื่องสมเด็จพระเอกาทศรถ ว่าเมื่อสมเด็จพระ
มหาธรรมราชาธิราชสวรรคตนั้น สมเด็จพระ
นเรศวรถูกไปอยู่เป็นทาสที่เมืองหงสาวดี ทาง
พระราชกรณียกิจ จึงยกราชสมบัติ ถวาย สมเด็จพระเอ
กาทศรถ ๆ ไม่รับราชสมบัติ ว่าสมเด็จพระเชษฐา

๑๕๒ ชุมนุมพระนิพนธ์

ชิราชยังมีอยู่ จะรักษาราชสมบัติไว้ถวาย ครน
สมเด็จพระนเรศวรเห็นกตัญญูได้ สมเด็จพระ
เอกาทศรถจึง ถวายราชสมบัติ แก่สมเด็จพระนเร-
ศวร ถ้าเรื่องจริงเป็นอย่างว่า ในหนังสือคำให้
การขุนทดวงหาวดี ก็เป็นเหตุอันสมควรแท้ทีเดียว
ที่สมเด็จพระนเรศวรจะทรงยกย่องสมเด็จพระเอกา
ทศรถอย่างเป็นพระเจ้าแผ่นดินอีกพระองค์ ๑ แต่
หลักฐาน มีมั่นคง ว่าเรื่องจริงมิได้เป็น อย่างว่าใน
หนังสือคำให้การขุนทดวงหาวดี ความจริงสมเด็จพระ
นเรศวรเสด็จ อยู่ในเมืองไทยตลอดรัชกาลสมเด็จพระ
นเรศวรมหาราชราชาธิราช และเมื่อสมเด็จพระ
นเรศวรมหาราชราชาธิราชสวรรคต ได้ทำสงครามกับ
หงส์ดำดีหลายครั้งมาแล้ว จะเป็นตัวจ่านำอยู่ใน
เมืองหงส์ดำดีในเวลานั้นไม่ได้เป็นอันขาด เพราะ
ขณะนั้นขอควรตั้งเกิดใน พระราชพงศาวดารมีแต่ว่า
สมเด็จพระเอกาทศรถเป็นพระมหาอุปราชพระองค์

สมเด็จพระบรมพระยาตำราจนาภูภพ ๑๕๓
แรกทีเป็นพระอนุชาของพระเจ้าแผ่นดิน และเป็น
พระมหาอุปราช พระองค์เดียวในชั้นกรุงเก่าที่มี
เกียรติยศอย่างเป็นพระเจ้าแผ่นดิน

อธิบายมูลเหตุ ที่ไทยมีไมตรีกับฝรั่ง

ในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ มีเหตุสำคัญ
อย่างหนึ่ง ซึ่งไม่ปรากฏในหนังสือพระราชพงศาว-
ดาร คือที่ได้ทำสัญญาทางพระราชไมตรีกับโปร-
ตุเกส เป็นที่แรกที่อยุธยาจะได้เป็นไมตรีกับ
ฝรั่ง เมื่อมีชาติ จุฬศักราช ๘๘๐ พ.ศ. ๒๐๖๓
ตรงกับ ค.ศ. ๑๕๓๘

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระราชทานภาพ ๑๕๕

ตำนานเหตุการณ์ที่ฝรั่งชาติ โปรตุเกศ มาเป็น
ไมตรีนั้น แต่เดิมมาทางที่ไปมาค้าขายในระหว่าง
ยุโรปกับประเทศทางตะวันออก (คือประเทศทั้ง
หลายตั้งแต่อินเดียตลอดไปจนถึงเมืองจีน) ไปมากัน
แต่ใน ๓ ทาง คือ ทางสายเหนือเดินบกได้ตั้งแต่
เมืองจีนมาข้างเหนือประเทศทิเบต ไปลงแม่น้ำ
อมูราหรือโอซุด มีทางจากอินเดียขึ้นไปบรรจบ
กันที่แม่น้ำ ต้องนั่งไปแถวต้องขึ้นเดินบก
เดี่ยบบ ชายทะเล คัดเบี่ยนไป ลงท่าที่ ทะเลดำทาง ๑
ทางสายกลาง ใช้เรือแต่เมืองจีนเด่นมาทางทะเล
จีน (ความปรากฏว่า จีนรู้จักใช้เข็มทิศเดินเรือ
ในทะเลมาแต่เวลาพร้อมพุทธกาลแล้ว) ผ่านอ่าว
สยามไปทางเกาะสุมาตรา แต้นเดี่ยบบไปจนถึง
อินเดีย จากอินเดียก็ใช้เรือแต่เดี่ยบบฝั่งไปทาง
อ่าวเปอร์เซีย จนถึงแม่น้ำคคิรด์ แถวชนเดินบก
ไปลงท่าที่ทะเลเมดิเตอร์เรเนียน ทางสายกลางนี้

๑๕๖ ชุมนุมพระนิพนธ์

ถ้าเดินบกจากอินเดียไปทางประเทศ เปอร์เซียก็ได้
เหมือนกัน อยุ่มาพวกอาหรับที่อยู่ตามเมืองชาย
ทะเลแดง ซึ่งเคยเดินเรือเดยบฝั่งมาอินเดียทาง
อ่าวเปอร์เซียมาดังเกตุรูดมมรูดุม ว่ามีฤตุที่ตม
พัดแนวเหนือทางทิศเดียว จึงจับเวตาให้ตม
มรูดุม แด่นเรือ ข้ามทะเล อาหรับ ไปมา อินเดีย ได้
เกิดพบทางเดินได้นอกสายหนึ่ง ริมดินค้ำบรรทก
เรือไปทางทะเลแดงได้จนถึงประเทศอียิปต์ ต้อง
ขึ้นเดินบกหน้อยหนึ่งก็ไปถึงท่าทะเลเมดิเตอร์เรเนียน
พวกพ่อค้าที่ทำการค้าขาย ในระหว่าง ประเทศทาง
ตะวันออกกับยุโรป เดินไปมาค้าขายตามทาง
๓ สายที่กล่าวมานี้ อนึ่ง แต่โบราณมีตั้งดินค้ำ
ซึ่งเป็นของเกิดทางประเทศฝ่ายตะวันออก เป็น
ของดี มีราคา ที่ต้องการ ใช้ในยุโรป มีหลายอย่าง
เป็นต้นว่า ผ้าแพรและถ้วยขามซึ่งส่งไปจากเมือง
จีน ทองคำและเพชรนิลจินดาซึ่งเป็นของเกิดใน

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงทราบข่าว ๑๕๗

สุวรรณภูมิประเทศและไอนินเดีย ตลอดจนเครื่อง
เทศมีขิงและพริกไทยเป็นต้น ซึ่งปลูกเป็นแต่ทาง
ตะวันออกนี้ บรรดาที่ซื้อขายใช้ต่อกันในยุโรป
เป็นของที่ พ่อค้าหาไป จากประเทศ ทางตะวันออก
ดังนั้น เพราะฉะนั้นการค้าขายกับประเทศทาง
ตะวันออก เป็นการที่เกตุกำไรแก่พ่อค้า และ
เป็นผลประโยชน์แก่ เมืองท่าที่ รับส่ง สินค้า เป็นอัน
มากมายแต่โบราณ

เมื่อ พ.ศ. ๕๔๓ เกิดพระเยซูชนในหมู่บ้านชาติ
ยิวในมณฑลปาเลสไตน์ ซึ่งเป็นเมืองชนของประเทศ
โรม ในยุโรป พระเยซูประกาศตั้งคริสต์
ศาสนามีผู้คนเต็มใจศรัทธาเกิดขึ้น แต่พวกยิว
ที่เป็นศัตรูของพระเยซูมากกว่า จึงจับพระเยซู
ประหารชีวิตที่เมืองยรูซาเล็ม เมื่อ พ.ศ.
๕๗๔ แต่เหตุที่พระเยซูถูกประหารชีวิตนั้นเอง
กลับทำให้พวกต่างชาติศรัทธาเชื่อมั่นใน ศาสนาของ

๑๕๘ ชุมนุมพระนิพนธ์

พระเยซู จนคริสต์ศาสนานี้แพร่หลายไปถึงยุโรป
จำเนียรกาลนานมา เป็นศาสนาที่ฝรั่งนับถือแทบ
ทั่วไป

ครั้นเมื่อ พ.ศ. ๑๓๑๔ เกิดพระนามั่มะหะหมัดขึ้น
ในหมู่ชนชาติอาหรับที่เมืองเมกกะ พระนามั่มะหะ
หมัด ประกาศตั้ง ศาสนาอิสลามขึ้นอีก ศาสนาหนึ่ง
นับศักราชศาสนาอิสลาม ตั้งแต่ วันที่ ๑๒ เมษายน
พ.ศ. ๑๓๖๕ พระนามั่มะหะหมัดเที่ยวรบพุ่งแม่ศาสนา
อิสลามอยู่ ๑๐ ปี ก็กระทำกาตกริยาเมื่อ พ.ศ.
๑๓๗๕ ต่อจากนั้นนามั่มกะหัดฟี (ภาษาอาหรับ
แปลว่าผู้รับทายาท) เป็นหัวหน้าศาสนาอิสลาม
ทำการรบพุ่งแม่อาณาจักรและศาสนาอิสลามตาม
อย่างพระนามั่มะหะหมัดต่อมา ศาสนาอิสลามแพร่
หลายรวดเร็วมาก เมื่อออกมาเป็นกาหัดฟีนับเป็น
องค์ที่ ๒ พวกอิสลามได้บ้านเมืองในประเทศที่
ใกล้เคียงไว้ในอำนาจ ตั้งแต่ต่อแดนอินเดีย ออกไป

สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ ๑๕๕

จนถึงยุโรป ทางค้าขายไปมาที่กดเข้ามาแล้ว
ทั้งสายใต้และสายกลาง ตกอยู่ในอำนาจของพวก
ฮิสตาม อูมาแต่เห็นประโยชน์ที่อาจจะได้ใน
การค้าขายมาเป็นกำลังตั้งอำนาจและบำรุง การแผ่
อำนาจฮิสตาม จึงอุทิศให้พวกที่ถือศาสนา
ฮิสตาม โดยมากเป็นพวกอาหรับ ให้เอาเป็นธุระ
ทำการค้าขายพร้อมไปกับทำกิจในศาสนา แม้
พวกที่ตั้งไปเที่ยวสอนศาสนาฮิสตามตามเมืองต่าง
ประเทศที่ยังไม่ได้ชนแก่กาหัดฟ ก็ตั้งให้ไปเที่ยว
ตั้งทำการค้าขาย พร้อมกับการตั้งสอนศาสนา
ด้วย เหตุนี้พวกฝรั่งที่ถือศาสนาพระเยซูเป็นอริ
ขุ่นกับพวกฮิสตาม ด้วยผิดศรัทธาศาสนาอื่น จะค้า
ขายกับ ประเทศ ทางตะวันออก จึงไม่สะดวกตั้งแต่
ก่อน ต้องคิดหาทางหักเคียงอำนาจของพวก
ฮิสตาม มาค้าขายกับประเทศทางตะวันออกโดย
ทางข้างสายเหนือ แต่ต่อมาเมื่อประเทศในทาง

๒๐๐ ชุมนุมพระนิพนธ์

ถ่ายนันทกอยู่ในอำนาจแขกอิสลาม ฝรั่งเศสต้อง
จำใจ รับผิดชอบ ทางตะวันออก ที่พวก อิสลามนำไป
ขาย ต้องยอมเสียกำไรให้แก่พวกอิสลามอีกชั้น
หนึ่ง

ความคิดเห็นได้แก่ฝรั่งมานานแล้วว่า น่า
จะเดินเรือทางทะเลโดยความแน่วฝั่ง ตะวันตกของ
ทวีปอเมริกาถึงอินเดียและเมืองจีนได้ แต่ใน
ครั้งนั้นความรู้ภูมิศาสตร์ยังมีน้อย และกำลังคิด
การรบบพุ่ง กับพวก แขก อิสลาม เสีย ช้า นาน ภาย
วิสัยปีจอ พ.ศ. ๑๖๔๓ เมื่ออำนาจพวกอิสลาม
ถอยลง ฝรั่งเศสค้นบ้านเมืองที่เป็นประเทศได้เปรียบ
และไปรตุเกตเตยวันได้โดยมาก ได้ตั้งราชอาณาจักร
จักรไปรตุเกตเตยวันแล้ว มีราชโอรสของพวกพระ
เจ้าครองยวงพระเจ้าไปรตุเกตองค์ ๑ ทรงพระนาม
ว่าดองเฮนริก เป็นผู้มั่งอรรยาศัณนิมโนวิชาการ
เดินเรือ คิดพากเพียรจะเดินเรือมาให้ถึงอินเดีย

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ๒๐๑

จึงรับ อาดำ พระเจ้า แผ่นดิน ไปรตุเกต แต่งเรือไป
เที่ยวตามเมืองต่างประเทศ แดงหาผลประโยชน์
อย่างวิเศษซึ่งพวกอิสลามเคยทำมาแต่ก่อนบ้าง คือ
เที่ยวสอน คริสต์ คำสอนให้ แพร่หลาย ประการ ๑
เที่ยวค้าขายหากำไร เป็นผล ประโยชน์ ให้แก่เมือง
ไปรตุเกตประการ ๑ และถ้าพบบ้านเมืองควรจะ
เอาไว้ในอำนาจได้ ก็ขยายอาณาจักร ไปรตุเกต
ให้กว้างขวางออกไปด้วยประการ ๑ พระเจ้า
แผ่นดิน ไปรตุเกตทรงพระดำริเห็นชอบด้วย จึง
อนุญาตให้คองเฮนริก ดงมาคงอยู่ที่เมือง ชายทะเล
แห่ง ๑ คองเฮนริกเกิดยกด้อมผู้ที่ชำนาญการ
เดินเรือและฝึกสอนผู้คนควบคุมเข้าได้เป็นพวก ดง
ทุนจัดหาเรือเดินทะเลบรรทุกสินค้าของยุโรป ตั้ง
เรือเหต่านนั้นไปค้าขายตามเมือง อาฟริกาข้างตะวัน
ตก ได้สำเร็จประโยชน์มาก คือไปได้บ้านเมือง
ที่ฝรั่งยังไม่เคยไปแต่ก่อนเป็นเมืองขึ้นของไปรตุเกต

๒๐๒ ชุมนุมพระนิพนธ์

หลายแห่ง ในด้านการค้าขายเอาสินค้ายุโรปไป
เที่ยวแลกเปลี่ยนกับสินค้าในอาฟริกา คืองาช้างและ
ทองคำเป็นต้น ก็ได้กำไรมาก ส่วนการต้อนรับ
คริสต์ศาสนานี้ นอกจากพบบาดหลวงไปเที่ยว
ตั้งสอน ดองเฮนริกยังให้เที่ยวรับซื้อพวกแขกดำ
ซึ่งเป็นทาสเป็นเชลยอยู่ตามอาฟริกา พาบรรทุก
เรือมาเมืองโปรตุเกศ ขายต่อไปแก่พวกโปรตุ-
เกศที่มีใจศรัทธาจะตั้งสอนพวกมิชชันนารี รับ
ซื้อไปไว้ใช้สอนและตั้งสอนให้เขารับคริสต์ศาสนา
เกิดกำไรในการนี้ด้วยอีกประการ ๑ เมื่อการที่
ดองเฮนริกทำได้ประโยชน์ ต่เกินกว่าที่คาดหมาย
ดังกล่าวมานี้ จึงเกิดความวิตกกันว่าจะมีผู้อื่น
มาทำการประชัน พระเจ้าแผ่นดินโปรตุเกศจึง
ตั้งพระราชบัญญัติห้ามมิให้ผู้หนึ่งผู้ใดแต่งเรือออก
มาเที่ยวค้าขายทำการประชันกับดองเฮนริก และ
เพื่อจะป้องกันมิให้ฝรั่งชาติอื่นมาแย่งชิง ดองเฮน

สมเด็จพระบรมราชาธิบดี ๒๐๓

ริกได้ไปทูลขออาชญา ต่อโป๊ป ผู้เป็นเจ้า เป็นใหญ่
ในคริสต์ศาสนาที่เมืองโรม โป๊ปก็ออกอาชญา
อนุญาตให้แก่คองเซกริกว่า บรรดาเมืองมิจดา
ทิสูที่โปรตุเกสได้ไป พบปะให้เป็น อาณาจักรของ
พระเจ้าแผ่นดินโปรตุเกส ห้ามมิให้ชาติอื่นไป
แย่งชิง แต่โปรตุเกสจะต้องทำการสอนคริสต์-
ศาสนาให้แพร่หลายในบรรดาเมืองที่ได้ไป พบปะ
นั้น จึงจะถืออำนาจตามอาชญาของโป๊ปได้ เมื่อ
คองเซกริกทำการ สำเร็จ ประโยชน์ และได้อำนาจ
ดังกล่าวมาแล้ว ก็คิดศัพทก็แพร่หลาย มีพวก
ฝรั่งทั้งชาติ โปรตุเกสและ ชาติอื่น ขอเข้า เป็นพวก
คองเซกริกเป็นอันมาก คองเซกริกแต่งเรือไป
เที่ยวตามเมืองต่างประเทศโดยอาการ ดังกล่าวมา
คราวละ ๒ ลำบ้าง ๓ ลำบ้างทุก ๆ ปี ตั้งแต่
คองเซกริกได้เริ่ม ทำ การ มา ตลอด เวลา ๔๐ ปี
ตรวจทางทะเลตามฝั่งอาฟริกาตงมาได้เพียงแถม

๒๐๔ ชุมนุมพระนิพนธ์

เวอเด ด้วยการใช้ใบในมหาสมุทรแอตแลนติกของฝาคันสนิม เรอทม์ ไซอยู่ในเวดานนตงมาได้ควยยาก คองเฮนริกสันพระชนม์เมื่อ พ.ศ. ๒๐๐๓ เพราะการที่คองเฮนริกทำกดาายเป็น การดำคัญของโปรตุเกศ ทงที่ไดทรพยและไดอำนาจตงทกถ่าวมาแต้ว พระเจ้าแผ่นดินโปรตุเกศจึงจัดเขาเป็นราชการแผ่นดินต่อมา

ถึง พ.ศ. ๒๐๒๙ ในรัชกาลของพระเจ้าคองยวงที่ ๒ ครองประเทศโปรตุเกศ พระเจ้าคองยวงแต่งให้บาโทโตมิดเดอคายส์คุมเรือกำปั่น ๒ ลำ ถ่นมาตรวจทาง บาโทโตมิดเดอคายส์ถ่นก้าวในมหาสมุทร แอตแลนติก หตงเดยมาได้ ถึงแหลมอาฟริกาใต้ ที่เรียกว่าแหลมกู๊ดโฮบ์ในบคินได้ ความรู้ว่ ได้พบทางที่จะมาอินเดียเป็นแน่ถ้ว บาโทโตมิดเดอคายส์จะถ่นเรือเดยมาอินเดีย แต่พวกรูทเรือถูกดำบากกรากกว่าเสียช้านาน ไม่

๒๐๖ ชุมนุมพระนิพนธ์

คัมภีร์ ที่ประชุมไม่เห็นด้วย คริสโตเฟอโคตัม- บัดมีความน้อยใจ จึงถอยออกจากเมืองโปรตุ- เกตไปรับอาสาพระเจ้าแผ่นดินเสปญ ประเทศ เสปญเวदानั้นยังแบ่งเป็น ๒ ราชอาณาจักร แต่ รวมกันด้วย พระเจ้าแผ่นดินทั้ง ๒ ฝ่าย ได้ทำการ วิวาทกัน พระเจ้าแผ่นดินเสปญแต่งเรือให้คริสโต- เฟอโคตัมบาดคุมไปเที่ยวหาประเทศอินเดียตาม ประสงค์ คริสโตเฟอโคตัมบาดเดินเรือข้ามมหา- สุมุทรแอตแลนติก เพียรไปจนพบหมู่เกาะใน ทวีปอเมริกาเหนือ ที่ยังเรืออยู่จนทุกวันนี้ว่า หมู่เกาะอินเดียฝ่ายตะวันตก โดยเข้าใจในครั้ง นั้นว่าเป็นประเทศอินเดีย มีใช้ทิวปหนึ่งต่างหาก คริสโตเฟอโคตัมบาดถือเอาแผ่นดินที่ไป พบนั้นเป็น เมืองชนของประเทศเสปญ จึงเกิดอำนาจแข่ง โปรตุเกศชนในทางเที่ยวหาเมืองชนแต่ครั้งนั้น จน ต้องไปขออาชญาไปป ให้ป้องกัน การที่จะ แย่งชิง

สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ ๒๐๗
เมืองขึ้นกันในระหว่างโปรตุเกศกับเสปญ โป๊ป
จึงเอาแผนที่โลกเท่าที่รู้อยู่ในเวลานั้นมาขีดเส้นแต่
เหนือไปได้ และบอกอาชญาว่า บรรดาแผ่นดิน
ข้างตะวันตกของเส้นนั้น ถ้าพวกเสปญไปพบ
ให้เป็นเมืองขึ้นของเสปญ ข้างตะวันออกของเส้น
ให้เป็นของโปรตุเกศ แต่ทั้งสองประเทศต้อง
ต้อนรับคริสตศาสนาให้แพร่หลายในเมืองเหล่านั้น จึง
จะมีอำนาจตามอาชญาของโป๊ป

ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๐๓๘ ในรัชกาลของพระเจ้า
เจ้ามานูเอลครองกรุงโปรตุเกศ พระเจ้ามานูเอล
ให้วัดโคตาคามาคุมเรือรบ ๓ ลำพร้อมด้วยเครื่อง
ศัสตราวุธ บรรทุกดินค้ายุโรปและเครื่องราช
บรรณาการสำหรับที่จะถวายพระเจ้าแผ่นดินตาม
เมืองในประเทศตะวันออก แดนอัมทอ์ปอาฟ
ริกาออกมาให้ถึงอินเดียให้จงได้ วัดโคตาคามา
แดนเรือผ่าคั่นแผ่นดินออกมาด้วยความลำบากเป็น

๒๐๘ ชุมนุมพระนิพนธ์

อันมาก เรือมาเดี่ยวดังดำหนึ่งเห็ดอยู่แต่ ๒ ดำ
มาถูกพายใหญ่พอกถูกเรือทนความดำมากกราก-
กรำ จะขอให้กัณฑ์หลายครั้ง วัดโคตาคามาไม่
ยอมกัณฑ์ แต่เพียงแค้นเรือมาถึง ๑๑ เดือน จึง
แค้นอ้อมทิวป่าพริกามาได้ถึงเมืองเมดินเด ซึ่ง
อยู่ทางชายทะเลด้านตะวันออก มาหานำร่องได้
ที่เมืองเมดินเด แค้นแค้นข้ามทะเลอาหรับมา
ถึงเมืองกาฬภูฏอนเคยเมื่อเดือนพฤษภาคม พ.ศ.

๒๐๕๓

สมัยเมื่อโปรตุเกศแค้นเรือจากยุโรปออกมา
ถึงอินเดียได้นั้น ในประเทศอินเดียได้มีเหตุการณ์
เปลี่ยนแปลงมากกว่าแต่ก่อนเคยเป็นอันมาก เป็น
ต้นว่า ตั้งแต่เกิดศาสนาอิสลามขึ้นในแคว้นแคว้น
แดนอาหรับ ถึงพวกอิสลามไม่ได้ยกกองทัพมา
รบพุ่งจนถึงแดนอินเดียก็จริง แต่ได้พากันออก
มาเที่ยว ตงท่าการ ค้าขาย และมาเที่ยวสอน

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงทราบข่าว ๒๐๕

คำสดุดีตามอยู่ตลอดเวลารั้ง ๒๐๐ ปี มีผู้คนพด
เมืองเขาวัดถือคำสดุดีตามเป็นอันมาก บ้าน
เมืองโน ประเทศอินเดียในเวลานั้น ก็ไม่มี พระเจ้า
แผ่นดินที่มี อานภาพ ปกครอง เป็นราช อาณาจักร
ใหญ่โตเหมือนเมื่อครั้งพระเจ้าอโศก แยกกันอยู่
เป็นประเทศน้อย ๆ เมืองทางอินเดียข้างฝ่ายเหนือ
มีคันทารัฐเป็นต้น ในเวลานั้นผู้คนพดเมืองก็เข
วัดนับถือคำสดุดีตามแต่เดี๋ยวดังข้างตอนกลางบาง
เมืองถือคำสดุดีตาม แต่ที่ยังถือคำสดุดีพราหมณ์
ก็ยังมียุมาก แต่ตอนข้างใต้ยังถือคำสดุดีพราหมณ์
เมือง กาลกฏ ทิวดี โคตาคามา แด่นเรือ มาถึงเป็นที่
แรก คงอยุชายทะเลข้างตะวันตกในเขตมมตะบา
เป็น ราชธานี ของ พระเจ้า แผ่นดิน ซึ่ง ถือ คำสดุดี
พราหมณ์ เรียกพระนามว่าพระเจ้าสมุทรินทร
ดิวัน การค้าขายตาม หัวเมือง ชายทะเลใน อินเดีย

๒๑๐ ชุมนุมพระนิพนธ์

ไม่ว่าใน เมืองที่ถือ ค้าตนา อีสตาม หรือ ถือค้าตนา
พราหมณ์ มีพวกพ่อค้าแขกอีสตามไปตั้งทำการ
ค้าขายอยู่ช้านานแต่ทุกแห่ง วิถีค้าขายของพวกเขา
เหล่านั้น ไปทอดขออนุญาตต่อพระเจ้าแผ่นดินตั้งห้าง
ตามเมืองท่า รับซื้อสินค้าในพื้นเมืองบรรทุกเรือ
ไปเที่ยวจำหน่ายตามนานา ประเทศ ตลอดจนยุโรป
และรับสินค้า ต่างประเทศ มา จำหน่ายใน พื้นเมือง
ส่วนพระเจ้าแผ่นดินที่ปกครองบ้านเมือง ตั้งแต่
พวกอีสตามมาตั้งทำการค้าขาย ก็เกิดผลประโยชน์
ทั้งในทางเก็บภาษีอากร และตั้งคลังสินค้าซื้อขาย
ตั้ง ของ บางอย่าง เป็น ของ หวดงได้ ก้าวไร อีกชั้น ๓
เมื่อว่าโดยย่อใน เวदानัน การค้าขายใน ระหว่างยุ-
โรปกับประเทศทางตะวันออก คืออินเดียเป็นต้น
อยู่ในมือของพวกเขาพ่อค้าแขกอีสตามทุกอย่าง ไม่มี
ผู้ใดสามารถจะแย่งชิง เมื่อวัดโคคาคามาแต่่น
เรือมาถึงเมืองกาพูฏ ให้ ชนไปทูลพระเจ้าดมุท-

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงทราบข่าว ๒๑๑
วินทรว่าเป็นราชทูตเชิญ พระราชดำรัส และเครื่อง
ราชบรรณาการมาจากพระเจ้ากรุงโปรตุเกศ ให้
มาเจริญทางพระราชไมตรี ขอไปมาค้าขายกับ
เมืองกาฬภูมิ ฝ่ายพระเจ้า สมุทรวินทร เคยได้ผิด
ประโยชน์อยู่ในการค้าขายดังกล่าวมาแล้ว เมื่อ
ได้ทราบว่ามีฝรั่งโปรตุเกศ จะมาขอ ทำการค้าขาย
ออกซาคักก็ไม่มีความรังเกียจ รับรองวัดโศดาคามา
อย่างราชทูต และยอมอนุญาตให้โปรตุเกศซื้อขาย
สินค้าตามความประสงค์ แต่ฝ่ายพวกพ่อค้าแขก
คิดตามในเมืองกาฬภูมิ เมื่อรู้ว่าโปรตุเกศเดินเรือ
บรรทุกสินค้ามาถึงอินเดียได้จากยุโรป ก็คิดคาด
การล่วงหน้าแต่เห็นได้ชัดเจน ว่าถ้าพวกฝรั่งไปค้า
ขายกับอินเดียได้โดยทางเรือ ผลประโยชน์การค้า
ขายของตนจำจะต้องตกต่ำ ด้วยทางที่พวกพ่อค้า
แขกขนสินค้าไปมาในระหว่างอินเดียกับยุโรป ต้อง
บรรทุกเรือแต่ขนขนเดินบกไปลงเรืออีก ต้องเสีย

๒๑๒ ชุมนุมพระนิพนธ์

ค่าขนดินค้ำมาก ฝรั่งเศสดินค้ำบรรทุกเรือแต่
ตรงมาได้รอดเคียวเดียวค่าขนน้อย คงจะขายดินค้ำ
ยุโรปได้ราคาถูกลงกว่า และอาจจะซื้อดินค้ำพื้นเมือง
ได้ราคาแพงกว่าตน ถ้าซบเคียวกันไป การค้ำ
ขายคงจะไปตกอยู่ในมือฝรั่งหมด พวกพ่อค้าแขก
อิสลามคิดเห็นดังนี้ จึงตั้งใจจะก่อกันมาแต่แรก
เพื่อจะมีให้โปรตุเกสไปมาค้าขายในอินเดียได้ดัง
ประสงค์ ในเบื้องต้นพวกพ่อค้าแขกอิสลามทำอุ
บายให้เกิดข่าวเล่าลือให้ ราชฎร หวาดหวั่นต่าง ๆ
จนไม่กล้ามาค้าขายกับฝรั่ง และไปบนบานเจ้า
พนักงานให้แกดงักัดขวางหน่วงเหนี่ยววัดโคตาคา
มามีให้ทำการได้สะดวก แต่เผชิญในเวदानันมีฝรั่ง
ชาวเดปญคน ๑ ซึ่ง แขกอิสลาม เอาเข้าวัด แด้วพา
มาไว้ที่เมืองกาฬัญญ ได้ทราบความคิดของพวก
พ่อค้าแขกอิสลาม มีความสังสารพวกโปรตุเกส
ด้วยเป็นชาติฝรั่งด้วยกัน จึงตอบนำความไปแจ้ง

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระประชวร ๒๑๓

แก้วดีโคตาคามา ๆ จึงอุบาย ช้อนกต พวกพ่อค้า
แขกโดยแก่งทำเป็นไม่รู้เท่าราษฎรในเชิงค้าขาย
เมื่อเวลาเอาสินค้ายุโรปขึ้นไปค้าขาย แม่พ่อท้าว
เมืองจะต่อตามจนถึงขาดทุนก็ยอมขาย ตัดวันคืน
ค้าที่ชาวเมืองนำมาขายให้ ถึงจะโกงเอาราคาแพง
วัดโคตาคามากก็ยอมซื้อ พวกชาวเมืองเข้าใจว่า
ฝรั่งไ้ ก็พากันมาซื้อขายกับวัดโคตาคามาก
ชน พวกพ่อค้าแขกก็ติดตามเห็นดังนั้น จึงเอาความ
ไปยุยงแก่ขุนนางผู้ใหญ่ให้ กราบทูล พระเจ้าดัมมท-
รินทรว่า กิจการที่พวกโปรตุเกศซื้อขาย ดูไม่คิดถึง
ทุนรอนตามทำนองค้าขาย เห็นจะเป็นคนดัดแถม
ที่ฝรั่งแต่งให้มาดัดแปลงการงานบ้านเมือง เมื่อรู้
กำลังแล้วฝรั่ง คงจะ ยกกองทัพใหญ่ มาตี เมืองเป็น
แน่ พระเจ้าดัมมทรินทรเห็นจริงด้วย จึงให้จับ
วัดโคตาคามา กับ พรรคพวก ชังชนไป บอบก ชังไว้
ฝ่ายน้องชายวัดโคตาคามาซึ่งอยู่ในเรือ เห็นพระ

๒๑๔ ชุมนุมพระนิพนธ์

เจ้าด้มทุทรินทรทำแกพีของตงดงนง กัจบชุนนาง
เมืองกาพุกูซึ่งตงไปอยู่ในเรือไ้วบ้าง เมื่อมเหตุ
ชงดงนง พระราชครูผู้เป็นปโรหิตของพระเจ้าด้มทุ
ทรินทรเห็นว่าจะเกิดวุ่นวาย จึงเข้าไปทูลพระเจ้า
ด้มทุทรินทรว่า วัดโคดาคามาเป็นราชทูตมาแต่พระ
เจ้าแผ่นดินต่างประเทศ ซึ่งพระเจ้าด้มทุทรินทรได้
รับรองแต่อย่างราชทูต ที่จะมาทำร้ายผู้เป็นราช
ทูตมิตราชประเพณี พระเจ้าด้มทุทรินทรจึงให้ปล่อย
วัดโคดาคามา และ ว่ากล่าว ไก่ด่เกด็ยให้ หาย
ความเคียดแค้น วัดโคดาคามาได้ ออกเรือจาก
เมือง กาพุกู เมื่อเดือน พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๐๔๑
แดนไปแวะที่เมืองคานะนอ ซึ่งอยู่ชายทะเลฝั่งมตะ
บาชางเหนือเมืองกาพุกู พวกพ่อค้าแขกอิสลาม
ที่เมืองหนักแกลงอก แต่เจ้าเมืองคานะนอไม่เชื่อ
ฟังคำยงของพวกพ่อค้าแขกอิสลาม ช่วยเป็นธุระ
แก่ พวกโปรตุเกศ หา ดินค้าได้ จน เหลือระวางเรือ

สมเด็จพระยามหาราชราชนภาพ ๒๑๕

วัดโคตาคามาสำเร็จ ความประสงค์แล้ว ก็เดิน
เรือจากอินเดีย กลับไปถึงเมืองโปรตุเกศเมื่อเดือน
กันยายน พ.ศ. ๒๐๔๒

การที่ วัดโคตาคามา เดิน เรือมาได้ ถึงอินเดีย
คราวนั้น เป็นประโยชน์อย่างสำคัญแก่โปรตุเกศ
ด้วยตั้งแต่โปรตุเกศพากันเพียรตรวจทางทะเลมาได้
เกาะและบ้านเมืองชายทะเล อาฟริกา ตามรายทาง
ไว้เป็นเมืองขนบ้างเป็นไม้ศรีบ้าง ขยายอำนาจและ
อาณาจักรออกมาโดยลำดับ มีที่พักเป็นระยะมา
ตลอดทางแล้ว พอรู้ทางว่ามาถึงอินเดียได้ ก็อาจ
จะจัด การ เดิน เรือไป มาค้าขาย ถึงอินเดียได้ทันที
ส่วนผลประโยชน์ที่จะพึงได้ในการ ค้าขาย กับอิน-
เดียนั้น แต่เพียงในเที่ยวแรกที่วัดโคตาคามา
ด้วยเรือ ๒ ลำ ราคาสินค้าที่ได้ออกไปเมื่อไปคิดราคา
เทียบกับทุนที่แต่งเรือออกมาคราวนั้น โปรตุเกศได้
กำไรถึง ๖๐ เท่า จึงเกิดความทะเยอทะยานขึ้นดังกั้น

๒๑๖ ชุมนุมพระนิพนธ์

อย่างใหญ่ในประเทศโปรตุเกส ด้วยแต่เห็นท่วง
ว่าประเทศโปรตุเกสจะเป็นประเทศที่มีกำลังทางอา
นาจและทรัพย์สินมั่งคั่ง ค่อมาการก็เป็นจริงดังนี้

ทุกประการ

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๐๔๓ พระเจ้ากรุงโปรตุเกสให้
แต่งเรือออกมาอินเดียอีก คราวนั้นคิดการเตรียม
แก้ไขความขัดข้องมาแต่ครั้ง ด้วยได้ความรู้แล้วว่า
ทางตะวันออกพวกที่ค้าสินค้าอิสลาม ซึ่งเคยเป็น
ข้าศึกกับฝรั่งมาหลายร้อยปียังมีอำนาจอยู่ และ
การค้าขายทางตะวันออกก็อยู่ในมือของคนพวกนั้น
การที่พวกโปรตุเกสออกมาประเทศตะวันออกคงจะ
ถูกพวกแขก ที่ถือ ค้าสินค้าอิสลาม คิดร้าย เกียดกัน
ทั้งการต้อนรับคริสต์ค้าสินค้าและการค้าขายมิให้โปร
ตุเกสทำการได้สะดวก ด้วยเหตุนี้ เรือที่แต่งให้
บรรทุก สินค้า และพา พวก บาดหลวง ออกมา ตอน
คริสต์ค้าสินค้าในคราวที่นั้น พระเจ้ากรุงโปรตุเกส

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงทราบข่าว
จึงให้แต่งเป็นกองทัพ มีจำนวน เรือรบ ๓๓ ลำ
กระสุนดินดำและนายไพร่ พดทหาร ประจำตำรวจ
๑๕๐๐ คน ก็ตั้งออกตรวจแต่สวนทกตาหาญชำนาญ
ศึก ให้เปโคโร อัดเวสต์ คาบรัด เป็นแม่ทัพ
และเป็นราชทูตคุมเครื่องราชบรรณาการ ออกมา
เจริญทางพระราชไมตรีกับพระเจ้าแผ่นดินผู้ครอง
ประเทศตามราชทางบรรดาที่เข้ากับโปรตุเกศและ
มอบอำนาจออกมากับคาบรัดในครั้งนั้น ว่าถ้าบ้าน
โต เมืองโต หรือบุคคลจำพวกโต ชัดขวางแก่
การของโปรตุเกศว่ากล่าวโดยดีไม่ขัดขัดแล้ว ก็ให้
ใช้กำลังปราบปรามเอาไว้ในอำนาจให้จงได้

คาบรัดยกกองทัพเรือออกจากเมืองโปรตุเกศ
เมื่อเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๐๔๓ ใช้ใบเรือลงมาจน
ถึงแหลมเวอเดแล้ว แล่นก้าวออกไปในมหาสมุทร
แอตแลนติก เรือไปถูกพายุซัดพัดข้ามมหาสมุทร
ไปพบเมืองบราซิลในอเมริกาใต้เข้า จึงได้เมือง

๒๑๘ ชุมนุมพระนิพนธ์

บดาซิดเป็นเมืองขึ้นของโปรตุเกสในคราวนั้น คาบรัดแดนเรือกذبจากเมืองบราซิด ซ้ามมหาสมุทร แอคแดนติกมาถึงเมืองเมดินเตในอาฟริกาข้างตะวันออก ซึ่งเห็นไม้ครักกับโปรตุเกสมาแต่ก่อน เมื่อเดือนกรกฎาคม เรือที่ไปด้วยกัน ๓๓ ลำ ไปแตกเดี่ยวทางบาง ต้องกذبบ้าง พดักนบาง เหลืออยู่แค่ ๖ ลำ คาบรัดรับนำร่องที่เมืองเมดินเต แดวกแดนซ้ามทะเลอาหรับมา รวมเวดาคงแต่ ออกจากเมืองโปรตุเกสมาได้ ๖ เดือน จึงถึงท่าเมืองกาพูฏเมื่อต้นเดือนสิงหาคม พระเจ้าจัมมูทรินทร์ เมื่อเห็นกองทัพเรือโปรตุเกสยกมาคราวนั้น ก็ให้ข้าราชการออกไปรับ พาคาบรัดขึ้นไปเผ้าถวายเครื่องราชบรรณาการ และยอมทำสัญญาอนุญาตที่ดินให้พวกโปรตุเกสตั้งห้างค้าขายที่เมืองกาพูฏตามประสงค์ แต่ครั้นเมื่อสร้างห้างสำเร็จแล้ว โปรตุเกสหาซื้อสินค้าอยู่ ๒ เดือน ไม่ได้สินค้า จึง

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงทราบข่าว ๒๑๕

สืบสวนได้ความว่า เพราะพวกพ่อค้าแขกอิสลาม
อุบายชิงทรัพย์บรรดาตั้งสินค้าซึ่งรู้ว่าพวกโปรตุเกศ
ต้องการไว้เสียก่อน ไม่ให้พวกโปรตุเกศหาซื้อได้
คาบรัตไปทูลความต่อพระเจ้าสุทนต์มุนีทรร ๆ ก็มีที่
จะทำประการใด คาบรัตจิตใจจึงให้ไปแย่งเอา
สินค้าของ พวกพ่อค้า แขก อิสลาม ซึ่ง กำจัด เอาลง
บรรทุกเรือที่จอดอยู่ในอ่าว พวกพ่อค้าแขกอิส-
ลามที่อยู่บนบก เมื่อเห็น พวกโปรตุเกศ ปล้นเอา
สินค้าของตนดังนั้น ก็คุม พรรค พวกยกมาปล้น
สินค้าที่ห้างของ โปรตุเกศบ้าง พวกแขกอิสลามกับ
พวกโปรตุเกศเกิดรบกันขึ้นในเมืองกาฬภูมิ พวก
แขกอิสลามมากกว่าฆ่าพวก โปรตุเกศ คาย ๕๔ คน
และเผาห้างของ โปรตุเกศเสียสิ้น พวกกองทัพเรือ
โปรตุเกศเห็นพวกแขกอิสลาม ทำร้ายพวก ของตน
ที่อยู่บนบก ก็ยกกำจัดไปตีปล้นเรือของพวกพ่อค้า
แขกอิสลาม บรรดาที่จอดอยู่ในอ่าวเมืองกาฬภูมิ

๒๒๐ ชุมนุมพระนิพนธ์

ฆ่าพวกแขกล้มตายเป็นอันมาก แล้วเผาเรือเหต่านนเสียถึง ๓๐ ลำ แล้วเลยเอาปืนใหญ่ยิงเมืองกาฬภูมิอยู่ ๒ ชั่วโมง แล้วจึงถอนถ่มอไช้ไปเรือไปจากเมืองกาฬภูมิ ไปพบเรือแขกเข้าที่ไหน พวกโปรตุเกศก็ปิดนเรือแขกตลอดทางมา จึงเกิดสงครามขึ้นระหว่างพวกโปรตุเกศกับพวกแขกอิสลามชนแต่ครั้งนั้น

เรื่องราวที่พวกโปรตุเกศทำอะไร ค่อยมาในอินเดีย มีมากมายเกินกว่าจะอธิบายได้โดยพิสดารในทันที ตั้งแต่พวกโปรตุเกศเกิดรบชนกับพวกพ่อค้าแขกอิสลามที่เมืองกาฬภูมิ เมื่อ พ.ศ. ๒๐๔๓ แล้วแต่่นมาการค้าขายของพวกโปรตุเกศก็กลายเป็นเอากำตั้งเที่ยวแข่งชิงทรัพย์ดมบตี หาอำนาจและอาณาจักรทางตะวันออก เขาแต่ชื่อว่่าเที่ยวด่อนคริสต์ศัคนาและค้าขายขนบ่งหน้า เพราะการใ้ปืนไฟใหญ่น้อยและวิธีรบพุ่งในทางทะเล พวก

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระราชทานภาพ ๒๒๑

ชาวตะวันออกยังไม่ชำนาญเท่าโปรตุเกศ อยู่น้อย ๆ
คนเคยรบชนะพวกชาวอินเดียที่มากกว่าหลายคราว
จึงได้ใจ แค้นโปรตุเกศก็แต่งกองทัพเรือออกมา
จากยุโรปทุกปี พบเรือพวกแขกเข้าที่ไหนก็ปล้น
เอาทรัพย์สมบัติ และทำตายเรือเดี่ยว ส่วนเมือง
ตามชายทะเลในอินเดียเมืองไหนที่ยอมเข้ากับโปร-
ตุเกศ ๆ ก็คงห่าง แต่เวลาย่ำหัวค่ำเป็นข้อมเภา
กำลังทหารที่มารักษาถ้ำเจ้าบ้านผ่านเมือง เขา
เป็นเมืองขึ้นของโปรตุเกศบ้าง เมืองไหนที่ไม่เข้า
ด้วยหรือไม่ค้าขายด้วย โปรตุเกศก็ถือว่ามีข้าศึก
เที่ยวรบกวนทำร้ายต่าง ๆ ไม่ชำนาญเท่าใดเมือง
อินเดียตามชายฝั่งทะเล มตะบา ก็ตกอยู่ในอำนาจ
โปรตุเกศหลายเมือง ส่วนการค้าขายเมื่อโปรตุเกศ
เที่ยวทำตายเรือของพวกเขาพ่อค้าแขกอดิสงคามเสียเป็น
อันมากแล้ว โปรตุเกศก็ได้สินค้าประเทศทางตะวันออก
ออก เมืองโปรตุเกศ เกิดเป็นที่ชุมนุมการค้าขาย

๒๒๒ ชุมนุมพระนิพนธ์

กับประเทศทางตะวันออกชั้นใหญ่โต จนเมือง
ฝรั่งแถวทะเลเมดิเตอร์เรเนียน ซึ่งเคยร่ำรวยด้วย
การค้าขายกับ ประเทศ ทางตะวันออก ตามเส้นทาง
เปอร์เซียและอียิปต์ ถึงความอืดอืดขัดตันไปหลาย
เมือง เมื่อการค้าขายกับประเทศทางตะวันออก
เปลี่ยนไปเฟื่องฟูเป็นตลาดใหญ่อยู่ที่เมืองโปรตุเกศ
ถึงกว่าหมื่น จึงมีชาวโปรตุเกศเป็นอันมากทะเยอ
ทะยานอยากออกมาหาทรัพย์ สัมบัติทางตะวันออก
พวกผู้คิดสักก็เข้าไป รับอาสา เป็นนายทหารบ้าง
ออกมาเป็นผู้สอนคำสั่งนาบ้าง ที่เป็นฝรั่ง ก็ไป
อาสาเป็นลูกเรือและพลทหาร ด้วยความเข้าใจทั่ว
กันว่า เป็นช่องทางที่จะออกมาบร่ำปรัมพวกอิส-
ลาม เอาทรัพย์สมบัติของพวกมิฉนาทิวไปเป็น
อาณาประโยชน์ อย่างพวกอิสลามได้เคยทำแก่บู
ย้าตายายของตนมาแต่ก่อน ไม่ถือว่าเป็นบาป
กรรมอันใด

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระราชทานภาพ ๒๒๓

เมื่อโปรตุเกสไปมาหาหน้ไต้ที่ชายทะเลอินเดีย แล้ว ได้ข่าวว่าทางตะวันออกออกมา มีเมืองมตะกาเป็น เมืองท่า สำคัญในทาง รบตั้งสินค้า ระหว่าง เมืองจีนกับอินเดีย และมีสินค้าตามเมืองที่ใกล้ เคียงซึ่งมาขายที่เมืองมตะกามาก เมื่อปีมะโรง จุฬศักราช ๙๗๐ พ.ศ. ๒๐๕๓ ทรงในแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่ ๒ พระเจ้ากรุงโปรตุเกสจึงแต่ง ให้โตเบดเดอติโคราคุมเรือกำปั่นรบ ๔ ลำ เป็นราชทูตมา เจริญ ทาง พระราชไมตรี กับ เจ้าเมืองมตะกา ซึ่งเป็น แขนงดาญญ์ถือคำัดนำอิศตาม แล้วในเวลานั้น เจ้าเมืองมตะกาได้รับรองติโครา อย่างราชทูต และยอมให้ทศหวางตามประสงค์ แต่เมื่อพวก โปรตุเกสเข้าไปซื้อ ขายสินค้าทางตงใหม่ ไปเกิดวิวาท ขันกับพวกชาวเมืองมตะกา ติโคราสงสัยว่าเจ้าเมืองมตะกา คิดกตอบายเข้ากับ พวกพ่อค้า แขนงอิศตามจะทำร้าย ติโครามีความ

๒๒๔ ชุมนุมพระนิพนธ์

โกธรเป็นกำลัง จึงจับพวกชาวมตะกาที่ลงมาอยู่ในเรือ เขาถูกรชนด้วยหนึ่งหัวประจานตั้งขึ้นไปบอกเจ้าเมืองมตะกาว่าถ้าไม่คบกับโปรตุเกศโดยดี โปรตุเกศจะตีเอาเมืองมตะกาให้จงได้ ฝ่ายเจ้าเมืองมตะกาเห็นโปรตุเกศดุหมั่นก็โกรธ จึงให้ขุนนางคนหนึ่งมีตำแหน่งเป็นบัณฑิตหาว่าการฝ่ายทหารคุมกำลังไปต่อมจับโปรตุเกศที่ขึ้นไปซื้อขายอยู่บนบก ข่าฟันตายเสียบ้าง จับเป็นไว้ได้เป็นศิวจำนำก็หลายคน ดีใครว่าไม่มีกำลังพอที่จะตีเอาเมืองมตะกาได้ในคราวนั้น ด้วยพวกพดเรือขึ้นไปถูกพวกชาวมตะกาฆ่าฟันและจับไว้เสียมาก จึงให้เผาเรือโปรตุเกศเสีย ๒ ลำ เขาคนมาลงเรือที่ยังเหลืออยู่ ๒ ลำแน่นกลับไป เมื่อความทราบถึงกรุงโปรตุเกศว่า เจ้าเมืองมตะกาทำร้ายแก่พวกโปรตุเกศ ก็ให้เตรียมกองทัพจะยกมาตีเมืองมตะกา แต่ประจวบเวลาเกิดเหตุขึ้นในอินเดียและ

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระราชทานภาพ ๒๒๕

ทางทะเลแดง ด้วยพวกเจ้าบ้านผ่านเมืองแขก
ที่ถูกโปรตุเกสรังแกกดขี่ต่าง ๆ หนีเข้ามาเข้ากัน
รวมฝูงโปรตุเกส ๆ ต้องปราบปรามอยู่จนปีมะแม
จุลศักราช ๙๗๑ พ.ศ. ๒๐๕๒ อภัยภูธรได้อภัย
เคอเค แม่ทัพใหญ่ซึ่งเป็นข้าหลวงต่างประเทศ
ของพระเจ้าโปรตุเกส จึงยกกองทัพเรือมายัง
เมืองมะตะกา กองทัพอภัยภูธรเคอเคเดินทางมาพบเรือ
แขกที่ไหนก็ตรงเรือมา จนถึง เมือง มะตะกา เมื่อ
เดือนมิถุนายน อภัยภูธรให้ไปบอกเจ้าเมืองมะตะกา
ว่าเป็นราชทูตจะมาเป็นไมตรีโดยดีไม่รบพุ่ง ให้
เจ้าเมืองมะตะกาตั้ง ตัวพวก โปรตุเกส ที่จับไว้เป็น
ตัวจำนำส่งมาให้แล้ว อภัยภูธรก็จะขึ้นไปหา
เจ้าเมือง ข้างเมืองมะตะกาให้มายกออกว่า จะ
ยอมเป็นไมตรีและจะตั้งพวกโปรตุเกสคืนให้ แต่
ขอให้อภัยภูธรขึ้นไปทำทางไมตรีเสียก่อน อภัย

๒๒๖ ชุมนุมพระนิพนธ์

เคอเคอคอยอยู่เห็นการไม่ตกลงกัน ก็ยกกำลังขึ้น
ตีเมืองมะตะกา ได้รบพุ่งกันถึงตลุมบอน ชาว
มะตะกาสู้ไม่ได้ต้องถอยออกไปนอกเมือง พวก
โปรตุเกศเผาเมืองมะตะกา เดี่ยวเดียว ก็ถอยกลับลง
เรือ พวกชาวมะตะกาก็กลับเข้ามาตั้งค่ายอยู่ใน
เมืองอีก ในเวลานั้นดำเกาจันมาค้าขายอยู่ที่
เมืองมะตะกาประมาณ ๓๐๐ ดำเกาจันจะกลับไป
เมือง อัดบเคอเคอจึงให้โปรตุเกศคน ๓ ชื่อ
เพื่อนเคอ ก็หนังสือ โดยสาร เรือดำเกาจัน เข้ามา
กรุงศรีอยุธยา ขอเป็นไมตรีไปค้าขายกับไทย
ด้วยได้ทราบว่ามีเมืองมะตะกาเป็นเมืองขึ้นของไทย
มาแต่ก่อน

อัดบเคอเคอมาตระเตรียมการอยู่ที่เรือ พอพร้อม
เสร็จจากคุมกำลังชนตเมืองมะตะกาครั้งที่ ๒ ในเดือน
สิงหาคม คราวรบพุ่งกันเป็นตำบารถ พวก
เจ้าเมืองมะตะกาสู้โปรตุเกศไม่ได้ก็แตกหนี เมือง

สมเด็จพระบรมราชาธิบดีทรงราชานุภาพ ๒๒๗

มตะกาจึงได้อยู่ในอำนาจโปรตุเกศแต่หนึ่งมา
เมื่อโปรตุเกศได้เมืองมตะกาไว้เป็นที่มั่นแล้ว
ถึงปีชวด จตุศักราช ๙๙๐ พ.ศ. ๒๐๖๓ พระเจ้า
มานูเอล พระเจ้าแผ่นดินโปรตุเกศจึงแต่งให้ดวด
เตโคเอตโด เป็นราชทูต เข้ามาทำสัญญาัมทาง
พระราชไมตรีกับสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ณ กรุง
ศรีอยุธยาในคราว ๆ เดียวกับไป ทำทาง พระราช
ไมตรีกับพระเจ้าหงสาวดี ตามจดหมายเหตุของ
โปรตุเกศว่า พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาทรงยินดีรับ
เป็นไมตรีกับโปรตุเกศพระราชทานอนุญาตให้โปร
ตุเกศตั้งห้าง ไปมาค้าขายที่กรุงศรีอยุธยาและที่
เมืองปัตตานีได้ตามประสงค์ และจะรับแต่งกอง
ทัพไทยไปช่วยโปรตุเกศปราบปรามพวกแขกที่มา
ตีเมืองมตะกาด้วย ต่อมาปรากฏว่าโปรตุเกศ
ได้รับอนุญาตให้ไปตั้งห้าง ค้าขาย ที่เมือง นครศรี
ธรรมราชและเมืองมะริดอีก ๒ เมือง

๒๒๘ ชุมนุมพระนิพนธ์

ถึงปีเถาะ จตุศักราช ๘๘๓ พ.ศ. ๒๐๒๒ โปรตุเกตุไปขอเป็นไมตรีกับพระเจ้าหงสาวดี ๆ ก็ยอมให้ไปมาค้าขายตามประสงค์ และให้โปรตุเกตุตั้งห้างที่เมืองเมาะตะมะแห่ง ๓ โปรตุเกตุจึงเป็นไมตรีกับไทยและมอญแต่นั้นมา

เรื่องที่ปรากฏในหนังสือ พระราชพงศาวดารว่า เดิมเมืองมะตะกาเป็นเมืองชนของไทย ขอนไม้ที่ส่งตี้ย ด้วยหนังสือทงปองทงของไทยของมตายุและของฝรั่งถูกต้องกัน และมีเนื้อความในพระราชพงศาวดารแผ่นดิน สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถว่า ไทยได้ยกกองทัพลงไปตีเมืองมะตะกา เมื่อมีขุน จตุศักราช ๘๓๗ (ตามฉบับหลวงประเสริฐ) พ.ศ. ๑๙๙๘ แต่จะมีผลอย่างไรไม่ได้กล่าวไว้ในหนังสือพระราชพงศาวดาร ข้าพเจ้าเข้าใจว่าเหตุที่ไทยยกกองทัพลงไปตีเมืองมะตะกาเมื่อ ในแผ่นดิน สมเด็จพระ บรม ไตร โลก นาถนั้น

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงทราบข่าว
เห็นจะเป็นด้วยเรื่องเจ้าเมืองเขมรที่ก่อกวน
ตามเอาใจไปเผื่อแผ่แก่พวกอาหรับที่มาเป็นครู
บาอาจารย์สอนให้กะด่างกะเดียงชน แต่กองทัพ
ไทยเห็นจะไม่ได้เมืองมะตะกาในคราวนั้น เมื่อ
โปรตุเกสเข้ามาเมืองมะตะกาเกรงจะเกิดวิวาทชน
กับไทยซึ่งเป็นเจ้าของเมืองมะตะกาอยู่แต่เดิม จึง
แต่งราชทูตเข้ามาขอเป็นไมตรีกับไทย ในเวลา
นั้นสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๒ ยังไม่เสด็จ สวรรคต
กับเชียงใหม่ จึงรับเป็นไมตรีกับโปรตุเกส

การที่โปรตุเกสเข้ามาเป็นไมตรีกับไทยก็ด้วย
มอญก็ไม่ได้มาเกาะเกาะอ่าวช้อยเหมือนกับเมืองแขก
ในอินเดีย เพราะ ๒ ประเทศนี้ถือพุทธศาสนา ไม่มี
มีศาเหตุที่จะวิวาทกันด้วยเรื่องศาสดาประการ
หนึ่ง อีกประการหนึ่ง ทั้ง ๒ ประเทศเป็นประ-
เทศใหญ่ ที่มีอำนาจปกครองบ้านเมือง
ได้ดีทั้งชาติ โปรตุเกสจะทำร้ายไม่ได้เหมือน

๒๓๐ ชุมนุมพระนิพนธ์

ในอินเดีย จึงมาค้าขายแต่โดยดี ไซ้แต่เท่านั้น
ยังมี พวกฝรั่ง ไปรคเกต ที่คิดหา สิ้นจ้าง โดยดำพั้ง
คัว พวกนี้เข้ามาอยู่ในบ้านเมือง มารับจ้างเป็น
ทหารทำการรบพุ่งให้ทั้งไทยและมอญ การค้า
ขายและเป็นไมตรีกับฝรั่งต่างประเทศ ได้เริ่ม
ต้นมีมาแต่ในรัชกาลของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒
โดยมุดเหตุตั้งอธิบายมาน

อธิบายเรื่องพระเทียรราชา ได้ราชสมบัติ

ก. อธิบายเรื่องพงศาวดาร

เรื่องพระเทียรราชามีปรากฏในหนังสือชินโต
โปรดเกล้าแต่งเมื่อราว พ.ศ. ๒๓๕๗ เรื่องหนึ่ง มี
ในหนังสือ พระราชพงศาวดาร ซึ่ง สมเด็จพระนา
รายณ์มหาราชดำรัสตั้งให้พระโหราธิบดี แต่งเมื่อ
ปีออก พ.ศ. ๒๒๒๓ พระยาปรีชธรรมธาดา

๒๓๒ ชุมนุมพระนิพนธ์

(แพ เป็ร็ยญ) เมื่อยังเป็นหลวงประเสริฐอุกษร-
นิตี เป็นผู้ใต้ต้นฉบับมา หอพระสมุดฯ จึงเรียก
ว่า “พระราชพงศาวดาร ฉบับหลวงประเสริฐ”
เรื่อง ๑ มีในหนังสือพระราชพงศาวดารฉบับ
สมเด็จพระวันรัตวัดพระเชตุพนฯ แต่งในรัชกาล
ที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร กรมพระปรมานุชิตชิโน-
รดทรงแต่งต่อ จึงเรียกกันว่า “พระราชพงศาว-
ดารฉบับสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรด” ฉบับ
หนึ่ง

ในบันทึกจะเอา เนื้อความ ตาม พระราช พง-
ศาวดารฉบับสมเด็จพระปรมานุชิตฯ ซึ่งเรื่อง
พิสดารกว่าฉบับอื่น มาตั้งเป็นเค้าสำหรับวินิจฉัย
และแบ่งความขึ้นเป็นข้อ ๆ หมายเฉพาะไว้โดยลำดับ
ให้สะดวกแก่การวินิจฉัย เรื่องพงศาวดารตอน
พระเกียรติราชามัธยมราชวงศ์ต่อไปนี้ คือ

๑. เมื่อปีจอ จุติศักราช ๘๘๘ สมเด็จพระ

สมเด็จพระบรมพระยาดำรงราชานุภาพ ๒๓๓
ไชยราชาธิราชเสด็จขึ้นไปตั้งเมืองเชียงใหม่ เสด็จ
การสงคราม แล้วเสด็จกลับจากเมืองเชียงใหม่
เมื่อเดือน ๕ แรม ๓๔ ค่ำ เมื่อมาทางเกิด
ประชวรพระโรคปัจจุบันสวรรคต (ในเดือน ๕) ปี
กุน จุติศักราช ๘๘๘

๒. สมเด็จพระไชยราชาธิราช มี (แต่) พระ
ราชโอรสเกิดด้วย ท้าวศรีสุดาจันทร์ พระสนมเอก
๒ พระองค์ ทรงพระนามพระแก้วฟ้า (พงศาวดาร
บางฉบับเรียกว่าพระยอดฟ้า) พระชันษาได้ ๑๓
ปี พระองค์ ๑ พระศรีศัศดิ์ พระชันษาได้ ๕ ปี พระ
องค์ ๑ พระแก้วฟ้าได้รับรัชทายาทเป็นพระเจ้า
แผ่นดิน

๓. พระแก้วฟ้าทรงพระเยาว์จะว่าราชการ
แผ่นดินเองยังไม่ได้ ท้าวศรีสุดาจันทร์พระมารดา
จึงว่าราชการแผ่นดินแทนพระองค์

๔. การที่ ท้าวศรีสุดาจันทร์ ได้เป็น ผู้สำเร็จ

๒๓๔ ชุมนุมพระนิพนธ์

ราชการแผ่นดินครั้งนั้น พระเพ็ชรราชาเชื้อพระวงศ์ของสมเด็จพระไชยราชาธิราช (เป็นโตโปรตุเกสว่าเป็นพระอนุชาต่างพระชนนีกัน) มีความหวัดหวาดเกรงว่าถ้าคงเป็น คฤหัตถ์ อยู่จะไม่พ้น ภัยอันตราย พอเด็กรัจการถวายพระเพลิงพระบรมศพแล้ว จึงออกทรงผนวชเป็น พระภิกษุอยู่ ณ วัดราชประดิษฐาน (ที่ตำบลท่าทรายในพระนคร)

๕. พระแก้วฟ้าเด็ดยราชย์ (เป็นปรกติ) มาได้ปี ๓ ถึงวันเสาร์ เดือน ๕ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีชวด จตุศักราช ๘๘๐ เสด็จออกตั้งนามพร้อมด้วยมุขอำมาตย์มนตรี มีรับสั่งให้เอาช้าง (คัน) บำรุงากัน เสด็จช้างตัวชื่อพระยาไพนิงงาหูกเป็น ๓ ท่อน และต่อมาเสด็จนิมิตรอนเป็นอัมบังคดอีกหลายอย่าง

๖. อยู่มาวันหนึ่ง ท้าวศรีสุดะจันทร์ออกไปเที่ยวเล่น ณ พระที่นั่งพิมานรัตยาหอพระข้างหน้า

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระประชวร ๒๓๕

เห็นพันบุตรีศรีเทพพนักงานเฝ้าหอรพระ นางเกิด
ดัมครรักโคร (ครันเมือกดบคนเข้าง) จึงให้ข้า-
หดวง เหาเมียง หมาก ห่อผ้า เช็ดหน้า ไป ประทาน
ฝ่ายพันบุตรีศรีเทพรู้ใจนาง ก็ฝากดอกจำปาให้
สาวใช้เข้าไปถวายคอบแทน ต่อมาท้าวศรีสุดา
จันทร์จึงได้ตั้งพระยา ราชภักดี ให้ย้าย พันบุตรีศรี-
เทพเข้าไปเป็นตำแหน่งขุนชินราช (รักษา) พนักงาน
เฝ้าหอรพระข้างใน แล้วดอบเป็นชู้กับขุนชิน-
ราชมาช้านาน

๗. ท้าวศรีสุดาจันทร์ อยาก จะให้ ขุนชินราช
ชายชู้ ได้ครองราชสมบัติ จึงเดอนบรรดาศักดิ์
เป็นขุนจรรจงคำราช ให้มีตำแหน่งเป็นผู้พิจารณา
เดชดมตั้งกัศพรักษ์ หวังจะให้มั่งคั่งมากขน
(เป็นโต ว่าให้ เป็นผู้ บังคับ ทหารรักษาพระราชวัง)
และให้อยู่ที่จวนริมศาลาดารบาญช้ (ใกล้พระราช
วังข้างด้านหน้า)

๒๓๖ **ขุมนุมพระนิพนธ์**

๘. ต่อมา ท้าวศรี ตูตัจฉนทร์ ตั้งให้ ปตฺตจจน (คำดา) ที่ว่าการของขุนวรวงศาธิราช (ขึ้นในพระราชวัง) ทรมประศุนโกตคณหมัน และให้เอาเตียงอันเป็นราชอาสน์ไปตั้งไว้สำหรับ ขุนวรวงศาธิราชนั่ง หวังจะให้ข้าราชการทงปวงอ่อนน้อมยำเกรง

๙. อยู่มาวันหนึ่ง (เจ้า) พระยามหาเด่นาบดี ที่สมุหพระกตมาโหม กับพระยาราชภักดี (รู้ว่าท้าวศรี ตูตัจฉนทร์เป็นชู้กับขุนวรวงศาธิราช และให้กำดั่งแกชถึงปานนั้น) พุดกันว่า เมื่อแผ่นดินเป็นทุรยศเช่นนี้เราจะคิดประการใด รุ่งชนท้าวศรี ตูตัจฉนทร์มีรับสั่งให้หาเจ้าพระยามหาเด่นาบดีเข้าไปเฝ้าที่ประศุน (แกดั่งหนองเหนียวไว้) ครั้นกดับ ออกมา เวลาค่ำมี ผู้ตอบแทง เจ้าพระยามหาเด่นาบดีตาย

๑๐. ขณะนั้นท้าวศรี ตูตัจฉนทร์มตรรภชน จึง

สมเด็จพระบรมพระยาดีวงศ์มหาโกษาธิบดี ๒๓๗

ครั้นที่เจ้าราชการท่งปอง ว่าพระแก้วฟ้ายังทรงพระเยาว์ ต้าตะจนแต่จะเดิน หัวเมืองฝ่ายเหนือก็ยังไม่ปรกติ (นางจะว่าราชการแผ่นดินต่อไปแต่โดยดำฟังเกรงจะเหตือกำดั่ง) คิดจะให้ขุนวรวงศ์ชิราชเป็นผู้ดำริราชการแผ่นดินไปกล่าวพระแก้วฟ้าจะทรงพระเจริญ เจ้าราชการท่งปองจะเห็นประการใด พวกเจ้าราชการรัฐยาชัยของนางกรับว่าเห็นชอบด้วย นางจึงให้กรมวังเอาพระราชมานไปรับขุนวรวงศ์ชิราชเข้าไปราชาภิเษกยกขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ขุนวรวงศ์ชิราชจึงตั้งให้ นายจัน บ้านมหาโตก ผู้น้อง เป็น พระ มหา อุปราช แล้วให้มัตราให้หาผู้ว่าราชการหัวเมืองเข้ามา (ถือหน้ากระทำสัตย์ตามประเพณี)

๑๑. เมื่อ ขุนวร วงศ์ ชิราช ได้ เป็น พระ เจ้าแผ่นดิน จึงคบคิดกับท้าวศรีสุดาจันทร์ ให้คุมสมเด็จพระแก้วฟ้าไปปดงพระชนม์เสีย ณ วัดโคก

๒๓๘ ชุมนุมพระนิพนธ์

พระยา เมื่อนอนอาทศย เดือน ๘ ขึ้น ๕ ค่ำ ปี
ฉลุ จุฑศักราช ๘๘๑ สมเด็จพระแก้วฟ้าครอง
ราชสมบัติได้มี ๑ กับ ๒ เดือน

๑๒. ครวงนชนพิเรนทรเทพเซอพระวงศ์ กับ
ชนอินทรเทพ หมั้นราชเด่นหา ดวงศรียศ (ชาว)
บ้านตานตากฟ้า (แขวงสุพรรณบุรี) คิดกันจะกำ-
จัดชนวงศาธิราชกับท้าวศรีสุดาจันทร์ และ
ถวายเป็นราชสมบัติแก่พระเทียรราชาที่ทรงผนวช
ครั้นพร้อมใจกันแล้วจึงไปทูลความแก่พระเทียร
ราชา ๆ ก็เห็นชอบด้วย แล้วปรึกษากันต่อไป
ว่าควรจะได้ยงเทียบนตเดี่ยก่อน ให้รัฐมนตรีว่าจะ
ทำการสำเร็จหรือไม่ ชนพิเรนทรเทพไม่เห็นชอบ
ด้วย - แต่ต่อมาในเวลาค่ำวันหนึ่งพระเทียรราชา
กับคนทั้ง ๓ ขึ้นพากันไปเดี่ยเทียบที่ในพระอุโบสถ
วัดราชประดิษฐาน ชนพิเรนทรเทพไปเห็นเข้า
ก็โกรธ ว่าจะทำการใหญ่โตถึงเพียงนี้ยังจะมา

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ๒๓๕

เมื่อเสด็จทวย ว่าแต่ด้วยชานหมากทั้งไปด้วย
กำลังจิตใจ เผอิญชานหมากตรงไปถูกเปลวไฟ
เทียนเล่มชุนวรวงศาธิราชดับ และขณะนั้นพอดี
มีพระภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปในพระอุโบสถ (เห็นเสด็จ
เทียนกัน) ขวดยพรว่าให้ดำเร่จดังปรากฏาเกิด ก็
เห็นเป็นศุภนิมิตรมมีความยินดีทั้ง ๔ คน

๓๓. เมื่อเสด็จเทียนแล้วประมาณ ๑๕ วัน
พอมีข่าวบอกมาจากเมืองฉะบuri ว่าข้างพดยตัว
ใหญ่รูปงามเข้ามาคิดโสดงหดวง (เจ้าพระยาจักร์)
สมุหนายกนำความขึ้น กราบบังคม ทูลตาม ธรรมเนียม
ชุนวรวงศาธิราชตั้งให้ปกโสดงข้างเข้ามา
จับที่เพี้ยควัดของ จะไปคุดตองข้างนั้น

๓๔. ชุนพิเรนทรเทพเห็นได้ของจึงคิดกับพรรค
พวกที่ร่วมมือ จะกำจัดชุนวรวงศาธิราชเวดาออก
จากพระราชวังไปคุดตองข้าง ขณะนั้นพอพระยา
ศุวรรคโลกกับพระยาพิชัยเข้ามาถึงกรุง ฯ ชุน

๒๔๐ ชุมนุมพระนิพนธ์

พิเรนทรเทพจึงไปชักชวน เข้าเป็น พรรคพวกอีก ๒
คน และได้ให้หมื่นราชเด่นหา (นอกราชการ) เข้า
ร่วมคิดด้วยอีกคน ๑ คิดกันจะทำการที่จะทำร้ายขุน
วรวงศ์ราชราษให้สิ้นทั้งพรรคพวก จึงให้หมื่น
ราชเด่นหา (นอกราชการ) ปลดอมเป็นทนายเด็ก
(ที่ตั้งจู่ช่องในทางเดี๋ย) ไปคอยดักยิงอุปราชจัน
เมื่อเวดามาเพี้ยด ส่วนขุนพิเรนทรเทพกับ
พระยาสุวรรณโคตก พระยาพิชัย หาดวงศ์รัยส์
หมื่นราชเด่นหา (ในราชการ) ลงเรือคนตะดำพัด
พายมี เครื่อง ศัสตราวุธ ซ่อนในเรือ ครอบมือ ไปแต่
เวลาดึก ไปจอดชุมนุมอยู่ที่คตองบางปดามหอ (ดื่บ
ไม่ได้ความว่าอยู่ตรงไหน แต่เห็นจะเป็นคตอง
แยกจากคตองเมืองทางฝั่งเหนือ อยู่พอพ้นเขต
พระราชวังไปทางด้านตะวันออก เคียงวนสูญเดี่ยว
แต่) ขุนอินทรเทพนั้น (เป็นเวร) ลงเรือคามเดี๋ย
ในขบวน ก็เตรียมไปพร้อมสรรพเช่นเดียวกัน

สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้าเอกทัศ ๒๕๑

๑๕. ครั้นถึงวันกำหนด เวลามาเข้าตัว ขุนวร-
วงศ์ศรีราชกับท้าวศรีสุดาจันทร์ พาพระศรีศังข์
กับธิดาที่เกิดใหม่ ลงเรือ พระที่นั่ง (ที่ท้าวสุดา
ออกจากท่าไป พอพ้นคดของสระบัว พวกที่ข่ม
คอยทำร้ายก็พากันเอาเรือออกสกัดหน้า ขุนวร-
วงศ์ศรีราช เห็นเรือมา แปลกประหลาด ก็ร้องถาม
ไปว่า “เรือใครเข้ามา” ขุนพิเรนทรเทพจึง
ตอบว่า “จะมาเอาชีวิตมึงทั้งสอง” ขณะนั้น
เรือขุนอินทรเทพก็ไปในขอบนักษณานชนไป ช่วย
กัน ถ่มมูม จับขุน วร วงศ์ ศรีราช กับ ท้าว ศรี สุดา
จันทร์และธิดาฆ่าเสียในที่นั้น ส่วนอุปราชนั้นก็
ถูกหมื่นราชเต็นหา (นอกราชการ) ยิงตายกลาง
ทาง ในเวลาเมื่อจะมาคอยรับเสด็จ ณ เหยียบ
ขุนพิเรนทรเทพจึงให้เอาศพ คนร้ายทั้งนั้น ไปเหยียบ
ประจานไว้ทั่วค้ำแจ้ง

๒๔๒ ชุมนุมพระนิพนธ์

๑๖. เมื่อกำจัด ชุนวรวงศ์ ริราช กับ ท้าวศรี
สุดาจันทร์แล้ว ชุนพิเรนทรเทพกับชุนอินทรเทพ
และชุนนาง ทังปวง กักตบ เขาไป รักษา พระราชวัง
แล้วตั้งให้พระรักษ่มนเฑียรกับหุดองราชนิภูต เอา
เรือพระที่นั่งสุพรรณหงส์ ไปยังวัดราชประดิษฐาน
ทูลอัญเชิญพระเทยรรราชาให้ตามนอช แล้วรับ
เสด็จเข้าสู่พระราชวัง ข้าราชการทังปวงก็พร้อม
ถวายราชสมบัติราชาภิเศกถวายพระนามว่า สม-
เด็จพระมหาจักรพรรดิ

๑๗. เมื่อเสร็จจากการราชาภิเศกแล้ว สม-
เด็จพระมหาจักรพรรดิโปรด ให้พระราชครู ทัง ๔
ปรึกษาคความชอบของผู้ที่ได้ร่วมคิดกันกำจัดชุนว
รวงศ์ริราชกับท้าวศรีสุดาจันทร์ แล้วปูนบำเหน็จ
ตามลำดับกัน คือ

สถาปนาชุนพิเรนทรเทพ เป็นเจ้าชนธิดีมา
ครองเมืองพิษณุโลก ทรงพระนามว่าพระมหา

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงสถาปนาอาณาจักรสุโขทัย ๒๔๓

ธรรมราชา เหตุด้วยฝ่ายบิดาเป็นเชื้อราชวงศ์
พระร่วง ฝ่ายมารดาเป็นเชื้อพระวงศ์สมเด็จพระ
ไชยราชาธิราช ให้ดำริเจ้าราชการหัวเมืองเหนือ
ทั้งปวง และพระราชทานพระสวดดีราชธิดา ซึ่ง
ทรงสถาปนาเป็นพระวิสุทธิกษัตริย์ ให้เป็นพระ
มเหสีด้วย

ส่วนผู้มีความชอบนอกจากนั้น ให้ขุนอินทร-
เทพ เป็นเจ้าพระยาศรีธรรมมาโคกราช ครอง
เมืองนครศรีธรรมราช ให้หัตถวงศรัยศ เป็น
เจ้าพระยามหาเสนา ที่สมุหพระกลาโหม ให้
หมื่นราชเด่นหา (ในราชการ) เป็นเจ้าพระยามหา
เทพ พระราชทานพระราชธิดาเกิดแต่พระสนมให้
เป็นภรรยาด้วยทั้ง ๓ คน หมื่นราชเด่นหา (นอก
ราชการ) นั้น ให้เป็นพระยาภักดีนุสิต และเลื่อน
พระยาสุวรรณโคตก พระยาพิชัย เป็นเจ้าพระยา
ทั้งสองคน แล้วทรงแข่งไฉนให้ผู้หญิงผู้ใดทำร้าย

๒๔๔ ชุมนุมพระนิพนธ์

แก่มุท ได้มี บำเหน็จ ความ ชอบ ทงหน เป็น อนมาก
เรื่อง พระเทียรราชาได้ ราช สัมบัติ มีเนื้อความใน
หนังสือพงศาวดารดั่งแต่ดงมา

แต่ความที่กล่าวในหนังสือพระราชพงศาวดาร
ฉบับสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ แตกต่าง
กับหนังสือพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ
อยู่ ๓ ข้อ คือ

ข้อ ๑ ในฉบับหลวงประเสริฐว่า สมเด็จพระไชยราชาธิราชเสด็จไปตั้งเมืองเชียงใหม่ เมื่อปีมะเมีย จตุศักราช ๙๐๘ เสด็จกลับจากเมืองเชียงใหม่ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๕ แรม ๑๕ ค่ำมายังกรุงศรีอยุธยา สวรรคตในเดือน ๖ ปีมะแม จตุศักราช ๙๐๘ ซ้ำกว่าที่กล่าวในฉบับสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ๒๐ ปี (ตามที่ได้เคยสอบค้น ศักราชตามฉบับหลวงประเสริฐถูกอันกว่าฉบับสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ๒๐ ปี)

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงราชทานภาพ ๒๔๕

ข้อ ๒ ในฉบับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ทรงพระประชวรปริมาณชิต ๆ ว่าสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ทรงราช เสด็จกลับ จากเมือง เชียงใหม่ ประชวรเป็นโรคนี้จวบจนสวรรคต กตางทาง แต่ฉบับหัตถดงประเศรัฐกต่างความ ว่าเสด็จกลับถึงกรุง ๆ แล้วจึงสวรรคต และข้อ นี้บันทึกไปรตุเกิดยังกล่าวไปเป็นอย่างอื่น ว่า เมื่อสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเสด็จไปค้เมืองเชียง ใหม่ นั้น ท้าวศรีสุธาจันทร์อยู่ข้างหลังดอบคบบช จนมักรรม ครั้นสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเสด็จ กลับ นางเกรงจะเกิดความ จึงดอบวางยาพิษใน นานนมเคืองคั้น สมเด็จพระนเรศวรมหาราชด้วย ยาพิษนั้น สวรรคต เมื่อเสด็จ กลับ ถึงกรุง ๆ ได้ ๕ วัน

ข้อ ๓ ในฉบับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ทรงพระประชวรปริมาณชิต ๆ ว่าสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเสด็จราชย์อยู่ปี ๓ กับ ๒ เดือน นนผิต คำณวนเวดตามเรื่อง ควรจะเป็น ๒ ปี

๒๔๖ ชุมนุมพระนิพนธ์

กับ ๓ เดือน อึ่ง ที่กล่าวหาขุนวรวงศาธิราชได้
ครองราชสมบัติอยู่ ๕ เดือนนั้น ในฉบับหลวง
ประเสริฐว่า ขุนวรวงศาธิราชครองราชสมบัติอยู่
เพียง ๔๒ วัน ผิดกันอยู่ดังนี้

ข. วินิจฉัยเรื่องพระเทียรราชา
ได้ราชสมบัติ

ความวินิจฉัยต่อไปนี้ จะว่าเป็นข้อ ๆ ตาม
ลำดับเลขในคำอธิบายที่กล่าวมาแล้ว

๑. วินิจฉัยเรื่อง สมเด็จพระไชยราชาธิราช
สวรรคต ในหนังสือพระราชพงศาวดารทุกฉบับ
ความยุติว่า สมเด็จพระไชยราชาธิราชเสด็จ
กลับจากเมืองเชียงใหม่เมื่อวันเดือน ๔ และ
(ฉบับหลวงประเสริฐว่า) สวรรคตในเดือน ๖ พิ-
เคราะห์ที่ระยะเวลาดีกว่าเดือนหนึ่ง เห็นว่าจะประ-
ชวร มากต่าง ทาง แต่เสด็จ มา ถึง กรุง ฯ แล้วจึง

สมเด็จพระยาตากษานภาพ ๒๔๗

ดอรรคต และมีเค้าเงื่อนว่าจะได้ทรงตั้งมอบเวร
ราชสมบัติ คงจะวินิจฉัยต่อไปในข้อหน้า

๒. วินิจฉัย เรื่อง พระ แก้ว ฟ้า รั้ว รัช ทายาท
พระแก้วฟ้า เป็น พระราชบุตรของ สมเด็จพระไชย
ราชาธิราช เจ้าจอมมารดาเป็นที่ท้าวศรีสุดา
จันทร์ ซึ่งในกฎหมายทำเนียบศักดิ์นิยามกำหนดว่า
เป็นตำแหน่ง “นางท้าวพระธนมเอก” มีในทำเนียบ
๔ คนด้วยกัน เป็นที่ท้าวอินทสุเรนทร์คน ๓ ท้าว
ศรีสุดาจันทร์คน ๓ ท้าวอินทเทวีคน ๓ ท้าวศรี
จุฬาดักษณคน ๓ พระธนมเอกที่บรรดาศักดิ์
เป็นนางท้าว ยังมั่งนในรัชกาลสมเด็จพระ
นารายณ์มหาราช ปราบกฏในหนังสือพระราช
พงศาวดารว่า น้องสาวพระเพทราชาคน ๓ ได้
เป็นที่ท้าวศรีจุฬาดักษณ มีพระเจ้าอุกยาเธอ
พระองค์หญิงทรงพระนามว่า พระองค์เจ้าแก้ว
สมเด็จพระเพทราชาทรง ดัดปลานาเป็น เจ้าฟ้ากรม

๒๔๘ ชุมนุมพระนิพนธ์

ขุนเสนาบดีวิรัช ขอนดีให้เห็นว่าพระแก้วฟ้า
นั้น เดิมเป็นเพียงชนพระองค์เจ้า ด้วยเป็นลูกพระ
ธนม ตรงกับราชกุมารศักดิ์อนมอยู่ในกฏมนเทียร
บาดว่า

พระราชกุมารเกิดด้วยพระอัศวมเหดี เป็น
หน่อพระพุทธเจ้า

พระราชกุมารเกิดด้วยแม่ยวเมือง เป็นมหา
อุปราช

พระราชกุมารเกิดด้วย ลูกหาดานหุดอง เป็น
ลูกเชือกินเมืองเอกโท

พระราชกุมารเกิดด้วยพระธนม เป็นหน่อพระ
เขาวราช

แต่ในหนังสือ พระราชพงศาวดาร ฉบับหลวง
ประเสริฐ ใช้นามเจ้าจอมมารดาพระแก้วฟ้า
ว่า “แม่ญิวศรีสุตาจันทร์” และในฉบับสมเด็จพระ
กรมพระปรมาภิไธย เรียกว่า “แม่ยิวศรีสุตา
จันทร์” อันเห็นได้ว่าเขียนพลาดมาแต่แม่ยิวนั่นเอง

สมเด็จพระยาดีรักราชานุกาพ ๒๔๕

เป็นเคาเงอนให้เหินว่าเจ้าจอมมารดาของพระแก้ว
พาน เดิมเป็นพระดนมเอกแดงไคเดอนชนเป็นแม่
อยวเมืองคําแห่งชนรองพระอัครมเห็ดตั้งมา นํา
ต้นนิษฐานว่า เมื่อสมเด็จพระไชยราชาธิราชทรง
ประชวรนั้น(จะเป็น โนเวดาเด็ดจมาในระหว่างทาง
ก็ตามหรือเมื่อเด็ดจมาถึงกรุง ฯ แดวกก็ตาม) ทรง
ปรารภถึงการที่จะตั้งต้นคคองศ์ จึงทรงสถาปนา
พระเจ้าตุกยาเชอ ซึ่งมอญแต่ ๒ พระองค์แะยัง
ทรงพระเยาว์อยู่ด้วยกัน ให้เป็นพระแก้วฟ้ามหา
อุปราชพระองค์ ๑ พระศรีศรีตป้พระองค์ ๑ แะ
ให้เดอน ทาวศ์ร์ตาดจันทร พระดนมเอกชนเป็นแม่
อยวเมือง ให้ตั้ง กับท เป็นพระชนน ของพระ มหา
อุปราชตั้งน ครนสมเด็จพระไชยราชาธิราชสวรร
คค ข้าราชการทงปวงจึงถวายราชดนมบค้ แก่พระ
แก้วฟ้าตามพระราชประสงค์ของ สมเด็จพระไชย
ราชาธิราช

๓. วิจัยนัยเรื่องผู้ดำเร้จราชการแผ่นดิน เมื่อ

๒๕๐ ชุมนุมพระนิพนธ์

สมเด็จพระแก้วฟ้าชนเดวราชยพระชนษาได้เพียง
๑๑ ปี คงต้องมีผู้ว่าราชการแผ่นดินต่างพระองค์
แต่ผู้ซึ่งจะดำรงราชการแผ่นดินเช่นนั้น มิใช่จะ
เป็นได้โดยดำฟัง เป็นพระญาติของพระเจ้าแผ่นดิน
หรือเป็นข้าราชการที่ดั่งศักดิ์ ต้องมีผู้ตั้งให้เป็น
ดั่งเช่น พระเจ้าแผ่นดิน พระองค์ก่อน ได้ดำรงตั้งตั้ง
ไว้ก็ดี หรือถ้าไม่ได้ทรงตั้งตั้งผู้ใดไว้ เด่นา
บคและ ข้าราชการ ทั้งปวง ต้องถ่อมมติ มอบอำนาจ
ให้ผู้ใดผู้หนึ่ง ผู้หนึ่งจะเป็นผู้ดำรงราชการ
แผ่นดินได้ ตามความที่ใดก็ตามมาในข้อก่อน
ว่าสมเด็จพระไชยราชาธิราช เห็นจะได้ทรงสถาป-
นาพระแก้วฟ้าเป็นรัชทายาท และเดื่อนยศทำว
ครัดดาจันทร ชนเป็น แม่ยวเมือง เนื่องในการสืบ
สันตติวงศ์นั้น พอจะสันนิษฐานต่อไปได้อีกข้อ ๑
เพียงว่าคงจะได้ทรงตั้งตั้งผู้หนึ่งผู้ใดไว้ให้เป็นผู้
ดำรงราชการแผ่นดิน แต่จะทรงตั้งตั้งผู้ใด ข้อ
นี้ควร วิจัย ญัย ถึงใน หนังสือ พระ ราชพงศาวดาร

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระประชวร ๒๕๑

ว่าท้าวศรีสุดาจันทร์ได้เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน
ก็อาจจะได้เป็นคอชนหงษ์ ชนแรกนั้นเห็นมีทาง
ที่จะเป็นได้อย่างอื่น เพราะการที่จะให้ท้าวศรี-
สุดาจันทร์เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน มีความซัด-
ซึ้งอยู่เป็นข้อสำคัญ ด้วยประเพณีในกรุงศรี-
อยุธยา ไม่เคยมีแบบอย่างที่จะให้สตรีเป็นผู้-
สำเร็จราชการแผ่นดิน แม้มีแบบอย่างในประเทศ
ที่ใกล้เคียง คือเมืองเซียงใหม่ในสมัยนั้นเองมี
นางพระยาราชการเมือง ก็เป็นอับมงคลบ้าน
เมืองเกิดข้าศึกศัตรูไปย่ำถึงต้องยอมแพ้แก่กอง-
ทัพสมเด็จพระไชยราชาธิราช นับว่าเป็นตัวอย่าง
ไม่คิดซึ่งเห็นกันอยู่ในขณะนั้น อนึ่ง กรุงศรีอยุธยา
ในสมัยนั้นก็ต้องทำศึกสงครามอยู่เนือง ๆ ท้าว
ศรีสุดาจันทร์เคยเป็นแต่พระสนมไม่รอบรู้ราชการ
บ้านเมือง สมเด็จพระไชยราชาธิราชจะทรงเห็น
สมควรให้เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ได้ทะหรือ
อาศัยความซัดซึ้งมีอยู่ดังกล่าวมา น่าตั้งนิษ-

๒๕๒ ชุมนุมพระนิพนธ์

ฐานว่าในชั้นแรกพระเพ็ชรราชาเห็นจะได้เป็นผู้ดำ-
ริ่จราชการแผ่นดิน เพราะเป็นพระบรมวงศ์ผู้ใหญ่
อยู่ในเวลานั้นไม่มีผู้อื่นที่จะเหมาะกว่า และข้อ
กัมเคาเงอนในเรื่องพงศาวดาร ที่ปรากฏว่าพระ
เพ็ชรราชาเกิดเป็นอริกับ ท้าวศรีสุดาจันทร์ ถึงต้อง
ออกทรงผนวช ถ้าหากว่าพระเพ็ชรราชาไม่มี
ตำแหน่งหน้าที่เกี่ยวข้องในราชการก็จะหาเกิดเหตุ
อริกับท้าวศรีสุดาจันทร์ถึงปานนั้นไม่ จึงเห็นว่า
ชั้นเดิมสมเด็จพระไชยราชาธิราช เห็นจะทรงคงให้
พระเพ็ชรราชาเป็นผู้ดำริ่จราชการแผ่นดิน เพราะ
ฉะนหนเมอเปิดชนรชกาด บานเมืองจึงเรียบบรอยเป็น
ปรกติมากกว่ามี ต่อพระเพ็ชรราชาออกทรงผนวช
ท้าวศรีสุดาจันทร์จึงได้เป็นผู้ดำริ่จราชการแผ่นดิน
เพราะไม่มีตัวผู้อื่นจะเป็น พอท้าวศรีสุดาจันทร์
ได้เป็นผู้ดำริ่จราชการแผ่นดิน ก็จับเกิดเหตุ-
การณ์อันวายต่อมาโดยลำดับ

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ๒๕๓

๔. วิวินิจฉัยเหตุที่พระทัยราชาออกทรงผนวช
ในข้อนี้จะกล่าวถึงฐานะของพระทัยราชา ก่อน
ด้วยในหนังสือพระราชพงศาวดารกล่าวแต่ว่า พระ
ไชยราชาซึ่งเสวยราชย์ทรงพระนามว่า สมเด็จพระ
ไชยราชาธิราช กับพระทัยราชาซึ่งเสวย
ราชย์ทรงพระนามว่า สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ
ทั้ง ๒ พระองค์เป็นเชอพระวงศ์ หาได้ระบว่า
เป็นเชอพระวงศ์ชนใดไม่ คงได้ความตามเป็นโค
ไปรตุเกิด กล่าวแต่ว่า พระทัยราชา เป็นน้องยา
เชอต่างพระชนนกับสมเด็จพระไชยราชาธิราช แต่
เค้าง่อนมีอยู่ในพระนามที่ปรากฏว่าเป็น พระไชย
ราชา และพระทัยราชาเมื่อก่อนเสวยราชย์น
ควรยุติได้ว่า คงเป็นเจ้านายซึ่งทรงศักดิ์ถึงชน
พระราชบุตรของพระเจ้าแผ่นดิน เมื่อกิตเทียบดู
กับศักราช เห็นว่าคงเป็นพระราชบุตรของสมเด็จพระ
พระรามาริบทที่ ๒ เกิดด้วยพระธนมทั้ง ๒ พระ-

๒๕๔ ชุมนุมพระนิพนธ์

องค์ ดมเด็จพระไชยราชาธิราชเห็นจะประสูติ
เมื่อสมเด็จพระราชบิดายังเป็น พระมหาอุปราชอยู่
ณ เมืองพิษณุโลก พระชนนเป็นชาวเมืองนนทบุรี
เป็นญาติกับมารดาชนพิเรนทรเทพ ซึ่งได้เป็นพระ
มหาธรรมราชาเมื่อภายหลัง แต่พระทัยราชา
นั้นเห็นจะประสูติเมื่อสมเด็จพระราชบิดาได้ผ่านพิ
ภพได้ตั้งลงมาครองราชสมบัติอยู่ ณ กรุงศรีอยุธยา
แล้ว พระชนนเป็นชาวกรุงศรีอยุธยา

อนึ่ง มีเค้าเงื่อนที่จะคำนวณพระชันษาของ
พระทัยราชาอยู่ คือในปีที่พระทัยราชาได้
ผ่านพิภพนั้น พระราชทานพระวิสุทธิกษัตริ์ ราช
ธิดาพระองค์ใหญ่ให้เมื่อนมเด็จพระมหาธรรมราชา
ถ้าตั้งนิษฐานว่า เวदानั้น พระ วิสุทธิ กษัตริ์ มีพระ
ชันษาได้ ๑๕ ปี พระวิสุทธิกษัตริ์ยังมีพระเชษฐ
าร่วมพระชนนอีก ๒ พระองค์ ตั้งนิษฐานพระ
ชันษายกยกลงลงไปเป็นลำดับว่า พระมหินทร

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ๒๕๕
พระชันษา ๑๘ ปี พระราเมศวรพระชันษา ๒๐ ปี
และต้นนิษฐานต่อไปว่า เมื่อพระเทยวราชามพระ
ราชโอรสพระองค์ใหญ่ พระชันษา ได้ ๑๘ ปีเช่นนี้
เมื่อพระ เทยวราชา ผ่านพิภพ พระชันษา ได้ ๑๘ ปี
คือ (ว่าตาม คักราช ในพระราช พงศ์อวตาร ฉบับ
หลวงประเสริฐ) ประสูติเมื่อ พ.ศ. ๒๐๕๓ ได้เป็น
พระเจ้าดกเธออยู่ ๑๘ ปี จึงตั้งรัชกาลสมเด็จพระ
พระรามารบดิท ๒ ความที่ต้นนิษฐานแม่ปีจะ
เกิดอนคกาด ก็พอยุติได้ว่าพระชันษาของพระ
เทยวราชาทันเป็นลูกเธอของสมเด็จพระรามารบดิ
ท ๒

อนึ่ง ความที่ปรากฏ ในหนังสือ พระราชพง-
ศ์อวตาร มีหลายแห่งซึ่งต่อให้เห็นได้ว่า พระ
เทยวราชานพระอัยยาคัยเป็นอย่างไร ก็เป็น
ผู้อยู่ในทำนองของธรรม มีความซื่อตรง จงรักต่อ
บ้านเมือง แต่ทว่าไม่ฉลาดหนักแน่น และ

๒๕๖ ชุมนุมพระนิพนธ์

ไม่เป็นหนักบ กตำหาญ ขำหาญคึกเหมือน เช่นด้ม-
เด็จพระไชยราชาธิราช แต่มีพระอัครชายาซึ่ง
ต่อมาปรากฏพระนามว่า พระสุริโยทัยนั้น เป็นสตรี
ที่สามารท เห็นจะได้เป็นกำลังช่วยพระด้าม้มมาก

ลักษณะ การเมื่อ ตอนแรก ด้มเด็จพระ แก้วฟ้า
ได้เสวยราชชนน ถึงพระเทยรรราชาเป็นผู้ดำเรื่
ราชการแผ่นดิน ก็คงเป็นอย่างหัวหน้าเดีนาบด
ทงปวง ฝ่ายท้าวศรีสุดาจันทร์เมื่อได้เป็นด้มเด็จพระ
พระชนนัพนบิหวอง ย่อมเป็นผู้ดำเรื่ราชการดิทช
ชาติข้างฝ่ายใน ทั้งเป็นผู้บำรุงเตยงด้มเด็จพระ
แก้วฟ้าฉนพระมารดา พระเทยรรราชาและข่า-
ราชการทงปวงต้องเคารพนบขอบ และมีกิจการ
ที่ฝ่ายหน้าเกี่ยวกับฝ่ายใน หรือทเป็นกรเนื่องใน
พระองค์ด้มเด็จพระแก้วฟ้า เช่นในการทงศึกษา
เป็นตน ซึ่งพระเทยรรราชาจำต้องหาหรือท้าวศรีสุดา
จันทร์เนื่อง ๆ เหตุทท้าวศรีสุดาจันทร์จะเกิดผิด

สัมเด็จพระยาดีงราชานุภาพ ๒๕๗

พ้องหมองใจกับพระเทยรรราชา คงเป็นเพราะพระ
เทยรรราชาเป็นผู้ดำริ้ราชการนเอง

ที่พระเทยรรราชา ออกทรงผนวช คงเป็นด้วยถูก
ท้าวศรีสุ้ตัจจนทร่เกิดขงถึงมุงมาดคาคาตร้าย ถึง
ความในหนังสือ พระราชพงศาวดาร ล้อให้เห็นเป็น
แน่ ซอนไม่ม้ที่ถึงดัย ซอวินิจฉัยม้แต่ว่าเหตุใด
ท้าวศรีสุ้ตัจจนทร่จึงมุงมาดคาคาตร้ายพระเทยรรราชา
เพราะเวถานนพระโอรสของนางดีพิงได้ได้โดยราชย์
แะยังทรงพระเยาว์ ม้พระบรมวงศ์ผู้ใหญ่เช่น
พระเทยรรราชาไว้เป็นกำดังราชการ ย่อมเป็นประ-
โยชน์อย่างดำคัญ ของพระโอรส คดอดจน ถึง ราช
การบ้านเมือง อุปมาเหมือนม้เชอนชนชกนภยอยู่
อย่าง๑ ซึ่งทำตายเดี่ยก็จะคองอองกำดังดง เพราะ
ฉะนชงท้าวศรีสุ้ตัจจนทร่ คดกำจิดพระเทยรรราชา
คงเป็นด้วยม้เหตุอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งทำให้นางคิด

๒๕๘ ชุมนุมพระนิพนธ์

เห็นว่ากำจัดเดียจะเป็นประโยชน์ยิ่งกว่าเอาไว้เป็น
กำลังของพระโอรส ดังเช่นดังดียวว่าพระเทยรรราชา
จะชิงราชสมบัติเป็นต้น แต่เห็นว่ามิใช่เหตุเรื่องนี้
เพราะถ้าดังดียวว่า พระเทยรรราชา จะชิงราชสมบัติ
การที่พระเทยรรราชาออกทรงผนวชก็หาพอจะระงับ
เหตุได้ไม่ คงเป็นด้วยเหตุอื่น เมื่อพิจารณาทาง
ข้างฝ่ายพระเทยรรราชา การซึ่งออกทรงผนวชนั้น
ดูก็เป็นข้อดี ถ้าหากเป็นแต่ถูกท้าวศรีสุธาจันทร์
เกลียดชัง จะอดยอมเอาดีต่อกันได้ หรือมีฉนวน
จะหักเดียงออกเดี่ยวให้ ห้างก็พอจะได้ ที่ถึงจะ
ต้องตะเพ็จทรงครอบครองออกทรงผนวช ข้อนี้ดูให้
เห็นว่าเหตุที่เกิดขึ้นกับท้าวศรีสุธาจันทร์คงเป็นเหตุ
สำคัญถึงใกล้ต่ออันตราย แต่ไม่อาจระเบิดเผย
ให้ผู้อื่นช่วย เห็นจะรอดได้แต่ด้วยอาศัยผ้ากา
ด้าวพิศตร เป็นเครื่องบังกัน จึงได้ ออก ทรงผนวช
หรือว่าโดยย่อ เหตุที่เกิดขึ้นในระหว่างท้าวศรีสุ-

สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานภาพ ๒๕๕

ดาจันท์กับพระทัยรราชานัน คงมีใช้กรรมนี้เหตุ
อย่างด้ามัญเช่นชิงอำนาจกัน คงเป็นเหตุดับด้วย
หนึ่งอย่างใดเป็นแน่แท้ เมื่อคิดอนมานตามการ
อันเป็นผลที่เกิดขึ้นในชั้นหลัง เห็นว่าพระทัย
ราชา ออกทรงผนวชนัน เห็นจะเนื่องใน เรื่อง ที่ท้าว
ศรีสุดดาจันท์คบชู้ คือท้าวศรีสุดดาจันท์เริ่มเป็นชู้
กับขุนชินราชในเวลาเมื่อ พระทัยรราชา ยังดำริ
ราชการแผ่นดิน ครั้นกิดศัพทแพรงพรายนางเกรง
พระทัยรราชาจะกำจัด จึงคิด จะชิง กำจัดพระ
ทัยรราชาเสียก่อน ด้วยเชื่อว่าถ้ากำจัดพระทัย
ราชาได้แล้วอำนาจก็คงตกอยู่ในมือนาง ฝ่ายพระ
ทัยรราชาไม่รู้ที่จะทำอย่างไรด้วยนางเป็นพระราช
ชนัน จะเผยแผ่ความชั่วของนางให้ปรากฏก็เกรง
สมเด็จพระแก้วฟ้า จะนั่งอยู่ก็เกรงจะมีภัยอันตราย
มาถึงตัวเหมือนอย่างเจ้าพระยามหาเดฉนา จึงคิด
หักเคียงออกทรงผนวชเสีย

๒๖๐ ชุมนุมพระนิพนธ์

เหตุที่พระเทยรรราชาออกทรงผนวช ถ้ามได้
เป็นดังความที่กล่าวมา เห็นยังมีอีกทางหนึ่งซึ่งอาจ
จะเป็นได้ คือท้าวศรีสุดาจันทร์เกิดปิตุภพต่อพระ
เทยรรราชาเอง แดงแดงเดด้นัยอย่างไรให้พระ
เทยรรราชาไว้ตัว แต่ฝ่ายพระเทยรรราชานั่นชอบตรง
ต่อพระสุริโยทัย และมีความจงรักภักดีต่อสมเด็จพระ
พระเจ้าแก้วฟ้า จึงบิดเบือนไม่รับทางไมตรีของท้าว
ศรีสุดาจันทร์ นางก็โกรธแค้นดำใจว่าพระสุริโย
ทัยเป็นผู้ก่อกวน แดงแดงความอาฆาตมาดร้ายทั้งพระ
เทยรรราชาและพระสุริโยทัย พระเทยรรราชาเกรง
จะเกิดอันตรายถึงพระอัครชายา จึงยอมตัดศีรษะ
ครีว ออก ทรง ผนวชเสียให้ ดั้น ถ้าเหตุ เกศกษัตริย์จะ
เกี่ยวข้องถึงพระสุริโยทัย ถ้าเหตุเป็นดังกล่าวใน
ข้อหลังนี้ ต้องเป็นเมื่อตอนจวนถวายพระเพลิงพระ
บรมศพสมเด็จพระไชยราชาธิราช ครั้นพระเทย
รรราชาออกทรงผนวช ท้าวศรีสุดาจันทร์ ได้สำเร็จ

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงราชูปถัมภ์ ๒๖๑

ราชการ ต่อมาจึงคบขุนชนิราชเป็นฐ
๕. วิจัยเหตุทำให้ช้างบำรุงา เรื่องตอนน
ความทักถ้าวในหนังสือพระราชพงศาวดารไม่กระ-
จำงัดเจเน ชวนให้เข้าใจไปว่าพระเจ้าแผ่นดิน
เป็นเด็ก ให้เอาช้างต้นออกชนกันเป็นการเดินดง
จนช้างงาหัก ที่แทนเนื่องในการออกดงนามใหญ่
เป็นงานปี เพราะปรากฏว่ามีในวันเดือน ๕ ขึ้น ๕
ค่ำ ตรงตำรา และการบำรุงานน เป็นการฝึกหัด
ช้างชนดำหรับทำยุทธหัตถี นับเป็นข้อสำคัญอย่าง
หนึ่งในศกศาสตร์ (ลักษณะการมีแจ้งอยู่ในตำรา
วิชาการ ซึ่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นอดิศร์อ-
คมเดช ทรงพิมพ์ประทานคอบรรณาดังกรานต์เมื่อ
พ.ศ. ๒๔๖๕) มักมีในเวดออกดงนามใหญ่ เป็น
คู่กับผัดพาน ที่สมเด็จพระแก้วฟ้าได้จัดออกทอด
พระเนตรช้างบำรุงา ในหนังสือพระราชพงศาว-
ดารก็กล่าวว่ หมู่มุขมาดยมนตรี เฝ้าพร้อมกัน

๒๖๒ ชุมนุมพระนิพนธ์

ตามตำแหน่ง และเวदानัน นับแต่สมเด็จพระไชย-
ราชาธิราชสวรรคตมาได้ ๑๑ เดือน ความดีให้
เห็นว่าผู้สำเร็จราชการแผ่นดินเอาใจได้ในการฝึก
ซ้อมกำลังยุทธสำหรับพระนครมิได้ประมาท และ
เชิญสมเด็จพระแก้วฟ้า ออก ทอดพระเนตรให้ขำนิ
ชำนาญการณรงค์สงคราม เป็นส่วนหนึ่งในการที่
ให้ทรงศึกษา เฝือกษาข้างตัวหนึ่งหักไปเท่านั้น

๖. วิวินิจฉัยเรื่องท้าวศรีสุดาจันทร์กับชู ใน
ข้อบันไดโปรดเกล้าว่าท้าวศรีสุดาจันทร์กับชูแต่เมื่อ
สมเด็จพระราชดำมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จไปตั้งเมืองเชียงใหม่ แต่
เมื่อพิเคราะห์ดูเห็นว่าจะไม่จริง ด้วยเป็นความคอ
ขาดบาดตาย นางจะต้องเกรงพระราชอาญา อีก
ประการ ๑ พระราชนิเวศน์ ๓๓๓ ย่อมมีการพิทักษ์
รักษาอดชน ชายชูเป็นแต่ชนหมื่นพนักงานเฝ้า
หอบพระอยู่ข้างนอก ยากที่จะมีโอกาสเข้าไปสู่ที่
ลับกับนางในได้ ความจริงคงเป็นดังกล่าวในหนังสือ

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระประชวร ๒๖๓

เมื่อพระราชพงศาวดาร ว่าท้าวศรีสุธารจันทรมหามงกุฎ
ต่อเมื่อ สมเด็จพระไชยราชาธิราชสวรรคตแล้ว
เพราะมาถึงชนน เป็นพระราชชนนีไม่ต้องอยู่ใน
ความควบคุมเหมือนเมื่อยังเป็นกษัตริย์ ทงมีอา
นาจและเกียรติยศด้วย อัครราชบริพารอย่างสูงส่ง
ของขัตติยนาถ เช่นพระรณนาในกฎมณเฑียรบาล(ตำ
หรับยศพระอัครมเหสี) ว่า “ตั้งด้วยดีหัตถาร
เงินมีราชทาน มีกรมผู้ชายผู้หญิง มีหอพระ มี
พระที่นั่งออก(ห้องพระ) โรง มีตมโภช มีเตียง
ดูขุนทวารวดีบงกชครุฑราช ไชยพระราชกฤษฎีกา
มีขุนตม มีขุนช่าง มีขุนม้า มีเรือแพ เรือกัน”
ตั้งต้นนิษฐานว่าอายุของนางก็เห็นจะกว่า ๓๐ ปีไป
ไกลเรือน ๕๐ ก็โดยวางตัวเป็นคนแก่ จึงมีโอกาส
ถึงตำบารกคชได้ ดัชนีการที่ ท้าวศรีสุธา
จันทรมหามงกุฎ ต้องคิดต้นนิษฐานรายการดูเห็นว่า
เนื้อความที่ปรากฏในหนังสือ พระราชพงศาวดาร

๒๖๔ ชุมนุมพระนิพนธ์

ดมคันธมปลาย คือ ชายชุนน เป็นญาติกับท้าว
ศรีสุดาจันทร์ (ชอนรุได้ดวยต่อมาให้เป็นท้าว
วงศ์ศิริราช อันหมายความว่า เป็นพระญาติของ
พระเจ้าแผ่นดิน กล่าวคือสมเด็จพระแก้วฟ้า) เริ่ม
เรื่องที่ท้าวศรีสุดาจันทร์จะคบชู้ ปรากฏว่าวันหนึ่ง
นางออกไปเที่ยวเล่น ไปถึงพระที่นั่งพิมานรัตยา
อันเป็นหอพระข้างหน้า (เห็น จะเป็น พระราชมน
เทียรเดิมองค์ ๑ ซึ่งสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
ทรงอุทิศถวาย เป็น พุทธมนเทียร เมื่อถวายที่พระ
ราชวงศ์อนันต์สร้างวัดพระศรีสรรเพชญ) ไปพบ
พันบุตร์ศรีเทพเป็นพนักงานเฝ้าหอพระ นางก็ปรา-
ศรัยโดยฉันทาติที่รู้จักกันมาแต่ก่อน ครั้นกลับ
คืนเข้าพระราชวังแล้ว ให้ข้าหอดวงเฝ้า เมียงหมาก
(แม่ทั้งเครื่องอุปโภคบริโภค) ไปประทาน และ
พันบุตร์ศรีเทพเก็บดอกไม้ได้กระถางสำหรับนางจะ
ได้บูชาพระฝักเข้าไปถวาย การทงนี้ไม่ผิดปรกติ

สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ ๒๖๕
ถึงค่อมานางตั้งออกญาราชภักดี (ซึ่งทำนองจะ
เป็นตำแหน่งเจ้ากรมของนาง) ให้ย้ายพันบุตรศรี-
เทพเข้าไปเป็นตำแหน่ง ขุนชินราช พนักงาน เฝ้าหอ
พระข้างใน (คือหอพระของนาง ที่เป็นตอนผู้ชาย
อยู่) ก็ไม่เป็นการผิดปรกติ อาจจะอ้างว่าเป็น
ญาติ อยู่หอพระข้าง นอกออก ๆ อยากร ๆ ดังตำรา
ขอให้เข้ามาเฝ้าหอพระข้างใน จะได้ให้ทานกิน
ให้อิ่มหน้าดังนี้ ก็ไม่มีเหตุที่ผู้ใดจะสงสัย ว่าพระ
ชนชั้นของ พระเจ้าแผ่นดิน จะสามารถ ผูกสัมพันธ์ไว้กับ
ใคร่คนเฝ้าหอพระ เพราะฉะนั้นออกญาราชภักดี
จึงได้พาชื่อทำตามความประสงค์ของนาง ดั้นนิษ-
ฐานว่าขุนชินราชนั้นอายุก็เห็น จะอ่อนกว่า ท้าวศรี-
สุดาจนทรวง ๒ ปี ๘ ปี นางคงวางกิริยาอย่างเป็นหน้า
อาปราน์หลาน จึงสามารถพูดจาวิสาสะได้สนิท
คอหน้าคน ค่อนานวันมา เมื่อคืนเคยสนิทสนมกัน
หนักเข้าจึงเคยเป็นชู้กับขุนชินราช

๒๖๖ ชุมนมพระนิพนธ์

๗. วิวินิจฉัยเหตุที่ ท้าวศรีสุดาจันทร์ ตั้งชนชั้น-
ราชเป็นขุนนางวงศ์ราช ชื่อนี้พิเคราะห์ดูตาม
เรื่องราว เห็นว่าไม่ใช่เพราะนางคิดจะใคร่ให้ครอง
ราชสมบัติ ดังกล่าวในหนังสือพระราชพงศาวดาร
ถ้าคิดเช่นนั้นจะต้องคิด ถ้าจัด สมเด็จพระเจ้าแก้ว
ฟ้าด้วย จึงจะให้ชายผู้ครองราชสมบัติได้ สมเด็จพระ
เจ้าแก้วฟ้าเป็นพระโอรสราชอันเป็นที่พึ่งของนาง
เพราะพระเจ้าแก้วฟ้าเป็นพระเจ้าแผ่นดิน นางเป็นพระ
สนม จึงได้มีบุญและมีอำนาจ ถ้าต้นบุญของพระ
โอรส นางก็อาจจะต้นบุญต้นอำนาจด้วย ฝ่าย
ชายผู้เป็นแค่ชนชั้นพนักงานเฝ้าหอพระ จะทำ
อย่างไรจึงจะให้กันทั้งแผ่นดิน ยินยอมให้ครองราช
สมบัติได้ ถึงใจนางจะโหดร้ายหึงงันสักเพียงไร
คงต้องคิดเห็นความจริงเช่นกล่าวมา เหตุที่แท้ที่
ท้าวศรีสุดาจันทร์ตั้งเป็นขุนนางวงศ์ราช เห็นว่า
จะเป็นดังกล่าวต่อไปน คือ

สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ ๒๖๓

มุดเหตุที่ท้าวศรีสุธารินทร์ คบขุนชินราชเป็นชู้
นั้น เป็นแต่โดยอำนาจแก่ราคะจริต หาได้คิด
เกี้ยวของถึงราชการบ้านเมืองอย่างใดไม่ เมื่อมีชู้
แล้วก็ตั้งใจเพียง จะปกปิด ความชู้ให้มืดซิดอย่าง
เดียว แต่ขุนชินราชอยู่ที่หอพระจะดอมไปมาหาสู่
กันได้แต่ครั้งเป็นการดำบาคหนัก อีกประการ ๑
ชายชู้เป็น แต่เพียง พนักงาน เฝ้า หอพระ อยู่เช่นนี้
นาง จะให้ ทรมาน ดิ้น อย่างไร ก็ กัด ฝืน จะตั้งดี
เพราะมิได้ มีหน้าที่ และโอกาส ที่จะ ทำ ความชอบ
ความดีอย่างไร นางจึงยกเหตุที่ขุนชินราชเป็นรา
นิกตนนตั้งให้เป็นที่ขุนรวงศาธิราช (มีตำแหน่ง
ในกรมวังหรือมหาดเล็ก) แล้วให้เป็นผู้รับใช้ด้วย
เข้าเฝ้าเห็นได้โดยเบ็ดเตล็ดตามตำแหน่ง เพื่อจะ
ให้มีโอกาสหาผู้กันได้สะดวกขึ้น ขอให้ท้าวศรีสุธา
ราชินทร์ให้ ขุนรวงศาธิราช พิจารณา เสด็จม ดังกั
พรรค เห็นว่าจะเป็นการต่อมาก่อนหนึ่ง ซึ่ง

๒๖๘ ชุมนุมพระนิพนธ์

เนื่องในเรื่องเจ้าพระยามหาเสนาภูกแตงตาย จะ
วินิจฉัยในข้อ ๘ ต่อไปข้างหน้า

๘. ความที่กล่าวในหนังสือพระราชพงศาวดาร
ว่า ท้าวศรีสุดาจันทร์ให้ปลุกที่ว่าราชการและให้
เอาราชอาต๋นไปทอดให้ขุนวรวงศาธิราชนึ่งว่าราช
การที่ริมประตูคิน โดยหวังจะให้ข้าราชการยำ
เกรงนั้น พิศเราะหัดเห็นว่ถ้าทำเช่นนั้น จะกดับ
เป็นการ ยัวให้ข้าราชการ เกิดยศขังโดย หาประ-
โยชน์อันใดมิได้ มุตของความที่กล่าวตรงนั้นเห็นจะ
เนื่องกับเหตุท้าวศรีสุดาจันทร์มครรรภ คังจะ
วินิจฉัยในข้อ ๙๐

๙. วินิจฉัยเหตุที่เจ้าพระยามหาเสนาภูกแตง
ตาย พิศเราะหัดในเรื่อง ท้าวศรีสุดาจันทร์ คบช
เห็นว่จิบเกยวของถึงราชการบ้านเมือง แต่ตั้งชุน
ชินราชเป็นขุนวรวงศาธิราช คังเป็นเพวระคนทง
หลายเห็น ท้าวศรีสุดาจันทร์ ไปรดปราน คนเฝ้า หอ

สมเด็จพระยาตำราภิธานภาพ ๒๖๕

พระ เอมายใช้ด้อยสันนิทสนมและยกย่องให้มียศ
ศักดิ์อย่างนั้น ก็เป็นธรรมดาที่จะพากันคิดค้นหา
เหตุ ก็เหตุเช่นความ ประพฤติ ของท้าวศรีสุด์ดา-
จันทรนั้น ย่อมเป็นการยากที่จะปกปิดไว้ได้เป็นนิจ
ไม่ช้านานเท่าใดก็จะเกิดกิตติศัพท์ดังดั่งกันชน เจ้า
พระยามหาเสนา ออกปาก ปราบปราม ความ ดั่งดั่งกับ
ออกญาราชภักดี ท้าวศรีสุด์ดาจันทรูเข้าก็ตกใจ
คงปรึกษาหารือกับขุนวรวงศาธิราช เห็นว่าเจ้าพระ
ยามหาเสนา เป็นเสนาบดีหัวหน้าทหารเอาไว้มิ
ได้จึงคิดอุบายฆ่าเสีย (ถ้าพระเทยรรราชาไม่ได้
ออกทรงผนวชเสียก่อน ดังกล่าวไว้ใน ตอนทำ
วินิจฉัยข้อ ๔ นั้น) แต่ก็ได้คิดกำจัดต่อไปถึงพระ
เทยรรราชาด้วย ครั้น พระ เทยรรราชา ออก ทรง
ผนวช ท้าวศรีสุด์ดาจันทรได้สำเร็จราชการ จึง
อ้างเหตุที่การ ปกครอง อ่อนแอ จนมี ผู้ร้าย ตอบทำ
ร้ายเสนาบดีผู้ใหญ่ได้หนีมอบอำนาจให้ขุนวรวงศา

๒๓๐ ชุมนุมพระนิพนธ์

ธิราชพิจารณาเดชะสมเด็จพระศรีสุทนต์ (คือให้ว่ากรม
ด้อมพระราชวังอย่างปืนโตไปรุกเกล้า) โดยประ-
สงค์จะให้มั่งคั่งสำหรับรักษาตัวด้วยกัน แม้ในชั้น
นี้ ท้าวศรีสุทนต์เห็นจะยังไม่คิดที่จะกำจัดพระ
แก้วฟ้า เอรราชด้อมบดให้แก่ ชุมนุมวงศ์ราชเป็น
แต่เหตุการณ์กระชั้นชิดก็คิดอุบายป้องกันอันตราย
ที่จะมาถึงตัวเท่านั้น

๓๐. วิจัยเรื่องท้าวศรีสุทนต์ให้ชุมนุม-
วงศ์ราชว่าราชการแผ่นดิน ขอนมเคาเงอนใน
หนึ่งคือพระราชพงศาวดารกล่าวไว้ว่า วันเมื่อเจ้า
พระยามหาเดชะจะถูกฆ่าตายนั้น ท้าวศรีสุทนต์
มีรับสั่งให้หาเข้าไปเฝ้าที่ประตูคืน ความคือว่าทาง
ข้าราชการ ฝ่ายหน้า เข้าเฝ้า ท้าวศรีสุทนต์ เดิน
ทางประตูคืน และทรมประตูคืนนั้นคงมีท่าสำหรับ
ข้าราชการพัก มืดเหตุที่ว่า ท้าวศรีสุทนต์
ให้ชุมนุมวงศ์ราชหนึ่งว่าราชการ ทรม ประตูคืนนั้น

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระประชวร ๒๓๑

เห็นจะเกิดแต่ท้าวศรีสุธารณ์ทรให้ขุนนรวงศาธิราชเป็นผู้รับสั่งออกมาตั้งราชการบางอย่าง ในตอนเมื่อนางได้เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ขุนนรวงศาธิราชก็ออกมาตั้ง ณ ที่ราชการ คอยเฝ้าที่ริมประตูคืน แรกๆ ก็จะเป็นแค่บางมือ บางคราวครั้นนางมีครรภ์ขึ้น เริ่มขัดข้อง แก่การ เด็ดจ้อออก จึงมารยาบออกเจ็บป่วย ให้ขุนนรวงศาธิราชมาฟังและตั้งขอราชการต่างพระองค์ชดช้อน และบางทีจะปลุกคำดาทัพัก ให้ขุนนรวงศาธิราช คอยรับสั่งที่ริมประตูคืน ก็กลายเป็นทำนองอย่างขุนนรวงศาธิราชหนึ่งว่าราชการที่ริมประตูคืน ดังกล่าวในหนังสือพระราชพงศาวดาร

ข้อที่ท้าวศรีสุธารณ์ทรคิด จะให้ขุนนรวงศาธิราชเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน คงคิดเมื่อตอนนางมีครรภ์ขึ้น โดยเห็นว่าจะปกปิดความชั่วไว้ไม่ได้ตั้งแต่ก่อน ก็คิดอ่านรักษาตัวอย่างเคยไปตาม

๒๓๒ ชุมนุมพระนิพนธ์

เคย แต่รายการที่กล่าวในหนังสือพระราชพงศาว-
ดาร ว่าท้าวศรีสุดาจันทร์ปรึกษาข้าราชการว่า
สมเด็จพระแก้วฟ้ายังทรงพระเยาว์นัก ถ้าจะ
แต่จะเด่น หัวเมืองฝ่ายเหนือก็ยังไม่ปรกติ เห็น
ว่าควรจะให้ขุนวรวงศาธิราชเป็นผู้สำเร็จราชการ
แผ่นดินไปว่าสมเด็จพระแก้วฟ้าจะทรงพระเจริญ
วัย และข้าราชการที่ปองรู้ศรัทธาคียนางก็ยินยอม
ท้าวศรีสุดาจันทร์ จึงให้ตั้ง พระราชพิธีราชาภิเษก
ขุนวรวงศาธิราชขึ้นครองราชสมบัติ ดั่งนี้ เห็นว่า
จะเป็นความจริงไม่ได้ เพราะสมเด็จพระแก้วฟ้า
ยังเสวยราชย์อยู่ จะราชาภิเษกพระเจ้าแผ่นดิน
ขึ้นองค์ ๑ อย่างไร เรื่องที่กล่าวในหนังสือพระ
ราชพงศาวดารคอนนุทำนอง จะเป็นเรื่องเกิด ต่อ
เมื่อสมเด็จพระแก้วฟ้าถูกปองพระชนม์แล้ว ดัง
จะวินิจฉัยต่อไปข้างหน้า

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ๒๗๓

๑๑. วิวินิจฉัยเหตุที่สมเด็จพระแก้วฟ้าถูกปลด
พระชนม์ สมเด็จพระแก้วฟ้าผ่านพิภพเมื่อพระ
ชันษา ๑๑ ปี ด้วยราชย์อยู่จนพระชันษาเกือบ
๑๔ ปีจึงถูกปลดพระชนม์ ว่าโดยอำเภอพระชัน-
ษามีไซ้เด็กนั้ก พอจะรู้ความผิดชอบและดำริ
ศรัทธาได้ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในระหว่างเวลา ๒ ปี
เศษนั้นคงจะต้องทรงทราบมีมากน้อย เห็นจะ
ไม่เพิกเฉยเลยละ แต่ในหนังสือพระราชพงศาว-
ดารไม่กล่าวถึง จึงได้แต่ต้องคิดสันนิษฐานดูตาม
รูปเรื่อง คือ

สมเด็จพระแก้วฟ้า เคยอยู่ในความปกครอง
ของท้าวศรีสุดาจันทร์ผู้เป็นพระชนนีมาแต่เดิม เมื่อ
มาได้ด้วยราชย์พระชันษาก็เพียง ๑๑ ปี คงเคา-
รพรักใคร่เชื่อฟังท้าวศรีสุดาจันทร์ยิ่งกว่าผู้อื่น การ
ที่นางอุปถัมภ์บำรุงพันธุครศรีเทพให้เป็นขุนชินราช

๒๓๔ ชุมนุมพระนิพนธ์

แต่เด็เดือนเป็นขุนวรวงศาธิราช โดยฐานที่เป็น
ญาติก็ไม่เป็นการผิดปรกติดังกล่าวมาแต่ถึง
สมเด็จพระแก้วฟ้าจะชอบ หรือจะชัง ขุนวรวงศาธิ
ราชก็เห็นจะไม่สงสัยว่าพระมารดาคบขุนวรวงศา
ธิราชเป็นฐ แม้ผู้อื่นคิดสงสัยก็จะมีใครกล้า
กราบทูลกล่าวโทษพระชนนีต่อ สมเด็จพระแก้วฟ้า
สมเด็จพระแก้วฟ้า คง ทรง ทราบ ว่า ท้าว ศรีธุดดา
จันทรเป็นฐกับขุนวรวงศาธิราช ต่อเมื่อนางมัครวิก
ตั้ง ๕ เดือน ๕ เดือน ซึ่งพันเวดดาที่จะปกปิดได้แล้ว
เมื่อทรงทราบก็คง โทมนัสและเกิดเคียดแค้นขุนว
รวงศาธิราชเป็นขรรคมดา สมเด็จพระแก้วฟ้าเห็น
จะคิดการกำจัดขุนวรวงศาธิราชในตอนนั้น แต่ทำ
การไม่สนิท ขุนวรวงศาธิราชรู้ตัวจึงชิงปลงพระ
ชนม์สมเด็จพระแก้วฟ้า ด้วยดอบวางยาพิษในพระ
กระยาหาร (ตามเค้าความที่ปืนโตโปรดแตกกล่าว)
หาได้จับกุมกุมพระองค์ไปปลงพระชนม์ ที่วัดโคก-

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ๒๗๕

พระยา ดังก้าวโน ในหนังสือ พระราช พงศาวดารไม่
ถ้าหาก จับสมเด็จพระแก้วฟ้า ซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดิน
ดินไปปลงพระชนม์เห็นว่า น่าจะเกิดอุณวายหา
เป็นการสงบงยับมาได้ไหม อีกประการหนึ่ง ใน
เรื่องที่ปลงพระชนม์สมเด็จพระแก้วฟ้า นั้น ก็คือ
ไม่น่าเชื่อว่า ท้าวศรี สุดาจันทร์ จะได้ ฐเห็น เป็นใจ
ด้วยเมื่อก่อนเหตุ เพราะธรรมคามารดาถึงจะ
ชั่วร้ายอย่างไร ที่จะเป็นใจให้ฆ่าบุตรนั้นยากที่
จะเป็นได้ อาศัยข้อความที่ปวงทักถ้าวมา จึง
เห็นว่า การที่ปลง พระชนม์ สมเด็จพระ แก้วฟ้า นั้น
ขุนวรวงศาธิราชคงตอบทำโดยดำพิง ความคิดของ
ตน ปกปิดมิให้ท้าวศรีสุดาจันทร์รู้เมื่อก่อนเหตุ
ต่อสมเด็จพระแก้วฟ้า สวรรคตแล้ว จึงช่วยกันคิด
กถุบาย(หรือ โดยท้าวศรีสุดาจันทร์หลงเชื่อ) บอก
ว่าสมเด็จพระ แก้วฟ้า สวรรคต โดย ประชวร โรค
ปัจจุบัน เช่นเป็นตม ผู้ชนแม่ที่สงสัย ไม่มีหัดัก

๒๓๖ ชุมนุมพระนิพนธ์

ฐานที่จะยืนยันว่าถูกวางยาพิษ ก็ต้องจำยอมว่า
ประจวบด้วยวรรคจึงไม่เกิดดูนุช

ความที่กล่าวในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า
ท้าวศรีสุดาจันทร์ปรึกษาข้าราชการว่า จะให้
ขุนวร วงศ์ ธิราช เป็นผู้สำเร็จราชการ แผ่นดินนั้น
งามจะเข้ากับเรื่องตรงนั้น คือเมื่อสมเด็จพระแก้ว
ฟ้าสวรรคตแล้ว พระศรีศิธรประจักษ์ขอหมาย
หมายท้าวศรีสุดาจันทร์เห็นว่าจะปกปิด
เรื่องเป็น ชู้กับขุน วร วงศ์ ธิราช ต่อไป ไม่ได้ แล้ว
นางประสงค์ จะให้ ขุนวร วงศ์ ธิราช มีอำนาจสิทธิ์
ขาดในราชการแผ่นดิน มิให้ผู้ใดอาจทำร้ายได้
จึงปรึกษาข้าราชการผู้ใหญ่ว่า พระศรีศิธรประ
จักษ์จะได้เพียง ๘ ขอบ กำนั่งตำแหน่งแต่จะเดิน
ตัวนางก็เจ็บ ๆ บ่อย ๆ จะว่า ราชการ บ้านเมือง
อย่างแต่ก่อนไม่ได้ ขอให้ขุนวร วงศ์ ธิราชว่า
ราชการ ไป กว่า พระ ศรี ศิธร จะ ทรง พระ เจริญ

สมเด็จพระปรมหาราชดำรัสราชานภาพ ๒๗๗

เพราะเป็นพระญาติวงศ์พอจะไว้วางใจได้ ฝ่าย
ข้าราชการจะไม่ยินยอม ก็ไม่มีเหตุอันที่จะยกขึ้น
อ้างคัดค้านนอกจากประจานความชั่วของนาง ถ้า
ประจานขึ้นในขณะนั้นก็คงจับกุมฆ่าฟันกันเพราะ
เวตยานักาดังรพดที่ในพระราชวัง อยู่ในมือขุนวร-
วงศ์ข้าราชการ ไม่มีใครได้เตรียมจะต่อสู้ เพราะ
เหตุนี้จึงจำยอมให้ขุนวรวงศ์ข้าราชการว่าราชการตาม
ประสงค์ของท้าวศรีสุดาจันทร์ อีกประการหนึ่ง
ข้าราชการโดยมากคงคิดเห็นว่า เหตุทุกข์ เกิดขึ้น
ถึงปานนั้น มีทางแก้ไขอย่างเดียว แต่ต้อง
กำจัดทั้ง ท้าวศรีสุดาจันทร์ และ ขุนวรวงศ์ ข้าราชการ
เสียด้วยกัน ในขณะนั้นไม่สามารถจะกำจัดได้
ก็ยอมพอล่วงเวดหา อุบายและ โอกาสที่จะกำจัด
ต่อไป

แต่ฝ่ายขุนวรวงศ์ข้าราชการ กับท้าวศรีสุดาจันทร์
เมื่อเห็นข้าราชการยินยอมพร้อมใจกันหมด อาจ

๒๗๘ ชุมนุมพระนิพนธ์

จะเข้าใจว่าเป็นด้วยความนิยมหรือเกรงกลัวทอหอง
บ้านทงเมือง จึงเดยกำเวบถึงให้ราชาภิเศกขุน
วรวงศาธิราชชนเป็นพระเจ้าแผ่นดิน แต่เห็นจะอ้าง
ว่าจะให้พระศรีศังข์เป็นผู้รับรัชทายาทต่อไป ส่วน
นายจันนังชายขุนวรวงศาธิราช ที่ว่าให้เป็นพระ
มหาอุปราชนั้น ที่จริงเห็นจะเป็นเจ้าพระยามหา
อุปราชตามตำแหน่งที่มีในทำเนียบ หาได้เป็น
พระมหาอุปราชอย่างรัชทายาทไม่

๑๒. วิวินิจฉัยเรื่อง กำจัด ขุนวรวงศา ธิราชกับ
ท้าวศรีสุดาจันทร์ ในหนังสือพระราชพงศาวดาร
ฉบับมหาดวงประเสริฐว่า ขุนวรวงศาธิราชได้ครอง
ราชสมบัติอยู่เพียง ๔๒ วันก็ถูกกำจัด ความชอบ
ประกอบกับเรื่อง ที่ปรากฏว่า กำจัด ขุนวร วงศาธิ-
ราชได้โดยง่ายตาย ต่อให้เห็นว่าความคิดที่จะ
กำจัดขุน วรวงศา ธิราชนั้นเห็น จะเกิดขึ้น ไม่ช้านัก
บางที่สมเด็จพระแก้วฟ้าจะเป็นผู้เริ่มดำริ และ

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระประชวร ๒๖๕

ขุนพิเรนทรเทพ จะได้อำนาจโดยเป็น พระญาติข้าง
ฝ่ายพระราชบิดา ถึงขุนอินทรเทพก็อาจจะอยู่
ในผู้พร้อมคิดด้วย ครั้นสมเด็จพระแก้วฟ้าถูกปลง
พระชนม์ ขุนพิเรนทรเทพกับขุนอินทรเทพจึงคิด
อ่านการนั้นต่อมา เคยคิดกำจัดท้าวศรีสุดาจันทร์
ด้วย แต่มาตอนสมเด็จพระแก้วฟ้าเสด็จแล้ว
เห็นพระศรีศัลยเทวีทรงพระเยาว์นัก จึงคิดกันจะ
ถวายราชสมบัติแก่พระเทยรรวชา การที่พระ
เทยรรวชา ขอมเขาดวยนน ก็มี ขอบวร วิญญู อยู่
ด้วยเวदानนพระเทยรรวชาทรงผนวชเป็นพระภิกษุ
ถ้าขุนพิเรนทรเทพไปพูดว่า จะคิดฆ่าฟัน คนร้ายเอา
ราชสมบัติถวาย พระเทยรรวชารับรู้เห็นเป็นใจ
เป็นการขัดพระวินัยบัญญัติข้อใหญ่ เข้าฉายา
มนต์สวดวิคคหะ ไหนจะกล้าเอออวยด้วย ทำนอง
จะทุเรศบัญญัติว่าจะคิดจับกุมโดยตะม่อม มิให้
ต้องถึงฆ่าฟันกัน หรือมิฉะนั้นก็ทุกความเป็นอย่าง

๒๘๐ ชุมนุมพระนิพนธ์

อื่น เช่นว่าคิดจะชิงพระศรีศิริมภ์ให้พ้นจากอำนาจ
คนร้ายแล้ว ให้พระเทียรราชาว่าราชการแผ่นดิน
อย่างเดิม คงนเป็นคน อนง การเลี้ยงเทียบ
นั้นเป็นวิธีมีในกฎหมายลักษณะพิศุจน์ ๗ อย่างคือ
๑ ตวงตะกั่ว ๒ ดุยเพลิง ๓ คำน้ำ ๔ ว่ายน้า
แข่งกัน ๕ ซ้ำมฟากแข่งกัน ๖ เลี้ยงเทียบ ๗ ด่า
บาด ประหัดตักกฎหมายลักษณะพิศุจน์นั้นใน
บานแพนทปรากฏว่าตั้งเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๔
ขึ้น ๓ ค่ำ ปีมะแม จุติศักราช ๘๘๘ ตรงปีที่ ๒
ในรัชกาลสมเด็จพระไชยราชาธิราช (ตามฉบับ
หุดวงประเสริฐ) เห็นจะกำลังเดือมีได้กั้นมากใน
สมัยนั้น การที่เลี้ยงเทียบคนทวดราชประดิษฐาน
งามจะเป็นความแนะนำของพระเทียรราชา

๓๓. วิวินิจฉัยเรื่องขุนวรรวงคำธิราชไปจับขัง
ความตอนนั้นต่อให้เห็นว่าขุนวรรวงคำธิราชเป็นคนโง่
เขลา หุดงเชื่อว่าที่ในกรุง ฯ ไม่มีผู้ใดกล้าคิด

สมเด็จพระยามหาราชราชนภาพ ๒๘๑

ราชประมาท อนึ่ง คำบดที่เรียกว่าเพนียด
วัดของนน ทิววัดของยังปรากฏอยู่ที่ริมตลาค
หัวรอจนทกอนน เพราะฉะนั้นเพนียดทจบข้าง
ในสมัยนั้นเห็นจะอยู่ตรงที่สร้าง วงจันทร์เกษมตะ
เวณจำทกอนน คืออยู่ใกล้กำแพงเมืองอย่างเช่น
เพนียดเมืองตพบุรี เพราะแนวกำแพงพระนคร
ด้านตะวันออกในสมัยนั้นยังอยู่ลึกเข้าไป เพิ่ง
เดือนออกไปถึง ริมน้ำ เมื่อใน รัชกาล สมเด็จพระ
มหาธรรมราชาธิราช

๓๕. วิจัยชัยบายที่พวก ขุนพิเรนทรเทพ ก้า
จัดขุนวรวงศาธิราชกับท้าวศรีสุตาจันทร์ พวก
ที่ก้าจัดขุนวรวงศาธิราชคงมีความคิดมาแต่แรกว่า
จะก้าจัดด้วยบายอย่างใด มีเคาเงอนดูเหมือน
ในชั้นเดิม ขุนพิเรนทรเทพจะคิดนัดแนะพวกหัว
เมืองเหนือให้ยกกองทัพลงมา ส่วนขุนพิเรนทร
เทพจะเป็นผู้ตั้งอยู่ภายใน ครั้นรู้ว่าขุนวรวงศา

๒๘๒ ชุมนุมพระนิพนธ์

ธีราชจะไปดูจับช้าง เห็นได้ช่องจะทำให้ดำเร็ว
ความประสงค์ใต้ง่ายจน จึงเปลี่ยนความคิดเป็น
ตอบทำร้ายในระหว่างทางที่ไปเพี้ยด

ที่ในหนังสือพระราชพงศาวดารกล่าวไว้ว่า เวต
นั้น พระยาด้วรรคโลกกับพระยาพิชัยเข้ามาใน
กรุง ฯ จึงมาร่วมคิดช่วยขุนพิเรนทรเทพกำจัด
ขุนวรวงศาธิราชด้วย ความชอบมเคาเงอนใน
หนังสือของบีนโตโปรตุเกศกับพงศาวดารเขมรเป็น
อย่างอื่น บีนโตโปรตุเกศกล่าวว่า ในการกำจัด
ขุนวรวงศาธิราชครั้งนั้น พระเจ้ากรุงกัมพูชาเป็นผู้
อุดหนุน ความในพงศาวดารเขมรว่า (เมื่อใน
รัชกาลสมเด็จพระไชยราชาธิราชนั้น) พระยาโอง
นองของพระเจ้ากรุงกัมพูชาเกิดผิดใจกับพี่ จึงอพย
ยพครอบครัวเข้ามาพึ่งพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา และ
ต่อมา (ถึงแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ) ไทย
ให้กำลังพระยาโองออกไปตีกรุงกัมพูชาแต่พระยา

สมเด็จพระบรมราชาธิบดี ๒๘๓
โองไปตายในกตางคัก เรื่องนี้มีในหนังสือพระ
ราชพงศาวดาร แต่กล่าวไปว่าสมเด็จพระมหา
จักรพรรดิได้ตั้งไปตั้งกรุงกัมพูชา พระเจ้ากรุง
กัมพูชายอมแพ้ ถวายนักพระสุโทกกับนักพระ
สุธรรมโอรสมาเป็นตัวจํานำ สมเด็จพระมหา
จักรพรรดิทรงตั้งเป็นราชบุตรีบุญธรรม ให้นัก
พระสุธรรมครองเมืองสุวรรณโคตม อยู่มาแต่
กองทัพให้นักพระสุธรรม ในหนังสือพระราช
พงศาวดารเรียกว่า “พระองค์สุวรรณโคตม” ยกไป
ปราบศัตรูที่กรุงกัมพูชา แต่ไปตายในสงคราม
ดังนี้ เห็นว่าที่เรียกว่าพระองค์สุวรรณโคตมนี้จะ
เป็นคนเดียวกับพระยาโองนั่นเอง บินโตโปรด
เกิดจึงว่าพระเจ้ากรุงกัมพูชา ได้ช่วยกำจัดขุน
วรวงศาธิราช แต่ตักษณะที่ช่วยนั้นต้นนิษฐานเห็น
ว่าจะเป็นแค่ตั้งเมืองด้วยกันกับพระยาพิชัย ไม่
เข้ามาเฝ้าขุนวรวงศาธิราชตามที่องค์ตราให้หา ข้อ

๒๙๔ ชุมนุมพระนิพนธ์

นบางที่จะเป็นมุดเหตุที่กล่าวมา “หัวเมืองข้าง
เหนือไม่ปรกติ” ครั้นพระเทยรรราชาได้ครอง
ราชสมบัติ ก็รีบลงมาตามภักดีจึงยกเป็นความ
ชอบ

๓๕. วิฉินยัตถษณะที่กำจัดขุนวรวงศาธิราช
เรื่องตอน กำจัด ขุนวรวงศา ธิราช กับท้าว ศรีสุดา-
จันทร์ ปรากฏว่าขุนพิเรนทรเทพมีพรรคพวกไม่
มากมายก็คน ถัดเข้าทำร้ายขุนวรวงศาธิราช
กับท้าวศรีสุดาจันทร์ในเวดามักระบวนราชบริพาร
แห่ล้อมล้อมวงเต็มที และถัดก็ทำร้าย (ที่พื้น
ปากคดของสระบัว) โกลดพระราชวังถึงปานนั้น เป็น
นำพิศวงที่ดำมืดทำการได้สัมปรารถนา ทั้งใน
การกำจัด ขุนวรวงศา ธิราช กับท้าว ศรีสุดา จันทร
และการทียกราชสมบัติถวายพระเทยรรราชา ไม่มี
ใครได้ต่อสู้หรือขัดขืนอย่างหนึ่งอย่างใด ที่เป็น
ดังกล่าวมานั้นด้อให้เห็นว่า เหตุเพราะไม่มีใคร

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ๒๘๕

นิยมต่อขุนวรวงศาธิราช ที่เป็นใหญ่ได้เพราะ
ใช้กลอุบายอำพรางใน เบื้องต้นและ ใช้กำลัง ช่มชู้
ในชั้นหลัง แต่อำนาจมีอยู่เพียงในบริเวณพระ
ราชวัง พอออกพ้นพระราชวังก็ตกอยู่ในเงื้อม
มือผู้คิดกำจัด ห้ามผู้ใดที่จะช่วยเหลือป้องกัน
ไม่ ขุนพิเรนทรเทพทราบความทงน้อยแก็ใจจึง
กล้าทำโดยการองอาจถึงปานนั้น แต่ที่กล้าว ใน
หนังสือ พระราชพงศาวดารว่า ขุนวรวงศาธิราชพา
ธิดา อันเกิดด้วย ท้าวศรีสุธาจันทร์ไปด้วยในเวลาที
ถูกกำจัดนั้น ขอนดงตั้งอยู่ ด้วยธิดานั่นเป็นทารก
อายุอย่างมากก็ได้เพียง ๓ เดือน ๔ เดือน การ
ที่จะไปดูขบข้างก็ไปชั่วเวลาเดียวไม่ช้านาน เท้าใด
จะพาเอาไปด้วยทำไม ทารกธิดานั่นเห็นจะถูกกำจัด
ต่อภายหลัง

๑๖. วิวินิจฉัย เรื่อง ถวาย ราช สัมบัค แก่ พระ
เทพยธิดา เรื่องตอนนั้นในหนังสือพระราชพงศาว-

๒๘๖ ชุมนุมพระนิพนธ์

คารกต่างความแต่โดยย่อ แต่พอจะตั้งนิษฐาน
รายการได้ไม่ยาก คือเมื่อกำจัดขุนวรวงศาธิ-
ราชกับท้าวศรีสุดาจันทร์ได้แล้ว ขุนพิเรนทรเทพ
คงเข้าไปยังพระราชวัง ตั้งให้เรียกประชุมข้าราชการ
ทั้งปวง ต่างก็มาด้วยความปลืยินดี ประกั-
ษาเห็นกันโดยมากกว่าควรจะเชิญพระเทียรราชาขึ้น
ครองราชสมบัติ (พวกที่เห็นควรถวายราชสมบัติ
แก่พระศรีศักรังษี ขอนมาปรากฏเมื่อพระศรี-
ศักรังษีเป็นกบฏในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ
มีข้าราชการไปเข้าเป็นพรรคพวกหลายคน จนถึง
สมเด็จพระวันรัตนวดบาแก้วเป็นที่สุด แต่ในเวด
นั้นคงพากันเกรงขุนพิเรนทรเทพ ไม่มีผู้ใดกล้าขัด
ขวาง) เสด็จผู้ใหญ่อ้างไปทูลพระเทียรราชา
แต่ด้วยเชิญให้ตามนุษ และจัดเรือพระที่นั่ง
สุพรรณหงส์ไปรับเสด็จเข้ามาประทับในพระราช-
วัง จนถึงฤกษ์ที่ราชาภิเษกเฉลิมพระราชมนเทียร

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระประชวร ๒๘๗

มีข้อควรวินิจฉัยในคณนอยู่อย่างหนึ่งที่ไม่ปรากฏว่าดวงโทษหรือชำระต่าง พรรคพวก ขุนอรรณวคำ-ชิราช จะว่าเพราะไม่มีพรรคพวกแต่ก็เคยอภิไช้เหตุ เพราะทำวงศ์รื้อดาจันทรกับขุนอรรณวคำ-ชิราชก็มีอำนาจที่จะตั้งแต่งข้าราชการอยู่นาน ถึงคนจะไม่เข้าด้วย ก็คงมีพวกทรชนคนพาดเข้าเป็นต้นมีพรรคพวกบ้างมีมากก็น้อย เหตุใดจึงไม่ถูกกำจัด ขอนเห็นว่าชรอยจะเป็นเพราะพระเทียรราชาได้ร้องขออย่าให้ฆ่าผู้พันคนดังกล่าวมาแล้ว ประกอบกับเหตุที่พวกนั้นไม่ได้ต่อสู้อย่างหนึ่งอย่างใด จึงไม่ทำอันตราย

๓๗. วินิจฉัยเรื่องสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ปุณบำเหน็จผู้มีความชอบ ข้อวินิจฉัยในคณนมีอยู่ ๒ ข้อ คือ ข้อ ๑ เหตุที่สมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงตั้งขุนพิเรนทรเทพเป็นพระมหาธรรมราชา และข้อ ๒ เหตุที่พระราชทานพระราชบิดา

๒๘๘ ชุมนุมพระนิพนธ์

การที่ตั้งชุมชนพิเรนทรเทพเป็นพระมหากษัตริย์ราช
ชาครองเมืองพิษณุโลกนั้น เห็นว่าอาศัยเหตุ ๒
ประการ ประการที่ ๑ หัวเมืองเหนืออันเป็น
มณฑลราชธานีแต่ครั้งพระร่วง ได้เคยปกครอง
เป็นอย่างดี มณฑลราชธานี ฝ่ายเหนือของ กรุงศรี
อยุธยามาทุกรัชกาล ตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระ
บรมราชาธิราช (ตามพระยา) เป็นต้นมา เพิ่ง
มาแยกออกเป็นหัวเมืองชนตรงต่อกรุง ฯ ในรัช
กาลสมเด็จพระไชยราชาธิราช ก็เกิดกบฏและ
ระส่ำระสายไม่เรียบร้อย จึงคิดจะกลับไปใช้วิธี
ปกครองเป็นอย่างดี มณฑลราชธานี ฝ่ายเหนือตั้งแต่
ก่อน ประการที่ ๒ ชุมพิเรนทรเทพมีความชอบ
ยิ่งกว่าผู้อื่น และเป็นผู้นำตระกูลเป็นเชื้อราช
วงศ์พระร่วง เหมาะแก่ที่จะเป็นเจ้าชั้นดีมาครอง
เมืองเหนือ อาศัยเหตุ ๒ ประการนี้จึงทรงสถา
ปนาขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ ตามเยี่ยงอย่าง

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระประชวรด้วยโรคพิษโลหิต
ครั้งราชวงศ์พระร่วงครองเมืองพิษณุโลก มาแต่
ก่อน

การที่พระราชทานพระราชธิดา ที่ในหนังสือ
พระราชพงศาวดารว่าได้พระราชทานทั้ง ๔ คนคือ
พระมหาธรรมราชา เจ้าพระยานครศรีธรรมราช
เจ้าพระยามหาเดฉนา และเจ้าพระยามหาเทพ เห็น
จะเกินไป ที่จริงจะได้พระราชทานแต่พระมหา
ธรรมราชาพระองค์เดียว เพราะเหตุที่ยกชนเป็น
เจ้า การที่พระราชทานพระราชธิดาเป็นมเหสีเป็น
เครื่องป้องกัน มิให้ เกิดมี เจ้าต่างวงศ์ชน ทางเมือง
เหนือ เหตุนี้เป็นข้อสำคัญ

วินิจฉัยเรื่องพระทัยราชาหมดเนื้อความเพียง
เท่านี้

๒๕๐ ชุมนุมพระนิพนธ์

ค. ข้อความเบ็ดเตล็ดในเรื่อง
พระเทษยราชา

๑. การกำหนดเหตุการณ์ เรื่องพระเทษย
ราชานับว่าเกิดขึ้นตั้งแต่สมเด็จพระไชยราชาธิราช
สวรรคต (ตามศักราชในพระราชพงศาวดารฉบับ
หัตถลงประดิษฐ์) เมื่อเดือน ๖ ชนศักราช ๑ บีมะแม
จุลศักราช ๙๐๙ (พ.ศ. ๒๐๙๐ ค.ศ. ๑๕๔๗) จน
กำจัดขุนวรวงศ์ศิริราช เมื่อเดือน ๙ แรม ๑๒ ค่ำ
ปีระกา จุลศักราช ๙๑๑ พ.ศ. ๒๐๙๒ เป็นที่สุด
รวมระยะเวลา ๒ ปีกับ ๔ เดือน หย่อน ๒ วัน

๒. บุคคลปรากฏนามในเรื่องมี ๒๔ คน ที่
หมาย ๑ ในบัญชีต่อไปนี้เป็นศักราชในเรื่อง นอก
นั้นเป็นแต่ผู้ประกอบการ คือ

(๑) สมเด็จพระแก้วฟ้า ราชโอรสผู้รั้ง
ทายาทของสมเด็จพระไชยราชาธิราช ได้เสวย
ราชย์เมื่อพระชนษา ๑๑ ปี อยู่ในราชสมบัติ ๒ ปี

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ๒๕๑

กับ ๒ เดือนเศษ (พยายามจะกำจัดขุนนางวงศ์ราชไม้อำนาจ) ถูกปลงพระชนม์

(๒) พระเพ็ชรราชา พระเจ้าน้องยาเธอของสมเด็จพระไชยราชาธิราช (ได้เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน เมื่อแรกสมเด็จพระแก้วฟ้าเสวยราชย์) ถูกท้าวศรีสุดาจันทร์บงการร้าย หนีภัยออกทรงผนวชเป็นพระภิกษุ ต่อมาได้เสวยราชย์ ทรงพระนามสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ

(๓) พระศรีศิณีพิลาศ ราชอนุชาของสมเด็จพระแก้วฟ้า (ได้อยู่ในวังทวายทศราวหนึ่ง) ต่อมาเป็นกบฏต่อสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ถูกยิงสิ้นพระชนม์

(๔) เจ้าพระยาจักรี ที่สมุหนายก เป็นผู้รับผิดชอบในการบำรุงช้าง และในการจับช้าง

(๕) เจ้าพระยามหาเสนาบดี ที่สมุหพระกลาโหม เป็นผู้พูดปลาร้ายเรื่องท้าวศรีสุดาจันทร์กับ

๒๕๒ ชุมนุมพระนิพนธ์

และถูกคนร้ายตบฆ่าตาย

(๖) ออกญา ราช ภัคดี (เจ้ากรม ของพระ
ชนัน) เป็นผู้รับตั้งในการเดือน พันบุตรศรีเทพเป็น
ขุนชินราช และเป็นขุนวรวงศาธิราช และเป็นผู้
ซึ่งเจ้าพระยามหาเด่นาบตีปวารภักด้วย

(๗) นักพระยาโอง (น้องพระเจ้ากรุงกัมพู-
ชา) เป็นเจ้าเมืองสุวรรณโคติก ช่วยกำจัดขุนวร-
วงศาธิราช ต่อมาได้กำดั่งไปตีเมืองเขมร แต่
ไปตายในสงคราม

(๘) ออกญาศรีสุริยราชาชัย ผู้ว่าราชการ
เมืองพิษัย เป็นผู้ช่วยกำจัดขุนวรวงศาธิราช ต่อ
มาได้เป็นเจ้าพระยา ฯ

(๙) พระมหाराชครูบุโรหิต

(๑๐) พระมหाराชครูมหิธร

(๑๑) พระราชครูพิเชต

(๑๒) พระราชครูพิราม

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ๒๕๓

ทั้ง ๕ นั้นเป็นพราหมณ์ ตำแหน่ง ราชครูผู้ปรึกษา
ชาวน่าเห็นใจ ความชอบ เมื่อ สมเด็จพระ มหาจักร-
พรรดิเสวยราชย์

(๑๓) พระรักษมนเทียร กรมวัง

(๑๔) หาดวงราชินิกุล ปดัดทูลฉลองมหา-
ไทย

ทั้ง ๕ นั้นเป็นผู้ไปรับเสด็จพระเทียรราชา

(๑๕) หาดวงศรียศ พวกที่กำจัดขุนวรวงศา
ธิราช ต่อมาได้เป็นเจ้าพระยามหาเสนาบดี ที่
ล้มพระกตมาโหม

(๑๖) ขุนวรวงศาธิราช เป็นญาติของท้าว
ศรีสุดาจันทร์ เดิมเป็นที่พันบุตรศรีเทพ แล้ว
เดือนเป็นขุนอินทราช พนักงานเฝ้าหอพระ ครั้น
เป็นชู้กับท้าวศรีสุดาจันทร์ ได้เป็นที่ขุนวรวงศาธิ-
ราช (ดอบวางยาพิษ) ปดงพระชนม์สมเด็จพระ
แก้วฟ้า แล้วชนครองราชสมบัติอยู่ได้ ๔๒ วันถูก

๒๕๔ ชุมนุมพระนิพนธ์

ประหารชีวิต

(๑๗) ชุนพิเรนทรเทพ เป็นเชื้อวงศ์พระร่วง และเป็นญาติของสมเด็จพระไชยราชาธิราช เป็นหัวหน้าพวกที่กำจัดขุนวรวงศาธิราช แล้วได้เป็นพระมหาธรรมราชาครองเมืองพิษณุโลก และเป็นราชบุตรเขยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ต่อมาได้ครองราชสมบัติ

(๑๘) ชุนอินทรเทพ พวกที่กำจัดขุนวรวงศาธิราช ต่อมาได้เป็นเจ้าพระยาศรีธรรมมาโศกราช ดำริ่จราชการเมืองนครศรีธรรมราช

(๑๙) หมื่นราชเต็นหา (ในราชการ) พวกที่กำจัดขุนวรวงศาธิราช ต่อมาได้เป็นเจ้าพระยามหาเทพ

(๒๐) หมื่นราชเต็นหา (นอกราชการ) เป็นผู้ตบยิงอุปราชจัน น้องขุนวรวงศาธิราช ต่อมาได้เป็นออกญาภักดีนุชิต

สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ ๒๕๕

(๒๑) นายจัน บ้านมหาโตก น้องขุนวรวง-
คำธิราช ที่ตั้งให้เป็น (เจ้าพระยา) มหาอุปราช
ถูกกำจัดในคราวเดียวกับพี่

(๒๒) ท้าวศรีสุดาจันทร์ เดิมเป็นพระต้นม
เอก แดงไต่เดือนยศเป็นแม่ยวเมือง เป็นพระ
ชนันต์มเด็จพระแก้วฟ้าและพระศรีศังข์ ได้เป็น
ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน (เมื่อพระเทยรรษาออก
ทรงผนวช) เป็นชุกขุนวรวงคำธิราช ยกขึ้น
ครองแผ่นดินแล้วถูกประหารชีวิตด้วยกบฏ

(๒๓) พระวิสุทธิกษัตริ์ เดิมเป็นพระสวัสดิ
ราช ธิดาพระเทยรรษา พระราชบิดาประทาน
เป็นมเหสีพระมหาธรรมราชา (ขุนพิเรนทรเทพ)

(๒๔) ธิดาท้าวศรีสุดาจันทร์ที่มดด้วยขุนวรวง-
คำธิราช ถูกกำจัดพร้อมกับบิดามารดา

๓. เรื่องไฟรพตของขุนวรวงคำธิราช ความ
ในหนังสือพระราชพงศาวดาร ฝ่ายหนึ่งปรากฏว่า

๒๕๖ ชุมนุมพระนิพนธ์

ไม่มีใครนิยมต่อขุนรวงคำริราช แต่อีกฝ่าย
หนึ่งปรากฏว่าขุนอินราช มีรพตพอกที่จะชมขุขาราช
การทงปองเอาไว้ในอำนาจได้แม้เพียงขอคราวหนึ่ง
ขุนรวงคำริราชจะได้ค้นพวกไหนเป็นกำลัง ขอน
ต้นนิษฐานว่า คนที่เข้าไปรับเป็นกำลังของขุนอิน-
ราชนั้น พวกหนึ่ง คงเป็นคัวโยธกเห็นแก่ดินจ้าง
ในพวกนั้นอาจเป็นคนต่างชาติต่างภาษา เช่นแขก
จีน มอญ และลาวเป็นพน ฝรั่งสมัยนั้นไปร-
คุกุเกต แต่ไม่ปรากฏว่าไปรคุกุเกตเข้าด้วย อีก
พวกหนึ่งจำเข้าเป็นพรรคพวกขุนรวงคำริราชด้วย
กตวอาญา ไทยคงอยู่ในพวกนั้นเป็นพน เห็นจะใช้
อาญากดขี่อย่างรุนแรง พวกที่เป็นนายก็จะเป็น
แต่เหล่าคนทรยศได้เพดที่เอามาซบเตียงคังแต่งชน
เป็นพน

๕. ภูมิ สถาน บ้าน เรือน ที่ กรุงศรี ออยุธยา ใน
สมัยนั้น มีเค้าเงื่อนว่าก่ออิฐถือปูนแต่บัด ปรวา-

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระประชวร ๒๕๗

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงประชวรเป็นเครื่องไม้ พระราช
มนเทียร เฝ้า ก่ออิฐ ก่อปูน ต่อเมื่อ รัชกาล พระเจ้า
ปราสาททองเป็นคันทมา กำแพงพระราชวังอาจเป็น
ของก่อก่ออิฐ ก่อปูน ประชุมมณฑปเครื่องไม้ แต่
กำแพงพระนครนั้น ยังใช้ ปักเด้าระเนียด บนเนินดิน
ปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า เฝ้า ก่อ
อิฐ ก่อปูน กำแพงพระนครต่อในรัชกาลสมเด็จพระ
มหาจักรพรรดิ เมื่อเสด็จค้ำหังดาวดีคราวแรก

ง. มติเรื่องพระเทยรรักษาได้ราชสมบัติ

๑. สมเด็จพระไชยราชาธิราชเสด็จขึ้นไป
เมืองเชียงใหม่ เมื่อปีมะเมีย พ.ศ. ๒๐๘๘ เสด็จ
การสงครามแล้วเสด็จยกกองทัพ หดวง กัดบั้งจาก
เมืองเชียงใหม่เมื่อเดือน ๔ แรม ๑๕ ค่ำ มาเกิด
ประชวรกลางทาง ครั้นถึงกรุง ฯ พระอาการ
หนักถึง ทรงปรารภถึงเรื่องตั้งขึ้นคักคิงค์ และ

๒๕๘ ชุมนุมพระนิพนธ์

เวลานั้นมีแต่พระราชบุตรที่เกิดด้วยท้าวศรีสุธดา
จันทร์พระธิดามเหษี ๒ องค์ จึงทรงสถาปนาพระ
ราชบุตรองค์ใหญ่ขึ้นพระชันษาได้ ๓๓ ปี ให้เป็น
พระแก้วฟ้ามหาอุปราช ราชบุตรองค์น้อยพระ
ชันษาได้ ๕ ปี เป็นพระศรีศิริสมบัติ และเลื่อนยศท้าว
ศรีสุธดาจันทร์ขึ้นเป็นเจ้าจอมมารดาของราชกุมาร
๒ พระองค์นั้นชนเป็นแม่ยอเมือง แล้วครั้นถึง
ได้ว่าเมื่อพระองค์สวรรคตแล้ว ให้พระแก้วฟ้ารับ
รัชทายาท และให้พระเทยราชาราชอนุชาเป็น
ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินไปกว่าพระแก้วฟ้าจะเจริญ
พระชันษาว่าราชการได้เอง

๒. ถึงเดือน ๖ ปีมะแม พ.ศ. ๒๐๘๘ สม-
เด็จพระไชยราชาธิราชสวรรคต ข้าราชการทั้ง
ปวงจึงพร้อมกันถวายราชสมบัติแก่พระแก้วฟ้า
ราชาภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์ ให้พระเทย
ราชาเป็นผู้สำเร็จราชการฝ่ายหน้า ท้าวศรีสุธดา

สมเด็จพระบรมราชาธิบดี ๒๕๕

จันทร์ ซึ่งได้เป็นสมเด็จพระชนนพิบัติดวง เป็นผู้สำเร็จราชการฝ่ายใน และเป็นผู้ทูลบำรุง สมเด็จพระแก้วฟ้าโดยฉันทเป็นพระมารดา

๓ ก. พระเทียรราชามีหน้าทเข้าเฝ้า ท้าวศรีสุดาจันทร์ เนื่อง ๆ ด้วยต้องทูลหาหรือบรรดากิจการซึ่งฝ่ายหน้าเกี่ยวข้องด้วยฝ่ายใน และในการซึ่งเนื่องในส่วนพระองค์สมเด็จพระแก้วฟ้า เช่น การที่ทรงศึกษาเป็นต้น เมื่อได้พบปะคุ้นเคยกันมากเข้า ท้าวศรีสุดาจันทร์เป็นผู้ดูอำนาจแก่ราคะจริต ก็เกิดประติพิทศต่อพระเทียรราชา แด่คงเดศนยให้รู้ พระองค์ด้วยประการต่าง ๆ เนื่อง ๆ แต่ฝ่ายพระเทียรราชาไม่สมัครศรมาน ด้วยข้อตรงต่อพระอัครชายา ซึ่งปรากฏพระนามต่อมาว่าพระสุริโยทัยนั้น ทั้งมีความภักดีต่อสมเด็จพระแก้วฟ้า ก็คิดเบือนไม่รับไมตรีของนาง ๆ โกรธแค้นสำคัญว่าพระสุริโยทัยคงหึงหวงเกี่ยวกัน จึงทำ

๓๐๐ ชุมนุมพระนิพนธ์

เดี๋ยวอุบายบอกให้พระเทียรราชาเข้า พระหฤทัยว่า
ถ้าไม่ฟังพระสุริโยทัยออกบวชเสีย จะเป็นอันคราย
ทั้งพระองค์และพระอัครชายา พระเทียรราชามีรั
ที่จะทำประการใด จะประกาศความชั่วของนางให้
ปรากฏก็ไม่หัดฐานมั่นคง ทั้งเกรงจะเสียพระ
เกียรติยศสมเด็จพระแก้วฟ้า จะนิ่งอยู่ก็กลัวพระ
สุริโยทัยจะเป็นอันคราย จึงตรัสบอกพระสุริ
โยทัยให้ทราบเหตุที่จำเป็นจะต้องปรากฏกัน แล้ว
อุบายพูดว่าประจบประแจงได้ พระองค์ออกทรง
ผนวชอยู่ ณ วัดราชประดิษฐาน

(ความใน ๓ ก. นี้ เป็นแต่ทางสันนิษฐาน
นัยหนึ่ง ซึ่งจะยกเสียและเอาความข้อ ๓ ต่อกับ
ข้อ ๒ ที่เดียวกันได้)

๓. อยู่มาวันหนึ่ง ท้าวศรีสุธาจันทร์ออกไป
บำเพ็ญพระกศัตถ์องค์พระศรีสรรเพชญ์ แวะบูชา
พระ ณ พระที่นั่งพิมานรัตยา ซึ่งสมเด็จพระบรม

สมเด็จพระยาตำราจนาภาพ ๓๐๑

ใคร โดกนาค ทรง พระราช อุทิศ ถวายเป็น หอพระ
นางไปพบญาติคนหนึ่งชื่อพันบุตรศรีเทพ เป็น
พนักงานเฝ้าหอพระนั้น นางเกิดสมัครรักใคร่
จึงทำทักทายโดยฉันทญาติที่รู้จักกันมา ครั้น
เมื่อกลับคืนเข้าข้างในอ้างว่าปรานญาติ ให้ข้า
หุดวงนำเมี่ยงหมาก และเครื่อง อุปโภค บริโภคไป
ประทาน พันบุตรศรีเทพก็เก็บดอกจำปาจัดได้
กระถาง ส่งให้ ข้าหุดวงนำ เข้าไป ถวาย สำหรับนาง
บูชาพระ ดั่งเคยไปมาอย่างนี้หลายครั้ง นาง
เกิดรักใคร่พันบุตรศรีเทพมากจน จึงมารยาปรา
รภกับออกญาราชภักดีผู้เป็นเจ้ากรม ว่าหลาน
ของนางเป็นพนักงานเฝ้าหอพระอยู่ทพระที่นั่งพม
นวิชัยคน ๑ ทราบว่าอด ๆ อยาก ๆ ขอให้ย้าย
มาเป็นพนักงานเฝ้า หอพระ ของนาง อยู่ใกล้ ๆ จะ
ได้ให้ทานกินให้อิ่มหน้า ออกญาราชภักดีพาขอ
จึงย้ายพันบุตรศรีเทพเข้ามาเป็นตำแหน่งขุนอินราช

๓๐๒ ชุมนุมพระนิพนธ์

รักษาพนักงานเฝ้าหอพระของสมเด็จพระชนนี ย้าย
ขุนชินราชคนเก่าออกไปเป็นพนักงานเฝ้าหอพระ ณ
พระที่นั่งพิมานรัตยา

๕. ท้าวศรีสุดาจันทร์เป็นพระราชชนนีมีราชา
นุกิจที่ต้องประพฤติ เช่นไปนมัสการพระที่หอ
พระและเด็ดจอกให้ข้าราชการเฝ้าเป็นต้นเป็นนิจ
ไม่ต้องมีผู้ควบคุมเหมือนอย่างนักดนม เพราะ
ฉะนั้นจึงได้มีโอกาส พบปะกับ ขุนชินราชที่ หอพระ
เนื่อง ๆ ค่อยหน้าคนนางก็โอภาปราศรัยอย่างเป็น
ญาติสนิททุกสถาน ครั้นลับตาคนก็แต่งเดชะนัยให้
ปรากฏแก่ขุนชินราชว่านางรักใคร่ ฝ่ายขุนชิน
ราชเป็นคนโง่เขลาปราศจากหิริโอตตัปปะ เมื่อ
เห็นเช่นนั้นก็มีความยินดี จึงได้เป็นชู้กับนาง แต่
การที่ท้าวศรีสุดาจันทร์คบขุนชินราชเป็นชู้กัน คง
ใจปกปิดจะมีให้ผู้ใดล่วงรู้ เพราะฉะนั้น จะไป
มาหาต่อกันในทศปี่ได้แต่ครั้งเป็นการดำบาก อีก

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ๓๐๓

ประการหนึ่ง นางปรารภว่า ชุณหิณราชเป็นแต่
พนักงานเฝ้าหอพระ จะให้ทรัพย์สินคนก็จะดังดี
ด้วยเหตุทั้งต้องประการนี้ นางจึงอ้างว่าชุณหิณราช
เป็นราชินิกุล ควรจะให้มีโอกาสรับราชการ
การบ้าง จะให้เป็นแต่พนักงานเฝ้าหอพระอยู่
เช่นนั้นหาสมควรไม่ จึงตั้งให้เป็นที่ขุนวรวงศา
ชิราช มีตำแหน่งในกรมวังของพระชนนีสำหรับ
นางใช้ด้วย

๕. การที่ท้าวศรีสุดาจันทร์เป็นชู้กับขุนวรวง-
ศาชิราชนั้นปกปิดไว้ได้ไม่ช้า มีผู้รู้ความก็เกิด
กิตติศัพท์โจทก์ตั้งตักท้วง กิตติศัพท์นั้นทราบ
ไปถึงเจ้าพระยามหาเด็นนา วันหนึ่งเจ้าพระยามหา
เด็นนาจึงปรารภแก่ออกญาราชภักดี ว่าเด็นนามี
เดียงใจทยักนอย่างนี้ ๆ ถ้าเป็นความจริงจะทำ
อย่างไร ในเวลานั้นออกญาราชภักดีไม่เชื่อว่า
เป็นความจริง ถึงเจ้าพระยามหาเด็นนาก็เห็นจะ

๓๐๔ ชุมนุมพระนิพนธ์

ยังไม่ตงเนื้อเชื่อใจว่าเป็นความจริง ออกญา
ราชภักดีพาขอประดงคจะระงับกตศัพทนน จึง
ทอดความปรวรกของเจ้าพระยามหาเดณา แก่ท้าว
ศรีสุดาจันทร์ ฝ่ายท้าวศรีสุดาจันทร์เหมือนหนึ่ง
วัดต้นหลังขาด พอได้ยินว่ามีผู้ความชวักตกใจ
จึงปรึกษากับขุนวรวงศาธิราช ว่าจะทำอย่างไรดี
เจ้าพระยามหาเดณาเป็นเดณาบดีใหญ่ และเป็น
หัวหน้าของพวกทหาร จะบ้องกันฉันใดจึงจะพ้น
ภัย ขุนวรวงศาธิราชเป็นคนพาดต้นคานหยาบ ก็
แนะนำว่าจำต้องฆ่าเจ้าพระยามหาเดณาเดี่ย เขาได้
ไม่ได้ แล้วไปคิดอ่านให้คนสนิทจ้างผู้ร้ายให้ตบ
ฆ่าเจ้าพระยามหาเดณา ครั้นเตรียมการพร้อม
แล้ว ท้าวศรีสุดาจันทร์จึงมีรับสั่งให้หาเจ้าพระยา
มหาเดณาเข้าไปเฝ้า แล้วแกดงอุบายหนองเหนียว
ให้กตบออกไปจากในวังต่อเวตาค่า ครั้นไปพอ
พ้นพระราชวัง คนร้ายของขุนวรวงศาธิราช ก็ตบ

สมเด็จพระยามหาเศวตฉัตร ๓๐๕

แห่งเจ้าพระยามหาเสนาตายน

๖. เมื่อกำจัดเจ้าพระยามหาเสนาแล้ว ท้าว
ศรีสุดาจันทร์ปรึกษากับขุนอรรักษ์ราช ค่อยไปถึง
พระเทยรรราชา ว่าอาจจะเป็นศัตรูได้อีกคนหนึ่ง
เพราะเป็นผู้ดำริราชการแผ่นดิน จำจะต้อง
เอาพระเทยรรราชาออกเสียจากตำแหน่ง อำนาจ
จะได้ตกอยู่แก่ท้าวศรีสุดาจันทร์แต่ผู้เดียว เมื่อ
เห็นกนดงนแล้ว ท้าวศรีสุดาจันทร์จึงทากรวพระ
เทยรรราชา หาเหตุว่าเพราะพระเทยรรราชาว่า
ราชการอ่อนแอ คนร้ายจึงกำเริบถึงด้ามารทฆ่า
เสนาบดีผู้ใหญ่ได้ ไก่ตรวงงถึงปานนั้น คนอย่าง
เช่นพระเทยรรราชาบวช เสียตกว่า ว่าราชการแผ่นดิน
ฝ่ายพระเทยรรราชากรุกคึกคักพิศุขความชวของ
ท้าวศรีสุดาจันทร์แต่ไม่กล้าจะเปิดเผย ด้วยไม่มี
หตุฐานมั่นคงและเกรงดมเด็จพระแก้วฟ้า แต่

๓๐๖ ชุมนุมพระนิพนธ์

จะเพิกเฉยเสียก็เกรงจะเป็นอันตรายอย่างเจ้าพระ-
ยามหาเสนา จึงประสมยอมรับผิดทูตดาออก
ทรงผนวช (ความข้อ ๒ นี้ ถ้าใช้ต้องเอาข้อ ๓ ก.
ออก)

๗. เมื่อพระเทยราชา ออก ทรง ผนวช แล้ว
ไม่มีใครสามารถที่จะตั้งผู้ใดแทน ท้าวศรีสุดา
จันทร์ก็ได้ดำริราชการ แผ่นดิน ทั้งฝ่ายหน้า และ
ฝ่ายใน นางยังเกรงอันตรายคิดจะหากำตั้งรักษา
จึงอุบาย ให้ขุน วรรณคำ ธิราช จับคนร้าย ที่ฆ่าเจ้า-
พระยามหาเสนาได้ ยกเป็นความชอบและอ้างเหตุ
ที่การรักษาราชวงษ์หะหุดมมาแต่ก่อนนั้น คง
ให้ขุนวรรณคำธิราช เป็นผู้บังคับกรม ต่อมพระราช
วงษ์ ขุนวรรณคำธิราชก็อ้างฉานหาพรรคพวกเข้า
มาเป็นกำลังประจำของ กำนัดผู้ซึ่งเห็นว่าจะ
เป็นศัตรูออกไปเสียให้พ้นจากพระราชวงษ์ แค้น
ท้าวศรีสุดาจันทร์ กับขุน วรรณคำ ธิราช ก็มีอำนาจ

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ๓๐๓

ดิถีชาติที่ในพระราชวัง ไม่มีผู้ใดจะกล้าฝ่าฝืน
๘. ถึงบวช พ.ศ. ๒๐๕๐ ท้าวศรีสุดาจันทร์
มครรภิชนกับขุนวรวงศาธิราช นางจะออกว่า
ราชการเป็นนิตยตั้งแต่ก่อนเกรงคนอื่นจะเห็น ก็
แต่งประเพณีที่ราชการ ฝ่ายหน้าเข้าเฝ้าท้าวศรี
สุดาจันทร์นั้น พวกขุนนางยอมเดินเข้าทางประตู
ดิน ไปเฝ้า ณ ท้องพระโรงที่นางได้ตั้งออก เป็น
ประเพณีมาตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาแต่เจ้าพระชนนี จนถึง
เวदानางเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ชนเดิม
วันใดมีแต่กิจการเล็กน้อยหรือนางจะไม่ได้ตั้งออก
ก็ให้ขุนวรวงศาธิราชเป็นผู้รับสั่ง มาฟังแต่ มาตั้ง
ราชการ ขุนวรวงศาธิราชก็มายังที่ราชการ
ประชุมกันอยู่ริมประตูดิน ครั้นท้าวศรีสุดา
จันทร์มครรภิชน นางจึงอธิบายบอกเจ็บป่วยแต่
ใช้ขุนวรวงศาธิราช เป็นผู้รับสั่งในกิจการ ทงปวงก็
ชน ขุนวรวงศาธิราชต้องคอยประจำอยู่ นางจึง

๓๐๘ ชุมนุมพระนิพนธ์

ให้สร้างศาลาชนทรมประตุนโกถัดคันทมน แต่
ชนข้าราชการ ที่ไปมา เฝ้าแหน ก็ไปพัก และ ไปฟัง
ข้าราชการ ณ ที่พักของขุนวรวงศาธิราช ข่า-
ราชการทเป็นชนผู้น้อยหรือทเป็นคนเด่เพดกัถ่มคร
ผู้ฝ้ายค่อขุนวรวงศาธิราชยังชนกว่าแต่ก่อน มา
ถึงชนขุนวรวงศาธิราชจึงมีอำนาจ เช่นเป็นผู้
ดำเร้ราชการทอทงพระราชวง

๙. ฝ้ายถ่มเด้จพระแกวฟ้า เมื่อกอนแรก
เด้จราชชนน ทรงเคารพวกไครเชื่อฟังท้าวศรี
ตุ้จจันทร ค่วยนับถ่อว่าเป็นพระมารดา เมื่
ท้าวศรีตุ้จจันทรเอาพันบุตรศรีเทพเข้าไปชบเตียง
และคองคองเป็นชนชินราช แดวเด่อนชนเป็นขุนวร-
วงศาธิราช เห็นขุนวรวงศาธิราชกิริยาอาการ
เยื่อหยงชนโดยดำคัมไมเคารพ นบมอบ เหมือนข่า-
ราชการ คนอื่น ๆ ก็เกดยดขงไม่ชอบ พระ หลุทัย
แต่จะขับไล่เด้ย หรือทำโทษทณท้อย่างใด ก็เกรง

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ๓๐๕

พระชนนี ด้วยไม่คิดเห็นว่าจะเป็นชู้กับพระชนนี
กนิงมา ครั้นเห็นท้าวศรีสุดาจันทร์มีครรภ์
ประจักษ์แก่พระเหตุยกว่าพระชนนี เป็นชู้ กับขุนวร-
วงศ์ราชเป็นแน่ ก็ทรงโทมนัสจัดแค้นขุนวร-
วงศ์ราชเป็นกำลัง คิดจะกำจัดขุนวรวงศ์ราช
จึงดอบปรึกษาหารือกับขุนพิเรนทรเทพ ซึ่ง
เป็นพระญาติฝ่ายพระราชบิดา และขุนอินทรเทพ
ขุนพิเรนทรเทพรับจะอุบาย บอกขึ้นไปยังเจ้าเมือง
ฝ่ายเหนือให้รวบรวมกำลัง ยกลงมา กำจัดขุนวร-
วงศ์ราช แต่สมเด็จพระแก้วฟ้าฯ ชื่นพระราช
ประสงค์ไว้ไม่มีคิดคิดโดยยังทรงพระเยาว์ ไปครั้น
แสดงอาการอาฆาต มาตราয়ชน ต่อหน้า พรรคพวก
ขุนวรวงศ์ราช พวกนั้นเก็บความไปบอก
ขุนวรวงศ์ราช จึงดอบประกอบ ยาพิษ ให้พรรค-
พวกไปวางในพระกระยาหาร สมเด็จพระแก้ว
ฟ้าไม่ทันรู้พระองค์เสวยยาพิษก็สวรรคต ท้าว

๓๑๐ ชุมนุมพระนิพนธ์

ศรีสุตจาจันทร์ได้ทราบความเมื่อภายหลังเหตุไม่รู้ที่
จะทำอย่างไร ด้วยสมเด็จพระแก้วฟ้าสุวรรณค
เด็จพระแก้ว เจ้าจอมให้ประกาศความว่าสมเด็จพระ
แก้วฟ้าประสูติเป็นพระโรค บัดจุบัน สุวรรณค
ฝ่ายข้าราชการโดยมากสงสัยว่าสมเด็จพระแก้วฟ้า
จะถูกปลงพระชนม์ แต่ไม่มีหลักฐานที่จะพิสูจน์
ให้เห็นจริงได้กตองนี้

๑๐. เมื่อ สมเด็จพระแก้วฟ้า สุวรรณค
พระศรีศังขราชนนีอยู่ในที่มั่นรัชทายาท แต่
ขุนวรวงศา ขิราช เคียงเขมย ท้าว ศรีสุตจาจันทร์ ว่า
ต้องให้คืนว่าราชการ แผ่นดินจึงจะ พ้นภัยอันตราย
เพราะการที่เบนนชุกนคนกรูทวดแดง นางเป็นสตรี
จะเป็นผู้ว่าราชการต่อไปอย่างแต่ก่อนเห็นจะบอง
กอันตรายไม่ได้ ท้าวศรีสุตจาจันทร์เห็นชอบด้วย
จึงอุบายปรึกษาข้าราชการ ว่าพระศรีศังขรา
ชนนีได้เพียง ๗ ขอบ ถ้าตั้งตำระอนแต่จะเดิน

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงทราบข่าว ๓๑๑

กกว่าจะว่าราชการบ้านเมืองได้ยังหทัยหนัก หัว
เมืองเหนือก็ไม่ปรกติ นางจระบีว่าราชการแผ่นดิน
ดินอย่างแต่ก่อนเกรงจะไม่ไหว ขอให้ขุนวรวงศา
ธิราชเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ด้วยมีความ
ดำมารททงเป็นพระญาติวงศ์กับ พระศรีคิรีปอบจะ
ไว้วางใจได้ ฝ่ายข้าราชการทั้งปวงมีทุกข์จะทำ
ประการใด ด้วยอำนาจอยู่ในมือขุนวรวงศาธิราช
หมดแล้ว ถ้าชนกคงถึงต้องจับกุมฆ่าฟันกัน
ไม่มีผู้ใดที่ได้เตรียมจะต่อสู้ อีกประการ ๓
เห็นว่าเหตุทุกข์ที่เกิดขึ้นครั้งนี้ จำต้องกำจัด
ท้าวศรีสุดาจันทร์และขุนวรวงศาธิราช ผู้เป็นคน
เหตุ เมื่อยังไม่มีกำลังที่จะกำจัดก็ควรจะรอถ่วง
เวลาหากำลังต่อไป จึงพร้อมกันยอมตามคำ
ปรึกษาของท้าวศรีสุดาจันทร์

๓๑. ฝ่ายขุนวรวงศาธิราชเมื่อเห็นข้าราชการ
ยินยอมพร้อมกันให้ตนสำเร็จราชการแผ่นดินก็กำ-

๓๑๒ ชุมนุมพระนิพนธ์

เว็บ คิดเห็นต่อไปว่าจะเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน เมื่อพระศรีศักราชใหญ่ขึ้นก็คงจะคิดทำร้ายเหมือนอย่างสมเด็จพระแก้วฟ้า จึงว่าแก่ท้าวศรีสุตาจันทร์ว่า จะต้องเป็น พระเจ้าแผ่นดินเองจึงจะได้ ฝ่ายท้าวศรีสุตาจันทร์เห็นว่าถ้าไม่ยอม ชนวงค์ข้าราชการฆ่าพระศรีศักราชอีกองค์ ๓ จึงว่ากล่าวอ่อนน้อมเป็นการตกลงกัน ให้ชนวงค์ข้าราชการราชาภิเษก แต่ให้ประดิษฐานพระศรีศักราชไว้ในที่รัชทายาท เพราะถูกทมิฬคอยกั้นก็เป็นถูกผู้หญิง จึงให้ตั้งพิธีราชาภิเษกชนวงค์ข้าราชการเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ชนวงค์ข้าราชการก็ตั้งนายจันบ้านมหาโตกผู้เป็นน้องชาย ให้เป็นเจ้าพระยามหาอุปราช หัวหน้าข้าราชการทั้งปวงสำหรับจะได้ ตรวจตรา ระวังเหตุการณ์ต่างหูต่างตา

๑๒. ฝ่ายขุนพิเรนทรเทพกับขุนอินทรเทพ ที่

สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓

คิดอ่านกำจัดขุนวรวงศาธิราชนั้น ได้บอกขึ้นไป
ยังเจ้าเมืองฝ่ายเหนือที่ใดวางใจได้ คือเจ้าเมือง
สุวรรณโคตมและเจ้าเมืองพิษณุโลก ตั้งแต่สมเด็จพระ
เจ้าแก้วฟ้ายังมีพระชนม์อยู่ แต่การยังไม่ทัน
สำเร็จสมเด็จพระเจ้าแก้วฟ้าสวรรคตเสียก่อน จึง
ปรึกษากันต่อมา เห็นว่าถ้าถวายราชสมบัติแก่
พระศรีศักรยี่ทรงพระเยาว์ จะต้องเป็นผู้อาราธนา
การแทน เป็นช่องทางที่จะเกิดลำบากเหมือน
หนวดง และที่ไหนพระศรีศักรยี่จะยอมให้กำจัด
ท้าวศรีสุดาจันทร์ซึ่งเป็นพระชนนีด้วย จึงตกลง
กันว่าจะถวายราชสมบัติแก่พระเทยวราชา และ
ในชั้นนี้ได้ผู้เข้าร่วมคิดอีก ๒ คน คือหลวงศรี
ยศ ชาวบ้านตานตากฟ้า แขวงเมืองสุพรรณบุรี
(ในบัดนี้อยู่ในแขวงอำเภอบางปลาร้า จังหวัดนคร
ชัยศรี) คน ๑ หมื่นราชเด่นห้าคน ๑ จึงพร้อม
กันไปเฝ้าพระเทยวราชา ซึ่งทรงผนวชอยู่ ณ วัด

๓๑๔ ชุมนุมพระนิพนธ์

ราชประดิษฐฐาน ทูลถึงเหตุการณ์ที่เกิดทุกข์
บ้านเมืองจะเป็นจลาจล พวกคนคิดจะกำจัดเหล่า
ร้ายแต่ถวายเป็นราชสมบัติ เชิญเด็กร้างเข้าครองแผ่นดิน
ให้ร่มเย็นเป็นสุขสืบไป พระทัยราชาครัด
ว่า ที่คิดจะปราบปรามทุกข์ทำนุบำรุงบ้านเมือง
ให้ร่มเย็นเป็นสุขนั้นก็เห็นชอบด้วยแล้ว แต่ถ้า
ถึงฆ่าผู้พบนคน เป็นพระพุดด้วยไม่ได้ พวกทั้ง ๔
คนทูลสัญญาว่าจะไม่ทำการให้มัวหมองแก่พระ-
องค์ พระทัยราชายังไม่ไว้วางพระทัยครัดว่า การ
ที่คิดเป็นการใหญ่โตอยู่ ถ้าไม่สำเร็จก็จะพากัน
ล้มตายหมด ควรจะไปตั้งเตียนพิศุจน์เดี่ยก่อน
ถ้าเห็นนิมิตรจะทำการสำเร็จได้จึงค่อยทำ ทั้ง ๓
คนเห็นชอบด้วย แต่ขุนพิเรนทรเทพคนเดียวไม่
ยอม ว่าการสำคัญถึงเพียงนั้นจะไปมัวเดี่ยทาย
ถ้าไม่ได้นิมิตรจะมีต้องเด็กเดี่ยหรือ ในเวลานั้นก็
เป็นอันไม่ได้ตั้งเตียน ครั้นต่อมาพระทัยราชา

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ๓๑๕

กับอีก ๓ คนพากันตอบไปเตียงเทียบในพระอุโบสถ
วัดราชประดิษฐานในเวทาคำวันหนึ่ง ขุนพิเรนทร
เทพไปเห็นเข้าก็ขจัดใจ คายชานหมากท่งไปโดย
กำดั่งโกรรมมิได้ตั้งใจว่าจะให้ไปถุกตั้งใด เผลอญ
ชานหมากปลิวไปถุกเปดไฟที่เทียบเตียงทายเต็ม
ขุนวรวงศาธิราชดับไป และในขณะนั้นพระเจ้า
องค์ ๑ เข้าไปในพระอุโบสถ เห็นเตียงเทียบกัน
อานวยพรว่าขอให้สำเร็จดังปรารถนาเถิด แล้ว
ออกจากพระอุโบสถหายไป คนทั้ง ๕ เห็นเป็น
ศุภนิมิตร์ก็มีความยินดี

๑๓. เมื่อเตียงเทียบแล้วได้ประมาณ ๑๕ วัน
มีโบบอกมาจากเมืองดพบุรีว่า ช้างพตายุตัวใหญ่
รูปงามเข้ามาติดโขดงหวดง สุ่มหนายกนำความ
ขึ้นกราบทูล ขุนวรวงศาธิราชตั้งว่าให้ปักโขดง
เข้ามายังเพี้ยควดค้อของ จะออกไปดูจับเอง ขุน
พิเรนทรเทพได้ทราบความนั้น เห็นว่าดักทำร้าย

๓๑๖ ชุมนุมพระนิพนธ์

ขุนวรวงศาธิราชในกตางทาง เมื่อจะไปดูจับช้างจะ
สะกดกและดำเร็วเร็วถ่วงวรกองทัพหัวเมืองเหนือ
ยกลงมา จึงคิดกันกับขุนอินทรเทพ หาดวงศรั-
ยค์ ห่มนราชนันทา เตรียมด้อมครพรรคพวก
พร้อมด้วยเครื่องศาสตราวุธลงเรือคนละลำ ขุนพิ-
เรนทรเทพ หาดวงศรัยค์ ห่มนราชนันทา ออก
เรือแต่ยกไปชุมนุมอยู่ในคดของบางปลาหมอ ขุน
อินทรเทพฉนนเป็นเวรตามเดด็จ ก็เอาเรือมา
เข้ากระบวน และให้ห่มนราชนันทา นอกกราช-
การ ซึ่งมาเป็นด้อมครพรรคพวกอีกคน ๑ ปดอม
เป็นนายเด็กที่ตงจุกช่องในทางเดด็จ ไปคอย
ตักยิงนายจันอุปราชา ในเวดที่จจะคอยเฝ้า ณ
เพนียด

ครั้นถึงวันกำหนด พอเวดารุ่งเช้าขุนวรวง-
ศาธิราชพาท้าวศรีสุดาจันทร์กับพระศรีศังขปดงเรือ
พระที่นั่งจะไปยังเพนียด พอกระบวนพันปากคดของ

สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ (๓๑๗)

ตั้งรับไปได้หน่อยหนึ่ง ขุนพิเรนทรเทพกับหลวงศรัยศ์ หมื่นราชเด่นหา ก็ให้พายเรือฝ่ากระบวนเข้ามาสกัดทางข้างหน้าเรือที่นั่ง ส่วนขุนอินทรเทพก็แข่งเรือชนไปข้างหลัง ต่างชนเรือที่นั่งชวดยกกัน กัดม รุม ฆ่า ขุนวร วงศ์ ธิราช กับ ท้าวศรีสุธา จันทร์ตายในทันที ๒ คน แต่ขุนพิเรนทรเทพจึงร้องประกาศว่าจะกำจัดแต่คนร้าย ใครเป็นคนคิดมีความชื้อตรงต่อพระราชวงศ์จงส่งบอญ่หาประสงค์จะทำอันตรายไม่ พวกข้าราชการที่ไปในกระบวนแต่ตั้งก็ไม่มีผู้ใดต่อสู้ ทกด้วยคิดด้วยก็มาก ขุนพิเรนทรเทพจึงตั้งให้เอาศพคนทั้ง ๒ ไปเทียบประจานไว้ ณ วัดแจ้ง แล้วให้กตบกระบวนพาพระศรีศิปป์มายังพระราชวัง ตั้งให้กำจัด ธิดา ขุนวร วงศ์ ธิราช ที่มี ด้วย ท้าวศรีสุธา จันทร์ตายด้วยอีกคนหนึ่ง และขณะนั้นได้ความว่าหมื่นราชเด่นหา นอก ราชการยิง อนุปราจันตาย

๓๑๘ ชุมนุมพระนิพนธ์

ต้มปวารณา ก็ให้เอาศพไปเสียบประจานไว้ทั่วค
แวงด้วยกนทงหมด

๑๔. เมื่อเสร็จกำจัดคนร้าย เดือนหนาม แผ่น
ดินแล้ว ชุณพิเรนทรเทพจึงตั้งให้เรียกข้าราชการ
ผู้ใหญ่ผู้น้อยมาประชุมพร้อมกัน ต่างก็มาด้วย
ความยินดี ชุณพิเรนทรเทพจึงชักชวนให้พร้อม
กันถวายราชสมบัติแก่พระเทียรราชา ข้าราชการ
ก็เห็นชอบด้วยโดยมากมิได้มีผู้ใดโต้แย้ง เสด็จ
ผู้ใหญ่จึงไปทูลอัญเชิญพระเทียรราชาให้ตามนอช
แล้วจัดเรือพระที่นั่งสุพรรณหงส์ไปรับเสด็จเข้ามา
ประทับที่ในพระราชวัง แล้วตั้งพิธีราชาภิเษก
ถวายพระนามพระเทียรราชาว่า สมเด็จพระมหา
จักรพรรดิ เมื่อด้วยราชชนนพระชนันศาราว ๔๐ ปี

๑๕. ขณะนั้นพระยาโอง เจ้าเมืองสุวรรณค
โตก กับพระยาพิชัย กุมกำลังหัวเมืองเหนือตง
มา ทนายจะมากำจัดขุนอรวงคำธิราช มาถึง

สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ ๓๑๕

กตางทางได้ทราบว่า ชุนพิเรนทรเทพก่่าจัดสำเร็จ
และถวยราชสมบัติแก่พระเพ็ชรราชา ต่างก็ยินดี
พากันเข้ามาเฝ้า

๑๖. สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ จึงโปรดให้
ให้พระราชครูทั้ง ๔ ปรีक्षा ความชอบ พวกที่ได้
ก่่าจัดชุนวรวงศำชิราชกับท้าวศรีสุดาจันทร์ แล้ว
พระราชทานบำเหน็จโดยอันดับกัน คือ

(๑) ต่กษาปนาชุนพิเรนทรเทพ ให้เป็นเจ้า
ชั้นดีมาครองเมืองพิษณุโลก ทรงพระนามว่า
พระมหาธรรมราชา ครองหัวเมืองเหนือ ๑ หัว
เมือง ซึ่งเคยเป็นมณฑลราชธานีครั้งพระร่วงนั้น
และพระราชทานพระวิสุทธภิกษุตรี ราชธิดาพระ-
องค์ใหญ่ให้เป็นมเหสี

(๒) ต่กษุณอินทรเทพเป็นเจ้าพระยาศรีธรรมมา
โคกกราช ผู้ดำเร้จราชการเมืองนครศรีธรรมราช

(๓) ต่กษุณหวดงศรียศ เป็นเจ้าพระยามหาเด่นา

๓๒๐ ชุมนุมพระนิพนธ์

ที่สมเด็จพระกตาทิโหม

(๕) ตงหม่นราชเด่นห้า เป็นเจ้าพระยามหา
เทพ

(๕) ตงหม่นราชเด่นห้า นอกราชการ เป็น
พระยาภักคินันต์

(๖) เตือนพระยาพิชัย เป็นเจ้าพระยา

(๗) พระยาโอง เจ้าเมืองสุวรรณโคตกนั้นเป็น
เจ้าอยู่แก้ว (เห็นจะพระราชทานอย่างอื่น) แก้วให้
กำดั่งไปคักกรุงกัมพูชา

เรื่องพงศาวดาร ตอนพระเทียรราชาได้ราช
สมบัติ ว่าตามทางวินิจฉัย เข้าใจว่าจะเป็นดัง
กล่าวมาในตอนนั้น

ตำนานกฎหมายเมืองไทย

ในสยามประเทศนั้นเมื่อก่อนพุทธศักราช ๑๘๒๖
ยังไม่มีหนังสือไทย ใช้กันแต่หนังสือคฤกษ์ ซึ่ง
พวกพราหมณ์พามาแต่อินเดีย และต่อมาใช้
หนังสือขอม ซึ่งพวกขอมคิดแปลงมาแต่หนังสือ
คฤกษ์ ตามที่เคยเห็นศิลาจารึก เห็นใช้เขียน
แต่ภาษามคร ภาษาสันสกฤต และภาษาขอม

๓๒๒ ชุมนุมพระนิพนธ์

ไม่เคยพบจารึกอักษรคฤนทร์ หรืออักษรขอมเป็น
ภาษาไทยเลย กฎหมายไทยที่คงชนเมือกรุง
สุโขทัยเป็นราชธานี ตอนก่อน พ.ศ. ๑๘๒๖ จะ
ให้แปลกลับเป็นภาษาขอม หรือภาษาสันต์กฤต
หรือบางทีจะมี วิถีเขียน ภาษาไทย ด้วยตัวหนังสือ
คฤนทร์ และหนังสือขอมอย่างแปลร้อยได้ ชื่อนี้
หาทราบไม่ แต่การจดลงเป็นหนังสือไม่ว่าใน
ภาษาไทย คงเป็นหน้าที่พราหมณ์ เพราะผู้
รู้หนังสือและเจ้าคำหรับกฎหมายในเวลานั้น มี
อยู่แต่ในพวกพราหมณ์ ด้วยเหตุนี้พราหมณ์
จึงเป็นเจ้าหน้าที่สำคัญในการรักษากฎหมายมาแต่
โบราณ แม้จะดูในทำเนียบศักดิ์ดินาตเรือใน
กฎหมายที่ปรากฏอยู่ทุกวันนี้ ก็จะได้เห็นว่าคำ-
แห่งตฤกษณ ๓ คำดหดวงที่ตฤกษณ ชื่อนี้เป็น
พราหมณ์ทงน ๓ สมเด็จพระร่วงเจ้าพระองค์
มีพระนามจารึกไว้ว่าพ่อขุนรามคำแหง หรือที่

สมเด็จพระยาธำรงราชานุภาพ ๓๒๓

เรียกในหนังสืออื่น มีหนังสือชินกาลมาลินีเป็นต้น ว่าพระยารามราชเป็นผู้คิดหนังสือไทยชนเมือปีมะแม จุติศักราช ๒๔๕ มหาศักราช ๑๒๐๕ ตรงกับพุทธศักราช ๑๘๒๖ เมื่อมีหนังสือไทยชนแถว กฎหมายที่ทรงชนต่อมา หรือกฎหมายเก่าที่มีอยู่แล้ว จึงได้เริ่มจดลงและรักษามาในหนังสือไทย แต่ความรู้หนังสือไทยแพร่หลายเร็วมาก ชอมนมพยานเห็นได้โดยศิลาจารึกภาษาไทยรุ่นเก่า ใช้ตัวหนังสือไทยตามแบบของพระเจ้าขุนรามคำแหงทั่วทุกเมืองในอาณาจักรดันทนาไทยตลอดชนไปจนกรุงศรีสัตนาคนหุต เพราะความต้องการหนังสือสำหรับเขียนภาษาไทยมีอยู่ด้วยกันทุกประเทศที่ชาติไทยได้เป็นใหญ่ เมื่อเกิดแบบตัวหนังสือมชน ทุกประเทศก็ยอมรับใช้หนังสือนั้น โดยเห็นประโยชน์ต้องมีผู้ใดบังคับบัญชาขณะเมื่อสมเด็จพระรามาธิบดี ๑ ด้สร้างกรุง

๓๒๔ ชุมนุมพระนิพนธ์

ศรีอยุธยา แม่หนังสือไทยเพียงคนเดียว ๖๗
มี ก็เชื่อได้ว่าคงจะได้ใช้ตลอดมาถึงเมืองอุท
แดง บรรดากฎหมายที่คงขนคองแต่สร้างกรุง
ศรีอยุธยามา เข้าใจว่าเขียนเป็นหนังสือไทยทั้ง
นั้น แต่ประหลาดอยู่หน่อยที่ข้าพเจ้ายังได้พบพระ
ราชกฤษฎีกา เพียงในแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชา
และแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ มีที่เมือง
พัทลุง เขียนเส้นดินสอดำในกระดาษ ยังใช้
อักษรและภาษาเขมรหลายฉบับ จะเป็นด้วยเหตุ
ใดข้าพเจ้ายังคิดไม่เห็นจนทุกวันนี้ ได้ให้ค้น
หนังสือในหอพระสมุดวชิรญาณ ผู้ใดจะ
ตรวจดูก็ได้

วิธตั้งกฎหมาย

กฎหมาย ครัง กรุง ศรี อยุธยา ที่เรา จะรู้ ได้ ใน
เวลานี้ อยู่ในกฎหมายพิมพ์ ๒ เต็ม ซึ่งคนฉบับ

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระประชวร ๓๒๕

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดฯ ให้ชำระเรียบเรียงไว้เมื่อปีชวด จุฬศักราช ๑๑๖๖ พ.ศ. ๒๓๔๗ และหมอบรัดเดີได้พิมพ์จำหน่ายในครั้งแรก เมื่อปีระกา จุฬศักราช ๑๒๓๕ พ.ศ. ๒๔๑๖ ยังมีกฎหมายครั้งกรุงเก่าที่ไม่ได้พบหรือไม่เอาเข้าเรื่อง เมื่อชำระกฎหมายในรัชกาลที่ ๑ อยู่อีกบ้าง หอพระสมุดฯ ได้ไว้ตั้ง ๒-๓ เดิมลักษณะทำกฎหมายแต่โบราณมา คงจะทำเป็น

เช่น ๆ ดังนี้ คือ
ชนบท ๑ เมื่อแรกตั้งกฎหมาย คงด้วยประกาศพระราชกฤษฎีกา บอกวันคืนเหตุผลและพระราชนิยม อย่างพระราชกฤษฎีกาที่สังเกตเห็นในพระราชกำหนดเก่า พระราชกำหนดใหม่ และกฎหมายพระดั่งสมเด็จพระเจ้าตากสินเป็นพระราชกฤษฎีกา เป็นกฎหมายที่แรกตั้งอย่างนั้น

ชนบท ๒ เมื่อพระราชกฤษฎีกามีมาก ๆ เข้า

๓๒๖ ชุมนุมพระนิพนธ์

จะดื่บคั้นยาก จึงตัดทอนพระราชกฤษฎีกาแก้
คงไว้แต่ใจความ เป็นย่ออย่างกลาง ดังจะเห็น
ได้ในกฎหมาย ๓๖ ข้อ และกฎหมายหมวดพระ-
ราชบัญญัติ

๕๑ ๓ เพื่อจะจัดระเบียบกฎหมายแก้ไข
ตัดออกแก้สภาพการให้ค้นได้โดยง่าย นาน ๆ
จึงมีการชำระกฎหมายครั้งหนึ่ง อย่างเราเรียก
ทุกวันนี้ว่า ทำประมวลกฎหมาย คือรวบรวม
กฎหมายเก่าจัดเป็นหมวด ๆ ตามลักษณะความ
ตัดเหตุผลอันคงกฎหมายออกเสีย คงไว้แต่
ใจความ ซึ่งเป็นพระราชนิยมเรียงเข้าลำดับเป็น
มาตรา ๆ ในลักษณะนั้น ๆ

วิธีชำระกฎหมายดังกล่าวมานี้ สำหรับทำ
แต่กฎหมายเก่าที่คงมานาน ๆ แล้ว แต่กฎหมาย
ที่ออกใหม่ก็ยังคงออกอย่างพระราชกฤษฎีกาตาม
เดิม ทำอย่างนี้เป็นวิธีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา

๓๒๘ ชุมนุมพระนิพนธ์

กรุงเก่าเป็นอันมาก จะเห็นได้ว่ากฎหมายตอน
ปลายกรุงเก่า ที่ได้ตัดความเมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้า
พระเจ้าบรมโกศ แต่ยังไม่ทันแยกเข้าลักษณะ
ตามประมวลกัมม์ คือกฎหมาย ๓๖ ข้อ และ
มีกฎหมายที่ยังเป็นพระราชกฤษฎีกา ยังไม่ได้
ตัดความทีเดียว อยู่ในพระราชกำหนดเก่าก็อีก
หลายฉบับ

ศักราชที่ใช้ในกฎหมาย

วันที่ใช้ในกฎหมายกรุงเก่า วิธีนับ
รอบปีตามนักษัตรคือชวดฉลูเป็นต้น รู้ได้แน่ว่า
ใช้มาแต่ครั้งกรุงสุโขทัยแล้ว ด้วยมีปรากฏใน
ศิลาจารึกตั้งแต่ครั้งพระเจ้าขุนรามคำแหง วิธี
นับปีตามวาร คือวันอาทิตย์ วันจันทร์เป็นต้น
และนับเดือนตามจันทร์คติใช้มาแต่ครั้งกรุงสุโข
ทัย ด้วยปรากฏในศิลาจารึกเหมือนกัน แต่

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระประชวร ๓๒๕

คักราชครั้งกรุงสุโขทัยใช้มหาคักราช ถึงคีตา
จารึกในดมัยกรุงศรีอยุธยาชั้นต้น เพียงในแผ่นดิน
สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ก็ใช้มหาคักราช แต่
คักราชที่ปรากฏอยู่ในบานแพนกกฎหมาย คือใช้
คักราชหลายอย่างปะปนกัน แผ่นดินสมเด็จพระ
รามาธิบดีที่ ๑ ใช้พุทธคักราช รัชกาลต่อ ๆ มา
ใช้พุทธคักราชบ้าง มหาคักราชบ้าง จตุคักราช
บ้าง และยังมีคักราชอีกอย่างหนึ่งซึ่งข้าพเจ้ายัง
ทราบไม่ได้ว่าคักราชอะไร โทโรเรียกว่าคักราช
จุพามณี แต่สืบเอาเรื่องเอาเกณฑ์จากโทยัง
ไม่ได้ ข้าพเจ้าจึงเรียกไว้ว่า “คักราชกฎหมาย”
คักราชทั้ง ๔ อย่างนี้ จะสอบในหนังสือกฎหมาย
ให้ได้ความว่าแผ่นดินไหน ใช้คักราช อะไร รู้ไม่ได้
ด้วยบานแพนกกฎหมายในแผ่นดินเดียวกัน ใช้
คักราชต่างกันก็มี ข้าพเจ้าเข้าใจว่าที่คักราช
ในบานแพนกกฎหมายสืบต้นกันไป จะเป็นเพราะ

๓๓๐ ชุมนุมพระนิพนธ์

เมื่อเวลาชำระหรือคัดเขียน หนังสือกฎหมายในชั้น
หลัง ๆ ผู้คัดย่อจะให้เข้าใจง่าย เคยคิด
คำนวณบอกทอนศักราช ซึ่งผิดกันกับ อย่างที่ใช้
ในเวลานั้น ให้เป็นอย่างเดียวกัน จับผิดได้ที
นักษัตร ควรเป็นคู่ ดงศกและศักราชเป็นคู่ มี
อยู่หลายแห่ง ยิ่งเมื่อสมเด็จพระเจ้าปราสาท
ทองลบศักราชเอาปีกุนเป็นต้นพุทธศก ก็ทำให้
ศักราชเคลื่อนไป ๒ ปี ศักราชที่ใช้ในบานแพน
กฎหมายทั้ง ๔ อย่าง สอบได้ดังนี้ คือ (๑) พระ
พุทธศักราชในกฎหมาย ต้องใช้เกณฑ์เลข ๑๑๘๕
ลบ เป็นจุดศักราช (๒) มหาศักราชในกฎหมาย
ต้องใช้เกณฑ์เลข ๕๕๘ ลบ เป็นจุดศักราช (๓)
ศักราชกฎหมาย (ปรากฏในบานแพนแผ่นดินสมเด็จพระ
เจ้าทรงธรรม สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง
และสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ข้าพเจ้าได้ต้องสอบ
ดู น้อยกว่ามหาศักราช ๓๐๐ ปีถ้วน) ลบด้วย

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงราชทานภาพ ๓๓๑

เกณฑ์เลข ๒๕๘ เป็นจุดศักราช (๕) จุดศักราช เป็นศักราชที่ตรงกันในเมืองพม่าก่อนหน้าจะเพิ่งเอาเข้ามาใช้ในราชการเมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช ตั้งแต่เกี่ยวข้องกับเมืองหงสาวดี

บานแพนทในกฎหมาย ใช้พุทธศักราชและมหาศักราชตรงมาจนแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช แต่นั้นมาเป็นจุดศักราชเป็นพัน

กฎหมายครั้งกรุงเก่า

เมื่อสมเด็จพระรามาธิบดี (อู่ทอง) ทรงเป็นอิศระ ณ กรุงศรีอยุธยาแล้ว ก็เป็นธรรมเนียมที่จะตั้งแบบแผนพระราชประเพณี และพระราชกำหนดกฎหมายสำหรับพระนคร กฎหมายที่ครั้งสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ จะมีอะไรบ้างรู้ไม่ได้หมดคอยู่เอง แต่ตรวจดูตามบานแพนท

๓๓๒ ชุมนุมพระนิพนธ์

ในกฎหมาย ๒ เด่ม ได้ความว่ากฎหมายเหล่านี้
ได้มีมาแต่ในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ คือ
ลักษณะพยาน ตั้งเมื่อปีชวด โทศก พ.ศ.

๑๘๘๕ (จุลศักราช ๗๑๒)

ลักษณะอาญาหลวง กำหนดโทษ ๓๐ สถาน
ตั้งเมื่อปีเถาะ ตรีศก พ.ศ. ๑๘๘๕ (จุลศักราช
๗๑๓)

ลักษณะรับฟ้อง ตั้งเมื่อปีมะแม ตรีศก พ.ศ.
๑๘๘๘ (จุลศักราช ๗๑๖)

ลักษณะตักพา ตั้งเมื่อปีมะแม ตรีศก พ.ศ.
๑๘๘๘ (จุลศักราช ๗๑๖)

ลักษณะอาญาราชฎูร ตั้งเมื่อปีระกา นพศก
พ.ศ. ๑๘๐๑ (จุลศักราช ๗๑๘)

ลักษณะโจร ตั้งเมื่อปีกุน เอกศก พ.ศ. ๑๘๐๓
(จุลศักราช ๗๒๑)

ลักษณะเบ็ดเสร็จ ว่าด้วยทศน ตั้งเมื่อปีกุน

สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ ๓๓๓
เอกศก พ.ศ. ๑๙๐๓ (จุลศักราช ๗๒๑)
ลักษณะผัวเมีย ตั้งเมื่อบวชวัด โทศก พ.ศ.
๑๙๐๕ (จุลศักราช ๗๒๒)
ลักษณะผัวเมียออกตอนหนึ่ง ตั้งเมื่อบวชวัด
ศก พ.ศ. ๑๙๐๕ (จุลศักราช ๗๒๓)
ลักษณะโจร ว่าด้วยต้มโจร ตั้งเมื่อบวชเมีย
อัฐศก พ.ศ. ๑๙๑๐ (จุลศักราช ๗๒๘)
กฎหมายรัชกาลอื่นครั้งกรุงเก่า ที่มบ้าน
แพนกระดะศักราชบอกไว้ ปรากฏอยู่ในกฎหมาย
๒ เดิมดังนี้

แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒
กฎหมายลักษณะอาญาศก (อยู่ในลักษณะ
กบฏศก) ตั้งเมื่อบวชชาติ จุลศักราช ๗๘๖ (ตั้งด้วย
ว่าจะบวชชาติ จุลศักราช ๗๕๖) ในแผ่นดิน

๓๓๔ ชุมนุมพระนิพนธ์
สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ด้วยกล่าวถึงศักดิ์นาม
ในกฎหมายนั้น)

แผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
ทำเนียบศักดิ์นาข้าราชการ ฝ่ายทหารพวกระ
ตั้งเมื่อปีจอ พุทธศักราช ๑๙๙๘ (จุลศักราช ๙๑๖)
ทำเนียบศักดิ์นาหัวเมือง ตั้งเมื่อปีจอฉก
พุทธศักราช ๑๙๙๘ (จุลศักราช ๙๑๖)
ลักษณะกบฏ (อยู่ในลักษณะกบฏศึก) ตั้ง
เมื่อปีฉลู มหาศักราช ๑๓๗๓ (จุลศักราช ๘๑๙)
เพิ่มเติมลักษณะอาญาหลวง ไม่ปรากฏวัน
กฎหมายเทียบขาด ตั้งเมื่อปีชวด จุศักราช

๘๒๐

แผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒
เพิ่มเติมลักษณะรับฟ้อง เมื่อปีวอก พุทธศั-

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ๓๓๕
ราช ๑๙๕๖ (จุดศักราช ๙๗๔)

แผ่นดินสมเด็จพระไชยราชาธิราช
ลักษณะพิศุจน์ ตั้งเมื่อปีมะแม จุดศักราช
๙๙๗ (ที่พระแท่นบรรพชาเตียงเทียน เห็นจะเป็นเวดากำ
ก่าตั้งนิมกนด้วยเรื่องพิศุจน์ เตียงเทียนอยู่ในวิ
พิศุจน์อย่าง ๑)

แผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ
เพิ่มเติมลักษณะอาญาหลวง เมื่อปีระกา
พุทธศักราช ๒๐๙๓ (จุดศักราช ๙๑๒)
สมเด็จพระเอกาทศรถ (ตั้งในแผ่นดินสมเด็จพระ
พระนเรศวร)

พระราชกฤษฎีกาบำเหน็จศึก (อยู่ในลักษณะ
กบฏศึก) ตั้งเมื่อปีมะเด็ง จุดศักราช ๙๕๕

๓๓๖ ชุมนุมพระนิพนธ์
แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม
พระบรมมณูญกระทรวงค้ำต ตงเมือบ่ชวด
ค้ำกราชกฏหมาย ๑๒๔๔ (จุดค้ำกราช ๘๘๖)

แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง
พิคัดเกษียณอายุ ตงเมือบ่ระกา จุดค้ำกราช
๘๘๕

ดักษณะอุทรณ ตงเมือบ่กุน มหาค้ำกราช
๑๕๕๕ (จุดค้ำกราช ๘๘๗)

พระบรมมณูญตรากระทรวง ตงเมือบ่กุนดัดบัต
ค้ำ มหาค้ำกราช ๑๕๕๕ (จุดค้ำกราช ๘๘๗)

ดักษณะทาด ตงเมือบ่ฉดุนพค้ำ มหาค้ำกราช
๑๕๕๗ (จุดค้ำกราช ๘๘๘)

เพิ่มเติมดักษณะทาด เมือบ่กุนเบญจค้ำ ค้ำ-
ราชกฏหมาย ๑๒๖๓ (จุดค้ำกราช ๑๐๐๕ ควรเป็น
บ่มะแม)

สมเด็จพระบรมพระยาตำราจนาภาพ ๓๓๗
ในพระราชกำหนดเกล้าท ๓ ปีมะแมเบญจ
ศก จุติศักราช ๓๐๐๕

เพิ่มในลักษณะอาญาหลวง ห้ามไม่ให้ยก
ดูกล่าวให้ชาวต่างประเทศ เมื่อปีกุนนพศก ศั
กษัตริย์หมาย ๓๒๖๗ (จุติศักราช ๓๐๐๕)

ลักษณะกุน ๕๕ มีชวดดัมฤทธิศก ศั
กษัตริย์หมาย ๓๒๖๘ (จุติศักราช ๓๐๑๐)

พระราชกำหนดเกล้าท ๓ ปีนุเอกศก จุ
ติศักราช ๓๐๑๓ กฎหมาย ๓๖ ข้อบท ๓ ปีชา
โตศก จุติศักราช ๓๐๑๒

แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช
เพิ่มเติมลักษณะรับฟ้อง เมื่อปีกุนตรีศก มหา
ศักราช ๑๕๘๑ (จุติศักราช ๓๐๓๓)

ในกฎหมาย ๓๖ ข้อ ๑๒ บท ระหว่างปีมะ-

๓๓๘ ชุมนุมพระนิพนธ์

โรง จุฬาลงกรณ์ราช ๓๐๒๖ จนปีเถาะ จุฬาลงกรณ์ราช

๓๐๔๘

พระราชกำหนดเกล้า & บท ระหว่างมีจอ จุฬาลงกรณ์ราช ๓๐๓๒ จนปีเถาะ จุฬาลงกรณ์ราช ๓๐๓๗

แผ่นดินสมเด็จพระเพทราชา

มุดคคี่ฉวาท ว่าด้วยคคี่ดินปั้นหมุ่ คังเมอมี
มะเมย จุฬาลงกรณ์ราช ๓๐๕๒

ในกฎหมาย ๓๖ ข้อบท ๑ ปี่วอก จุฬาลงกรณ์ราช

๓๐๕๔

คกษณะคุดาการ คังเมอมีชวด จุฬาลงกรณ์ราช

๓๐๕๘

แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ

ในกฎหมาย ๓๖ ข้อ ๑๘ บท ระหว่างปีฉลู
จุฬาลงกรณ์ราช ๓๐๗๓ จนปีมะแม จุฬาลงกรณ์ราช ๓๐๗๘

สมเด็จพระยาตำราฐานภาพ ๓๓๕
เพิ่มเติมลักษณะตุลาการ เมื่อปีจอ จุฬ-
ศักราช ๓๐๘๐
เพิ่มเติมมุดคตวิวาท ว่าด้วยบันทมรด คัง
เมื่อปีกุน จุฬศักราช ๓๐๘๓
พระราชกำหนดเกา ๒๕ บท ระหว่างปีกุน
จุฬศักราช ๓๐๖๘ จนปีกุน จุฬศักราช ๓๐๘๓

แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ
เพิ่มเติมมุดคตวิวาท ว่าด้วยจำหน่ายเลข เมื่อ
ปีฉลู จุฬศักราช ๓๐๘๕
ลักษณะวิวาท คังเมื่อปีมะเด็งเอกศก ศั-
ราชกฎหมาย ๓๓๖๘ (จุฬศักราช ๓๓๓๓)
เพิ่มเติมลักษณะทาส เมื่อปีกุนต้ปตศก ศั-
ราชกฎหมาย (เข้าใจว่า ๓๓๗๕ จุฬศักราช
๓๓๓๗)
ในกฎหมาย ๓๖ ข้อ ๕ บท ระหว่างปีฉลู

๓๔๐ ชุมนุมพระนิพนธ์

จุดศักราช ๓๐๙๕ จนปีจอ จุดศักราช ๓๑๑๖

พระราชกำหนดเก่า ๒๖ บท ระหว่างปีฉลู

จุดศักราช ๓๑๑๙ จนปีชวด จุดศักราช ๓๑๒๐

ตำราบัญญ กฏหมาย ครึ่ง กรุงเก่า ทักถ่าว มาน
คามที่ตรวจจดเท่าที่รู้ได้ในกฏหมาย ๒ เด่ม ยังมี
บานแพนทบางแห่งที่ศักราชและปีฉิบดาศ ไม่น่า
ใจว่าจะเป็นในแผ่นดินไหน จึงไม่ได้เอามาจดไว้
ผู้อ่านตำราบัญญนควรตั้งเกดแต่เค้าความ ว่ากฏ
หมายกรุงเก่าที่ยังปรากฏอยู่ทุกวันนี้ ได้ตั้งในแผ่นดิน
ใด ๆ บ้าง แต่จะเข้าใจไปว่าแผ่นดินนั้น ๆ
จะได้ตั้งแต่กฏหมายซึ่งถ่าว ในตำราบัญญนเท่านั้น
ก็ดี หรือว่ากฏหมายลักษณะใดที่ถ่าวไว้ใน
ตำราบัญญว่าตั้งใน แผ่นดินใด จะพึงมีแต่ ในแผ่นดิน
นั้นก็ดี นั้นไม่ได้ เพราะกฏหมายที่ได้เห็นพิมพ์
ไว้ในกฏหมาย ๒ เด่ม เป็นของที่ได้คัดทอนแก้

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ๓๕๑
ไข ร้อยกรองโดยนามว่า “ชำระ” มาหลายครั้ง
หลายคราว

วิจัจัดหมวดกฏหมายครั้งกรุงเก่า

ลักษณะจัดหมวดประมวลกฎหมาย ครั้งกรุงเก่า
อย่างเห็นพิมพ์ไว้ในกฎหมายฉบับพิมพ์ ๒
เล่ม พิเคราะห์ดูตามรูปกฎหมายและเนื้อความ
ที่ปรากฏในหมวดพระธรรมศาสตร์ ทำให้เข้าใจ
ว่าแต่เดิม ประมวลกฎหมายไทยเห็นจะจัดเป็น
หมวดหมู่อย่าง ๑ แต่จะเป็นอย่างไรก็ไม่ได้ชัด
อยู่มา ในภาคครึ่งหนึ่ง น่าจะเป็น ในแผ่นดิน สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช
เมื่อกครั้งอยุธยา
ยังเกี่ยวข้องกับกรุงหงสาวดีอยู่ ได้กฎหมายมนุ
ธรรมศาสตร์ ซึ่งแปลเป็นภาษารามัญเข้ามาใน
เมืองไทย และมีผู้มาแปลมนุธรรมศาสตร์จาก
ภาษารามัญออกเป็นภาษาไทย แต่จะแปลเมื่อ
ใดชื่อนั้นจะคาดตามเรื่องในพระราชพงศาวดารก็

๓๔๒   ชุมนุมพระนิพนธ์

นำยุค   ว่าคงจะแปดในแผ่นดินสมเด็จพระมหา
ธรรมราชาธิราชนั่นเอง หรือมีฉะนี้ก็ในแผ่นดิน
สมเด็จพระเอกาทศรถ เพราะในแผ่นดินสมเด็จพระ
พระนเรศวรติดการทัพศึกเห็นจะไม่มีเวลาแปด

ที่เรียกว่าธรรมศาสตร์ของพระมโนดาร์ หรือ
มณู ^๕ เป็นต้นเค้าของกฎหมายในมัธยมประเทศ
เป็นหนังสือคัมภีร์ใหญ่โตมาก ข้าพเจ้าได้ดัดบ
เรื่องราวเก่ามาจากรามัญประเทศ ว่าเดิมมอญ
ได้มาเป็นภาษาดั้งดกฤต มีพระภิกษุรูป ๑ มา
แปดออกเป็นภาษามครที่เมืองรามัญ (แถวจันท
แปดออกเป็นภาษารามัญอีกที่ ๑) ข้าพเจ้าได้
ให้ค้นหาหนังสือพระธรรมศาสตร์รามัญ เพิ่งได้
มาไม่ช้านัก เป็นหนังสือน้อยกว่าพระธรรมศาสตร์
อินเดียเป็นอันมาก มีภาษามครชั่วแต่มาติกา
กฎหมาย นอกนั้นเป็นภาษารามัญ ได้งานพระยา
โหรา ๆ แต่ยังเป็น หดวงโลกที่ป ซึ่งเป็นผู้รู้ ภาษา

สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ ๓๔๓

รามัญแปดออกดู ได้ความตามมาตึกามตคคค
วิชาของรามัญ ตรงกับพระธรรมศาสตร์มธยม
ประเทศ และตำนานที่กล่าวในพระธรรมศาสตร์
รามัญ ถึงเรื่องพระเจ้ามหาดมตราชตรงกับ
ในพระธรรมศาสตร์ของไทย แต่นอกจากนั้นไป
คนละทางหมด ข้าพเจ้าเข้าใจว่าพระธรรมศาสตร์
มธยมประเทศซึ่งเป็นภาษาดั้งเดิม เป็นหนังสือ
ในศาสนาพราหมณ์ และเป็น หนังสือ คัมภีร์ ใหญ่
เมื่อพระเจ้ามาแปดที่เมือง รามัญจะเดือก แปดแต่
บางแห่ง และแปดงเนื้อความที่แปดนั้นให้เป็น
หนังสือฝ่ายพระพุทธศาสนามด้วย ไทยเราได้พระ
ธรรมศาสตร์มาจากมอญ ดังปรากฏอยู่ในคากา
คำมัตการข้างคั้น เห็นจะได้มาเมื่อกฐหมาย
ไทยเรามีเป็นแบบแผน และจัดเป็นหมวดหมู่อยู่
อย่างอื่นแล้ว มาจัดเอาเข้ามาตึกาพระธรรม-
ศาสตร์เมื่อที่หลัง จึงเขาไม่ได้คั้นท ขอนจะแต

๓๔๔ ชุมนุมพระนิพนธ์

เห็นได้ถนัดในกฎหมาย แม้ตั้งเขตแต่มาติกา
มุดคดี ๆ ราวัญว่ามี ๑๘ เท่าธรรมศาสตร์มัธยม
ประเทศ แต่มุดคดีในพระธรรมศาสตร์ไทยขยาย
ออกไปเป็น ๒๘ เห็นผิดกันมากอยู่ดังนี้ จึงเข้าใจ
ว่าเมื่อจะจัดกฎหมายไทยให้เป็นหมวดตามพระ
ธรรมศาสตร์ จะเอาเข้าไม่ได้ดังนี้จึงทำอย่างขอ
ไปที จะยกตัวอย่างมาไว้ให้ดูได้ดังนี้

กาถาธรรมศาสตร์รามัญ

คตถ อัญญา ทวิชา ดุคตา มุดสาขบป-
เภทโต

มุดจจารธธา ดาชา คิทินหาทอิเนกชา

อิณิ ฌนั ธนนิชานั อสังกั ปริกัณติ

อธมมธนวิภาคั ฌนั ทคฺวา ปจฺฉา คณฺเห

ภคิกถุสฺส-ปติโพโร พหุมาชฺเชสุ ธมฺมุเช

ยั วจัน กเถคฺวาน ปจฺฉา ปุณ กเถนคิ ตั

สมเด็จพระยาตำราภิธานุภาพ ๓๔๕

กัณฺธิคฺคา ปุณฺ อิจฺฉนฺติ   วิกัณฺธิคฺคา วิคฺคตฺติ
ทฺวิปทา วา จคฺคฺคฺคา   สํพเพ มนุสฺสํภตฺติกา
ปจฺจวิคฺคตฺติวาจา   อณฺเฏ โทสฺสโรหิตํ
ปรชชาติ ฆรํ คจฺฉเน   อิตถํปฺริตฺติกฺเค
วิคฺคตฺติชนฺเหตฺตํ   อกฺขวคฺคฺคฺคฺคา
เอเต มฺตา อฏฺฐจฺวารตฺตํ   ฆมฺมตฺตํ ปกาธิตา

แปดเป็นมุกคคี่ ๑๘ อย่าง สอดกับพระธรรม
คำศัพท์มีขยมประเทศของอาจารย์แมกตมฺเตอ ได้
คำแปดคั้ง

๑. อธิณํ ฆนํ   หนดิน
Non payment of debts
๒. ตินฺนิธานํ   ของฝาก
Deposit and pledge
๓. อตถกํ   มิไรของคน
Sale without ownership

สมเด็จพระปรมหาราชดำรงราชานุภาพ ๓๔๗

Dispute between owner of cattle
and his servants

๓๒. ปฐุ่ฉุฉุฉุฉุฉุฉุ ฉุฉุฉุฉุฉุฉุฉุ
ฉุฉุฉุฉุฉุฉุฉุ Dispute regarding boundaries

๓๓. ฉุฉุฉุ ฉุฉุฉุฉุฉุ ฉุฉุฉุฉุฉุฉุ
Defamation

๓๔. ปฐุ่ฉุฉุ ฉุฉุฉุฉุฉุ
Assault, robbery and violence

๓๕. ฉุฉุ ฉุฉุ ฉุฉุ ฉุฉุ
Theft and adultery

๓๖. ฉุฉุฉุฉุฉุฉุฉุ ฉุฉุฉุฉุฉุฉุ
Duties of man and wife

๓๗. ฉุฉุฉุฉุฉุฉุ ฉุฉุฉุฉุฉุฉุ
Partition of inheritance

๓๘. ฉุฉุฉุฉุฉุฉุฉุ ฉุฉุฉุฉุฉุฉุ
ฉุฉุฉุ

๓๔๘   ขุมนุมพระนิพนธ์

Gambling and betting

กาถาพระธรรมศาสตร์ไทย

แสดงมุดแห่งศุฎาการ ๓๐ ประการ

อินทภาโส รุมนานุญโย   สกขี จ สกขีเขตโก
อณวมณณั ปฏิกาสโต   ปฏิกานณจ เขตโก
อฏฐคาโห อฏฐกุญโย   ทณโท โจทกเขตโก
อภุชตส์ตาทตณเจจ   เอเต มุดา ปกิตติคา

มุดคคี่แห่งศุฎาการ ๓๐ ประการ   ที่แปลไว้
ในกฎหมาย เทียบด้วยหมวดกฎหมายกรุงเก่าเป็น
คิง

๑. อินทภาโส อินทภาษ   ได้แก่ลักษณะ
อินทภาษและลักษณะศุฎาการ
๒. รุมนานุญโย พระธรรมนุญ   ได้แก่พระ
ธรรมนุญ
๓. สกขี พยาน   ได้แก่ลักษณะพยาน

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ๓๔๕

๔. ดงขี้เหล็ก โค ตัดพยาน เขาไว้ในลักษณะ
รับฟ้อง

๕. ชลนุชมนุชณ์ ปฏิภาโต แก่ต่างว่าต่าง
เขาไว้ในลักษณะรับฟ้อง

๖. ปฏิภาณณจ เดทโก ตัดจำนวน เขาไว้
ในลักษณะรับฟ้อง

๗. อจจคาโท รับฟ้อง ได้แก่ลักษณะรับ
ฟ้อง

๘. อจจกุโฏ ประวิง เขาไว้ในลักษณะรับ
ฟ้อง

๙. ทณโท พรหมทัศน์ เขาไว้ในกรมศักดิ์

๑๐. โจทกเดทโก ตัดฟ้อง เขาไว้ในลักษณะ
รับฟ้อง

กาถาแสดงมูลคดีวิวาท ๒๕ ประการ

อินณจ รมโย รนโจรหาร

ชุมนุมพระนิพนธ์

อรหันตทายชชวิภคตภาค
 ปรดุด์ ทาน์ คหณั ปุเนอ
 ภคิกอกขปปฏิจารชคุดา
 ภณุทญจ เกยยาจิกยวหาริ
 เขตตาทิอวรามอนาธิส้าน
 ทาดิ์ จ ทาดิ์ ปหรมญจ ชุ้ด้า
 ชายมปคักัดดี วิปคคิเกทา
 ดงคามโทด้าบี จ ราชทญุโฐ
 ราชานดุงกาทิจิวาทปคโต
 ปรมปดโยหมี จ อคคชานั
 อคคยกาโร วิจโช ปเรด
 จุ้านาวิกคกมมพตากรน
 ปคุดตาทิอาทาคมนา ดเหอ
 เหคิ์ ปฏิจจุจุมริการณั วา
 อคคษาปนายุ จ ชนุปนิกษา
 อถพพนัก้าบี จ ภณุทเทยย์

สมเด็จพระบรมพระยาตำราขานภาพ ๓๕๑

เศ คางกาดักคณวิภาค
ปลุฑุทรนคฺ คุ วิภาทมูดา
เอกุนคิงดำทวิธาปี วุตตา
ไปรากจันหา วรชมมดตฺเถติ

มุตคคฺวิภาท ๒๘ ประการที่แปดไว้ในกฎหมาย
เทียบคด้วยกฎหมายกรุงเก่าเป็นคังนี้

๑. อธิณฺ ฐนํ กุหนฺ ใต้แกตักษณะกุหนฺ
๒. รณโย ฐนโจรหารี ใต้พระราชทรัพย์
เอาไว้ในตักษณะอาญาหตวง
๓. อชมมทายชชวิภคตภาคํ มรดก ใต้แก
ตักษณะมรดก
๔. ปรดตฺ ทานํ คคณํ ปุเนว ใหบับัน เอาไว้
ตักษณะเบ็ดเต็วจ
๕. ภคิกกา จังวาน เอาไว้ในตักษณะเบ็ด
เต็วจ

๓๕๒   ชุมนุมพระนิพนธ์

๖. อภุชปฏิบัติารชุตตา เด่นพจน์ เอาไว้ใน
ลักษณะเบ็ดเสร็จ
๗. ภาณุทนต์ เกษยาภิรักษ์ ซื่อชาย เอาไว้
ในลักษณะเบ็ดเสร็จ
๘. ขวหาร โจกรรวม ได้แก้ลักษณะโจร
๘. เขตตาทิสาน์ ที่นา เอาไว้ในลักษณะ
เบ็ดเสร็จ
๑๐. อารามอนาทิสาน์ ที่สวน เอาไว้ใน
ลักษณะเบ็ดเสร็จ
๑๑. ทาสี ทาสี ทาสี ได้แก้ลักษณะทาสี
๑๒. ปุทธมัจ จูฑา คบค้ำว่า ได้แก้ลักษณะ
วิวาท
๑๓. ชายมปติภัสต์ วิปคิเกทา ผัวเมีย ได้
แก้ลักษณะผัวเมีย
๑๔. สงคามโทธา สงคราม ได้แก้ลักษณะ
อาญาศึก อยู่ในลักษณะกบฏศึก

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ๓๕๓

๑๕. ราชทูตโจ กบฏ ได้แก้ลักษณะกบฏ
อยู่ในลักษณะกบฏคึก
๑๖. ราชานัน ตะเมตพระราชบัญญัติ ได้
แก้ลักษณะอาญาหลวง
๑๗. สุนทรภู่กวีนิพนธ์โคลง อักษรขนอนคนดาด
เอาไว้ในลักษณะอาญาหลวง
๑๘. ประมวดีโยห ช่มเหล่งท่าน ได้แก้ลักษณะ
อาญาราชฎี
๑๙. อติยกาโร ที่กระหนาบคาบเกี่ยว เอา
ไว้ในลักษณะเบ็ดเตล็ด
๒๐. จานาวิกติกมมพดากร บุกรุก เอาไว้
ในลักษณะอาญาราชฎี
๒๑. ปุตุคาทิตาทาคมนา ๓ เหว ๓ ดักพา ได้
แก้ลักษณะดักพา
๒๒. เหน้ ปฏิจจ อธิกรณัน ๓ เหว ๓ เอาไว้
ในลักษณะเบ็ดเตล็ด

๓๕๔ ชุมนุมพระนิพนธ์

๒๓. อคฺฆาปนายู เกษัยณอายุ ได้แก่กรรม
คักคิ
๒๔. ฐนุปนิกขา ฝากทรวัย เอไว้ในลักษณะ
เบ็ดเตล็ด
๒๕. อาถพฺพนิกา กระทำกฤตยาคม เอไว้ใน
ลักษณะเบ็ดเตล็ด
๒๖. ภาณตฺททยมฺ เชา เอไว้ในลักษณะ
เบ็ดเตล็ด
๒๗. ตาวกาทิกํ ยมฺ เอไว้ในลักษณะเบ็ด
เตล็ด
๒๘. คณวิภาคํ บันหมุชา ได้แก่มุคคํ
วิวาท
๒๙. ปจฺจทฺทรรณคํ อุตฺทรรณ ได้แก่อักษร
อุตฺทรรณ
- กฎหมายกรงเก่าอยู่นอกมาติกานี้ มีพระ
ธรรมคำสดศรี เพราะเป็นคัมภีร์มาติกา ๓ กฎมน-

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ๓๕๕

เทียบราว ๑

ที่หนังสือพระราชพงศาวดาร ว่าสมเด็จพระ
เอกาทศรถ ทรงตั้ง พระราชกำหนด กฎหมาย พระ
อัยการ นำเข้าใจว่าจะจัดประมวลกฎหมายเข้า
มาตีพิมพ์พระบรมคําสั่งตัวอย่างว่ามานั้น แต่
เมื่อข้าพเจ้าไปกราบทูลหรือ สมเด็จพระเจ้าบรม
วงศ์เธอ กรมพระยาอภัยภูเบศร อดิศัยโรจน์ มีรับสั่งว่า
คําที่ปรากฏในกฎหมายไทย ตั้งแต่คํานมัสการ
จนพระบรมคําสั่ง ด้านอนภาษามคธวิปดาด
ไม่เรียบร้อย คล้ายกับคําคานมัสการในหนังสือ
ไตรภูมิพระร่วง เกือบจะสันนิษฐานว่าผู้แต่ง
เป็นคนเดียวกันได้ดังนี้

ทางภาษาในหนังสือ เป็นเหตุ สำหรับวินิจฉัย
เวลาและประเภทที่แต่งหนังสืออยู่ อย่างหนึ่ง ซึ่งจะ
ไม่นำพาไม่ได้ เมื่อปรากฏว่ามีคําคาซึ่งแต่งครั้งสุ-
โขทัย(คือคําคานมัสการในหนังสือไตรภูมิพระร่วง)

๓๕๖ ชุมนุมพระนิพนธ์

แห่งหนึ่ง และคาถาในพระธรรมคำสดครักฎหมาย
ไทยอีกแห่งหนึ่งเป็นด้านวนอันเดียวกัน ถ้าเชื่อ
ว่าคาถาไตรภูมิพระร่วงแต่งครั้งกรุงสุโขทัย ก็
เชื่อว่าคาถา พระธรรมคำสดครักฎหมาย
พระเอกาทศรถไม่ได้มีอยู่เอง เพราะห่างกันหลาย
ร้อยปีนัก จะว่าได้พระธรรมคำสดครักฎหมาย
เข้ามาแต่ครั้งสุโขทัย แต่งพระคาถาพระธรรม
คำสดครักฎหมายไทยนคราวัน ๆ เดียวกัน จัดฎหมาย
เข้าเป็นหมวดหมู่ตามพระธรรมคำสดครักฎมา
แล้วแต่ครั้งสุโขทัย ส่วนข้างภาษาไทยในฎ
หมาย ก็เห็นได้ว่าโดยมากเป็นของแต่งใหม่เมื่อ
ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี เป็นข้อคิดของ
แก่การที่จะคิดขึ้นอยู่ มีทางที่จะค้นนิษฐานอีก
อย่างหนึ่ง คือคาถาคำมดีการเรื่องไตรภูมิพระ
ร่วงนั้น ของเดิมภาษามคธจะไม่มี จะเพิ่งมาแต่ง
ขึ้นใหม่ในครั้งกรุงเก่า ถ้าเช่นนั้นความค้นนิษ-

สมเด็จพระบรมพระยาตำราจราชานุภาพ ๓๕๗
ฐานที่เจ้าเพ็งจัต กฏหมายเข้าหมวดพระธรรม-
ศาสตร์เมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถพอจะ
เป็นได้ การด้อมกฏหมายทางที่เนื่องด้วยพงศาว-
ดารคงอธิบายมานี้ แต่งโดยฮัตโนมัตของข้าพ-
เจ้า อาจจะมีผิดจะพาดได้ ถ้าผิดพาดไปข้าพเจ้า
ขออภัยแก่ท่านผู้อ่าน

๕ ๕ เรื่องแม่ช้อ

คติเรื่องแม่ช้อนน ข้าพเจ้าได้เคยพิจารณา
พบในบทเสภาตอนขุนช้างเกิด แต่งเค้าความ
เชือของคนแต่ก่อนว่ามนุษย์ที่จะเกิดนั้น ฝันรูป
ช้อย่างปั้นหุ่นก่อน แล้วหาวิญญาณได้เข้าไป
หูนใหม่มาสู่ครรภ์ พิเคราะห์ประเพณีที่ทำพิธี
เมื่อเด็กเกิดแล้ว ดูเหมือนในสมัยเมื่อทารกมัก

สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ ๓๕๕

ตายแต่เมื่อคลอดใหม่ภายใน ๓ วันมามาก จึง
เชื่อกันว่าทารกที่ตายแต่แรกคลอดนั้น เป็นเพราะ
ผี (ผู้บั่นทูน) เห็นงาม ชอบใจอยาก จะเอาไปเลี้ยง
เอง จึงทำให้เด็กกลดเป็นผี ที่ไม่ชอบจึงปด้อย
ไว้ให้มนุษย์เลี้ยง ความเชื่อนั้นเป็นมรดกเหตุทำ
อุปายต่าง ๆ เมื่อทารกแรกเกิด เพื่อบ้องกันมิให้
ผีเอาทารกกลดกันไป บางอย่างหวังจะให้ผีกลัว
เช่นวงสายตีญวน แวดนัยนศรอบห้องที่ทารกอยู่
เป็นคัน บางอย่างหวังจะให้ผีรังเกียจไม่อยาก
ได้ทารกนั้น อุปายอย่างนี้เป็นมรดกของการที่เอา
ทารกคลอดใหม่ได้กระดังร่อน มีผู้ใหญ่คนหนึ่ง
ร้องถามว่า “ตามวันตูกผี ตีวันตูกคน ตูก
ของใครมารับไปเน้อ” ตวงผีให้เข้าใจว่าทารก
นั้นไม่น่ารักน่าชม แม้จนแม่ที่โง่งเกิดก็ไม่ชอบ
มีผู้อื่นอีกคนหนึ่งเขาไปรับช้อ ด้วยให้เบย ๓๒ เบย
ตามตรงผู้รับช้อทารกเป็น “แม่ช้อ” แต่มักเรียก

๓๖๐ ชุมนุมพระนิพนธ์

ก่นว่า “นรป” เอาคำแม่ชอไปเรียกนางผทหน้า
เป็นสัตว์เดรัจฉานต่าง ๆ ดูไม่เข้าเรื่องเดี่ยเดย จะ
เป็นเพราะเหตุใดคิดไม่เห็น อูบายที่ดวงผีให้
วังเกียรทารกยังมีค่อไปอีกหลายอย่าง เช่น ชม
เด็กว่า “นารัง” ตดอดจนให้ช่อว่า “เหม็น” ว่า
“กบ” ว่า “เซียด” เป็นต้น อูบายอีกอย่างหนึ่ง
ทำให้ผีไม่ตรจิตด้วยเช่นดรง เช่นด้าคข้าวขำ
หลังคาให้ผี ดูเป็นเรื่องเดี่ยวกันทงน

เรื่องเลียดกบาล

ความเชื่อว่ามีอำนาจกระทำให้นมนุษย์ถึงแก่
ความตายเพื่อเขาไปเป็นประโยชน์ของผี ไม่แต่
ทารกแรกคลอดเท่านั้น ถึงมนุษย์ที่เติบโตเป็นผู้
ใหญ่แล้วผีก็อาจจะทำเช่นนั้น ผิดกันแต่เขา
ทารกไปเพียง แต่ผู้ใหญ่เขาไปใช้ด้อย จึงบั่น-
ขาด ให้เกิดโรคทำ หรือออกอาการอื่น ๆ

๓๖๒ ชุมนุมพระนิพนธ์

เป็นเหตุให้เกิดอุบายต่าง ๆ เพื่อบังคับ มิให้ผู้เอา
ไป บางอย่างทำให้ผู้กลัว เช่น ผูกตะกรุดพิศมร
คล้ายกับเกราะกันผี เป็นต้น บางอย่างทำให้ผู้
เกลียดชังไม่ปรารถนา การที่เดินเทพทองเดิน
เพลง ปรบไม้ ด้วยถ้อยคำ อย่าง หยาบช้า ด่ามานัย
น่าจะเป็นอุบายจำพวกนี้ จึงมักเอาเดินในการ
ต้มโภชข้างเผือกอันเป็นของหวงแหน บางอย่าง
ดองให้ผู้หลงว่าได้ไปดังปรารถนาแล้ว อุบาย
เลี้ยกบาดอยู่ในประเภทดองผี มักทำในเวด
มีคนเจ็บไข้อาการตั้งว่าถูกผีกระทำ หรือทำเมื่อ
ชนม์ใหม่ เพื่อจะให้ผู้สำคัญว่าได้คนในครัวเรือน
นั้นไปแล้ว ไม่มาค้นคว้าตัวในบั้นนี้ ลักษณะ
การเลี้ยกบาดที่ทำกันในกรุงเทพฯ ว่าตามที่ได้
เคยเห็นมาแต่เด็ก เขาเดินเหยี่ยวมาบั้นหุ่น (อย่าง
ตุ๊กตา) แทนตัวคน จะให้แทนคนไหนเขาของที่
คนนั้นใช้ เช่นตัดเศษผ้าถุงผ้าห่มเป็นสำคัญ แล้ว

สมเด็จพระยาตำราจราชานภาพ ๓๖๓

เอากาบกดด้วยมากดิ่งเป็นอย่างรูปกะบะ เรียกว่า กาบกด เอารูปหุ่นมากหรือน้อยแต่แต่เหตุตั้งรวมดงในกาบกด มีข้าวปดาดได้กระทงน้อย ๆ (จะหมายว่าเป็นเด็บียงของหุ่น หรือเป็นเครื่องเซ่นผี ชอนไม้ทราบแน่) วางดงไปในกาบกดนั้นด้วยเอากาบกดไปตั้งไว้กักดางแจ้งที่ในดางบ้านดัก ๓ วัน แล้วเอาทงเด็บที่ชอน (เดิมเห็นจะทงในป่าช้า) เป็นเด็บพิชิต

วินิจฉัยคำว่า “ตะแดงแกง” และคำว่า “ลาระพา”

คำ “ตะแดงแกง” น่าจะเป็นชื่อเรียกเฉพาะ
แห่ง ที่ตรงนั้นอาจจะอยู่ตรงทาง & แพร่งก็เป็น
ได้ เพราะเรียกแต่แห่งเดียว (ในหนังสือว่าด้วย
กรุงศรีอยุธยา) ทาง & แพร่งที่อื่นในพระนคร
ศรีอยุธยาหาเรียกว่าตะแดงแกงไม่ มาถึงกรุง

สมเด็จพระยาตำราภิธานภาพ ๓๖๕

รัตนโกสินทร์นี้ คำว่าตะแดงแดงกลายเป็นเรียก
ที่ประหารชีวิตนักโทษ มีตัวอย่างที่ใ้ใช้คำนี้อยู่ใน
ในเดิภาคตอนหน้างานวันทอง (ฉบับหอพระสมุด ฯ
พิมพ์ เดิม ๓ หน้า ๒๗๕) ว่า “ครั้นถึงหัวตะแดง-
แดง ผู้คนตะแดงทงชายหญิง วันทองตื่นกำลังตง
หงพิง พระไวยจึงเข้าประครองวันทองไว้”

ในหนังสืออธิบาย “ภูมิแผ่นดินพระนครศรีอยุธยา-
ยา” ที่พิมพ์แจก ในงานศพ พระยา โบราณ ฯ ว่า
“ตั้งค่ายฉนวน (พวกเดียวกับจำห่อ) ที่หัวตะแดง-
แดงแห่งหนึ่ง ทำยถนนตะแดงแดงแห่งหนึ่ง” ความ
ต่อว่าตะแดงแดงเป็นชื่อถนน ซึ่งเขาตั้งดำคัมพู
ในถนนนั้นมาเรียกเป็นชื่อ เปรียบเหมือนที่ในกรุง
เทพ ฯ เรียก & แยกถนนเจริญกรุง ว่า & แยก
(หรือ & กักบ้าน) พระยาศรี ที่แยกถนนบำรุง
เมืองก็เรียกว่า & กักเด้าชิงช้า แต่จะว่าตะแดง
แดงหมายถึงที่ประหารชีวิตนักโทษ มาแต่ครั้งกรุง

๓๖๖ ชุมนุมพระนิพนธ์

คืออยุธยาที่น่าสงสัย ด้วยตะแดงแกงกรุงศรีอยุธยา
ก็อยู่ในพระนครและใกล้พระราชวัง การประหาร
ชีวิตนักโทษย่อมประหารนอกพระนคร หรือคำ
ตะแดงแกงจะเป็นภาษาอื่นและหมายความอย่างอื่น
ดอกกระมัง

คำว่า “ตำระพา” ก็มีอยู่ที่อื่น ในหนังสือ อธิ-
บายแผนที่ ที่พิมพ์แจก ในงานศพพระยาโบราณ ฯ
อีกหลายแห่ง แห่งหนึ่งหน้า ๓๓๘ ว่า หัวตำ-
ระพามุมกรุง อีกแห่งหน้า ๓๘๕ ว่า ย่าน
สามม้าแต่เชิงสะพานนายไก่อะวันออกไปถึงหัวตำ-
ระพามุมพระนคร ความที่กล่าว ๒ แห่งนี้ ดู
ว่าตำระพาเป็นที่ขี้ริมแม่น้ำ อีกแห่งหน้า
๓๘๕ ว่า “ย่านตำระพากอนในนอก (ตำระพากอน
ใน } มีตลาดของสด” แห่งนี้ชื่อว่า “กอน”
นอก } และในก้นนอก ดูให้เห็นชัดว่าตรงกับสถานที่

สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ ๓๖๗
อนันอยู่ในกรมตำรวจ ตรงตามทำเนียบ
ก็คิดว่า มีกรมตำรวจ ในอัน ออกหลวงมณฑล
รัตนราช มนตรี ศรีสมุทร ตำราจ ในเป็น เจ้ากรม
และกรม ตำราจ นอกอัน หลวงอินทร มนตรี ศรี
จันทร์กุมารสมุทร ตำราจ นอกเป็น เจ้ากรม และ
ทั้งสองกรม เป็นกรมใหญ่ ถึงมีปดตั้งศาลชำระ
ความด้วย ที่เรียกว่าหัวตำราจที่อยุธยาแม่น้ำ
กับที่เรียกว่าหน้าตำราจในพระนคร จะเป็นที่
ทำการผิดกันอย่างไรจงคิดค้นดูเถิด

อธิบายเรื่องวรรณยุกต์

อธิบายเรื่องวรรณยุกต์ เดิมทีจะไม่ยัด
ยาว แต่เมื่อคิดค้นหาหลักฐานไป เห็นความ
ข้อซึ่งมิได้โดยวินิจฉัยให้ตัดออกมาแต่ก่อน หาดายข้อ
จึงจะต้องกล่าวให้พิสดารสักหน่อย

ตามตำราสอนภาษาไทยที่ใช้ในปัจจุบันนี้ กำ
หนดเสียงพูดภาษาไทยสูงต่ำผิดกันเป็น ๕ เสียง จะ

สัมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ๓๖๕

สัมมติเรียกเป็นชื่อของเสียงว่า

เสียงที่ ๑ เช่นว่า ออ

เสียงที่ ๒ เช่นว่า ออ

เสียงที่ ๓ เช่นว่า ออ

เสียงที่ ๔ เช่นว่า ออ

เสียงที่ ๕ เช่นว่า ออ

ตัวหนังสือไทย กำหนดพยัญชนะ เป็น ๓ พวก

พวก ๑ คือตัว ข ช ฉ ฐ ฎ ฌ ฝ ศ ษ ฐ ห ๑๑

ตัวนี้เรียกว่าอักษรตั้ง อ่านโดยดำฟังเป็นเสียง

ที่ ๕ อีกพวก ๑ คือตัว ก จ ฉ ฎ ค ต บ ป อ

๙ ตัวนี้ เรียกว่าอักษรตกลง อ่านโดยดำฟังเป็น

เสียงที่ ๑ อีกพวก ๑ คือตัว ค ค ฆ ง ช ฌ ฎ

ญ ฑ ฒ ณ ท ษ น พ ฟ ภ ม ย ร ฎ ๑ พ ๒

๒๔ ตัวนี้ เรียกว่าอักษรต่ำ อ่านโดยดำฟังเป็น

เสียงที่ ๑ เหมือนกันกับอักษรตกลง

วิธีเขียนหนังสือ ซึ่งจะให้อ่านเป็นเสียงดังคำ
อย่างไร มีเครื่องหมาย เรียกว่าวรรณยุกต์ ถ้า
หรับเขียนประกอบให้รู้ว่าจะต้องอ่านเป็นเสียงไหน
วิธีใช้วรรณยุกต์ผันเสียงอักษรสูง อักษรกลาง
และอักษรต่ำดังนี้

เสียงที่ ๑ เป็นเสียงปกติของอักษรกลางและ
อักษรต่ำ แต่อักษรสูงไม่มีวิธีผันเป็นเสียงที่ ๑
ต้องใช้อักษรต่ำแทน

เสียงที่ ๒ ใช้ไม้เอก ผันอักษรสูง เช่นคำ
ว่า ไซ้ และอักษรกลาง เช่นคำว่า ไข่ แต่อัก
ษรต่ำนั้น โดยดำพังผันด้วยไม้เอกอ่านเป็นเสียง
ที่ ๓ เช่นคำว่า ไม้ ต้องเอาอักษรสูงหรืออักษร
กลางนำ ผันด้วยไม้เอก จึงอ่านเป็นเสียงที่ ๒ เช่น
คำว่า ไหม ไซ้ และคำว่า ไปได้ เป็นต้น

เสียงที่ ๓ ใช้ไม้โท ผันอักษรสูง เช่นคำ
ว่า ไซ้ ผันอักษรกลาง เช่นคำว่า ไข่ ถ้าอักษร

สมเด็จพระปรมหาราชดำรัสราชานุกาพ ๓๗๑

คำใช้ไม้เอก ผันเป็นเสียงที่ ๓ เช่นคำว่า ไฟ
เสียงที่ ๔ ใช้ไม้ตรี ผันอักษรกลางเป็น
เสียงที่ ๔ เช่นคำว่า เก้า อักษรคำใช้ไม้โท
ผันเป็นเสียงที่ ๔ เช่นคำว่า เค้า แต่อักษรสูงไม่มี
วิเศษเป็นเสียงที่ ๔ ต้องใช้อักษรตาแทน

เสียงที่ ๕ ใช้ไม้จัตวา * แต่จะใช้ผันอักษร
กลางพวกเดียว เช่นคำว่า ก้า อักษรคำต้องเอา
อักษรสูงนำ จึงอ่านเป็นเสียงที่ ๕ เช่นคำว่า หมา
ที่อ่านเป็น คำราชาของไทยเราที่ใช้กันในประ-
เทศสยาม แต่ในอักษรวิเศษของไทยพวกอื่น ๆ
ทั้งไทยใหญ่ และไทยน้อย ตลอดจนของพวกมอญ
และเขมรห้าม เครื่องหมาย ให้อ่านเป็น เสียงสูงคำ
ไม้ จะว่าเป็นเพราะคำพ้องเสียงสูงคำแต่ภาษา
ไทยสยาม (อย่างฝรั่งมักเข้าใจกัน) ก็ไม่ถูก ด้วย
ธรรมเนียมมนุษย์พยู่อมมี เสียงสูงคำ ไม่ว่าชาติไหน
ภาษาไหน แม้ชนชาติเดียวกันภาษาเดียวกัน

๓๓๒ ชุมนุมพระนิพนธ์

แต่ก็มีคำเนาะอยู่ต่างเขตแคว้น คำพูดคำเดียวก็
อาจจะพูดเป็นเสียงต่างกัน จะยกตัวอย่างที่ฟัง
เห็นได้ในประเทศของเรา นี้ สัตว์พาหนะอย่าง ๓
ชาวกรุงเทพฯ เรียกว่า “ช้าง” ชาวนครราชสีมา
เรียกว่า “ช้าง” ชาวนครศรีธรรมราชเรียกว่า
“ช้าง” แต่เมื่อเขียนหนังสือก็เขียน ช้าง อย่าง
เดียวกัน อันเสียงแปร่งนี้แม่ในภาษาฝรั่งก็เป็น
ซ้ำพเจ้าเคยตั้งเกศเมื่ออยู่ในประเทศอังกฤษ พวก
อังกฤษเรียกเงินปดิก shilling ว่า ชิดัง ครั้น
เมื่อขึ้นไปถึงดักออกแดนนี้ ได้ยินพวกดักออกเรียก
ว่า ชิดัง ดงนี้ จึงเห็นว่าเสียงสูงต่ำด้วยกัน
หมดทุกภาษา เป็นแต่ภาษาอื่นและไทยพวกอื่น
ใช้เสียงตามเคยปาก ฝ่ายไทยสยามมีเครื่องหมาย
บอกเสียงในอักษรวิจิตร ผิดกันเท่านั้น ต่างว่าเด็ก
จรรยา ยุक्त เตียมให้มี ในตำรา หนังสือไทย ค่อยไป
และเขียนชื่อสัตว์พาหนะที่กล่าวมาว่า “ช้าง” ชาว

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ๓๗๓

กรุงเทพฯ ๖ คองเรียกว่า "ข้าง" ชาวนครราชสีมา
ก็คองเรียก "ข้าง" ชาวนครศรีธรรมราชก็คอง
เรียกว่า "นาง" อยู่นนเอง เพราะเคยปากมา
แต่เด็กแต่เด็ก แต่จะว่าววรรณยุกต์ไม่มีประโยชน์
อันใด หรือจะเด็กเดียนนหาควรไม เพราะ
ประโยชน์มีถึง ๒ สถาน คือหมายให้รู้ว่าควร
อ่านเป็นเสียงอย่างไรสถาน ๑ เป็นเครื่องหมาย
ให้รู้ความของคำนั้น จะยกตัวอย่างดังเขียนแต่
เพียง มา คองนี้ เมออ่านพบจะต้องอาศัยสังเกต
คำประกอบ จึงจะรู้ความว่าเป็นกิริยาที่เขาโกต
หรือเป็นสัตว์ดำหรับชบช หรือเป็นสัตว์ทเหาหอน
ถ้ามีวรรณยุกต์อาจรู้ความได้ ในทันที สะดวกกว่า
ไม่มีวรรณยุกต์สถาน ๑ วรรณยุกต์จึงมีประ-
โยชน์และควร คองไว้ ในอักษรวิธของเราด้วยประ-
การดังนี้

ทนจะว่าด้วยเรื่องคำานของวรรณยุกต์ต่อไป

๓๗๔ ชุมนุมพระนิพนธ์

เพราะวรรณยุกต์มีแต่ในอักษรวิธของ ไทยสยาม
ใครเป็นผู้คิดขึ้นและมีมาแต่เมื่อใด อธิบายตอนนั้น
ถึงเรื่องราวประวัติของอักษรไทย (ทุกจำพวก) ศาสตราจารย์ ยอช เซเดส์ เมื่อยังรับราชการเป็นตำแหน่ง บรรณาธิการ ใหญ่ใน หอพระสมุด สำหรับ พระนคร ได้พยายามค้นหาได้ความรู้มาแต่ง หนังสือเรื่อง "ตำนานอักษรไทย" ขึ้นไว้ในภาษาไทย โดยพิสดาร ราชบัณฑิตยสภาได้พิมพ์แล้ว ๒ ครั้ง (ข้าพเจ้าขอแนะนำแก่บรรดาผู้เอาใจได้ใน หนังสือไทย ว่าหนังสือเรื่องนี้น่าอ่านนัก อ่าน แล้วได้ความรู้ด้วย) ตามตำนานปรากฏว่าชนชาติไทย แทบทุก จำพวก ต่างมี แบบ ตัวอักษร สำหรับพวกของตนมาแต่ช้านาน แต่ว่าตัวอักษรของไทยแต่เดิม เหมาะเพียง สำหรับ ใช้เขียนคำใน ภาษาของคนเท่านั้น ครั้นไทยได้ปกครองประเทศ สยามได้มาบังคับบัญชาและมีกิจการเกี่ยวข้องกับ

สมเด็จพระยาบรมราชานุภาพ ๓๗๕
พอกเขมร มอญ ดาว (ดะว้า) ทั้งในประเพณี
และคำดตราคมตดอดจนภาษาที่ต้องใช้ในการปก-
ครองประเทศสยาม พระเจ้ารามคำแหงมหาราช
พระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๓ ในราชวงศ์ พระร่วง
ทรงพระราชดำริว่าอักษรวิจิ ของพวกไทย ที่ใช้กัน
มาแต่ก่อนไม่พอจะเขียนภาษาด້ยาม จึงทรง
ประดิษฐ์หนังสือไทย อันเป็นต้นแบบหนังสือไทย
ด້ยามที่เราใช้กันทุกวันนี้ ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๖
วรมนยุคเริ่ม มีขึ้นใน แบบหนังสือ ของ พระเจ้า
รามคำแหง ๆ เป็นปฐุม แต่ว่ามีไม่เอก กับ
ไม้โท แต่ไม้โทเขียนเป็นรูปกากะบาทดงน
(เหตุที่เรียกว่าไม้เอกและไม้โทนั้น เห็นจะเป็น
เพราะเขียนขีดเดียวกับดองขีด มิใช่เป็นเครื่องหมาย
ด่งดียงที่ ๑ และที่ ๒ เพราะอ่านได้ด่งด
ด่งดทั้งเอกและโท) วิธเอาดัว ห นำอักษรคำ
กับประดิษฐ์ขึ้นในครงนเหมือนกัน จึงอาจกล่าว

๓๗๖ ชุมนุมพระนิพนธ์

ได้ว่าวิชที่ไชววรรณยุกต์ เป็นเครื่องหมายเคียงใน
หนังสือไทย เป็นของ พระเจ้าราม คำแห่งมหाराช
ทรงพระราชดำริช เมื่อมีแบบหนังสือไทยของ
พระเจ้ารามคำแห่งมหाराชเกิดขึ้นแล้ว ในไม่ช้า
ไทยพวกอื่นเห็นประโยชน์ ก็รับไชแพร่หลายไป
ในอาณาเขตตานนา (มณฑลพายัพ) และตานช้าง
(หลวงพระบาง) แต่พวกไทยตานนาและตานช้าง
หาไชววรรณยุกต์ไม่ คงไชววรรณยุกต์แต่ไทย
พวกกรุงสุโขทัยและหัวเมืองข้างฝ่ายใต้ลงมา คือ
วรรณยุกต์นั้น ในปลายสมัยกรุงสุโขทัยเปลี่ยน
รูปกากระบาท * เป็นรูปไม้โท * อย่างเช่นเราใช้กัน
ทุกวันนี้ (พิเคราะห์ดูเห็นว่าจะเกิดแต่เขียนกากระ-
บาท * หวด * จะตากเด็นท์เดียวให้ดำเร็วจึงเคย
เปลี่ยนรูปไม้โทไปอย่างนั้น)

ไม้ตรี * กับไม้จัตวา * (เอากากระบาทไม้โท
เดิมมาใช้) เมื่อครั้งกรุงสุโขทัยยังหามีไม้ แม้

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ๓๗๗
ต่อมาถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาเมื่อก่อนรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชยังไม่ชงนริโคตด้วย
ในหนังสือจินตามณี ตำราสอนหนังสือไทยที่
พระโหราแต่งในรัชกาลนั้น มีโคลงบอกวรรณ
ยุกต์ไว้บทหนึ่งว่า

ต้มหุเด็มนเรียนรอบรู้ วิดีญ
พินเอกพินโททั้น ทสมาญคู้
ฝนทองอ๊กฟองมัน นฤคหิต นินนา
แปดตั้งนี้ใครรู้ จ้งให้เป็นเด็มน

ถ้าไม่ตรีไม่จตวาม้อย ในสมัยเมื่อแต่ง โคลง
บทนี้ ก็คงบอกไว้ในโคลงด้วย แต่โคลงบทนี้
อาจจะมผู้แต่งเพิ่มเข้าในหนังสือจินตามณีเมื่อภาย
หลัง ถ้าเช่นนั้นก็ยงแสดงว่าไม่ตรีไม่จตวามช้ำ
มาอ๊ก ได้ให้ตรวจดูหนังสือตายมือเขียนในสมัย

๓๗๘ ชุมนุมพระนิพนธ์

กรุงศรีอยุธยาอันมีอยู่ในหอพระสมุด สำหรับพระนครหลายเรื่องก็ไม่ได้เห็นใช้ไม้ตรีหรือไม้จตุมาพบหนังสือที่มีไม้จตุในบทละครเขียนกรุงธนบุรี และที่ทั้งไม้ตรีและไม้จตุมาพบในหนังสือกฎหมายฉบับหลวงที่ประทับตรา ๓ ดวง เขียนในรัชกาลที่ ๓ กรุงรัตนโกสินทร์เป็นเก่าที่สุด นี้ว่าด้วยถือเอาลายมือเขียนเป็นหลักฐาน แต่ยังมีหลักฐานอย่างอื่นปรากฏอยู่ในกฎหมาย “ศักราชพลเรือน” (ฉบับพิมพ์) ตอนทำเนียบพวกนายตำแหน่งในกรมท่า มีชื่อเรียกตามภาษาจีน และผันด้วยไม้ตรีและไม้จตุหลายชื่อ เช่น จันจุนายตำแหน่ง และ บัญญู พนักงานซ่อมแปลงตำแหน่งเป็นต้น ล้อให้เห็นว่าไม้ตรีไม้จตุเกิดขึ้นแต่ก่อนสมัยกรุงธนบุรี น่าจะมีเมื่อตอนปลาย

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ๓๗๕
สมัยกรุงศรีอยุธยา คิดขึ้นสำหรับเขียนคำภาษา
จีนเป็นมรดก

วินิจฉัย ในเรื่อง วรรณยุกต์ ยังมี ความควร
กล่าวอีกข้อหนึ่ง เมื่อได้แต่งตั้งแล้วพระเจ้าราม
คำแหงมหาราชเป็นผู้ทรงพระราชดำริแบบหนังสือ
ไทยสยามที่เราใช้กันอยู่ทุกวันนี้ คือผลของพระ
ราชดำริเป็นการดำริเรื่องประโยชน์ใหญ่หลวง แม้
จะยืนยันว่า ดำริ ประโยชน์ ยิ่งกว่าที่ พระเจ้าราม
คำแหง ฯ เองได้ทรงคาดหมายก็ได้ ด้วยไม่มี
หนังสือของไทย พวกอื่น ที่ใช้กัน แพร่หลายเหมือน
หนังสือ “ไทยสยาม” และเป็นหนังสือไทยแบบ
เดียวที่สามารถพิมพ์ดีด (Type - writer) ได้ แต่
ถ้าเฉพาะวรรณยุกต์ เครื่องหมายเสียง สูงต่ำซึ่ง
พระเจ้ารามคำแหง ฯ ทรงประดิษฐ์ขึ้นนั้น จะ
ว่าดำริประโยชน์บริบูรณ์ทีเดียวยังไม่ได้ เพราะ

๓๘๐ ชุมนุมพระนิพนธ์

ไทยพวกอื่นแม่ที่รับแบบหนังสือไทยสยามไปใช้
ก็ไม่ใช่วรรณยุกต์เครื่องหมายเสียง ไทยสยาม
เองแม่รับใช้ก็ยังไม่ตรงเสียงกันได้หมดจนทุก
ทุกวันนี้ เช่นชาวนครราชสีมาและชาวนครศรี
ศรีธรรมราชเป็นต้น ข้าพเจ้าได้เคยถามพวก
ชาวนครศรีธรรมราชว่า ที่เขาเขียนหนังสือใช้
เอกโทนั้นเอาอะไรเป็นที่ตั้งเกิด เขาตอบว่าอาศัย
แต่ด้วยจำใจว่าคำนั้นใช้ไม่อย่างนั้นเท่านั้น มิได้
ใช้เสียงเป็นที่ตั้งเกิด พวกชาวนครราชสีมา
ก็คงเป็นอย่างเดียวกัน แต่ทุกวันนี้มีโรงเรียน
หลวงตั้งแพร่หลายออกไปทุกที่ โรงเรียนไปถึง
ไหนดำเนินพูดอย่างในกรุงเทพฯ ก็แพร่หลายไป
ถึงนั้น ราษฎรรุ่นใหม่จะใช้ดำเนินพูดอย่างกรุง
เทพฯ มากจนทุกที่ ดำเนินเช่นเคยพูดกันตาม
ตามท้องที่คงจะเลื่อมไปโดยลำดับ อีกสัก ๕๐ ปี
ก็คงใช้วรรณยุกต์ด้วยตั้งเกิด เสียงเหมือนกันหมด

สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓
ถ้าเช่นนั้นก็จะเป็นเวลาเกือบถึง ๗๐๐ ปี นับตั้งแต่
พระเจ้ารามคำแหง มหาราช ทรงประดิษฐาน
ยุทโธปกรณ์มาแต่บัดนี้ ไทยจึงสามารถใช้
อาวุธยุทโธปกรณ์ทั่วทั้งประเทศสยาม

ระเบียบการเล่นตำนานเสภา

ตอนที่ ๑ เล่นนิทาน

สมัยเมื่อปีชาติ จุฬศักราช ๑๐๐๐

(พ.ศ. ๒๑๘๑) ในรัชกาลพระเจ้าปราสาททอง

ตัวผู้เล่น

หมื่นศรี

คนดำเนินทาน

พันเทพ

คนดำเนินทาน

สมเด็จพระปรมหาราชดำรงราชานุภาพ ๓๘๓

นายบุญมี	คนเดินทาง
อ้ายไม้	คนเรือคอย
อ้ายหุดอ	คนเรือคอย
นางสายบัว	เมียนายบุญมี
อ้ายแดง	ลูกนายบุญมี

ท้องที่ ที่ศาลาอาศัยสำหรับคนเดินทาง ณ
ตำบลท่าลิบเบย นอกกำแพงพระนครศรีอยุธยา

เริ่มเรื่อง

เวลาประมาณบ่าย ๕ โมง อ้ายไม้กับอ้าย
หุดอ นั่งอยู่ที่ศาลา บ่นกันว่าวันนี้คนข้ามฟากน้อย
ได้ค่าจ้างไม่พอจะเสียค่าเช่าเรือ จะต้องคอยรับ
คนข้ามฟากกลางคืนต่อไป แล้วต้นทนาทจนถึง
กระบวนรับจ้างส่งคนข้ามฟาก (ตามภาษาพวก
เรือจ้างพูดกัน) ขณะนี้นายบุญมี (สะพานยาม)
นางสายบัว (กระต่ายกระจาด) ลูกอ้ายแดงเดิน

๓๘๔ ชุมนุมพระนิพนธ์

ออกมา อ้ายโม้อ้ายหุดพากันเข้าไปเรียกเชิญ
ให้ตั้งเรือข้ามฟาก (ตามภาษาพวกเรือจ้าง) นาย
บุญมีบอกว่าทางที่จะไปยังไถ่ถนั้ จะพักนอนที่
ศาลานนตักคนหน่ง รุ่งชนจ้งจะข้ามไปแต่เช้า
ต่างก็พากันเข้าไปนงทศาลา

นายบุญมี. เออ, เมื่อนนมาวานชนน มาถึงนี้
ก็ค่ำแล้ว เห็นคนอยู่ที่ศาลานนเป็นกอง มี
การงานอะไรกันหรือ

อ้ายหุดอ. ออ, เมื่อนนมีคนเดินทางมาพัก
อยู่ที่ศาลานน คาหมนศวีแกจมาเจ้านิทาน
ให้เขาฟัง พวกชาวบ้านพากันมาฟังด้วย
คนจ้งมาก

นายบุญมี. ทำไมคาหมนศวีแกจจก็มักคุนกับ
พวกที่เดินทางนหรือ แกจ้งมาเจ้านิทาน
ให้เขาฟัง

อ้ายหุดอ. แกไม่ได้เต้าให้เขาฟัง เปเต้า ๆ คอก

สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓

แกรับจ้างเขาเด่า เป็นทางหากินของแก
อย่างนั้น ถึงเวตาเย็น ๆ แดวกก็มักมานั่ง
อยู่ที่ศาลานี้ ถ้าใครอยากฟังนิทานไปว่า
กับแก ๆ ก็เด่าให้ฟัง แดวกนั้นหายไปเห็น
จะมีใครเขาหาไป เดาหนีตามบ้าน จึงไม่
เห็นมา หาไม่บ้านนั้นก็มาเด่ว

นายบุญมี. ทำไม เดาหนีตามบ้านถึงหาไปเด่ากัน
ตามบ้าน เช่นหาตะครอย่างนั้นหรือ

อ้ายหุดอ. ที่ในกรุงน่านมีงานโกนจุกดงท่า เขา
มักหาคนเด่า นิทานไปเด่าให้แขกฟังตอนค่ำ
เมื่อพระสวดมนต์เด่ว ถ้าเป็นงานของขุน
นางขุนนาง บางทีหาไปเด่าได้กินถึงสอง
สามคน คต้าย ๆ กับเดินเพลง ถ้าได้คน
เด่าคต้ายเด่วสักคนก็ คต้ายเข้าเมื่อโกนจุก
เด่วเขาจึงมีตะคร

๓๘๖ ชุมนุมพระนิพนธ์

นายบุญมี. ถ้า เช่นนั้น ตา ห่มศรั ก็เห็น จะรอย
ตะขุ

อ้ายหอด. เบด้า, ไม่รอยคอก เพราะคนเด้า
นิทานมีมากด้วยกัน นาน ๆ เขาจะหา
แกดักที่ เพราะขณะนั้นเวด้าไม่มีใครเขาหา
ตาห่มศรัจึงต้องมานั่งคอยรับจ้างเด้านิทาน
ที่คำदान เพราะมีคนเดินทางมาพักเด้ามอ
ไม่ขาด

นายบุญมี. ถึงเช่นนั้นก็ยังดีกว่าพวกเรา เขา
ไม่ต้องตงแรงถากไถ่อพาย ไซ้แต่ดม
ปากก็หากินได้

อ้ายโม. อ๊ะ, เด้านิทานนั้นมันก็ยากอยู่นะ ต้อง
รู้เรื่องราวมากมาย และต้องเด้าให้จับฉับ
เข้าที่ด้วย ถ้าเด้าไม่ได้เขาไม่ชอบใจฟัง เขา
ก็ไม่ให้ค่าจ้าง

อ้ายหอด. บางทรายกวานนอก เมื่อเดือนก่อน

สมเด็จพระบรมพระยาจักรีราชานุภาพ ๓๘๗

วันหนึ่งดาหมื่นศรีไม่มา อ้ายไม้ได้เอ็งเข้า
เข้าไปรับเด่านิทานให้เขาฟังเด่าไปไม่ได้ถึง
ครึ่ง मुख เขาถูกชนได้เตะโคตดงน้ำเกือบ
ไม่ทัน

นายบุญมี. แกเอาเรื่องอะไร ไปเด่า ให้เขา ฟัง
เขาจึงไม่ชอบ

อ้ายไม้. ข้าเอา เรื่องยาย กับตา ปดุกถั่วปดุกงา
ให้หลานเผ้านั้นซิไปเด่าให้เขาฟัง เขาว่า
เขาเคยฟังมาแต่ยังอยู่ในผ้าอ้อม แล้วทุก ๆ
คน (ขณะนั้นดาหมื่นศรีเดินออกมาจากใน
โรง)

อ้ายหตอ. อ้าว, ดาหมื่นศรีมาแล้ว (หันไป
พูดกับหมื่นศรี) ดุงหมื่น มาเถอะ นาย
ท่านอยากฟังนิทานแน่ะ วันนั้นอย่างไรมาจน
เย็นทีเดียว

หมื่นศรี. เมอ คนพ หตอจ ทรงพลเขาหาไปเด่า

๓๘๘ ชุมนุมพระนิพนธ์

นิทานที่บ้านป่าคอง เขาให้เต่าได้กับนาย
โชตคง เต่าก็น้อยจนตึก ก็อบด้ามยาม
จึงได้เด็ก (หมื่นศรีเข้าไปนั่งในศาลา)

อ้ายไม้. ใครแพ้ใครชนะตั้งดู

หมื่นศรี. ข้าก็อบเอาตัวไม่รอด ตอนหัวค่ำ

ผดด้ก้นเต่าเรื่องรามเกียรติคนละมุข พอ
ตึกเขาหน้อยเจ้าโชตคงเอ๋ยช่นว่า เรื่อง
รามเกียรติมันจืดจืด เขาเดินโชนเดินหนึ่ง
ตูก้นอยู่เด่มขอ เต่าเรื่องมหาภารตะตึกว่า
พอว่าชนชากันกรู ว่านายโชตคงเห็นจะ
แอบไปซ้อมมาจากพวกพราหมณ์ ด้วย
เรื่องมหาภารตะนั้นเด็กเต่าก็นมาเดี่ยช้านาน
ได้ยินว่าพวกชาวเมือง ตะโไวชอบ เต่าก็กันแต่
ครึ่งพระเจ้าอุทอง ข้าก็ไม่เคยเต่า แต่
จะว่าเต่าไม่ได้เขาก็จะตหมิ่น ข้าจึงว่าจะ
ย้อนไปหานิทานของคนโบราณมาเต่าทำไม

สมเด็จพระบรมพระยาตำราจรรณภาพ ๓๘๕

เด้าเรื่องใหม่ ๆ ที่เป็นเรื่องจริง ๆ เช่น
เรื่องขุนช้างขุนแผนมิดักกว่าหรือ นายโชต-
คงเด้าไม่ได้ ก็เพทุบายบิดเบือนไปต่าง ๆ
ฝ่ายพวกคนฟังที่อยากฟัง เรื่องมหาภารตะก็
มี ที่อยากฟังเรื่องขุนช้างขุนแผนก็มี เจ้า-
ของบ้านเขาจึงตัดดินว่า ให้นายโชตคง
เด้าเรื่องมหาภารตะ ให้ซ้ำเด้าเรื่องขุน-
ช้างขุนแผน ผัดกันเด้าคนละมุข เด้า
มาได้หน่อยหนึ่ง พวกคนฟังพากันมาคิดใจ
ฟังเรื่องขุนช้างขุนแผนหมด ดงปดายเขา
ก็ให้ซ้ำเด้าแต่คนเดียวจนกระทั่งเด็ก

อ้ายโม้. ถ้าเซ่นนแกกรวยตะชิ

หมิ่นศรี. เงินคิดเทียบชาวที่เดียว ได้เบ็ดเดี่ยวจ
เกือบดีบาท

อ้ายโม้. ทำไมไม่นอนกินให้ดบายเด้า

หมิ่นศรี. จะนอนกินอย่างไร เผอิญเจ้าหน

๓๕๐ ชุมนุมพระนิพนธ์

เขาไปช่วยงานหอดวงทรงพดด้วย เขาเห็น
ข้าวย พอรุ่งเช้าก็มาทวงเงินเอาไปหมด
วันจึงต้องชดเชมาหากินนอก
นายบุญมี. อย่างหนักคิดละ ฉันจะค้างอยู่ที่
ขอพึ่งนิทานดีก็เกิด
อ้ายแดง. ฉันอยากพึ่งนิทาน ให้เขาเล่าเกิด
พ่อ
หมื่นศรี. จะฟังเรื่องอะไรต่อพ่อ
นายบุญมี. เอาเรื่องขุนช้างขุนแผนที่ฉันทนแหดะ
ฉันก็ยังไม่เคยฟัง
อ้ายไม้. เออ, แกว่าเรื่องขุนช้างขุนแผนเป็น
เรื่องจริง มันจริงอย่างไรนะ
หมื่นศรี. อ้าว, ก็เป็นเรื่องในกรุงพระศรี ทง
ขุนช้างขุนแผนมันตัวจริง ๆ ทงนั้นแหดะ
อ้ายไม้. เอ๊ะ, ถ้าตัวเขามัน แกไปเอาเรื่องของ
เขามาเล่า เขาไม่เอาหรือ

สมเด็จพระบรมราชาธิบดี ๓๕๑

หมื่นศรี. ไ้, มีตัวจริงแต่ทว่าเขาล้มตายหาย
จากไปนานแล้ว มันเป็นเรื่องตงแต่ครั้ง
แผ่นดินสมเด็จพระพันวัสสาเนะ

อ้ายไม้. แผ่นดินที่แกว่านะ ที่ขุนทดวงชนข้าง
ชนะมอญไซ้ใหม่

หมื่นศรี. ไม้ไซ้ นั้นสมเด็จพระนเรศวร สม-
เด็จพระพันวัสสาที่ยังก่อนนั้นไป เขาว่า
ขุนทดวงที่หุดอ พระยงองค์ใหญ่ที่ วัดในวัง
นั้นแหละ

อ้ายหุดอ. เต่าไปเถิดดูหมื่น เขาคอยฟังอยู่
เนะ

หมื่นศรี. (แตรดูฟ้า) พระอาทิตย์ยังไม่ตกดิน
เต่าไม่ได้ เทวดายังไม่กดับจากเฝ้าพระ
อิศวร เขาว่าใครเดานิทานไม่ให้เทวดา
ฟังด้วย มักถูกเทวดาแข่ง เพราะเช่นนั้น
งานเดานิทานตามบ้านเขาคงมีกันดังกิน

๓๕๒ ชุมนุมพระนิพนธ์

นายบุญมี. ถ้าเช่นนั้นฉันจะไปหาข้าวกินเดี๋ยวก่อน
กตัญญูมากก็เห็นจะพอได้เวลาดพอดี (นายบุญมี
ก็กับตุ๊กเมียเข้าโรง)

อ้ายไม้. เออ, ดุงหมื่น ได้ยินเขาโจษกันว่า
จะมั่งงานใหญ่โตทีไรในวัง แกรู้ไหมว่าจะมี
งานอะไรกัน

หมื่นศรี. ได้ยินเขาว่าขุนทดวงท่านจะตกกระราช

อ้ายไม้. กระราชนะมันอะไรนะแก

หมื่นศรี. อ้าว, ที่เขาเรียกว่าปีชวดปีฉลูนะซี
ปีชวดโทศก ฉลูศรีศก นี่แหละกระราชตะ

อ้ายหอด. ทำไมจะต้องตกเดี่ยวเดี่ยว

หมื่นศรี. เขาว่าโหร ถวายฤกษ์ว่าจะเกิดกตัญญู
เดือครอนทบานทงเมือง ขุนทดวงท่าน
ดั่งดาร์พวกไพร่บ้านพดเมือง ท่านถึงจะตก
กระราชเดี่ยว

อ้ายหอด. ท่านจะตกอย่างไรนะดุงหมื่น

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ๓๕๓

หมื่นศรี. ข้ากัไม่รุ้โดย ได้ยินแต่เขาว่าจะ
เปิดขันธ์ขาดนเป็นนบกน

อ้ายโม. จะดบอย่างไรรู้ข้างเถอะ ถ้ามีงาน
อย่างเขาดีอ เราคอยรับคนคงานข้ามฟาก
เดี่ยให้รวย ยิงตบศักราชบ้อย ๆ กยงค้
(ขณะนั้นนายบุญมีกับตูกเมี้ยกตบมา)

นายบุญมี. เออ, จะเด่านิทานอย่างไรรู้ละ คำ
เด้อ ดงมือเถอะ เด็กมัน้อยากฟังจะได้ฟัง
ด้วย

หมื่นศรี. ขรรมนิยม เขาตอง ตงกำหนดคิดเทียบ
เพองหนิง กับวางหมากจำนำ ๒ คำก่อน
ถึงจะเด่าได้ (หมื่นศรีควักเทียบนออกมมาจาก
ยาม นายบุญมีเอาเงินพดด้วงติด)

นางสายบัว. หมากฉั่มเด้อ (หยิบหมากพดู
ออกมาวาง)

หมื่นศรี. อ้ายโมไปตักน้ำมาตักขันชี่ คอแห้ง

๓๕๔ ชุมนุมพระนิพนธ์

จะได้กิน (อ้ายไม่ไปตักน้ำมา ตาหมื่นศรี
นั่งขัดสมาธิประณมมือเส็กอบ ๆ อิบ ๆ)

อ้ายแดง. พ่อ, เขาเด้าว่ากระไรฉันไม่ได้ยิน
ให้เขาเด้าดัง ๆ ไม่ได้หรือ

หมื่นศรี. อี้, ข้าไหว้ครูดอก ธรรมเนียมเขา
ต้องไหว้ครูบาอาจารย์ แล้วต้องบอก
เทวดาท่านให้รู้เดียงก่อนจึงจะเด้าได้ หาไม่
ก็เกิดจัญไร (ตาหมื่นศรีไหว้ครูแล้วนั่งขัด
สมาธิ หันหน้ามาทางคนฟัง ดมมือเด้า
นิทาน)

นิทาน

ยังมีผัวเมียสองคน ผัวเป็นทขุนไกรพดพ่าย
อยู่ในกรมอาดำหกเหต่า เดิมอยู่ที่บ้านพดด้วง มา
ได้เมียอยู่ที่ข้างวัดตะไกร เมียนั้นชื่อฉานางทอง
ประศรี

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระประชวร ๓๕๕

นายบุญมี. เออ, คุชอบกต ดมจะเป็นเรื่อง
จริง วัดตะไกรอยู่ทางไหนนะดูหมิ่น
หมิ่นศรี. อ้าว, อยู่ในคลองวัดระบัวอย่างไรเล่า
พัน วัดหน้า พระเมรุ เข้าไป หน่อย หนึ่ง ถัด
ขุนไกรนั้นเขาเป็นคนมีวิชาอาคมอยู่คง เป็น
คนโปรดของสมเด็จพระพันว่อดำ ท่าน
ถึงคงให้เป็นนายกองนอกออกไป ตรวจตรา
รักษาค่านทางอยู่ที่เมืองสุพรรณ ที่เมือง
สุพรรณนั้นยังมี เศรษฐี อีก ๒ คน ๆ หนึ่ง
เป็นทขุนศรีวิชัยนายกองกรมช้าง มีเมีย
ชื่อนางเทพทอง อีกคนหนึ่งเป็นทพันศรี
โยธา กำนันในเมืองสุพรรณ มีเมียชื่อนาง
ศรีประจัน ผัวเมียทั้ง ๓ คู่ในบ้าน
เรือนอยู่ใกล้ ๆ กัน อยู่มาติดกันทั้งนั้น
ถูกขุนศรีวิชัยเป็นผู้ชาย ชื่อนางขุนช้าง
ย้ายไม่. ออกมาก็คือขุนที่เดียวหรือแก

๓๕๖ ชุมนุมพระนิพนธ์

หมื่นศรี. ในนิทานเขาเรียกอย่างนั้น แต่ข้า
ก็นึกว่าเห็นจะได้เป็นขุนต่อเมื่อโต ทำนอง
จะเรียกกันว่า ขุนช้าง ต่อเมื่อ ได้ว่า กองช้าง
แทนพ่อ พดกกรมช้างที่ในกรุงหงษาได้ยิน
เขาว่าเป็นตำแหน่งขุนช้างก็มีหลายคน เห็น
จะเป็นชื่อตำแหน่งดอก แต่ในนิทานเขา
เรียกมาอย่างนั้น ช่างต้องเรียกตามเขา
ขุนช้างถูกขุนศรีวิชัยนั้น ว่ารูปร่างน่าเกลียด
หิวอดานมาแต่กำเนิด แต่ถูกชายของขุน
ไกรกับนางทองประศรีนั้นด้วย ชื่อว่าพดาย
แก้ว คือตัวขุนแผนในเรื่องนิทานนี้

อ้ายโม้. ช่างก่อนตุง พดายแก้วนี่เป็นคนหรือ
เป็นช้าง

หมื่นศรี. คนซิมึง ถูกคนเป็นช้างได้หรือ

อ้ายโม้. ก็คนทำไมถึงเรียกว่าพดายล่ะ ช่างได้
ยินเขาเรียกแต่ช้างว่าพดายนนพดายนี่

สมเด็จพระยาตำราภิรมย์ ๓๕๗

หมื่นศรี. เขาเรียกกันมาในนิทานอย่างนั้น ข้า
ก็งงงวยเหมือนกัน ข้าได้เคยถามผู้
ใหญ่เขาแต่ก่อน เขาบอกว่าเห็นจะมาแต่คำ
“พนาย” ที่เรามา เรียกกัน ว่านายนั้น นาย
นี่เอง แต่โบราณเขาเรียกว่าพนาย คำ
นี้ยังมีอยู่ในเทศน์มหาชาติกัณฑ์ชูชก ใน
แห่เจตบุตรแห่งหนึ่งว่า “ยังมีกะทาชวย
พนายหนุ่มหนึ่งนอร์ญจบเจนจร” ข้า
ได้ยินเขาว่ามาอย่างนี้แหละ แต่มันนอก
เรื่อง ฟังนิทานเถอะ

ฝ่ายพันศรีโยธาภิรมย์ นางศรีประจัน นนม
ดุกดาด ชื่อว่านางพิมพิธาดีย์ เด็กด้ามคน
นินบ้านพ่อแม่อยู่ใกล้ ๆ กัน ก็เป็นเพื่อน
เล่นกันมาแต่เด็ก

อยู่มาดมเด็จพระพันวัสสาเสด็จไปประ
พาสป่าทเมืองสุพรรณ มีรบตั้งให้ขุนไกร

ไปค้อนควายเถื่อนมากวาย จะจับเอามา
 ใช้ทำนาหวดง ขุนไกรไปค้อนควายเถื่อน
 มาฝูงใหญ่ ครั้นมาถึงหน้าพลับพลาจะค้อน
 เข้าคอก ควายมันค้อนทำอย่างไร ๆ มัน
 ก็ไม่เข้าคอก มันกดขี่ได้ชน ขุนไกรก็เกิด
 โทสะขึ้นมาจนตมคัว ไม่รู้ดีกว่าอยู่หน้า
 พระที่นั่ง เอาหอกแทงควายตายตมเป็นเบือ
 อ้ายควายที่เห็ดอนนมมัน ก็แตก หนีเข้าป่าไป
 หมด ตมเต็จพระพันวัสสาเด็ค้อออกค้าง
 ก็กริวเป็นไฟ ตั้งให้เอาขุนไกรไปฆ่าเด็ค้อ
 ในขณะนั้น ฝ่ายนางทองประศรีรู้ว่ามัว
 ถูกประหารชีวิต กัดัวเขาจะรีบเอาตัวไป
 เป็นคนหวดง ก็พาพตายแก้วดูกชายหนี
 ไปอาศัย พวก พ้อง อยู่ที ริมเขา ชนไก่ เมือง
 กาญจนบุรี จนพตายแก้วโตขึ้นก็ให้บวช
 เป็นเณรอยู่ที่เมืองกาญจนบุรีนั้น

สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓

ฝ่ายข้างเมืองสุพรรณ ตั้งแต่ขุนไกร
ตายเสียแล้วไม่มีใครปราบผู้ร้าย พวกโจร
ก็กำเริบ วันหนึ่งพวกโจรเข้ามาปล้นฆ่า
ขุนศรีวิชัยตาย เวदानนพินศรีโยธาชน
ไปเมืองเหนือ แต่ไปเป็นไช้ป่า กลับลงมา
ถึงบ้านอยู่ได้หน่อยหนึ่งก็ตายอีกคนหนึ่ง ขุน
ช้างกับนางพิมก็อยู่กับแม่ต่อมา จนเป็นหนุ่ม
เป็นสาว ขุนช้างนั้นอยากได้นางพิมเป็น
เมีย แต่แม่ไม่ชอบ ว่านางพิมปากจั่นก็
แกล้งไปขอ ลูกสาว หมั้นแล้ว บ้าน รวีใหญ่
ขอว่านางแก่นแก้ว ให้เป็นเมีย ขุนช้าง ๆ ก็
มาอยู่บ้าน รวีใหญ่ ได้เป็นเศรษฐีมีเงิน
ทองกว่าใคร ๆ ในเมืองสุพรรณ แต่อยู่
มานางแก่นแก้วเจ็บป่วยตายลง ขุนช้าง
เป็นพ่อหม้ายก็คิดอยากได้นางพิมอีก แต่
ฝ่ายนางพิมนั้นเกิดยศรูปร่างแต่กิรียามาร

ยาทขุนช้าง ๆ พยายามเกยงพาน ก็ไม่ไยดี
นางพิมมีเพียงคนหนึ่ง ชื่อว่านางสายทอง
เป็นญาติกันแต่ไปตกทุกข์ยาก นางศรีประ-
จันไปช่วยมา จึงให้อยู่ดูแลนางพิม

ทนน จะกล่าวถึงพดายแก้ว ทนน ไปบวช
เป็นเณรอยู่ที่เมืองกาญจนบุรี พดายแก้ว
คนนี้เป็นคนฉลาดเฉลียว เรียนวิชาอยู่ที่
เมืองกาญจนบุรีไม่ช้านานเท่าใดก็รู้ดี วิ-
ชาอาจารย์ไม่มีอะไรจะสอนต่อไปได้ เณร
แก้ว อยาก จะเป็น ทหาร ให้ เหมือน กับ พ่อ
นางทอง ประศรี จึงพา มาฝาก ให้เรียน วิชา
อาคม อยู่กับ สัมภาร วัดป่าเตโชโดยที่เมืองสุ-
พรรณบุรี ด้วยท่านสัมภารของคนชอบ
กับขุนไกรมาแต่ก่อน ก็รับเณรแก้วเลี้ยงไว้
ให้อยู่ที่ภูเดียวกัน

เมื่อเณรแก้ว มาอยู่ที่วัดป่าเตโชโดยแต่

สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๕ ๔๐๑

วันหนึ่ง พวกชาวเมืองสุพรรณออกไปตั้ง
บาตรถวายพระ นางพิมไปกับแม่ เณรแก้ว
กับนางพิมได้เห็นกันเมื่อเป็นหนุ่มสาวในวัน
นั้น ต่างกันกรีกกันถึง ๒ ฝ่าย ต่อมาถึง
เทศกาลออกพรรษาพวกทนายเมืองสุพรรณ
เรียกรายกันจะมีเทศน์มหาชาติที่วัดป่าเตไต่โดย
ขุนช้างรับกนิษฐกุมาร นางศรีประจันรับ
กนิษฐทรี ครั้นถึงวันเทศน์ เณรแก้ว
ต้มถวญวัดป่าเตไต่โดยอาพาธไป จึงให้เณร
แก้วตงมาเทศน์ที่วัดแทน นางพิมไปฟังเทศน์
กับแม่เกิดศรัทธา เป็ดองผำห่มขนนอกออก
ถวายเป็นเครื่องกนิษฐ ขุนช้างฟังอยู่นนดวย
จึงทำเป็นศรัทธาเป็ดองผำด้านทห่มไปถวาย
เป็นเครื่องกนิษฐบ้าง เหาผำด้านวางทับผำ
ของนางพิมตง แด้วอธิบายว่าขอให้

๔๐๒ ชุมนุมพระนิพนธ์

ดำเร็จตั้งปรารถนาเกิด นางพิมได้ฟังขุน
ช้างวักก็โกรธ ตุกถัดมาม้านเดียในขณะ
นั้น ฝ่ายเณรแก้วเห็นขุนช้างทำทะเลโถม
นางพิมตั้งนึกหึง ตั้งแต่เทศน์แล้วให้เป็น
ห้องนางพิม ไม่สบายใจ พอรุ่งขึ้นก็เข้าไป
บิณฑบาตที่ในเมืองสุพรรณ นางพิมออก
มาได้บาตร เห็นพตายแก้วก็นึกกระตาค
หุดบเข้าไปในบ้าน ให้นางสายทองออกไป
ได้แทน เณรแก้วได้ช่องจึงอ้อนวอนบน
บานนางสายทองขอให้ช่วยเป็นแม่สื่อ ฝ่าย
นางสายทองรู้ว่า นางพิม ก็รัก เณรแก้ว อยู่
เหมือนกัน จึงนัดแนะเณรแก้วแล้วชวน
นางพิมออกไปเก็บฝ้ายที่ไร่ เณรแก้วก็หนี
ตั้งมาพบกับนางพิม เกยอพานกันไนไร่
ฝ้าย ครั้นเวดาค่าพตายแก้วตบชนหาเป็น
ชู้กับนางพิม แล้วถัดไปบวชเป็นเณรอยู่

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระประชวร ๕๐๓

อย่างเดิม

ฝ่ายขุนช้างไม่รู้ว่านางพิมเป็นชู้กับเนร
แก้ว วันหนึ่งไปหานางศรีประจันพุดจา
ทาบทามที่จะขอนางพิม ข้างนางศรีประจัน
นั้นเป็นคนโงก เห็นขุนช้างเป็นเศรษฐีก็
อยากจะได้เป็นลูกเขย นางพิมนั่งอยู่ในเรือน
ได้ยินขุนช้างไปพุดกับแม่ เห็นท่วงท่าแม่จะ
ยอมยกตัวให้ขุนช้าง ก็แค้นใจรำคาญ
ขุนช้างออกมาจากในเรือน จนขุนช้างขาย
ต้องดานางศรีประจันกลับไป นางพิมกลัว
ขุนช้างจะมาขออีก จึงให้นางสายทองรีบ
ไปบอกความแก่เนรแก้วให้รับมาว่ากล่าว
ขอเรื่องเสียโดยเร็ว นางสายทองไปหาเนร
แก้วที่วัดป่าเด่โดย ไปนั่งพุดกันอยู่ในกุฏิ
เนรแก้วเห็นนางสายทองยังเป็นสาว นึก
รักนางสายทองขึ้นมาด้วย ก็หยอกเินตาม

คนอง เมื่อญ่ท่านล้มการไปเห็นเข้กัโกธร
 ได้ค้ทั้ง ๒ คน เณรแก้วไม่อาจอยู่ในวัดป่า-
 เตโดยค้อไป ถ้หนีไปอยู่วัดแคข้างเหนือ
 เมืองสุพรรณ ฝ่ายนางตายทองกัด้มบ้าน
 มาบอกนางพิมว่าเณรแก้วว่าทังแม่ทังค้อย
 ยากจนนัก ขอผัดเรียนวิชาให้ดำเร้จ พอ
 ม้ทางเดียงค้วแต่จะล้กมาแต่งงาน ขอให้
 นางพิมครองตัวไว้ก่อน

ฝ่ายขุนข้างค้งแต่กัด้จากบ้านนางศรี-
 ประจันก็งมาค้หมายนางพิม ค้ด้วยเห็นท่วง
 ท้นางศรีประจันค้ใจ เป็นค้แต่นางพิมยัง
 ไม่รัก น้กว่าถ้าแม่ยอมยกให้ค้แล้ว ถูกค้ว
 ที่ไหนจะกัด้ขาด จึงไปอ้นนอชนแม่ให้
 ขอนางพิมอ้ก นางเทพทองก็ไม้อให้ค้ด้วย
 ไม่ชอบนางพิม ขุนข้างจึงไปหานางศรี-
 ประจันเอง บอกว่าอยากจะขอนางพิม นาง

สมเด็จพระยาตากษานภาพ ๔๐๕

ศรีประจันก่อนอนุญาตให้หาเจ้าแก้วไปขอตาม
ธรรมเนียม นางพิมอยู่ในห้องไฉนแม่
ยอมยกให้ ชูช้าง ดั่ง นน ก็โกรธเป็น กำตั้ง
ร้องตำว่าชูช้างออกมาจากในเรือนเหมือน
หนหลัง จนชูช้างทนไม่ได้ต้องกลับไปอีก
ครั้ง ๑ พอชูช้างไปแล้วนางศรีประจันก็
เขียนค่นางพิม ๆ จึงชวนนางสายทองหนีแม่
ไปตามหาเนรแก้ว ไปพบที่วัดแคจึงได้
ความทงปองให้เนรแก้วฟัง ร้องให้ตัดพ้อ
ว่าเพราะเนรแก้วแกดงหงเดี่ย จึงได้เคียด
รอนถึงเพียงนั้น เนรแก้วได้ทราบว่านาง
ศรีประจันยอมยกนาง พิมให้ชูช้างก็ตกใจ
รับว่าจะดักไปโดยเร็ว แล้วปตบโยนให้
นางกตบค้นไปอยู่บ้าน ครั้นเวดาค่าเนร
แก้วจึงตาอาจารย์ดักไปหานางพิม คราวนี้
ไปได้นางสายทองเป็นเมียด้วย แล้วรีบไป

๔๐๖ ชุมนุมพระนิพนธ์

ยังเมืองกาญจนบุรี ไปอ้อนวอนแม่ให้มา
ขอนางพิม นางทองประศรีนั้นไม่ชอบนาง
พิมเหมือนกัน แต่ถูกอุกอ้อนวอนขัดไม่ได้
ก็พาพาดายแก้วกลับมายังเมืองสุพรรณ มา
ว่ากล่าวกับ นางศรีประจันโดยฐานที่เป็น
เพื่อนบ้านเก่ามาด้วยกัน นางศรีประจันเห็น
ขุนช้างหายไปไม่มาขอภัยนางพิมให้พาดาย
แก้ว ได้แต่งงานอยู่ด้วยกันที่บ้านท่าพี่เลี้ยง
เมืองสุพรรณ (หมื่นศรีหยุดพักคันทน์)

นายบุญมี. จบเท่านั้นหรือดงหมื่น
หมื่นศรี. ที่ไหน ที่เดาว่าเป็นแต่เรื่องเริ่มต้น
เท่านั้นแหละ เรื่องตอนสำคัญๆยังอยู่ต่อ
ไปข้างหน้าทั้งนั้น

นายบุญมี. เออ ถ้าเช่นนั้นขอฟังต่อไป
หมื่นศรี. คราวนี้จะกล่าวถึงเมืองเซียงทอง แต่
เดิมเป็นเมืองชนของเจ้าเซียงใหม่ ที่หลัง

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงทราบข่าว ๔๐๗

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงทราบข่าวว่า เจ้า
เชียงใหม่เจ้าแก้วมงคลให้กองทัพยกลงมาตี
เมืองเชียงใหม่ เจ้าเมืองเชียงใหม่จะต่อ
สู้จึงทำเป็นอ่อนน้อมยอม รับผิด ต่อกองทัพ
เมืองเชียงใหม่ แล้วด้อมไม้บอกลงมา
ขอกองทัพกรุงฯ ขนไปช่วย สมเด็จพระ
พันธุรัตทรงเดอกหา นายทหารเอกที่จะให้
คุมกองทัพขนไปช่วยเมืองเชียงใหม่ ว่าดี
จนถึงขุนไกร จึงตรัสถามข้าราชการว่าดู
หุดานขุนไกรนัยมีศดอยบางหรือไม่ พระ
ยารามจตุรงค์ จางวางกรมอาต่า กราบท
ว่า ได้ยินว่าเมื่อขุนไกรตายนั้นบุตรอยู่
คน ๓ แต่มารดาพาหนีไป จะไปอยู่ที่ไหน
หาทราบไม่ ขณะนั้นขุนช้างเข้าไปเฝ้าอยู่ที่
นั้นด้วย เห็นได้ทที่จะชิงนางพิม จึงกราบท
ขอว่า บุตรขุนไกรนั้นขอพดายแก่ รื้อธา

๔๐๘ ชุมนุมพระนิพนธ์

อาคมชยน์เหมือนนบิตา เคยขุดกตบมาได้
ภรรยาอยู่ที่เมืองสุพรรณ ดมเด็จพระพัน
วัดต้า ก็มีรับตั้งให้หา พดายแก้ว เข้ามาเฝ้า
ครัดตามว่าจะรับอาสาไปช่วยเมืองเชียงทอง
ได้หรือไม่ ฝ่ายพดายแก้วอยากจะเป็น
ทหารเอกมีชื่อเดียงให้เหมือนนบิตากรับอาสา
คุมพดชนไป ไปรบพุ่งมีชัยชนะพวกเชียง
ใหม่ได้เมืองเชียงทองคน แดงตงรอกทอง
ตราให้หากองทัพกตบ อยู่ที่บ้านจอมทอง
ในแขวงเมืองเชียงทองนั้น ครึงนนแค้นคำ
แมนเป็นนายแคว้นบ้านจอมทอง

นายบุญมี. ที่ว่าเป็นนายแคว้นนะ เป็นอะไร
หมั่นศรี. อ้อ ก็อย่างกำนันของเราในแคว้น แต่
ทางเมืองดาวเขาเรียกกันว่านายแคว้น แค้น
คำแมนหม่มตักดาวคน ๑ ชื่อว่านางดาวทอง
แค้นคำแมนกตบว่าเมื่อ กองทัพไทยยกกตบ

สมเด็จพระยาตำราจรรณภาพ ๔๐๕

จะกวาดค้อนพวกชาวบ้านจอมทองเอาลงมา
เป็นเซตยด้วย จึงปรึกษากันกับเมียแดงพา
ตุ๊กต้าว อัน ชื่อว่า นาง ดาวทองนั้นไป ยกให้
พตายแก้ว หวังจะให้เกี้ยวของพอชอร้อง
พวกชาวบ้านจอมทองไว้ได้ พตายแก้วเห็น
นาง ดาวทอง รูปร่าง จริต กิริยา น่ารัก ก็รับ
เดียงเบนเมีย อยู่ด้วยกนทค้ายบ้านจอมทอง
(หมิ่นศรีหยุดพักคมนา)

อ้ายไม. เอ๊ะ เกิดเป็นเมียต้องคองตำรา มียุง
กนชนหรือ

นายบุญมี. มันจะยุ่งทำไม นางพิมเขาเป็นเมีย
แต่ง นมมันเป็นตุ๊กต้าวตุ๊กท้าว มันก็เป็นเมีย
น้อยเท่ามันแหละ

นางด้ายบัว. ถึงอย่างนั้น เมียมีแดงก็ไม่ควร
จะไปมีอีก ดองซี ถ้าเป็นฉัน ฉันรู้ว่าไป
มีเมียเช่นนั้นนอนอยู่ด้วยกคินะซี

๔๑๐ ชุมนุมพระนิพนธ์

อ้ายหอด. บ๊ะ ไปมัวเถียงกันเดี๋ยเดี๋ย ยังไม่
ทริฐักทักว่า เมียใหม่นั้น มันจะ เป็น อย่างไร
ต่อไป ดุงหมิ่นเด้าต่อไปเกิด

หมิ่นศรี. จะกล่าวถึงนางพิม เมื่อพดายแก้ว
จะยกกองทัพไปนั้น ตามเข้ามาตั้งผัวทโน
กรุง ๆ กับนางทองประศรี แล้วพร้อมใจ
กันปลุกต้นไม้โพธิ์เลี้ยงทายไว้ ๓ ต้น บนบาน
อธิษฐานว่าถ้าใครเป็นสัตว์บายอยู่ก็ให้ต้นไม้
โพธิ์ของคนนงออกงามดี ถ้าหากเกิดภัย
อันตรายแก่ผู้ใด ก็ขอให้ต้นไม้ของคนนงเหี่ยว
แห้งให้เห็นประจักษ์ในวันหน้า

นายบุญมี. อ้อ ที่เรียกว่าโพธิ์ตามต้นไม้ใหม่
หมิ่นศรี. นนแหละ อยู่ที่ไหนเพนียดชนไป
หน่อหนงนงอย่างไรล่ะ ยังเรียกกันที่บ้าน
โพธิ์ตามต้นไม้จนทุกวันนี้ แต่นางพิมนั้น
ตั้งแต่มาตั้งผัวแล้ว กลับไป อยู่บ้าน ก็เผอิญ

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ๕๑๑

ให้เจ็บไข้ไปต่างๆ แม้รักษาอย่างไรก็ไม่หาย แก่จึงไปปรึกษาท่านสมภารวัดป่าเลไลยก์ว่าจะทำอย่างไรดี ท่านสมภารจึงขามตุ้รว่า เป็นเพราะเคราะห์ร้ายนัก จึงบอกให้ฟ้าดเคราะห์ที่แดงเบด็ยนชื่อเสียใหม่ ให้ชื่อว่านางวันทอง แต่นั้นนางก็ค่อยคลายหายเจ็บไข้กลับเป็นปกติดังแต่ก่อน

ฝ่ายขุนช้าง ตั้งแต่พ่ายแค้นยกทัพไปแดง คอยฟังข่าวคราวกองทัพเห็นเจ็บหายไป ไม่ปรากฏว่าจะไปรบพุ่งแพ้หรือชนะประการใด ครั้นนางวันทอง หายเจ็บช่นเห็นได้ก็จึงคิด ถอดอุบาย ถอบไปซุดเอากระดูกที่ป่าช้าได้หม้อใหม่มา แล้วจ้ายกถอยกับ ยายตายให้ เป็นเจ้าแก่พากันไป ยังบ้านนางศรีประจัน ขุนช้างแกดั่งทำร้องไห้บอก ว่า พ่ายแค้น ขนไปทัพ นนไปรบ เดียดดาว

๔๑๒   ชุมนุมพระนิพนธ์

แทงตายเดี่ยวแล้ว บ่าวไพร่ที่แตกทัพมาก็
ถูกคิดคุกหมัดทุกคน บ่าวมันฝากหม้อกระ
ดุกพตายแก้ววานให้ช่วยมาตั้ง นางศรี-
ประจันได้ฟังก็ตกใจร้องไห้ร้องห่ม ด้วย
ดำคัญว่าเป็นความจริง ยายกตอยายตาย
ทำเป็นทุกข์ร้อนด้วย แล้วบอกว่าธรรม-
เนียมผิวแตกทัพเช่นนี้ ตามกฎหมาย
เหมือนเมีย จะต้องตก เป็น คนหูดวง ต้อง
คิดเบี่ยงบายเดี่ยวอย่างไรให้ได้ หาไม่ตก
สาวจะได้ ความ เดือดร้อน ด้วย อีก คนหนึ่ง
นางศรีประจันก็ยังตกใจวุ่นวาย ปรีกษา
ยายกตอยายตาย ว่า จะทำ ประการใด ดี
ยายกตอยกับยายตายจึง กระซิบแนะให้นาง
ศรีประจัน ยก นาง วันทอง ให้ ชุนช้าง เดี่ยว
เพราะชุนช้างเป็นเศรษฐี ถึงจะมีภัยความ
มาอย่างไรเขาก็คงจะไถ่ถอนป้องกันได้ นาง

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงทราบข่าว ๔๑๓

ศรีประจักษ์เห็นชอบด้วย จึงยอมยกนาง
วันทองให้ขุนช้าง แล้วเร่งให้มาปลุกหอ
แต่งงานกันเสียโดยเร็ว ด้วยเกรงว่าตูก้าว
จะต้องตกเป็นคนหวดง

ฝ่ายนางวันทองนั้นไม่เชื่อสงสัยว่าขุนช้าง
จะหยอกถอง แต่ไม่รู้ที่จะโต้แย้งอย่างไร
ด้วยไม่ได้ข่าวผัวมาช้านานจะเป็นตายอย่างไร
ก็ไม่รู้แน่ จึงชวนนางส่ายทองไปหาท่าน
สมภารวัดป่าเด่โดย ขอให้ช่วยจับยามดู
ท่านสมภารจับยามว่าพตายแก้วนั้นหาตาย
ไม่ นางก็ยินดีกตัญญูมาบอกแม่ แม่ไม่เชื่อ
ว่าหมอดูจะดูตาคุ้ได้หรือ ก็เมื่อได้กระตูก
มาเป็นสำคัญ จะว่าพตายแก้วไม่ตายอย่าง
ไร นางวันทองจึงอ่อนน้อมว่าถ้าเช่นนั้นขอ
ให้ไปคุ้ต้นโพธิ์ที่ปลุก อธิษฐานไว้ให้เห็น
ประจักษ์ก่อน นางศรีประจักษ์ยอมตามใจ

๔๑๔ ชุมนุมพระนิพนธ์

แต่เมื่อนางศรีประจัน กับ นางวันทองเตรียม
จะมาจากเมืองสุพรรณนั้น ชาวไร่ไปถึง
ขุนช้าง จึง ดอบ ดองหน้า มาทำ คั้นโพธิ์ ของ
พตายแก้วเสียให้ยับเยิน ครั้นนางวันทอง
มาเห็นคั้นโพธิ์ รวงโรยดมคังอธิษฐานก็เชื่อ
ว่าผิดตาย เสรีว่าโคกจนสดบดง แม่พากดบี
ออกไปถึงสุพรรณ ก็ตั้งหน้าทำบุญให้พตาย
แก้ว แต่หายอมมีผิวใหม่ไม่

ฝ่ายขุนช้างได้ออนุญาต ของนางศรีประ-
จันแก้ว ก็ให้มารอเรือนหอของพตายแก้ว
ไปปลูกถวายเป็นวัดเสีย แล้วปลูกหอของ
ศวนแทน ครั้นถึงกำหนดวันฤกษ์ก็มา
แต่งงาน แต่นางวันทองหายอมไปเข้าหอ
อยู่กับขุนช้างไม่ นางศรีประจันจิตใจขึ้นมา
ก็เขียนคี่ จนนางวันทองผูกคอตาย แต่
นางตายทองแก้ได้ทันหาตายไม่ นางศรี-

สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๕

ประจัน กัดดู จะตาย ก็ไม่กล้า เคียด เข็ญ
เขียนดื้อๆ เฝ้าแต่ปิดขอบโยนวงวอนหมาย
จะให้ดูก็ด่าข่มไปอยู่กับขุนช้าง นางไม่
ยอม ขุนช้างก็ต้องรอก้างอยู่ที่เรือนหอ
(หมื่นศรีหยุดพักคันทน์)

นางด้ายบัว. ค้างคันทน์หน้า ผัวเขายังอยู่ มี
ช้างไปแย่งเขาได้

นายบุญมี. นี่หากนางวันทองดื้อดื้อกนะ ถ้าเป็น
คนใจเขาก็ดูไร

อ้ายไม่. เออ ก็มันค้างคันทน์อยู่อย่างนั้นจะดง
เอยกันอย่างไรล่ะ

หมื่นศรี. อ้าว ก็ต้องทลายกันดูซิ ว่าจะดงเอย
กันอย่างไร

นางด้ายบัว. ขุนช้างก็เข็ดขยับไปเท่านั้น มันจะ
คอยอยู่จนแก่อย่างไรได้

อ้ายหอด. ฮี้ มันชอบกอดอยู่นะ ก็อ้ายหอห่าง

๔๑๖ ชุมนุมพระนิพนธ์

ดงทุพรอนไว้เป็นกอง จะทิ้งเสียอย่างไร
นายบุญมี. แดงก็แต่งงานกันแล้ว เป็นแต่เจ้า
ตัวไม่ยอมเข้าหอ ถ้าขุนช้างมันมุขมา
มันเข้าดูครว้านางวันทองไปใครจะว่าอะไร
เพราะต่างคนต่างก็เข้าใจว่าพดายแก้วตาย
ด้วยกนทงนน

นางสายบัว. เขาไม่ยอมนี้ จะไปข่มขืนเขา
อย่างไร ถ้าฉวยนางวันทองผูกคอตายมี
เกิดผิดด้วยกันหรือ

นายบุญมี. ถ้ามันดูคเขาไปได้ถึงตัวกันแล้ว
ใครมันจะไปฆ่าตัวมันตัวตาย

นางสายบัว. แกเคยเห็นผู้หญิงเซ่นนนหรือ

(พันเทพเดินออกมาจากในโรง)

สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๕
สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ๕๑๗

ตอนที่ ๒ เล่านิทานทรงเครื่อง

ยายโม. อ้าว พันเทพมาอีกคนละ เชิญดีพี่พัน
กำลังตั้งนุกที่เดียวแหละ

พันเทพ. ดันอะไรกัน ข้าเดินมาได้ยินเสียง
เอะอะก็แวะเข้ามาดู

หมื่นศรี. (พูดกับนายบุญมี) พี่เขาก็คนเด่านิทาน
อีกคนหนึ่ง (พูดกับพันเทพ) ข้ากำลังเล่า
เรื่องขุนช้างขุนแผนให้เขาฟัง ถึงตอนนาง
วันทองไม่ยอมเข้าหอกับขุนช้าง เขาเถียง
กันว่าขุนช้างจะทำอย่างไร

พันเทพ. (นั่งเข่าลง) ดุงหมื่นเด่านิทานดูภาพ
หรือนิทานทรงเครื่อง

๔๑๘ ชุมนุมพระนิพนธ์

หมื่นศรี. อ้ายนิทานทรงเครื่องที่รักกันชนใหม่
บทยาทมนักนัก ข้าแก่แล้ว สูงเตี้ยก็
ไม่เพราะ ใ้ให้พวกหนุ่ม ๆ เขาเต่า ข้า
ชอบเต่าแต่ินิทานสุภาพอย่างบูรณ

นายบุญมี. เออ, นิทานสุภาพกับนิทานทรง
เครื่องนะ มันผิดกันอย่างไรดู

หมื่นศรี. นิทานสุภาพมันก็เต่ากันเรื่อย ๆ อย่าง
ฉันเต่านนแหละ แต่ินิทานทรงเครื่องนั้น
ถ้าเต่าเป็นนิทานสุภาพไป ถึงตรงไหนเป็น
ที่โหดครวญ เขาเอากดอนมาขับดำทำให้
อ่อนหวานขึ้น เขาว่าผู้หญิงมักชอบฟัง

นางสายบัว. ทำไมฉันจะได้ฟังมั่งละ

หมื่นศรี. จะฟังก็ได้เป็นโรมัน พันเทพนแหละ
เขาตัดสินนิทานทรงเครื่องละ จะฟังก็
กำหนดให้เขาเถิด

นายบุญมี. เออ-ดี ฉันก็ยังไม่เคยฟังนิทานทรง

สมเด็จพระปรมหาราชาราชานุกาพ ๔๑๕

เครื่อง นายเด้าด้กมุขเป็นไรจะ

พันเทพ. จะฟังก็ได้ แมร์ักจะให้เด้าเรื่องอะไร
ละ

นางสายบัว. เรื่องซุนซ้างซุนแผนแหะจะ ที่
ดูหมิ่นศรีเด้ามาหน้าฟังจริง ๆ เด้าต่อไป
ได้ใหม่จะ

พันเทพ. เด้าก็ได้เป็นไรมี ดูหมิ่นเด้ามาถึง
ตรงไหนละ

หมิ่นศรี. ซ้าเด้ามาถึงนางวันทองไม่ยอมเข้าหอ
กับซุนซ้าง เจ้าจับเอาพดายแก้วยกทัพกดับ
เถอะ (นายบุญมีเอาเงินกำหนดคิดเทียบ นาง
สายบัววางหมาก ๒ คำ)

พันเทพ. (ประณมมือว่าเป็นทำนองเสภา)

ดิบนี่จะประณมเหนือเกล้า

ไหว้พระพุทธพระธรรมด้าโลกา

พระสงฆ์ทรงศีลามาโดยจง

๔๒๐ ชุมนุมพระนิพนธ์

ทั้งคงคายนามาเป็นเกณฑ์

พระสุเมรุหักโลกตั้งระหง

ดินน้ำตมไฟอันมั่นคง

จึงดำรงได้รอดมาเป็นกาย

ไหว้คุณบิดาและมารดา

ครูพักอกษรตั้งทงหลาย

ข้าพเจ้าจะเดาเรื่องนิยาย

จงเพียรพิชิตพรเพราะเด้นะนวด ฯ

นายบุญมี. เออ, ชอบกต ตั้งตนไหว้ครูก็ว่า

เป็นดำที่เดียว

นางด้ายบัว. เพราะดี ฉันชอบนิทานทรงเครื่อง

แล้ว

พันเทพ. จะกดาวถึงพตายแก้วอยู่ด้วยกับนาง

ดาวทองที่บานจอมทอง ครั้นได้รับทอง

ตรา ให้หา กองทัพ ก็พา นาง ดาวทอง ดงมา

ด้วย ดาวทองหนนคองทงบ้านเมืองพดต

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระประชวร ๔๒๑

พรากรพ่อแม่มา ก็ร้องไห้อาลัยมาตลอด
ทาง (ว่าเป็นทำนองเสภาต่อไป)

พดายแก้วแว้วแว้วเสียดำเนียงร้อง
ตั้งตำรับเจ้าดาวทองยังหมองหมาง
ตั้งควาญหมอบให้ร้อพดายกาง
เทียบช้างชวณเจ้าดาวทองมา
ตระกองกยกกขันธ์ประคัม
แฉ้วจืดจิบมานบงทงหงหัน
กรกอดดัดคกระต้นจันรวรจา
ชวณชมพฤษาในป่าดอน
ใบดอกออกพวงทุกกิ่งก้าน
คุมบานช่อช่ออยู่สดอน
หอมหวนประทีนกลิ่นขจร
เกษรหั่นสด้างตามทางมา
เจ้าดาวทองค่อยคลายววยเศร้า

๔๒๒ ชุมนุมพระนิพนธ์

นั่งเค้านิ่งแอบแนบหน้า
ให้เด่นรักหักหายฉายาตา
เด่นหาปดามปดมดมอาตย์ ฯ

นางด้ายบัว. แหม, ช่างเพราะจับใจ น่าฟัง
จริง ๆ ฉันเชื่อแต่ວ່າผู้หญิงต้องชอบฟัง
นิทานทรงเครื่องทุกคน

พันเทพ. (เด้าเป็นนิทานต่อไป) พดายแก้วมา
ถึงกรุง ฯ ดมเด็จพระพนธ์เสด็จประพาส
บำเหน็จความชอบ ทรงคงพดายแก้วให้
เป็นที่ขุนแผนตั้งบ้าน ปดัดกรมตำรวจภูธร
คนทงหาย จึงได้เรียกกันว่า ขุนแผน แต่นั้น
มา ขุนแผนนึกถึงนางวันทองเป็นกำลัง
ไม่รู้ว่เกิดเหตุการณ์ทางข้างบ้าน พอออก
จากเฝ้า ก็ตั้ง เรือรับ ถดบไป เมือง สุพรรณ
ไปถึงบ้านเวดารุงเช้า ฝ่ายนางวันทองไม่รู้

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระประชวร ๔๒๓

ว่าพดายแก้วได้เมื่อยใหม่ พอเห็นเรือผัว
มาจอดตหน้าบ้านกวดงมาคันท่า มาร้อง-
ให้เด้าถึงเรือถูกข่มเหงแต่เห็นหลังให้ผัวฟัง
ขุนแผนได้ฟังก็โกรธเป็นกำดั่ง อดยดาบ
จะขึ้นไปฆ่าพวกขุนช้างเสียให้หมด ทงบ้าน
ฝ่ายนางดาวทองหนึ่ง บังม่าน อยู่ใน เรือกัณยา
ได้ยินความที่นางวันทองมาฟ้องผัว เห็น
ผัวโกรธเป็นไฟว่าจะไปฆ่าผู้พันคน ก็ออก
มากนหน้าไว้ ห้ามว่าบ้านเมืองมีขอมแป
เมื่อเขาข่มเหงก็ร้องฟ้องเขาเป็นไร จะไป
ฆ่าผู้พันคนจะเกิดผิด นางวันทองเห็นขุน
แผนมีเมื่อยใหม่ก็ตกใจจนตะดังอยู่ ยังมียง
พันที่จะว่าประการใด ฝ่ายขุนแผน
จะขึ้นไปฆ่าขุนช้างให้ได้ นางดาวทองจึง
ว่ากล่าวห้ามปรามว่าอย่าหุเบา ได้ฟังความ
แต่ข้างเดียว ฝ่ายโน้นเขาก็มากด้วยกัน จะ

๔๒๔ ชุมนุมพระนิพนธ์

อาจหาญเป็นคอบึงต้นหงัดเห็ดก ไปได้หมด
หรือ มันจะมีเหตุอย่างไรดอกกระมังเขา
จึงกล้าทำถึงอย่างนี้ นางวันทองได้ฟังคำนาง
ดาวทองว่าเป็นที่กระทบตัว บันดาลโทษ
ทั้งโกรธทั้งหงษมาทันใด ก็ดำว่านาง
ดาวทองจนเกิดทะเลาะกันชนในขณะนั้น ชุน
แผนว่ากล่าว เกิดยไถ่เท่าใด นางวันทองก็
ไม่ฟัง ชำดั่งบัวไพรให้ตั้งไปคบนางดาว
ทองให้ได้ ชุนแผนเข้ากั้นกางไว้ นาง
วันทองก็ยิงโกรธ เดยว่ากล่าวชุนแผน
หยามชำด่าหัต จนชุนแผนโกรธชนมาบ้าง
ก็ได้พ้่นนางวันทองหนกตบชนเรอหนีไป แล้ว
พานางดาวทองเดยไปเมืองกาญจนบุรี ครน
ไปถึงบ้านค้อยคตายโกรธตง นึกถึงที่ชุน
ข้างคอยปองนางวันทองอยก็คกใจได้คคค ว่า
ที่เกิดวิวาทชนกับนางวันทอง จะทำให้ตม

สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้าเอกทัศ ๔๒๕

ปรารภราษฎรข้างใต้ชกกระมัง พอคิด
ไต่กริบชนมามากบ่าวไพร่ มาถึงเมือง
ในเวดากดางคิน ชุนแผนจึงดักคนในบ้าน
ให้หัดหมัด แล้วตอบเข้าไปในเรือนหอ
ของชุนช้าง (พันเทพหยุดพักกินหมาก)

อ้ายโม้. เอ๊ะ, ตรงนี้ออกไหน คุณทำมันไม่ได้
เด็ดแล้ว

นางสายบัว. ดันะแก ชุนแผนมาคนเดียวอย่างนี้
แหละดี หาไม้ก็จะเป็นมดทับอยู่กับนางวัน
ทอง

นายบุญมี. เด่าต่อไปเกิดนาย เรื่องตรงนั้น
กำลังดำคัญนัก

พันเทพ. พอชุนแผนเข้าไป ไต่ถึง ในเรือน ก็จุด
เทียนชนดอง ไปถึงเตียงเปิดม่านออกดู
เห็นชุนช้างนอนกอดนางวันทองอยู่ ก็เสียใจ
จนหน้ามืดแทบล้มตบตงในเวदानัน

๔๒๖ ชุมนุมพระนิพนธ์

อ้ายโม้. ช้านักแล้วว่ามันจะเป็นเช่นนั้น

นางสายบัว. ฮือ, มันไม่น่าจะเป็น

อ้ายหตอ. กมันเกิดหึงกันชนน ผวกไปเข้าเตี้ย

กับเมียน้อย มันน่าเตี้ยใจอ้ย

นางสายบัว. ถึงอย่างนั้นก็เถอะ จะหนีไปบวช

เป็นชบาเตี้ยที่ไหนไม่ได้หรือ ทำไมจะต้อง

ยอมเป็นเมียเขา แต่แรกฉันก็ชมนางวัน

ทองวาคทีเตี้ยว เตี้ยวจนเกิดเตี้ยเตี้ยแล้ว

นายบุญมี. เออ, เมื่อขุนแผนเห็นเขาอย่างนั้น

แล้วทำอย่างไรล่ะ

พันเทพ. แต่แรกกำลัง โกรธคิดจะฆ่าเตี้ยให้

ตายทั้ง ๒ คน พอชกกริชออก เผอิญ

จิ้งจกตกชนในขณะนั้น ในคำว่าจะตงมือ

ทำการอย่างไร ถ้าจิ้งจกตกแล้วไม่ควรทำ

ขุนแผนก็งอ่ยหาฆ่าไม่ แต่ยั้งแค่นั้น

กำลังอยู่ จึงคิดเอาเชือกทร้อยมานอกผูก

สมเด็จพระยาตำราภิธานภาพ ๔๒๓

ครูดั่งขุนช้างกับนางวันทอง คิดกันไว้ทั้ง ๒
คน แล้วตั้งเรือนกตมไปขึ้นมา ให้บัว
ไพร่จุกคบเพลิงพากันย้อนมาที่บ้านนางวัน
ทองอีก ทำเหมือนอย่างขุนแผนกตมมา
บ้าน ให้บัวคบประคุดเรียกคน บอก
ว่าขุนแผนไปทัพมาแล้ว ให้เปิดประตู
รับ ขณะนั้นพอเข้าครูด นางสายทองได้ยิน
เสียงอ้ออ้งจึงเปิดประตูออกไปดู ไปพบ
ขุนแผนเขาก็ตกใจ แต่แข็งใจเล่าเรื่อง
ราวที่นางวันทองได้ครองตัวไว้ทำจนถึงผูก
คอตายให้ขุนแผนฟัง และว่าวันเกิดทะเลาะ
กับขุนแผนนั้น เมื่อนางวันทองกตมขึ้นไป
บนเรือน ถูกแม่ เศวต เศวต เศวต วัน ยงคำ
นางเข้าใจว่า ขุนแผน ดันเอาดีทั้งนี้แล้ว
จึงยอมเป็นเมียขุนช้างตามใจแม่ ขุนแผน
ได้ฟัง นางสายทอง บอก ความ ก็ค่อย ค่อย

๔๒๘ ชุมนุมพระนิพนธ์

แค่นั้น คิดเห็นว่าตัวเองก็ผิด ถ้าหากว่าไม่
ทิ้งนางวันทองไปเสีย นางก็คงไม่เสียตัวกับ
ขุนช้าง กذبตั้งตำราวันทอง จึงขึ้นไป
บนเรือน เรียกนางศรีประจันกับขุนช้างออก
มา แค่นางวันทองนั้นซ่อนตัวอยู่ในเรือน
หายอมออกมาไม่ ขุนแผนให้ไปเชิญกำนัน
มาให้ไต่ถามว่า เหตุใดจึงเอาเมียของขุน
แผนไปยกให้คนอื่น

นายบุญมี. เออ, ชอบกตอยู่ จะแก้ตัวกัน
อย่างไร

พันเทพ. นางศรีประจันแก้ตัวว่า ยายกตอย
กับยายด้าย เก้าแก่ของขุนช้าง มาบอกว่าขุน
แผนตาย จึงได้ขอมยกตัวสาวให้ขุนช้าง
กำนัน ให้ไปเรียก ยายกตอย กับยายด้ายมา
ถาม ยายกตอยกับยายด้ายแก้ว่า ขุนช้าง
บอกว่าขุนแผนตาย เพราะเชื่อขุนช้างจึงได้

สมเด็จพระยาตำราจนาภาพ ๔๒๕

มาขอ ทามขุนช้าง ๆ ขุนช้างว่ามีผู้นำกระ-
ตุกมาให้ บอกว่าเป็นกระตุกขุนแผน จึง
ได้เชื่อว่าขุนแผนตาย แต่ขุนช้างจำหน่าย
ตัวผู้บอกไม่ได้ ขุนแผนจึงบอกกล่าวกำหนด
ไว้เป็นค้ำประกัน แล้วก็กลับไปเมืองกาญจน
บุรี

นายบุญม. จบเรื่องเท่านั้นหรือ
พันเทพ. เรื่องยังอยู่อีกมาก เพียงนี้ได้มธุหนึ่ง
เท่านั้น

คราวนี้ ถัดมาถึง สมเด็จพระพัน ๑๑๑
วันหนึ่งทรงปรารภว่า พดายแก้วทรงเป็น
ขุนแผนนั้น ยังไม่เคยรับราชการที่ในกรุง ๆ
ขุนช้างตั้งแต่พ่อ ถวายไว้แต่เด็ก ก็ยังไม่เคย
รับราชการเหมือนกัน จึงมีรับสั่งให้พระ
หมื่นศรีสรรักษ์เรียกตัวมาฝึกหัด ขุนแผน
ก็ฝากนางดาวทองไว้กับแม่ และขุนช้างก็

๔๓๐ ชุมนุมพระนิพนธ์

ให้นางวันทองอยู่ดูแลบ้านเรือน แล้วเข้า
มารับราชการ เป็นมหาดเล็ก อยู่ในกรุง ฯ
ทั้ง ๒ คน

อ้ายโม้. เอ๊ะ, ก็ชนแฉนกับขุนช้างเป็นอริกัน
อยู่ เข้ามาอยู่ด้วยกันไม่วิวาทกันชนหรือ
พันเทพ. วิวาทกันที่ไหน กัดบมาเป็นเกดอกัน
เดีย้อีก เพราะค่างคนค่างก็ไต่เมี้ยตาม
ชอบใจของตัวแล้ว เมื่อเข้ามาอยู่ในกรุงฯ
มาชอบพอกับพระหมื่นศรี ขุนเพชรอินทรา
ขุนรามอินทรา เคยดำบานเป็นเกดอกันทั้ง
๕ คน

ฝ่ายนางดาวทองเมี้ยชนแฉน อยู่กับแม่
ผดู่เมืองกาญจนบุรี ตั้งแต่ชนแฉนเข้า
เข้ามาอยู่ในกรุง ฯ เผอิญให้เกิดเจ็บป่วย
นางทองประศรีรักษาพยาบาลอย่างไร อา
การก็มีแต่ทรุดตงทุกที จนนางทองประศรี

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ๕๓๑

วิตกเกรงว่าจะไม่รอด จึงให้บัวเข้ามา
บอกขุนแผนว่าเมียเจ็บหนัก วันบัวเข้ามา
มาถึงนั้น เป็นวันขุนแผนจะต้องอยู่เวรนอน
ที่ห้องเครื่อง มหาดเล็ก ด้วยกับ ขุนช้าง
ครั้นได้ข่าวว่าเมียเจ็บหนักก็วิตกรอนใจเป็น
กำลัง จึงปรับทุกข์กับขุนช้าง ขอฝากให้
ช่วยอยู่เวรแทน ขุนช้างก็รับ ขุนแผนจึง
รีบออกจากกรุง ๆ กลับไปบ้านในคืนวันนั้น
ครั้นรุ่งเช้า ด้มเด็จพระพัน ๑๐๐ ด้มเด็จพระพัน ๑๐๐ ด้มเด็จพระพัน ๑๐๐ ออก
เผอิญทรงระตักจนถึงขุนแผน ตรัสถาม
ว่าขุนแผนหายหน้าไปเสียข้างไหน ขณะ
นั้นขุนช้างเฝ้าอยู่ นึกว่าขุนแผนนั้นคงยังผูก
พยาบาลอยู่ด้วยขอทศวงศ์ นางวันทองถ้าได้
ทรมานบุญวาสนา วันใด ก็เห็น จะแก้แค้น วันนั้น
ควรจะคิด บัดช่องทาง ที่จะมโนบุญวาสนาเสีย
อย่าให้แก้แค้นได้ คิดดังนั้นแล้วจึงกราบทูล

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระประชวร ๔๓๓

ฟัง แล้วบอกความตามกระแสรับสั่ง (คือ
ไปนั้นขับเป็นทำนองเสภา)

ขุนแผนได้ฟังราชามาตย์
ไหวหวาดใจเย็นจะเป็นไข้
ถูกเข้าห้องพดด้วง
ทอดตัวในที่นั่งนอนใจพดาง
มือซ้ายกำหน้าชวากอดน้อง
นิจจาเจ้าดาวทองจะจากข้าง
ตั้งใครเขาตาบพาดให้ขาดกลาง
ย้ายขุนช้างฆ่าพี่ครึ่งแค้น
เมื่อมาตาจากฝากเวรไว้
ข้างพี่ไรทตพระจอมกระหม่อมแก้ว
ความผิดของพี่ไม่มีแฉ
มันเหมือนแรวคักไว้ที่ในดง
พี่เหมือนนกผกณินบินอากาศ

เพราะประมาทเดี่ยเชิงกระเจิงหลง
 จะหว่ามถมจัตบิณฑัตตง
 จำเพาะตรงเข้าเร็วทราวด์
 ต่ำคัญว่ากิ่งไม้มิใช่เร็ว
 ต้องคิดค้นคนแถวจนเป็นผี
 ทรงพระโกรรคาคโทษถึงชั่ว
 หนีหากม้ความชอบแต่ก่อนมา
 จึงยกไว้ให้เอาแต่เจ้าไป
 โสที่ไหนตายเบ็นจะเห็นหน้า
 สุดจิตสุดใจไทดแก้วตา
 สุดปัญญาพิแต่เจ้าดาวทอง ฯ
 ดาวทองน้องรักประจักษ์จิต
 ดึงคมกฤษกรัดทรวงออกเป็นตอง
 ใส่นอกปากว่านาทานอง
 พ้อครองเมื่อยอยู่ไม่ถึงปี
 จะจากอกเห็นตกเมรุมาศมือ

๔๓๖ ชุมนุมพระนิพนธ์

ซึ่งรักบริบรอบเอาจนหมด
ตั้งแมงป่องหางอนอ่อนซน
บอกพยัสถ์กันไม่มีตรง
พอยังไปไฉนเออใจ
เหมือนพ่อเบ็ดช่องให้ส้มประดงค
ทางเคียนหรือไปเวียนเข้าในดง
คือเดินหอดงแต่จึ่งรู้ว่าผิดทาง
เข้าตาจนเพราะผลแห่งความดีศย์
เมื่อยจะต้องพรวดพดัดไปห่างข้าง
แต่ระทมกรรมใจร้องให้พาดง
กตงกลางห้องให้ไม่ส้มประด ค

อ้ายแดง. แม่ชา นอนหรือยังละ ดินหาวนอน
แล้ว

นายบุญมี. ประเดี้ยวเกิดตุก ก็ซุนแผนทำอย่าง
ไรระนาย

พันเทพ. จะทำอย่างไรได้ เพราะเป็นกระแด้

สมเด็จพระยาตำราภิรมย์ ๔๓๗

รับสั่ง ครั้นจะเข้ามาเพ็ดทูลแก้คดีตาม
ความจริง ก็ถูกห้ามเฝ้าเข้ามาไม่ได้ จำเป็น
ก็ต้องมอบดวงดาวทองมากับตำราภิรมย์ แต่
นั้นชนแผนกก็ตบคุดคั้นชุนข้างชนชก เรือง
ทแกแค้นกนมนนงยดยาว เด็กหาจนอนแอด
เด็กกนเดี่ยเพียงนทกเห็นจะดี

ประวัติสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม

ตามความที่ปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดาร ในเรื่องประวัติของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม เมื่อก่อนได้ราชสมบัติ มีแต่ว่าพระศรีศักราช บวช อยู่ดะรง ได้เป็นที่พระราชาคณะ ตำแหน่ง พระพิมลธรรมอนันตปรีชา เป็นผู้รอบรู้พระไตรปิฎก และชำนาญเวทศาสตร์ ผู้คนนับถือมาก ทรงจมนครศรีธรรมราชกวางายเป็นบุตรเพียง พระ

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ๔๓๕

พมด ธรรม คบ คัด กับ ดม้คร พรอค พวก เป็น ขบถ
ดอบปรีศวรจากดมณเพศ์แดง ไปชมนมพดทวดค
มหาธาตุ ยกจูเข้าไปในพระราชวัง จับเจ้าฟ้า
ศรีเดาภคย์ได้ให้ปดงพระชนม์เดย พระพมด-
ธรรมจิงชนครองราชดมบตี ทรงพระนามดมเดจ
พระเจ้าทรงธรรม ดงจมนครัดรรักษ์ผู้บุตรเดย
เป็นพระมหาอุปราช อยู่ได้ ๗ วันพระมหาอุปราช
กตั้นพระชนม์ ความกต้าวไว้ในหนังสือพระราช
พงศาวดารแต่เท่านี้ จิงเข้าใจกันแต่ก่อนมาว่า
ดมเดจพระเจ้าทรงธรรม แต่เดิมเป็นบุรุษดามัญ
ผู้ ๑ ไปมีคุณวิเศษต่อเมื่ออุปดมบทเป็นพระภิกษุ
ถึงผู้ศึกษาโบราณคดีแต่ก่อนได้คัตดินว่า ดมเดจ
พระเจ้าทรงธรรมดงราชวงศ์ใหม่

ดงแต่ดงโบราณ คดี ดโมตรชนเมื่อในรัชกาล
ที่ ๕ อันเป็นเหตุให้มีผู้เอาใจได้พิเคราะห์เรื่อง
พระราชพงศาวดารมากชน ผู้ศึกษาโบราณคดีใน

๔๔๐ ชุมนุมพระนิพนธ์

ชนหลัง มาเกิดเคียดแค้นด้วยเรื่องทวงคอง
ราชวงศ์ใหม่ ในครั้งสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมได้
ราชสมบัติ ด้วยเรื่องราวที่กล่าวไว้ในหนังสือพระ-
ราชพงศาวดาร เมื่อมาพิเคราะห์ก็เห็นไม่สมเหตุ
ผล และไม่สมกับความในหนังสือซึ่งชาวต่างประเทศ
ที่เข้ามาเมืองไทยได้แต่งไว้ในครั้งนั้น

ข้อซึ่งเห็นว่าความไม่สมเหตุสมผล ถ้าท่าน
ทั้งหลายผู้อ่านหนังสือนี้ ต้องคิดดูด้วยใจตนเองก็
จะเดาเห็น คือว่าใคร ๆ ที่ไปบวชอยู่จนได้เป็นพระ
ราชาคณะ จะมียศเป็นถึงพระพิมลธรรมก็ตาม
หรือแม่ทัพสุดเป็นถึงสมเด็จพระราชาคณะก็ตาม มี
ศิษย์หามากเพียงใดหัวหมนมหาดเด็กคน ๑ เป็น
หัวหน้าในพวกศิษย์ จะชิงราชสมบัติได้อย่างไร
จริงอยู่ตามเรื่องที่ปรากฏมาในหนังสือพระราชพง-
ศาวดาร เมื่อครั้งกรุงเก่าเป็นราชธานี เคยมีผู้ราย
จูเข้าปลงถึงพระราชวังหลายคราว เช่นในแผ่นดิน

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระประชวร ๔๔๑

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระประชวร พระศรีศรัทธาเจ้าปดด้
ครั้ง ๑ ในแผ่นดินนั้นเอง พระยาตานียกกองทัพ
เข้ามาช่วยรบศึกหงสาวดี แล้วเลยเข้าปดด้พระ-
ราชวงศ์อีกครั้ง ๑ สมเด็จพระเจ้าปราสาททองเมื่อ
เป็นออกญาจกใหม่ คิดขบถเข้าปดด้พระราชวงศ์
ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระเชษฐาธิราชอีกครั้ง ๑ ใน
แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าปราสาททองนั้น พระอา-
ทิตยวงศ์เข้าปดด้พระราชวงศ์อีกครั้ง ๑ ต่อมาถึง
แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ พวกจันบ้านในภาย
เข้าปดด้พระราชวงศ์อีกครั้ง ๑ เหตุที่เกิดปดด้พระ-
ราชวงศ์ทศพรวาทกต่างมา ๕ ครั้งนี้ พวกผู้ร้ายที่เขา
ปดด้เป็นอันตรายพ่ายแพ้ทุกครั้ง เว้นแต่ครั้งสม-
เด็จพระเจ้าปราสาททองปดด้พระราชวงศ์ ซึ่งมีเรื่อง
ราวรู้ได้ชัดเจนว่าข้าราชการเป็นใจด้วยเกือบหมด
แม้กระนั้นก็ยังมิได้ราชสมบัติเป็นพระเจ้าแผ่นดิน
โดยง่าย ยังมีตัวอย่างครั้งท้าวศรีสุทธาจันทร์ ยก

๔๔๒ ชุมนุมพระนิพนธ์

ราชดำมภ์ให้ขุนรวงศาธิราช น่นว่าได้อำนาจไว้
ใหม่เต็มทีแล้ว อยู่ได้ไม่ถึง ๒ เดือน ก็ถูกจับมา
การทพอกพระพิมลธรรมปด้นวง แม่จะเข้ดวงได้
และที่ตุดจะจับเจ้าฟ้าศรีเดาวภาคย์ได้ เหตุใดคน
ทั้งหลายทั้งในกรง ๆ และหัวเมืองจึงยอมยกพระ-
พิมลธรรมชนเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ครองราชดำมภ์
ดับคอกันมาช้านานอีกหลายปี อนนทเห็นว่ไม่
ด่มเหตุด่มผล

ส่วนความที่ได้จากหนังสือชาวต่างประเทศนั้น
มีความจริงซึ่งควรเชื่อได้เป็นแน่ข้อ ๑ ว่า เมื่อใน
แผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถ พวกญบูน พวก
ฝรั่งโปรตุเกศ วิดีนดาและอังกฤษ ได้เริ่มเข้ามา
ตั้งค้าขายอยู่ในเมืองไทยแล้ว หนังสือจดหมาย
เหตุต่างประเทศที่ข้าพเจ้าได้มาสอบในคราวนี้ มี
หนังสือจดหมายเหตุที่เมืองญบูน จดหมายเหตุ
ของพวกวิดีนดา และจดหมายเหตุของพวกอังกฤษ

สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานูภาพ ๔๔๓

โดยมากลงวันเดือนแฉะศักราช มีเรื่องราวกล่าวถึงเหตุการณ์ตั้งแต่แผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถเป็นต้นมา แต่ประหลาดอยู่ที่ไม่พบในจดหมายเหตุของชาวต่างประเทศชาติใด ที่จะได้กล่าวถึงเรื่องสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมจึงราชสมบัติ ที่ได้พบ ๒-๓ แห่งกล่าวแต่ว่า เมื่อสมเด็จพระเอกาทศรถสวรรคตแล้ว พระราชบุตรองค์ที่ ๒ ได้รับราชสมบัติ ตรงกับที่กล่าวในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า เจ้าฟ้าศรีเดาภคย์อันเป็นพระราชบุตรที่ ๒ ได้รับราชสมบัตินั้น หรือว่าเป็นผู้อยู่นอกราชวงศ์เข้ามาได้ราชสมบัติ เข้าใจได้ความความที่ปรากฏในหนังสือของ ชาวต่างประเทศแต่ว่าสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมได้ครองราชสมบัติต่อเจ้าฟ้าศรีเดาภคย์ และได้ความตามตำแหน่งกษัตริย์สืบเชื้อสายนั้นว่า มิได้ยกย่องพระเกียรติยศสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมสูง เท่าสมเด็จพระเอกา-

๔๔๔ ชุมนุมพระนิพนธ์

ทศรถ ถึงกระนั้นเมื่อพิจารณาเหตุตามเนื้อความที่ปรากฏ พวกราชวงศ์ต่างประเทศอยู่ข้างนับถือสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ผิดกันกับสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง จดหมายเหตุชาวต่างประเทศที่เขียนครั้งแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ไม่ว่าจะจดหมายเหตุของชาติใด มีความปรากฏว่า สมเด็จพระเจ้าปราสาททองซึ่งราชสมบัติ จดหมายเหตุเมืองญีปุ่นถึงปรากฏว่า จับได้ราชทูตไทยซึ่งออกไปเมืองญีปุ่น และไม่ได้เป็นไมตรีกับไทยแต่หันมาความทงปวงที่กล่าวมานี้ และยังมีหลักฐานอื่นซึ่งจะปรากฏต่อไปข้างหน้า เป็นพยานให้เห็นว่า สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมเห็นจะเป็นเจ้านายในราชวงศ์ มิใช่เป็นผู้ลี้ภัย

ในหนังสือจดหมายเหตุของวันอดีตพ่อค้า

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ๔๔๕

วितันดา^(๑) กล่าวถึงสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมและ
สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง มีเรื่องราวละเอียด
กว่าที่ได้พบในจดหมายเหตุต่างประเทศฉบับอื่น ๆ
ข้าพเจ้าจะคัดความ เฉพาะ เกี่ยวกับ ดังกุต วงศ์มา
กล่าวในต้นก่อน แล้วจึงจะกล่าวถึงราชประวัติ
ต่อไป

ในจดหมายเหตุของวันวิต เรียกว่าพระนามสม-
เด็จพระเจ้าทรงธรรมว่าพระอินเตระวะ^(๒)ทรงธรรม
ข้างเผือก คำว่าอินเตระวะซึ่งวันวิตไม่ได้แปลนั้น

---

(๑) จดหมายเหตุของวันวิตที่อ้างถึงนี้ ฉบับ
ที่หอพระสมุดฯ ได้มาเป็นภาษาฝรั่งเศส กรม-
การได้ให้แปลเป็นภาษาอังกฤษและพิมพ์แล้วเมื่อ
พ.ศ. ๒๔๔๗

(๒) เขียนเป็นหนังสือฝรั่ง Pra Inter Va Tsia
Thiant Siangh Pheevgk, the Great and Inst
Ving of the white Elephant ดิงหน

๔๔๖ ชุมนุมพระนิพนธ์

ข้าพเจ้าฉันนิษฐานว่าจะเป็นเอกาทศรถ คือต้น
พระนามในพระสุพรรณบัฏ หรือมีฉะนั้นจะเป็น
อินทราชา หมายนามพระยศเมื่อก่อนได้ราชสมบัติ
ด้วยฉนวนติดต่อกันว่า สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมมี
พระอนุชา ๒ พระองค์ ทรงพระนามพระศรีศัศดิ์
พระองค์ ๑ พระองค์ของพระองค์ ๑ ซึ่งเชื่อได้ว่า
ถูก ด้วยตรงกับพระนามพระยศเจ้านายในครั้งนั้น
ทั้ง ๒ นาม ที่ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า
สมเด็จพระเจ้า ทรงธรรม มีพระนาม เมื่อก่อนทรง
ผนวชว่า พระศรีศัศดิ์พนน ขอนกเป็นพยานว่าเป็น
เจ้า เพราะนามว่าพระศรีศัศดิ์เป็นนามสำหรับยศ
เจ้านาย มีตักเชอสมเด็จพระไชยราชาธิราช ที่
ปรากฏว่า เป็นพระศรีศัศดิ์องค์แรก แะยังมี
เจ้านายที่ทรง นาม พระ ศรีศัศดิ์ นตอมา อีกหลาย
องค์ นามว่าพระศรีศัศดิ์จะเป็นชื่อขุนนางหรือชื่อ
ไพร่หนไม้ได้ บางที่สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมจะเป็น

สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ ๔๔๗

พระศรีคีติย์ก่อนเมื่อทรงผนวช คอเมื่อได้ราชสมบัติแล้วจึงพระราชทานนาม นนแก่ นองยาเชอ๊ก เป็นได้ หดฐานที่กล่าวมาทั้งที่ปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดาร และ จดหมายเหตุ ต่างประเทศ ชวนให้น่าเชื่อว่า สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมเป็นเจ้านายในราชวงศ์ ดังแต่คงมานี้

มีทางที่จะพิจารณาอีกชั้น ๑ ว่า ถ้าสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมเป็นเจ้านายในราชวงศ์ จะเป็นราชโอรสนัดดาพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใด ชื่อนี้ท่านผู้อ่านคงจะเข้าใจได้ว่า ความที่ข้าพเจ้าจะกล่าวต่อไป จำต้องเดาเท่าที่เท่าใจเอง เค้าเงื่อน นนมอย ๕ แห่ง คือ :-

๑. ในเรื่องพงศาวดาร อันปรากฏอยู่ในหนังสือคำให้การชาวกรุงเก่าว่า สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมเป็นราชนัดดาของสมเด็จพระมหาธรรมราชา

๒. ในจดหมายเหตุของวันวติที่ว่า สมเด็จพระ

๔๔๘ ชุมนุมพระนิพนธ์

พระเจ้าทรงธรรมครองราชสมบัติอยู่ ๘ ปี ดวรรคต
เมื่อปีมะโรงสัมฤทธิศก จตุศักราช ๘๘๐ พ.ศ. ๒๓๗๓
แต่ยังอยู่ในรัชสมัยพระชนษาได้ ๓๘ ปี ดังนี้ ถ้า
เอาพระชนษา ๓๘ เป็นเกณฑ์คำนวณ ได้ความ
ว่าสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมดมภพ เมื่อปีชวดโทศก
จตุศักราช ๘๕๒ พ.ศ. ๒๓๓๓ ปีที่สมเด็จพระ
นเรศวรมหาราชเสด็จผ่านพิภพ แต่ความสันนิษ-
ฐานอนันตมขชดกบที่ว่า สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม
ทรงผนวชอยู่เมื่อก่อนจะได้ราชสมบัติ และว่ามี
ราชโอรส คือ พระเชษฐาธิราชชนมายุถึง ๓๕ ปี
เมื่อสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ดวรรคต บางที
หนังสือจดหมายเหตุวันอดีต ซึ่งเขียนและแปลกัน
มาหลายต่อจะลงตัวเลขพระชนษาผิด พระชนษา
สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม เมื่อดวรรคต จะเป็น ๔๘
มิใช่ ๓๘ ถ้าเช่นนั้น ดมภพเมื่อปีมะโรงโทศก
จตุศักราช ๘๕๒ พ.ศ. ๒๓๓๓ ในแผ่นดินสมเด็จพระ

สมเด็จพระปาดำรงราชานุภาพ ๔๔๕
พระมหาธรรมราชา พระชนิษาพอที่จะเด้าเรียนรู
พระไตรปิฎก และชำนาญอักษรสมัย และมีพระ
ราชโอรสพระชนิษา ๑๕ ปี คือมีพระเชษฐาแต่
จึงออกทรงผนวชในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถ
ทำนองพระเพ็ชรราชาออกทรงผนวชฉะนั้น

๓. ในจดหมายเหตุของวันอดีต กต้าวถึง
พันชุงศ์ใน ระหว่าง สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม กับ
สมเด็จพระเจ้าปราสาททองไว้ชัดเจนว่า สมเด็จพระ
เจ้าปราสาททองเป็นบุตรออกญาศรีธรรมมาธิ
ราช และออกญาศรีธรรมมาธิราชนี้เป็นพระ
ชนิษาของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ในหนังสือ
คำให้การชาวกรุงเก่าก็กล่าวยุติกันว่า สมเด็จพระ
เจ้าปราสาททองนี้เป็นพระญาติทาง พระชนิษา
ของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม

๔. ในจดหมายเหตุวันอดีต กต้าวถึงประวัติ
ของสมเด็จพระเจ้าปราสาททองว่า เมื่อได้ราช

๔๕๐ ชุมนุมพระนิพนธ์

ดัมบัตในบี่มะเต็งเอกศก จดศักราช ๙๙๑ พ.ศ.
๒๑๗๒ หนี^(๑) พระชันษาได้ ๓๐ และเดำถึง
ประวัติก่อนหนีไป มีเนื้อความว่าได้ถวายตัว
เป็นมหาดเล็ก ได้เป็นหุ้มแพรแล้วเป็นที่พระหมื่น
ศรีธรรมรักษ์^(๒)แต่ในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถ

(๑) ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า ดัมเด็จ
พระเจ้าปราสาททองเสวยราชย์เมื่อบี่มะเมียโทศก
จดศักราช ๙๙๒ พ.ศ. ๒๑๗๓ เขาเป็นยุดีตองกับ
ศักราชที่ฉนวนติดถำว เพราะในหนังสือพระราช
พงศาวดาร นับแต่ราชาภิเศก

(๒) ชื่อพระหมื่นศรีธรรมรักษ์ ถ้าตามแต่เพียง
หนังสือฝรั่ง ซึ่งเขียนไว้ในจดหมายเหตุของฉนวนติด
ถำวว่า ประมณัสสะโรพะ ดงน จมื่นศรีธรรมรักษ์ที่
กล่าวในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า ถวายตัว
เป็นบุตรเลี้ยงพระพิมลธรรมนน ข้าพเจ้าเข้าใจว่า
ที่จริงคือ จมื่นศรีธรรมรักษ์พระเจ้าปราสาททองเอง

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ๔๕๑
ครั้นมาในแผ่นดินพระเจ้าทรงธรรม ได้เลื่อนที่
เป็นออกญาศรีวรวงศ์ จางวางมหาดเล็ก มาได้
เป็นออกญา กตาโหม เมื่อใน แผ่นดิน สมเด็จพระ
เชษฐาธิราช ความที่ปรากฏในข้อนี้ทำให้เห็น
ว่า ทั้งสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมและสมเด็จพระ
เจ้าปราสาททอง เมื่อก่อนได้ราชสมบัติ เป็นผู้
อยู่ในฐานะอันใกล้ชิดในพระราชวงศ์

๕. มีเรื่อง ที่เก่าแก่ เป็นตำนาน มาแต่ก่อนว่า
ครั้งหนึ่ง สมเด็จพระเอกาทศรถได้ตั้งลงมาประ-
พาส์ที่บางปะอิน ถูกพายุฝนเรือพระที่นั่งล่ม ต้อง
เสด็จชนอ้ายชาวบ้านบางปะอินอยู่คนหนึ่ง การ
ที่เสด็จไปอ้ายชาวบ้าน ครึ่งนั้นเป็นเหตุ ให้ได้นาง
ชาวบ้านบางปะอินคนหนึ่งเป็นบาทบริจาริกา มี
ลูกเธอ คือสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง

ตามเค้าเงื่อนทั้งปวงอันปรากฏในที่ต่าง ๆ ดัง
กล่าวมานี้ชวนให้คิดเห็นว่า ถ้าสมเด็จพระเจ้า

๔๕๒ ชุมนุมพระนิพนธ์

ทรงธรรมธรรมาศเมื่อพระชนษาได้ ๓๘ พระชนษาพอธมจะเป็นตูกเรอของธมเด็จพระเอกาทศรถ จึงได้เป็นทพระศรีศคีย์ แต่เป็นตูกพระธนม ขอนจะพงเข้าใจได้ ด้วยออกญาศรีธรรมมาราชเป็นพระชนนี้ ถ้าหากว่าธมเด็จพระเจ้าทรงธรรมธรรมาศเมื่อพระชนษาได้ ๔๘ ตูกดวงค์ของธมเด็จพระเจ้าทรงธรรม อาจจะเป็นได้ใน อย่งใด อย่งหนึ่งซึ่งจะกตาวค่อไปนี้ คือ (๑) เป็นราชนคตาของธมเด็จพระมหาธรรมราชา ดบตรงมาแต่ตูกเรอองคโคองคหนึ่ง ซึ่งมกอนได้เป็นราชบุตรเขยของธมเด็จพระมหาจักรพรรดิ หรือมคเนนจะเป็นราชนคตาของธมเด็จพระมหาจักรพรรดิอัน ดบตรงมาจากตูกเรอองคโคองคหนึ่ง แต่ทง ๒ ประการนี้ไม่งามเท่าอย่งที่ว้าแรก ที่ว้าทำนองจะเป็นตูกเรอของธมเด็จพระเอกาทศรถ ขอนนคษฐาน ที่ว้าด้วยตูกดวงค์ของธมเด็จพระ

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ๔๕๓

พระเจ้าทรงธรรมเทกต์ถาวมาน ข้าพเจ้ายังไม่มี
ประสงค์จะแก้ไขข้อยุติในหนังสือ พระราชพงศาว-
ดาร เห็นว่ายังจะต้องค้นคว้าหาหลักฐานต่อไป
อีก ถ้าวางไว้ในที่พอให้ผู้ศึกษาโบราณคดีด้วย
กันช่วยกันพิจารณาไปพดาง

ข้าพเจ้าควรเตือนท่านทั้งหลายผู้ศึกษาโบราณ
คดีไว้ตรงนั้นว่า ศักราชรัชกาลสมเด็จพระเอกา-
ทศรถ และรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ซึ่ง
สอบได้เป็นยุคดั้งแต่เดิมมานั้น จะทำให้ท่านทั้ง
หลายต้องเปิดผนึกความคิดในเรื่องพงศาวดาร ซึ่ง
ได้เคยนิยมมาแต่ก่อน อันเป็นข้อสำคัญบางอย่าง
ยกตัวอย่างดังที่ได้เคยนิยมกันมาว่า ไทยได้คบ
หา สยามคม กับฝรั่ง ชาตินั้น ๆ นอกจาก โปรดุเกศ
เมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม เป็นเดิมมา
นั้น มาสอบสวนได้ความเป็นแน่ว่าได้ สยามคมมา
แต่ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถ ไร่แต่เท่า

๔๕๔ ชุมนุมพระนิพนธ์

นี้ ราชทูตไทยได้ออกไปถึงยุโรปครั้งแรก ก็ไป
ในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถ คือไปเมือง
วิตตันคาเมื่อออกตั้งมฤทษิศก จุติศักราช ๙๗๐
พ.ศ. ๒๑๕๑ อีกประการหนึ่ง หนังสือซึ่งกล่าว
ถึงการเกี่ยวข้องในระหว่างไทยกับชาวต่างประเทศ
ที่ฝรั่งบางคนแต่งขึ้นในชนกรุงรัตนโกสินทร เช่น
หนังสือเรื่องเมืองไทยที่ เซอร์ ยอนส์ เบาริง แต่ง
ก็ดี หนังสือเรื่องทางไมตรีในระหว่างญี่ปุ่นกับ
ไทย ซึ่งเซอร์ เออเนต เมตัน ดาเตา แต่งก็ดี ผู้
แต่งมีโอกาสดำเนินคบพวกราชทูตไทย ศักราชที่ได้
ตงมิตไว้ในหนังสือพระราชพงศาวดาร พาให้เขา
หัดตงพระนามพระเจ้าแผ่นดินไทยในระยะนั้นผิดไป
ผู้อ่านหนังสือเหล่านี้สมควรทราบความชอนไวด้วย

เรื่องกระทรวงัดมัยเก่า

ข้าพเจ้าเป็น เสดนาบดั กระทรวง มหาดไทยเมื่อ
พ.ศ. ๒๔๓๕ เหตุที่ข้าพเจ้าได้เป็นเสดนาบดักระทรวง
มหาดไทยมีเรื่องชอบกต ควรนับเข้าใน
โบราณคดีได้ด้วยเวดาดองมากกว่า ๕๐ ปีแล้ว จึง
จะเดาในนิทานนี้

เสดนาบดักระทรวงมหาดไทยนน แต่ก่อนมา

๔๕๖ ชุมนุมพระนิพนธ์

เป็นอัครมหาเสนาบดีที่สมุหนายก ตำแหน่งหัว
หนาราชการฝ่ายพด เรือน และได้บังคับบัญชา
หัวเมืองฝ่ายเหนือทงปวง คู่กับเสนาบดีกระทรวง
กลาโหมซึ่งเป็นสมุหพระกลาโหม ตำแหน่งหัว
หนาราชการฝ่ายทหารและได้บังคับบัญชาหัวเมือง
ฝ่ายใต้เช่นเดียวกัน ผู้ที่ได้เป็นเสนาบดีกระทรวง
มหาดไทยมาแต่ก่อน ต้วนเคยรับราชการพด
เรือนมาช้านานจนได้เป็นเสนาบดีจตุสดมภ์ เมือง
ฉะเชิงเทรา ตำแหน่งใดตำแหน่งหนึ่งก่อน แด่ว
จึงได้เลื่อนขึ้นเป็นอัครมหาเสนาบดีเมื่อตั้งอายุแฉ่ว
ยกตัวอย่างดังเช่นเจ้าพระยารัตนบดินทร ซึ่งเป็น
สมุหนายก ว่าการ กระทรวง มหาดไทย อยู่ก่อนตัว
ข้าพเจ้า ท่านเคยเป็นพระยาราชวรานุกต ปดัด
ทอดองกระทรวงมหาดไทยแต่ในรัชกาลที่ ๔ ถึง
รัชกาลที่ ๕ ได้เป็น เจ้าพระยาพดเทพ เสนาบดี
กระทรวงเกษตรราธิการ แด่วจึงได้เป็นสมุหนายก

สมเด็จพระยาตากษานภาพ ๔๕๗

ว่าการกระทรวงมหาดไทย แต่ส่วนตัวข้าพเจ้าเอง
ตั้งแต่ออกจากโรงเรียนก็เข้ารับราชการเป็นทหาร
อยู่ในกรมทหารมหาดเล็กได้เคยเป็นตั้งแต่เด็กเรียน
นายร้อยแล้วเดี๋ยวนี้ขึ้นไปโดยลำดับจนถึงเป็นนาย
พันโทราชองครักษ์ บังคับการกรมทหารมหาด-
เล็กอยู่หลายปี ไม่เคยเป็นแก่นายพันเอก เพราะ
ในสมัยนั้นนายพันเอกทหารมหาดเล็กมีแต่พระเจ้า
อยู่หัวพระองค์เดียว คนอื่นเป็นไม่ได้

เหตุที่ข้าพเจ้าจะรับราชการพลเรือน เกิด
แต่เมื่อข้าพเจ้าเป็นผบงคกรมทหารมหาดเล็ก ทด
ขอพระ คำหนักเดิม ที่ส่ง กุหลาบ ตง โรงเรียน ผก
สอนถูกผู้คิดเป็นนักเรียน นายร้อยทหาร มหาดเล็ก
เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๕ ครั้นโรงเรียนนนทบุรีขึ้น
เจ้านายและถูกผู้คิดสมัครเป็น นักเรียนมาก เกินจำ-
นวนนักเรียนนายร้อยที่ต้องการ จะต้องจำกัด
จำนวน นักเรียน หรือ รับ ผก สอน ถึงผู้ที่จะไม่เป็น

๔๕๘ ชุมนุมพระนิพนธ์

ทหารด้วย ข้าพเจ้ากราบทูลถามพระเจ้าอยู่หัวโปรดให้จัดเป็นโรงเรียนสำหรับดุกผู้ดักไป ไม่เฉพาะแต่ที่จะเป็นนักเรียนนายร้อยทหารมหาดเล็ก ครั้นว่าดุกผู้ดักเรียนสำเร็จแล้วถึงไม่เป็นทหาร ก็คงไปรับราชการอย่างอื่นเป็นประโยชน์เหมือนกัน จึงขยายการฝึกสอนในโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ ให้มีทั้งชั้นประถมที่เป็นวิชาสามัญ เวลาเวลานั้นเรียกว่า “ประโยค ๑” และชั้นมัธยมเรียกว่า “ประโยค ๒” สำหรับไปรับราชการ ขอกล่าวแทรกตรงนี้เล็กน้อยว่า นักเรียนสำเร็จประโยค ๒ ในโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ ครั้นต่อมาถึงรัชกาลหลังที่ได้เดื่อนยศในราชสกุลถึงเป็นกรมกัม ที่เป็นขุนนางได้เป็นถึงเจ้าพระยาเดิณบดกัมหลายคน ที่ได้เป็นขุนนางชั้นรองลงมาแม่แต่ในรัชกาลที่ ๕ กัมมาก

ปีหนึ่งในเวลาเมื่อโรงเรียนพระตำหนักสวนกุ-

สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุกาฬ ๔๕๕

หาดาบกำดั่งเจริญ พระเจ้าอยู่หัวเสด็จไปพระ-
ราชทานรางวัลนักเรียน แดงทรงพระราชดำเนิ
เกี่ยวข้องพระเนตรทอบริเวณโรงเรียน โปรด
การที่จัดในโรงเรียนนั้นมาล ต่อมาไม่ช้าวันหนึ่ง
ครัดแก่ข้าพเจ้าว่าการศึกษาจะเป็นการสำคัญของ
บ้านเมืองอย่างหนึ่งในภายหน้า ข้าพเจ้าจัดโรง-
เรียนพระตำหนักสวนกุหลาบได้สำเร็จตั้งแล้ว ให้
ข้าพเจ้าคิดตั้งโรงเรียน ให้มี แพร์หลาย ต่อออกไป
จนถึงฝึกสอนราษฎร ให้เป็นประโยชน์แก่บ้านเมือง
ด้วย ข้าพเจ้าจึงมีหน้าที่จัดโรงเรียนอันเป็นการ
ผ่ายพดเรือนเพิ่มขึ้นแต่ในเวดดา เมื่อยัง เป็นผู้บังคับ
การกรมทหารมหาดเล็ก ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๓๐
เมื่อโปรดให้รวมการบังคับบัญชา ทหารบก ทหาร
เรือคงเป็นกรมยุทธนาธิการ ทรงพระกรุณา
โปรด ฯ ให้ข้าพเจ้า เสนอยศ ทหารชั้น เป็นนายพด
ตรี และเป็นตำแหน่งผู้ช่วยบัญชาการทหารบกใน

๔๖๐ ชุมนุมพระนิพนธ์

กรมยุทธนาธิการ ข้าพเจ้าต้องย้ายชาติไปจาก
กรมทหารมหาดเล็ก จึงโปรดให้รวมพวกทหาร
มหาดเล็กที่เป็นพนักงานดำหริบจัดโรงเรียนตั้งเป็น
กรมอิสระ เรียกว่า “กรมศึกษาธิการ” ตั้งตำ
หนักงานที่ตึกแถวต่อประตูปิมาณชัยศรีทางข้างตะวันออก
ออก และโปรดให้ข้าพเจ้าเป็นตำแหน่งอธิบดี
กรมศึกษาธิการนั้น ข้าพเจ้าจึงมีตำแหน่งรั
บราชการ ทั้งฝ่ายทหาร และฝ่ายพลเรือน ด้วยกันอยู่
๒ ปี ต่อมาถึง พ.ศ. ๒๔๓๒ โปรดให้รวมกรม
ธรรมการและกรมตังฆการี กับทั้งกรมพยาบาล
และกรมพิพิธภัณฑสถานซึ่งเป็นกรมอิสระอยู่ก่อน
เข้ากับกรมศึกษาธิการ ยกขึ้นเป็น “กระทรวง
ธรรมการ” และทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้ข้าพ-
เจ้าย้ายชาติจากตำแหน่งผู้ช่วยบัญชาการทหารบก
ในกรมยุทธนาธิการ มาเป็นอธิบดีกระทรวงธรรม-
การแต่ตำแหน่งเดียว เมื่อค.ศ. พ.ศ. ๒๔๓๓ ข้าพ-

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ๔๖๑

เจ้าจึงได้รับราชการ คุมฝ่ายพลเรือน ทางเดียว แต่
นินมา

เหตุที่พระเจ้าอยู่หัวทรง พระกรุณา โปรดฯ
ให้ข้าพเจ้าย้ายขาดจากราชการทหาร มาเป็น
อธิบดีกระทรวงธรรมการ รับราชการฝ่ายพล-
เรือนนั้นเนื่องด้วยการเมือง เพราะจะทรงจัดคณะ
เสนาบดีเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างใหม่ ด้วยทรงพระ
ราชปรารภว่าถึงเวลาในเมืองไทย จำจะต้องเร่งรัด
จัดการปกครองบ้านเมือง ให้เรียบร้อยทั่ว พระราช
อาณาเขตจึงจะพ้นภัย จะวิ่งรอกต่อไปไม่ได้ แต่
คณะเสนาบดีเจ้ากระทรวงต่าง ๆ ตามแบบเก่ามี
แต่ ๖ คนน้อยค่อนนัก ทงหน้าที่เสนาบดีซึ่งจัดเป็น
อัครมหาเสนาบดี ๒ คน เป็นจุดตั้งคน ๔ คน ก็
พินัดมัย ไม่เหมาะ กับ การงานในปัจจุบัน เสียแล้ว
ทรงพระราชดำริ จะจัดเสนาบดี ให้มี เจ้ากระทรวง
พอทำการได้ยกอน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๐ ดิมเด็จ

๔๖๒ ชุมนุมพระนิพนธ์

กรมพระยาเทววงศ์วโรปการ แต่ยังเป็นกรมหลวง
และเป็นเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ จะ
เป็นผู้แทนพระองค์ไปช่วยงานฉลองรัชกาล ส้มเค็ญ
พระบรมราชินี วิคตอเรีย ครบ ๕๐ ปี ณ ประเทศ
อังกฤษ พระเจ้าอยู่หัวครัดตั้งไปให้พิจารณา
แบบคณะเสนาบดีในยุโรป ว่าเขาเอาอะไรเป็น
หลักกำหนดให้มีตำแหน่งมากและน้อย ส้มเค็ญ
กรมพระยาเทววงศ์ ฯ ได้จัดตั้งมา ถวายรายงาน
จึงทรงกำหนดคณะเสนาบดีที่จะจัดใหม่ให้เป็น ๑๒
กระทรวง คือคงตำแหน่งเสนาบดีเดิมไว้ทั้ง ๖
กระทรวง และตั้งเพิ่มขึ้นใหม่อีก ๖ กระทรวง
กระทรวงที่คงชนใหม่ชน คือ กระทรวงพระคลัง
กระทรวงยุติธรรม กระทรวงยุติธรรม กระทรวง
กระทรวงมหาดการ กระทรวงโยธาธิการ และกระทรวง
มรุชาคร แต่ให้เป็นเสนาบดีมีศักดิ์เสมอกัน
ทั้ง ๑๒ กระทรวง เดิมตำแหน่งอัครมหาเสนาบดี

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร

ทรง ๒ มีใหม่ต่อไปดังแต่ก่อน เมื่อกำหนด
กระทรวงเสนาบดีซึ่งจะตั้งขึ้นใหม่ และทรงเลือก
ผู้ซึ่งจะเป็นเสนาบดี กระทรวงนั้น ๆ แล้ว
เห็นจะทรงพระวิตกเกรงว่าถ้าประกาศตั้งเสนาบดี
๑๒ ตำแหน่งตามกำหนดใหม่ ในทันทีจะไม่เรียบร้อย
ด้วยกรมต่าง ๆ ซึ่งจะรวมเข้าในกระทรวง
เสนาบดีที่ตั้งใหม่ยังเป็นกรมอิสระอยู่โดยมาก จะ
เกิดลำบากด้วยเรื่องตั้งกระทรวงเสียก่อนได้ทำการ
งาน อีกประการหนึ่ง ตัวผู้ซึ่งจะเป็นเสนาบดีเจ้า
กระทรวงใหม่ก็ยังไม่คุ้นเคยกับหน้าที่เสนาบดี จึง
ทรงจัดการเหมือนอย่างทดลองเสียชนหนึ่งก่อน ตั้ง
แต่ พ.ศ. ๒๔๓๓ โปรดให้จัดที่ประชุมเสนาบดี
ชนทของมุขกระสันพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ให้
เสนาบดีเก่ากับทั้งผู้ซึ่งจะเป็นเสนาบดีชนใหม่เข้าไป
ประชุมกันเวลา ๒๐ นาที เด็ดจัดประทับเป็น
ประธานในที่ประชุม ทรงปรึกษาราชการต่าง ๆ

๔๖๔ ชุมนุมพระนิพนธ์

ซึ่งเคยทรงบัญชาแต่โดยดำฟัง พระองค์มาแต่ก่อน
มีกำหนดปีคาห์ตะครุห์หนึ่ง ถ้ามีราชการมาก
ประชุมติดต่อกันไปคราวละหลายคืนก็มี ตัวข้า-
พระเจ้าทรงเด็กจะให้เป็นที่นับถือกระทรวงธรรม-
การคนแรก ก็ได้เข้าไปนั่งในที่ประชุมเดิมนับ
มาตั้งแต่ยังเป็นอธิบดีกรมศึกษาธิการ เพราะ
ฉันทไปรดให้ร่วม กรมต่าง ๆ ตั้งเป็นกระทรวง
ธรรมการ และให้ตัวข้าพเจ้าแยกมาจากราชการ
ทหาร ก็พอจะยกกระทรวงธรรมการขึ้นเป็นกระทรวง
เดิมนับตนเอง ถึงกรมอื่นซึ่งจะยกขึ้นเป็น
กระทรวง ก็โปรดให้ขยายการออกไป โดยลำดับ
เช่นเดียวกัน

พระเจ้าอยู่หัว ทรงทศดอง ระเบียบการที่จะจัด
ใหม่อยู่ถึง ๓ ปี ในระหว่างนั้นเมื่อต้น พ.ศ.

๒๔๓๕ เจ้าข้าเรวธิช รัชทายาทประเทศรัสเซีย
(ซึ่งภายหลังได้เสวยราชย์เป็นพระเจ้านิโคลัสที่ ๒)

สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ ๔๖๕
 เข้ามาเฝ้า ถึงเดือนกรกฎาคมในมือนพระเจ้า
 อยู่หัวก็โปรดให้ตัวข้าพเจ้าเป็นราชทูตพิเศษไป
 เยี่ยมตบเจ้าชาเววิชแทนพระองค์ ดังได้เข้ามา
 แด้วใน (นิทานโบราณคดี) นิทานที่ ๕ เรื่องของ
 ประหาคดีเมืองชัยบุรี^(๑) ข้าพเจ้าไปยุโรป
 ครั้นนั้นพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานอนุญาตให้ไปยัง
 ประเทศอียิปต์และอินเดียเมือชากดับ เพื่อจะได้
 หาคความรู้ ประกอบกับที่ได้ไปเห็น ในยุโรปมาทำ
 การงานให้เป็นประโยชน์ด้วย ข้าพเจ้าก็ตั้งหน้า
 หาคความรู้แต่ที่จะเป็นประโยชน์แก่กระทรวงธรรม-
 การตลอดทางที่ไปครั้งนั้น ข้าพเจ้ากลับมาถึง
 กรุงเทพฯ เมื่อปลายเดือนมีนาคม พอมาถึงได้
 ๗ วันก็มีประกาศพระบรมราชโองการโปรดฯ ให้
 (๑) ดูเรื่อง นิทาน โบราณ คดี ของ สมเด็จพระ
 พระยาตำราจราชานุภาพ

๔๖๖ ชุมนุมพระนิพนธ์

ตั้งเสนาบดีเป็น ๑๒ ตำแหน่งตั้งได้ทรงพระราชดำริ
ไว้ แต่โปรดให้เปลี่ยนตัวเสนาบดีบางคน เช่น
ให้ปลัดเจ้าพระยา รัตนบดินทร ออกจาก กระทรวง
มหาดไทยเพราะแก่ชราเป็นต้น แต่ในประกาศ
มีว่า ทรงพระกรุณา โปรดฯ ให้ข้าพเจ้า เป็น
เสนาบดี กระทรวง มหาดไทย แทน เจ้าพระยา รัตน
บดินทร ตั้งแต่วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๓๕
ต่อไป ข้าพเจ้าต้องย้ายจากกระทรวงธรรม
การไป เป็นเสนาบดี กระทรวง มหาดไทย ครั้น
พระเจ้าอยู่หัวมิได้ ครัดถามความ สัมคร ของข้าพ
เจ้า หรือแม่แต่ครัดบอกให้เตรียมตัวก่อน เห็น
จะเป็นเพราะ ทรงทราบ ว่าใจ ข้าพเจ้ารักกระทรวง
ธรรมการอยู่มาก ถ้าครัดถามก็จะพูดขอตัวหรือ
จึงวอนขอให้ทรงผ่อนผันไปต่าง ๆ จึงมิได้ครัด
ถามหรือบอกให้รู้ตัวก่อน แต่เมื่อมีพระบรมราช
โองการประกาศเป็นเด็ดขาดเช่นนั้นแล้ว ข้าพเจ้า

สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุกาฬ ๔๖๗

ก็ต้องย้ายไปตามรับสั่ง มีแต่เจ้าพระยาพระเดชา
(ม.ร.ว. เบี้ย มาตากุด) เวदानันเป็นหอดวงไฟค้ำ
ศึตปค้ำศตร์ เดชานการ ประจำตัวติดไปด้วยคน
เดียว แต่ต่อมาในเดือนเมษายนนนั้นเอง วันหนึ่ง
มีรับสั่ง ให้หาข้าพเจ้าเข้าไปเฝ้าใน ทรีโห ฐาน
ข้าพเจ้าได้โอกาสจึงปรับทุกข์ว่า ตั้งแต่ทรงพระ
กรุณา โปรด ฯ ให้ข้าพเจ้า ก่อสร้าง กระจะ ทรง
ธรรมการมา ใจข้าพเจ้าฝังอยู่แต่ในราชการ
กระจะทรงนั้น นึกว่าถ้าโปรดให้อยู่ในกระจะทรง
ธรรมการจะสามารจัดให้ได้ดี แต่ราชการกระจะ
ทรงมหาดไทย ข้าพเจ้า ไม่ได้เคย เขาใจได้ศึกษา
มาแต่ก่อน ทราบแต่ว่าเป็นกระจะทรงใหญ่ การ
งานยากกว่ากระจะทรงธรรมการมาก ตัวข้าพ
เจ้าไม่มีราชการกระจะทรงมหาดไทย ถ้าไปบัง
คัมบัญชาการพลาดตดงดงอย่างไร ก็จะเสียพระ
เกียรติยศ ซึ่งทรง เดอก ธรรม เอาตัว ข้าพเจ้า ไปจึง

๔๖๘ ชุมนุมพระนิพนธ์

วิตกนัก พระเจ้าอยู่หัวตรัสตอบว่า ในส่วนของ
พระองค์ก็ทรงเชื่อว่าข้าพเจ้าคงจะดำเนินการจัดกระ-
ทรวงธรรมการให้ได้ดี แต่การบ้านเมืองซึ่งสำคัญ
กว่ากระทรวงธรรมการยังมีอยู่ แต่บางที่ข้าพ-
เจ้าจะยังมีได้คิดไปถึง ด้วยต่างประเทศกำลัง
จะทำจะรุกรมเมืองไทยอยู่แล้ว ถ้าเราประมาทไม่
จัดการปกครองบ้านเมืองเสียให้เรียบร้อย ปล่อยให้
ให้หะหลอมอย่างเช่นเป็นอยู่เข้าไป คงจะมีภัย
แก่บ้านเมือง บางทีอาจจะถึงเสียอิสรภาพของ
เมืองไทยก็เป็นได้ ถ้าบ้านเมืองเสียอิสระแล้ว
กระทรวงธรรมการจะตั้งอยู่ได้หรือ การรักษา
บ้านเมืองโดยจัดการ ปกครอง หัวเมืองให้เป็นระ-
เบียบเรียบร้อย จึงเป็นการสำคัญกว่ากระทรวง
ธรรมการมาก การหนักอยู่ในหน้าที่กระทรวง
มหาดไทยยิ่งกว่ากระทรวงอื่น เพราะหัวเมือง
ขึ้นอยู่กับกระทรวงมหาดไทยโดยมาก ได้ทรง

สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุกาฬ ๔๖๕

พิจารณาหาตัวผู้ซึ่งจะเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยให้จัดการ ได้ตั้ง พระราช ประสงค์มานานแล้ว ยังหาไม่ได้ จนทรงตั้งได้เห็นว่าคุณความดีมารภ ของข้าพเจ้าเหมาะแก่ตำแหน่งนั้น จึงได้โปรด ให้ย้ายจากกระทรวงธรรมการไปเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ซึ่งข้าพเจ้ามีความวิตกเพราะ ไม่คุ้นเคยกับราชการกระทรวงมหาดไทย นั่นก็เป็นธรรมดา แต่พอจะทรงช่วยได้ ตัวข้าพเจ้าก็เคย หนึ่งในที่ประชุมเสนาบดี คงได้ตั้งได้เห็นว่าคุณความดีของข้าพเจ้าเป็นภาระในราชการ กระทรวงมหาดไทยยิ่งกว่ากระทรวงอื่น จนทรงคุ้นเคย มานานแล้ว ถ้าข้าพเจ้ามีความลำบากหรืออยากรู้ อย่างไม่รู้ให้ ทูลปรึกษาหารือเป็นส่วนใดอีกได้ดั่งหนึ่ง นอก จากขอเรียนพระราชปฏิบัติคามทางราชการ จะ ทรงพระ กรุณา โปรด ฯ ช่วยแนะนำ และ อุดหนุน ทุกอย่างอย่าวิตกเลย เมื่อข้าพเจ้าได้ฟังพระบรม

๔๗๐ ชุมนุมพระนิพนธ์

ราชาธิบายและพระเจ้าอยู่หัวทรงรับเป็นครู เช่นนั้น
ก็คอยอุ้มใจคลายความวิตก จึงกราบทูลรับว่า
จะพยายามสนองพระเดชพระคุณตามพระราชประ
สงค์โดยเต็มกำลังและสติปัญญา ขอพระราช
ทานพรไว้อย่างหนึ่งแต่ว่า ถ้ายิ่ง พระราช คำนึงเห็น
ว่าข้าพเจ้าจะทำการไปไม่สำเร็จ ขอให้ได้กัณฑ์
ไปรับราชการกระทรวงธรรมการตามเดิม ก็ทรง
สัญญาตามประสงค์ เรื่องที่ข้าพเจ้าจะได้เป็น
เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยมีตั้งเดี๋ยวนี้

อธิบายต้นเรื่องจดหมายเหตุ
เรื่องเซอเซมสบรุกเข้ามาขอทำสัญญาใน
รัชกาลที่ ๓

ในสมัยเมื่อตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ ที่ในยุโรป
เป็นเวดามันหาดังคราม เนื่องมาตั้งแต่เกิดจลาจล
ในประเทศฝรั่งเศส ฝรั่งเศสต่างชาติกำลังรบพุ่งชิง
อำนาจกัน ก็มีใครจะไปมาค้าขายถึงประเทศทาง
ตะวันออกนี้ ครั้นตั้งบดงอังกฤษอยู่ข้างฝ่าย
ชนะ ได้เมืองชนของพวกที่เพื่อนมีอยู่ทางประเทศ

๔๓๒ ชุมนุมพระนิพนธ์

ตะวันออก^๕ จึงมีอำนาจวาชาคือนเป็นเดิมมา
กิตติคุณ การปกครอง หอเมืองชนของอังกฤษใน
อินเดีย^๕ ยังอยู่ในอำนาจบริษัทอังกฤษ
รัฐบาลเป็นแต่ตั้งตัวเป็นเจ้าของ เรียกว่าเกาะ
เนอเฮอร์แลนด์อยู่ในมณฑลบังกะหัด้า คือ (เบง
กอล) การค้าขายและขยายอำนาจอังกฤษทาง
ประเทศตะวันออก^๕ บริษัทอังกฤษที่อินเดีย^๕
นวยการ^๕ มาขอเข้าเกาะหมากไปจากพระยา
ไทรบุรี เดิมทำเป็นแต่ที่จอดพักเรือที่การค้าขาย
และเป็นท่าเก็บสินค้า ที่หัดังคิดสร้างเป็นบ้านเมือง
ที่นั่น ฝ่ายไทยกำลังดิรบพุ่งกับพม่าไม่ยอม
จะให้เกิดวิวาทชนกับอังกฤษอีกทางหนึ่ง จึงมิได้
ว่ากล่าวเรื่องเกาะหมากกับอังกฤษ มาจนถึง
รัชกาลที่ ๒ พม่าคิดจะมาตีเมืองไทย พม่าพยายาม
เกิดยกด้อมญวนและแขกมลายู จะให้ยกมาตี
เมืองไทยทางตะวันออกและตะวันตกในคราวเดียว

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงทราบภาพ ๔๗๓

กับพม่าเข้ามาทางข้างเหนือ ญวนไม่ยอมเข้าด้วย แต่เจ้าพระยาไท้ประแว้นเอาใจออกหากจากไทย ไปเข้ากับพม่า รับจะยกกองทัพตชนมาทางข้างใต้ แต่การที่ เจ้าพระยาไท้ คิดกบฏนั้น ทราบ ถึง กรุง เทพ ๆ ก่อนเจ้าพระยาไท้ได้ออกหน้าทำการประทุษร้าย จึงโปรด ๆ ให้เจ้าพระยานคร ๆ ยกกองทัพลงไปตีเมืองไท้ได้แล้ว ทรงตั้งบุตรเจ้าพระยานคร ๆ เป็น พระยาไท้ อยู่ปกครองเมือง ฝ่ายเจ้าพระยาไท้ประแว้นหนีไปอาศัยอังกฤษอยู่ที่เกาะหมาก ไปว่ากล่าวจะให้อังกฤษช่วยเอาเมืองคืนให้ ครั้นอังกฤษไม่ทำตาม เจ้าพระยาไท้ก็เอาเกาะหมากเป็นที่อาศัยอยู่ แหะให้พวกแซก ในเมืองไท้กำเริบ ไทยไปต่อว่าอังกฤษ ๆ ก็ว่าไม่รู้ไม่เห็นด้วย แต่ก็ไม่กั๊กห้ามปรามเจ้าพระยาไท้อย่างไร เพราะที่จริงพวกอังกฤษที่เกาะหมากไม่ยอมให้ไทยลงไปปกครองเมืองไท้

๔๗๔ ชุมนุมพระนิพนธ์

อังกฤษกับไทย จึงเริ่ม เกี่ยวของ กันด้วย เกิดอริใน
เรื่องเมืองไทรบุรี แทบจะถึงต้องรบกัน หาก
รัฐบาลอังกฤษที่อินเดียไม่ได้คิดจะเป็นศัตรู ประ-
สงค์แต่จะขยายการค้าขายมาหาประโยชน์ถึงเมือง
ไทย เจ้าเมืองบึงกระหวาดจึงแต่งให้หมอยอนครอ-
เพ็ด เป็นทูต เข้ามายัง กรุงเทพ ฯ ในรัชกาลที่ ๒
เมื่อปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๓๖๔ หมอครอเพ็ดเข้ามา
ขอทำหนังสือสัญญาค้าขายและจะขอให้เจ้าพระยา
ไทรประแวร์น เข้ามา ครอง เมืองไทร ชนกรุงเทพ ฯ
อย่างเดิม แต่ไม่สำเร็จทั้ง ๒ ข้อ ได้รับแต่
อนุญาตให้เรือพ่อค้า อังกฤษ ไปมา ค้าขาย ในพระ
ราชอาณาเขต ได้เหมือนกับ ชาวต่าง ประเทศชาติ
อื่น ๆ หมอครอเพ็ดกลับไปได้ไม่ช้าอังกฤษก็
เกิดรบกับพม่าครั้งแรก อังกฤษรู้ว่าไทยเป็น
ข้าศึกกับพม่ามานาน จึงมาชวนไทยเป็นสัม-
พันธมิตรกับอังกฤษช่วยกันรบพม่า ขณะนั้นพอ

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงทราบข่าวว่า สมเด็จพระเจ้าหงสาวดีมีราชโอรสองค์โตได้เสวยราชย์ที่เมืองหงสาวดี จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกกองทัพไปช่วยในการรบพม่า ได้ยกไปถึงเมืองมอระแมน ฝ่ายข้างอังกฤษก็แต่งให้นายร้อยเอกเฮนรี เบอน์เป็นทูตเข้ามายังกรุงเทพฯ เนื่องในการที่เขากันทำสงครามในครั้งนั้น ครั้นเมื่อเสร็จสงคราม ไทยกับอังกฤษจึงปรองดองกัน ฝ่ายไทยยอมให้ประโยชน์ทางเมืองพม่าแก่อังกฤษ ฝ่ายอังกฤษยอมเอาตัวเจ้าพระยา ไทรพระแวงขึ้นไปกักไว้ห่างไกล และรับช่วยยุคนุญไทยให้ปกครองหัวเมืองมลายูที่ได้ไว้ใหม่โดยสะดวก นอกจากนี้ได้ทำหนังสือสัญญาค้าขายกันเมื่อปีจอ พ.ศ. ๒๓๖๘ เป็นเนื้อความว่า ไทยยอมให้เรือค้าขายของอังกฤษเข้ามาค้าขายในพระราชอาณาจักรโดยสะดวก ข้างอังกฤษยอมให้ไทยเก็บค่าจ-

๔๗๖ ชุมนุมพระนิพนธ์

กอบตามขนาดปากเรือ ถ้าเป็นเรือบรรทุกสินค้า
เข้ามา ใน เมือง ไทย ให้เก็บ จังกอบ วา ตระ ๓,๗๐๐
บาท ถ้าเป็นเรือเปล่าเข้ามาซื้อสินค้าฝ่ายเดียว
ให้เก็บจังกอบวา ตระ ๓,๕๐๐ บาท เมื่อเสียจังกอบ
แล้ว ไทยรับว่าจะไม่เรียกภาษีอากรอย่างอื่นอีก
ได้ทำสัญญากันดังนี้ ต่อมาถึงปีมะโรง พ.ศ.
๒๓๗๕ อเมริกันมาขอทำหนังสือสัญญาค้าขาย ก็
ได้ทำกันเช่นเดียวกับอังกฤษอีกชาติหนึ่ง เมื่อได้
ทำหนังสือสัญญากันแล้ว ต่อมาทั้งอังกฤษและ
อเมริกันเกิดไม่พอใจ เหตุด้วยในสมัยนั้นประ-
เพณี ในเมืองไทย ทั้งในหลวง และ เจ้านาย ชุมนุม
ผู้ใหญ่ผู้น้อย ยังประกอบการค้าขายตามประเพณี
ซึ่งมีมาแต่ครั้งกรุงเก่า แต่งเรือของตนเองไป
ซื้อขายถึงนานาประเทศบ้าง เขาระวางเรือของ
ฝิ่นฝักสินค้าไปมาบ้าง ส่วนการค้าขายของ
หลวงยังมีพระคตงสินค้า สำหรับซื้อขายสินค้า

๔๗๘ ชุมนุมพระนิพนธ์

โทษก็กดขี่ไปในเดือน ๒ ปีจอ หาดำเร็จประ-
โยชนที่เข้ามาไม่

ถึงเดือน ๘ ปีจอ พ.ศ. ๒๓๘๓ นั้น รัฐบาล
อังกฤษ ก็แต่งให้ เซอร์เซมส์บรุก เป็นทูตเข้ามาขอ
แก้หนังสือสัญญาเช่นเดียวกับอเมริกัน แต่มา
ประจวบ เวตนาพระบาท สมเด็จพระนั่งเกล้า เจ้าอยู่
หัวเริ่มทรงประชวร เมื่อคราวจะเสด็จสวรรคต
จึงพระราชทานกระแส พระราชดำริ ออกมาให้ข้า-
ราชการผู้ใหญ่ปรึกษาหารือกัน ว่ากล่าวเจรจา
กับเซอร์เซมส์บรุก ดังปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุ
เรื่องเซอร์เซมส์บรุกเข้ามาทำสัญญาในรัชกาลที่ ๓
ที่สุดไม่ตกลงกันที่จะแก้หนังสือสัญญา เซอร์เซมส์-
บรุกต้องกลับไปเปล่าเหมือนอย่างทูตอเมริกัน แต่
เหตุการณ์ในชนนผลกับเมื่อครั้งหมอกเรือเปิดและ
เช่นวีเบอนั้นเป็นทูตเข้ามาคราวก่อน ด้วยเดิมมาจีน
ก็ไม่ยอมทำหนังสือสัญญาทางไมตรีกับต่างประเทศ

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงราชูปถัมภ์ ๔๗๕

จนเกิดรบกับอังกฤษขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๕ ต่อแก้อังกฤษจึงยอมทำหนังสือสัญญา เป็นเหตุให้ฝรั่งได้ใจเห็นว่าต้อง ใช้อำนาจ จึงจะให้พวก ชาวตะวันตก ออกยินยอมเป็นไมตรีตามประสงค์ได้ เซอเซมส์บรุก กัดบีไปคราวนั้น ความปรากฏว่าไปเดนมาร์ก รัฐบาลอังกฤษขอให้ส่งกำลัง เรือรบ เข้ามา บังคับ ไทยให้ทำสัญญาทางไมตรี เดนมาร์ก รัฐบาลอังกฤษจะทำเช่นนั้น แต่เผชิญประจวบเวลาทางเมืองไทย เป็ดยนรัชกาล พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จ เถลิง ถวัลย ราชสมบัติ เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๘๔ ได้ทรงพระราชดำริ โดยพระปรีชาญาณ เห็นมาแต่เมื่อยังทรงผนวชอยู่ในรัชกาลที่ ๓ ว่า เหตุการณ์ ทาง ประเทศ ตะวันออกนี้ เป็ดยน แปร ดวยฝรั่งมา อำนาจขึ้น ซึ่งจะไม่รับเป็นไมตรี นั้นไม่ได้ ฝ่ายข้างอังกฤษ รัฐบาลมอบอำนาจให้ เซอฮอนเบอร์ริง เจ้าเมืองฮ่องกง มาจัดการทำ

๔๘๐ ชุมนุมพระนิพนธ์

หนังสือสัญญากับไทยให้สำเร็จ เซอยอนเบาริง
ทราบพระ อธิษาศัย ใน พระ บาท ส้มเต๋จ พระ จอม
เกล้าเจ้าอยู่หัว และทราบว่าได้ทรงศึกษาสันต
ภาษอังกฤษ จึงมีจดหมายเข้ามาทำทางไมตรี
ให้มิตรสว่นพระองค์ แล้วตัวเซอยอนเบาริง
เองเป็นราชทูตเชิญ พระราชดำรัสของ ส้มเต๋จพระ
ราชินีวัดคอบเรียเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรีโดย
ฉันทประเทศที่เดิมอกัน ก็ได้ทำหนังสือสัญญา
ทางพระราชไมตรีเมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๘๘ ต่อ
นั้นประธานาธิบดีสหรัฐอเมริกา และสมเด็จพระ
พระเจ้าราชาธิราชนโปเลียนที่ ๓ ฝรั่งเศส แดง
อัครราชทูตให้เข้ามาเจริญทางพระราชไมตรี ก็
ได้ทำหนังสือสัญญากับไทยเป็นลำดับมา

การสงคราม และการเจรจาการเมืองกับ
ฝรั่งแต่ก่อน ไทยเราลำบากด้วยเหตุ ๒ ประการ
คือ ที่มีคความนิยมแบบอย่างข้างจีนมาแต่โบราณ

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ๔๘๑

ประการ ๓ ที่ไม่รู้ภาษาฝรั่งประการ ๓

ลักษณะ การ พุดจากันใน ระหว่างไทย กับทูต
ฝรั่ง เมื่อคราวครอเพ็ดทูตอังกฤษเข้ามาในรัชกาล
ที่ ๒ ก็ดี และคราวเฮนรี่เบอนเข้ามาเมื่อต้นรัชกาล
ที่ ๓ ก็ดี ยังไม่มีผู้ใดในประเทศนี้ที่จะรู้ทงภาษา
อังกฤษและภาษาไทยสำหรับใช้เป็นด้ามทูตอังกฤษ
มีแต่ด้ามที่รู้ภาษาอังกฤษกับภาษามลายู ต้องพุด
ภาษา อังกฤษให้ ด้าม ส่ง ภาษา มลายูมาให้ ด้าม
มลายูของไทยแปลเสนอเป็นภาษาไทย ฝ่ายไทย
จะพุดไปก็ต้องใช้ด้ามส่งต่อเช่นนั้น ครั้นมาถึง
ทูตอเมริกันเข้ามาครั้ง เฮตมันรอบเบิต มีพวกมิชชัน-
นารีอเมริกันเข้ามา ตั้งอยู่ใน กรุงเทพฯ ฯ จนรู้ภาษา
ไทยแล้ว ได้อาศัยพวกมิชชันนารีเป็นด้าม เมื่อ
มาถึงคราวบัตเดดเคย์เข้ามา มีมิชชันนารี เข้ามา
อยู่หลายคน และได้มาฝึกหัดคนไทยเช่นขุนปริชา-

๔๘๒ ชุมนุมพระนิพนธ์

ชาญดมุทฺร ให้รู้ภาษาองักฤษมชนบางในชนนนิ
ครันครราวเซอเซมดบรุกเข้ามำถิง มีไทยคือพระ
บาทดัมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังทรง
ผนวช สามารถจะตรวจหนังสือภาษาองักฤษที่มี
โต้ตอบกันได้ การที่จะส่งภาษาจึงสะดวกไม่ลำบาก
ตั้งแต่ก่อน ว่าโดยย่อในการที่เกี่ยวข้องกับฝรั่ง
ต่างชาติ เมื่อเหตุการณ์ทางประเทศตะวันออก
เปลี่ยนแปลงในสมัยที่กล่าวมา เมืองไทยได้อาศัย
พระปรีชาญาณ ของ พระบาท ดัมเด็จพระจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นดำนัญ จึงมิได้เกิดเหตุร้ายอย่าง
เช่นเกิดทงในประเทศจีน ประเทศญูปุ่น ประเทศ
พม่า และประเทศญวนซึ่งถูกฝรั่งข่มขู่ จนต้องยอม
ทำสัญญญา ซึ่งเป็นผลร้ายแก่บ้านเมือง กตยากระดับ
เป็นดีได้แต่ประเทศญูปุ่นประเทศเดียว

(คัดจากคำนำ หนังสือจดหมายเหตุ เรื่อง เซอ
เซมดบรุก เข้ามาขอทำสัญญญาในรัชกาลที่ ๓)

อธิบายเรื่องจามเทวีวงศ์

เหตุใดหนังสือพงศาวดารที่แต่งในมณฑลภาคพายัพแต่โบราณ จึงแต่งในภาษาไทยบ้างและแต่งในภาษาบาลีบ้าง อันเหตุที่แต่งในภาษาไทยนั้นไม่ต้องอธิบายก็จะเข้าใจได้ง่าย เพราะภาษาไทยเป็นภาษาของชาวเมือง ผู้ที่แต่งหนังสือก็เป็นไทย ดารที่แต่งในภาษาไทยย่อมเป็นธรรมดา แต่เหตุ

๔๘๔ ชุมนุมพระนิพนธ์

ที่แต่งในภาษา ชาติ นั้น เนื่องด้วย เรื่อง ตำนานพระ
พุทธศาสดาในประเทศนี้ จำต้องเล่าเรื่องประวัติ
ของศาสดานวงศ์จึงจะทราบเหตุได้แจ่มแจ้ง

ตามเค้ามุกด์ที่ปรากฏในกาถบดิน พระพุทธ
ศาสดา แรกมา ประดิษฐานใน ประเทศ ของเรา น
เมื่อ พระพุทธศักราช ดังได้ประมาณ ๒๓๕ ปี^(๑)
ครั้งพระเจ้า อโศกมหาราช เป็น พุทธศาสดูปถกภก
ให้พระสงฆ์ทำคดียสังคายนาที่เมืองปาตลีบุตรแล้ว
ทรงพระ อารามนา พระ เถราน เถระให้ มาเทียบตั้ง
สอนพระพุทธศาสดาในนานาประเทศ มีตั้งกาทวัป
และสุวรรณภูมิประเทศ คือประเทศของเราเป็น
ต้น ดัทธิพระพุทธศาสดาในชนนบุชาพระสถป
และรูป พระธรรมจักรเป็น ที่หมายแทนองค์สมเด็จพระ
ศาสดายังหาได้ทำพระพุทธรูปไม่ พระไตร

---

(๑) ศักราชที่กล่าวมานี้ตามหนังสือมหาวงศ์.

สมเด็จพระยาตากษานภาพ ๔๘๕

มีภูมิลำเนาตั้งคายนาก้เป็นภาษาบาด มีโบราณวัตถุ
ที่ขุดได้ ในบริเวณ พระปฐมเจดีย์ ปรางค์ อยู่ เป็น
หลักฐานว่า พระพุทธศาสดาได้มาประดิษฐานใน
ประเทศนี้แต่ชนน ครั้นต่อมาพวกพุทธศาสนิกชน
ชาวอินเดียคิดสร้างพระพุทธรูปขึ้น แบบอย่างก็
แพร่หลายมาถึงประเทศนี้ และประเทศอื่นที่ถือ
พระพุทธศาสดาด้วยกัน คือถึงกาทัวปเป็นต้น

จำเนียรกาลต่อมาเมื่อพระพุทศักราชได้ประ
มาณ ๖๗๐ ปี เกิดลัทธิมหายานขึ้นในพระพุทธ
ศาสดาซึ่งถือกัน ในอินเดีย พระเจ้ากนิษกะซึ่งครอง
คันธารราชูเป็นพุทธ ศาสนูปถัมภก ฝ่าย ลัทธิมหา
ยาน ให้พระสงฆ์ทำสังคายนาพระไตรปิฎกแปลง
ไปเป็นภาษาดันตฤต และพวกมหายานเอาลัทธ
ไสยศาสตร์เข้ามาเจือปน สัมมติพระพุทธเจ้าและ
พระโพธิสัตว์เพิ่มเติมขึ้นอีก มากมายหลายพระ
องค์ ที่ในอินเดียจึงเกิดถือพระพุทธศาสดาเป็น ๒

๔๘๖ ชุมนุมพระนิพนธ์

ดัตถิ ดัตถิเดิมเรียกว่า ดาวกยาน (หรือหินยาน)
ดัตถิใหม่เรียกว่ามหายาน ดัตถิมหายานก็ได้มา
ถึงประเทศนี้เหมือนดัตถิดาวกยานซึ่งมาก่อน ยังมี
พระพุทธรูปและรูปพระโพธิสัตว์ต่างๆ ทั้งที่เป็นรูป
หล่อด้วยโลหะ และเป็นรูปพิมพ์ด้วยดินเผาบางดิน
ดิบบ้างปรากฏอยู่ พระไตรปิฎกที่แปลเป็นภาษา
สันสกฤต ก็ยังปรากฏ ทั้งในอักษร จารึกและในคำ
สดุด ยกเป็นตัวอย่าง เช่นคำรับสรณคมนั้นในการ
บรรพชาแต่ก่อนที่ให้มีเป็นบาทเทยว ๓ แต่ให้
รับเป็นภาษาสันสกฤต อีกเทยว ๓ นั้นเป็นคน แม้
พระปริตต่างๆ ที่พระสงฆ์สดุดเช่น “สัมพุทฺเธ” ก็
น่าจะเป็นปริตในดัตถิมหายาน มีปะปนอยู่ไม่น้อย
คงจะถือทั้ง ๒ ดัตถิปะปนกันอยู่ตลอดสมัยกาลอัน
หนึ่ง ทั้งในประเทศนี้และในต่างประเทศ

ต่อมา เมื่อ พระพุทธ ศักราชได้ เฝ้า รักษยปีเคษ
พระ พุทธโฆษาจารย์ เป็น ผู้ทรง พระไตรปิฎก ข้าง

สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ ๔๘๗

ฝ่ายสาวกยานอยู่ในอินเดีย ไปถึงดังกล่าวไปเห็น
พระไตรปิฎกวิปดาศ์ ทำนองจะประปนกันทั้งภาษา
บาลีและสันสกฤต และที่แต่งเป็นอรรถกถาไว้ใน
ภาษาดังหพกัมาก พระพุทธโฆษาจารย์จึงพยายาม
แปลพระไตรปิฎกในสิงหพทอ์ปกดบเป็นภาษาบาลี
เมื่อพระพุทธศักราชได้ ๘๕๖ ปี ซึ่งเวลานั้นเข้าใน
มหาสังคายนาเป็นครั้งที่ ๖ เพราะพระไตรปิฎก
ชุดนี้ได้เป็นต้นแบบ ฉบับในประเทศของเราตีพิมพ์
จนทุกวันนี้

ตั้งแต่ พระพุทธโฆษาจารย์ทำสังคายนา แล้ว
ทาง อินเดีย พระพุทธศาสดาก็ เต็ม ทราม ลง โดย
ลำดับมา เพราะถูกพวกถือศาสดาพราหมณ์ และ
พวกถือศาสดาอิสลาม เบียดเบียน คัดค้าน มาช้านาน
การที่นานาประเทศเกี่ยวข้องกับอินเดียด้วย
ถือ พระพุทธ ศาสดา ร่วมกัน จึงเป็น อัน ชาติสัญไป
ต่างประเทศต่างก็ถือกันมาตามฉันทิของคน

๔๘๘ ชุมนุมพระนิพนธ์

เมื่อ พระ พุทธ ศักกราช ได้ ประ มาณ ๑๖๐๐ ปี
พระเจ้าอนุรุท (หรือที่เรียกกันออกอย่างหนึ่งว่า พระ
เจ้าอะโนระทามังช่อ) ครองประเทศพม่าตั้งเมือง
พุกามเป็นราชธานี เป็นพระเจ้าราชาธิราช มี
อาณาจักรปกแผ่มาจนตลอดเมืองน้อยใหญ่ในดุ่ม
แม่น้ำเจ้าพระยาขึ้น พระเจ้าอนุรุทมหाराชทรง
ศรัทธาต่อมได้ เป็น พุทธ ศาสนูปถัมภก คด้ายพระ
เจ้าอโศกมหाराช และครั้งนั้นประจวบที่ในตังกา
ทอูปศาสนาวงศ์เป็นจตุสด เหตุด้วยพวกทมิฬมีจนา
ทิวูได้ครอบครองบ้านเมืองกำจัดพระภิกษุสงฆ์เสีย
หมด ครั้นพระเจ้าวิชัยพาหุศิริสังฆโพธิเชอภษตรี
สิงหได้พระนครคืน ให้มาขอคณะสงฆ์เมือง
พุกาม^(๑) ไปให้อุปถัมภ์ตั้ง ศาสนวงศ์ให้คืนมีใน

---

(๑) ในหนังสือมหาวงศ์ เรียกว่า อารมณ
ณะประเทศ

สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๕

ตั้งกาท้อป พระเจ้าอนรรฆุ์จึงขอคิดพระไตรปิฎกที่
พระพุทโธษาจารย์ได้ ทำตั้งคายนามายังเมืองพุก
กาม เป็นมุดเหตุที่ตั้งสมณทตทางประเทศนี้ จะ
ได้เกี่ยวเนื่องกับตั้งสมณทตในตั้งกาท้อปแต่นั้นมา
เพราะชาวตั้งการับอุปถัมภ์ แต่ตั้งททางประเทศนี้
ฝ่ายทางประเทศนี้ก็ได้ พระไตรปิฎก ของชาวตั้งกา
มาเป็นแบบฉบับ พระไตรปิฎกทางประเทศนี้ จึง
กลบเป็นภาษาชาติแต่นั้นมา

ต่อสมัยพระเจ้าอนรรฆุ์มาถึงเวลาที่ พวกไทย
ตั้งมาตั้งบ้านเมืองเป็นอิสระอยู่ที่เมืองเชียงแต่นและ
ที่เมืองสุโขทัย และมีไทยอีกพวกหนึ่งซึ่งเราเรียก
ว่าไทยใหญ่หรือเงี้ยว ไปตั้งบ้านเมืองเป็นอิสระ
อยู่ในแดนพม่าจึงเกิดเป็นประเทศมอญ พม่า ไทย
ใหญ่ ไทยน้อย และตานาไทย ตานซ่าง ถ้วนถ้อย
พระพุทศำณาคามถัทธิที่ พระเจ้าอนรรฆุ์ได้ทรงจัด
ไว้ด้วยกันทั้งนั้น แต่พวกขอมซ่างฝ่ายใต้ยังคง

๔๕๐ ชุมนุมพระนิพนธ์

คำสั่งนำพรหมณ้อยู่ตามเดิม

ด้วนตั้งกาทอพนน เมื่อพระพุทศักราชไถ่
จะถึง ๑๗๐๐ ปี ม่มหาราชชนอกพระองค์หนึ่ง
ทรงพระนามว่าพระเจ้าปรกกรมพาหุ มีอานภาพ
ปรามปรามเดียนต์ครูไต่บ้านเมือง ทงปวงในตงกา
ทอ์ปไว้ในพระราชอาณาเขตหมดแล้ว ทรงปรารภ
ถึงคำสั่งวงศ์ซึ่งทรุดโทรม เพราะเหตุที่ม่มวกมิจ.
ฉาที่ฐิเข้าแทรกแข่งขันแตกต่างกัน เป็นหลายตติ
จึงทรงกำจัดพวกมิจฉาที่ฐิเดี่ยแล้ว ให้ประชุม
ตั้งทำตั่งคายนาพระธรรมวินัยอีกครั้ง ๓ ซึ่งใน
ค่านานตั่งคายนาของเราฉบับเป็น มหาตั่งคายนาครั้ง
ที่ ๘ (และว่าทำเมื่อพระพุทศักราชตวงได้ ๑๕๘๗)
ตั่งขมนตตในตั่งกาทอ์ปก็กตมรุ่งเรืองขึ้น เมื่อ
กคคัพทอนนนปรากฏมาถึงประเทศนี้ ก็มีพระตั่งข
พม้ามอญไทยพากันเดอมได้ไปศึกษาในตั่งกาทอ์ป
แล้วรับตั่งคตตงกวงศั ซึ่งตั่งคายนาครั้งพระเจ้า

สมเด็จพระบรมราชาธิบดีทรงราชานุภาพ ๔๕๑

ปรักกรมพาทู มาตั้งต่อนในประเทศนี้ เมื่อพระ
พุทธศักราช ๑๗๓๓ ปี(๑) แต่ในขณะนั้นความเดือดร้อนใน
ดัตช์ตั้งกวางตุ้งก็เจริญแพร่หลายในประเทศไทย
มอญพม่าทั่วไป จนถึงพระเจ้าแผ่นดินให้นิมนต์
พระเถระชาวลังกามาเป็นครูบาอาจารย์ และทรง
ยกย่อง พระภิกษุซึ่งได้ไป เถาเรียนและบวช แปลง
เป็นตั้งกวางตุ้งมาแต่ตั้งกาทอว์ให้เป็นตั้งชฌายกโดย
มาก เพราะฉะนั้นจึงมีพระภิกษุไทยมอญพม่าพา
กันไปศึกษายังตั้งกาทอว์ไม่ขาดมาช้านาน

ก็และการที่ พระภิกษุไทยมอญพม่าไป ศึกษา
พระธรรมวินัยในตั้งกาทอว์นั้น ผู้ที่ไม่รู้ภาษา
สิงหพ ฝ่ายพระเถระในตั้งกาทอว์ผู้เป็นครูบา-
อาจารย์ก็ไม่รู้ภาษาไทยมอญพม่า จำต้องพูดและ

---

(๑) ก่ตามจารึกกัถยานี ของพระเจ้า
หงสาวดีธรรมเจดีย์มีฎกกร.

๔๕๒ ชุมนุมพระนิพนธ์

สอนกันโดยภาษาบาลี เพราะฉะนั้นการเล่าเรียน
ภาษาบาลี จึงเป็นการสำคัญและจำเป็นของพระ
ภิกษุไทยมอญพม่าที่ไปศึกษา ทั้งที่จ้อ่านหนังสือ
พระไตรปิฎกและในการที่จะพูดจากับครูบาอาจารย์
ด้วยเหตุนี้พระภิกษุที่ไปศึกษาในดงกาทอญจึงรู้
ภาษาบาลีแตกฉานโดยมาก บางองค์ถึงสามารถ
จะแต่งหนังสือในภาษาบาลีได้ (เช่นเดียวกับนัก-
เรียนไทยที่ไปเล่าเรียนในประเทศยุโรปในชั้นหลัง
นี้ บางคนก็อาจจะแต่งหนังสือในภาษาฝรั่งโดย
ทำนองเดียวกัน) ครั้นพระภิกษุเหล่านั้นกลับมาบ้าน
เมือง ก็เอาวิธีที่ได้เล่าเรียนในดงกาทอญมาตั้งสอน
ในประเทศของตน พระเจ้าแผ่นดินก็ทรงพระราช
ศรัทธาท่านบำรุงด้วยกันทุกๆ ประเทศ ยกตัวอย่าง
ดังพระเจ้าติโลกราชเมืองเชียงใหม่ ถึงทำสังคาย-
นาพระไตรปิฎก ซึ่งตำนานของเรานับเป็นมหา
สังคายนาครั้งที่ ๗ เมื่อมีระกา พ.ศ. ๒๐๒๐ เพราะ

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ๔๕๓

เหตุฉะฉานความรุกรานชาติ จึงมาเจริญชนใน
ประเทศเหล่านี้ จนถึงได้แต่งหนังสือในภาษาบาลี
ซึ่งหลายคัมภีร์ ว่าแต่เฉพาะหนังสือภาษาบาลีที่
แต่งในประเทศสยามไทย คือมณฑลภาคพายัพ
ทุกอัน ที่มีฉบับอยู่ในหอพระสมุดสำหรับพระนคร
ถึง ๑๖ คัมภีร์ คือ

๑. โยชนาฉินย ๒. คัมภีร์ปาคีโมกข์ ๓. ตัมา
- ตั้งกรวจินฉินย ๔. มังคละตถที่ปนี ๕. ที่ปนีเวดตั้ง
- ตราตถ ๖. จักกฉวาที่ปนี ๗. ฎีกาตั้งชยาป-
- กาตถะ ๘. ตัทธิมมตั้งคหะ ๙. ตัรตถตั้งคหะ
๑๐. จามเทอฉวงค์ ๑๑. ชินกาตมาฉิน ๑๒. โยช
- นาบาลีฉินยมีตถตั้งคหะ ๑๓. โยชนาฎีกาฉินย
- มีตถตั้งคหะ ๑๔. โยชนาตั้งคัมภีร์ปกรณาฉินย
๑๕. โยชนามุตกัจฉายน์ ๑๖. ปัททกมโยชนาตั้ง
- ที่ตถเภทฉินตา หนังสือคัมภีร์อันซึ่งแต่งทางประ-
- เทศนั้นน่าจะมีออก ดังเช่นบัญญัติชาตคเป็นคณ กั

๔๕๔ ชุมนุมพระนิพนธ์

กล่าวกันว่าแต่งในประเทศนี้ แต่ไม่ได้บอกไว้ใน คัมภีร์เหมือน ๑๖ คัมภีร์ ที่กล่าวมา จึงมิได้เอามา ดงในบัญชี

บรรดาหนังสือซึ่งแต่งด้วยภาษาบาลีในประเทศเหล่านี้ มีอยู่ใน ๒ ประเภท คือ อธิบายพระธรรม วินัยตามอย่างอรรถกถาฎีกาและโยชนาของ ดังกาประเภท ๑ แต่งเรื่องตำนานคำสอนวงศ์ ตามอย่างหนังสือที่ปวงศ์และมหาวงศ์ของดังกาประเภท ๑ หนังสือตำนานแต่งด้วยภาษาบาลีในมณฑล ภาคพายัพ ทนบถอกนาคัม ๔ เรื่อง คือ

๑. เรื่องรัตนพิมพวงศ์ ว่าด้วยเรื่องตำนาน พระมหามณีนรัตนปฏิมากรแก้วมรกต พระพรหม ราชบัญญัติว่าแต่งเมื่อปีระกา (ต้นนิษฐานว่า พ.ศ. ๑๙๒๒) เรื่อง ๑

๒. เรื่องดีหิงคินิทาน ว่าด้วยตำนานพระพุทธ รูปอันทรงพระนามว่า พระพุทธดีหิงค์ (อันประดิษ

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ๔๕๕

ฐานอยู่ใน พระที่นั่ง พุทไชศวรรย์ ณ พิพิธภัณฑสถาน (เดิม) พระโพธิ์รังษีแห่ง เมื่อปีใดไม่ปรากฏ
เรื่อง ๓

๓. เรื่องจามเทวีวงศ์ ว่าด้วยเรื่องพงศาวดารเมืองหริภุญชัย พระโพธิ์รังษีแห่งอีกเรื่อง ๓

๔. เรื่องชินกาทมาตน์ ว่าด้วยเรื่องตำนานพระพุทธรักษาที่ประดิษฐานใน ประเทศ ตานนาไทย ตอนต้นพระรัตนปัญญาแห่ง เมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๐๕๘ ตอนปลาย (เข้าใจว่าผู้อื่นแต่ง) ว่าด้วยเรื่องพงศาวดาร เมือง เชียงใหม่ ลง มาจนปี กุน พ.ศ. ๒๐๗๐ เรื่อง ๑.

ว่าด้วยเหตุที่ตั้ง หอพระสมุดวชิรญาณ

เมื่อในรัชกาลที่ ๔ สมเด็จพระเจ้าพระยาบรม
มหาศรีสุริยวงศ์. แต่ยังเป็นเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์
ที่สมุหเทศาภิบาล กวามบังคมทูลถวายที่ดินของ
สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ ผู้บิดาแปลง
๑ ขยริมแม่น้ำหน้าวัดประยูรวงศ์วาต ยาวตาม
ด้านหน้า ๑๔ วา ๒ ศอก ยื่นขึ้นไป ๑๒ เส้น ๑๔ วา

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ๕๕๗

๒ ค็อก ที่ตรงหน้ารังเคยเข้าเป็นหางที่โวดินค้ำมา
ตั้งแต่ในรัชกาลที่ ๓ นับว่าเป็นที่ท่าเตดีสำหรับ
การค้าขายด้วยในเวदानนี้ยังไม่ได้ คัดถนนออกไป
นอกพระนคร การไปมาค้าขายใช้แต่ทางเรือเป็น
พน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
รับทิดนวนรณแดง พระราชทานเงินพระคลังข้างที่
ให้สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ไปสร้าง
คอก ๓ หลัง สำหรับให้เข้าเป็นที่โวดินค้ำ ๒ หลัง
เป็นที่สำหรับผูกคอกอยู่หลัง ๑ มีกำแพงล้อมรอบ
ทุกพระคลังข้างที่ออกไปครั้งแรกเป็นเงิน ๑๗,๖๐๐
บาท เมื่อสร้างแล้วทราบว่พระยาพิพัฒน์ทิ้มบัต
บริบูรณ์ (ยม) แต่ยังเป็นพระภักษัฒมบดีบริบูรณ์
เข้า แต่จะเก็บเงินค่าเช่าเท่าใด ใครเป็นผู้เก็บและ
เก็บเงินนั้นตั้ง ณ ที่ใดหาปรากฏไม่

ตึกหน้าวัดประยูรวงศ์นี้ เดิมพระบาทสมเด็จพระ

๔๕๘ ชุมนุมพระนิพนธ์

พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริจะพระราชทานแก่บรรดาพระราชโอรสธิดาให้มีส่วนเป็นเจ้าของ และได้รับส่วนผลประโยชน์จากค่าเช่าเดิมออกัน ได้ร่างพระราชประสงค์ลงไว้ในสมุดคำ
ดงน

พระราชนิพนธ์

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
อันเป็นมูลเหตุที่จะสร้างหอพระสมุดวชิรญาณ

สมเด็จพระปรมเรนทร มหามกุฏพระจอมเกล้า
เจ้าแผ่นดินสยาม เป็นพระเจ้าแผ่นดินที่ ๕ ใน
พระราชวงศ์ ซึ่งตั้งกรุงรัตนโกสินทร์มหินทราอยุธยา
ขอประกาศไว้แก่ท่านทั้งปวงผู้ควรจะได้รู้ความ
ในหนังสือนี้ให้ทราบทั่ว ทศบาลหน้าวัดประยุรวง-

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงสร้างกำแพงเมือง ๔๕๕

คำว่า เมืองคือที่ซึ่งเป็นที่ลวด ของแผ่นดิน
สร้างไว้สำหรับรับแขกเมือง หรือให้อังกฤษเช่า
เรียกว่า “บริติชแฟกตอรี” นั้นมาข้างตะวันออก
ตามแนวหน้าเป็นไตทนน แต่เป็นเห็นถนนหน้าวัด
นั้นกำหนดยาว ๒ เส้น กว้าง ๑๔ วา ๒ ศอก เดิมเป็น
ที่ของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชประยูรวงศ์ วรุตม
พงศ์นายก สยามติดกโถกานุปาตนาถ ฯ ครั้น
สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ฯ ถึงแก่พิราลัยแล้ว ได้มีการ
ปลงศพในทนน ครั้นการศพแล้ว เจ้าพระยาศรี
สุริยวงศ์ สมันตพงศ์พิศุทธ มหาบุรุษรัตโนดม
บรมราชกุมาร มหาเสนาธิบดี (วร) กษัตริย์สิงห
มูรชากร (จักรรัตนสังหาร สุวรรณากร พิเศษ
สัตยจารินทร์) ทักษิณนครคามรัษฎานุกิจการ
ทวยหาญสมุหามาตยานุพิณัย (ยุติธรรมมาภิชาไสถ
สยามโถกานุปาตนาถ ประเมณฑรมหาราชอว
ญาจักรโรประการ ปรีชาญาณวรยศธาตา) อภัย

๕๐๐ ชุมนุมพระนิพนธ์

พิริยบรมภรรยา^(๑) สมุหพระกตโหม ได้มีความ
เมตตาภรรณาแก่บุตร ชายหญิงเด็ก ๆ ของข้าพเจ้า
จึงได้ยกทนนให้แก่ข้าพเจ้า เพื่อเป็นของถาวรใน
บุตรข้าพเจ้าทุกคน แล้วรับว่าจะช่วยสร้างเป็น
โรงคักให้คนเช่าอยู่และไว้ดินค้ำ และทำการต่างๆ
ตามแต่จะมีผู้เช่า เพื่อจะให้เกิดขึ้นพัตผลเป็นของ
ภรรยาแก่บุตรข้าพเจ้าต่อไป ข้าพเจ้าจึงได้ออกเงิน
ของตัวข้าพเจ้าเอง มีใช้เงินในพระคลังสำหรับ
แผ่นดินให้ไปเป็นทุนสร้าง ๒๒๐ ชั่ง เจ้าพระยา
ศรีสุริยวงศ์ ฯ จึงได้รับเอาเงินนั้นไปทำทุน ได้
สร้างเป็นโรงคัก ๓ หลัง หลัง ๓ เป็นรูปปั้นหยารี่
ตามแนวทาง โดยยาว ๘ วา ๒ ศอก กว้าง ๒ วา

---

(๑) สร้อยราชทินนามที่วงไว้บนในประกาศนี้
ไม่มี คัดจากหนังสือเรื่องตั้งเจ้าพระยากรุงรัตน-
โกสินทรมาเติมไว้.

สมเด็จพระบรมพระยาตำราจราชานุภาพ ๕๐๑

๒ คอก ๔ ห้อง มีเตียงคานรัดองคานหลัง ๑
เป็นคอกยาวรตามแนวถนนหน้าวัด โดยยาว ๒๘ วา
กว้าง ๖ วา ๑๘ ห้อง มีเตียงบังแดดคานเตียง
ยาวไป ๑๑ ห้อง แล้วยังมีเตียงใหญ่ตั้งไปถึงพื้นดิน
ยาว ๔๒ วา กว้าง ๓ วา ๒ คอก ๘ ห้อง ๗ อีกร
หลัง ๑ เป็นคอกที่อยู่คานเหนือของถนน โดยยาว
๑๔ วา กว้าง ๔ วา ๘ ห้อง คานหน้าริมฝั่งน้ำ
กำแพงวงรอบ บดินทอนหนักมีเสาแถวคอกค้ำเข้า
เหมาเป็นปีละ ๓๐ ชั่ง ถ้าจะคิดแบ่งเป็นเดือนก็จะ
ต้องแบ่งปีละ ๑๒ เดือนเสมอไป อย่างเดือนที่ใช้
ในยุโรปที่ไทยเรียกว่าเดือนฝรั่ง ไม่มีอธิกมาสปี
๑ นับ ๓๖๕ วันเป็นปี คอบท ๔ จึงใช้ ๓๖๖ วัน
เมื่อคิดคองเงินค่าเช่าถ้าคิดเป็นเดือนก็เดือนละ
๒๐๐ บาท เมื่อยกภาษีให้เจ้าภาษีโรงซกเป็นของ
แผ่นดินเสียเดือน ๑ ใน ๓๒ เดือนแล้วคงค่าเช่าปี ๓
ซึ่งจะให้แก่เจ้าของโรงเพียงปีละ ๒๗ ชั่ง ๓๐ ตำลึง

๕๐๒ ชุมนุมพระนิพนธ์

เงินทุนที่จะจ่ายไปสร้างตึก ๒๒๐ ชั่งนั้น ข้าพเจ้าขอ
แบ่งออกเป็นเดือน ๔๔ เดือน เดือนละ ๕ ชั่ง ค่าเช่า
ที่เหตจากเดี่ยภาษี ๒๐๐ บาทนั้น เป็นเงิน ๒๒๐๐
บาท ข้าพเจ้าขอขอกออกมีดะ ๘๘ บาท คงไว้เป็น
กลางสำหรับซ่อมแซมโรงไปทุกมี คือเป็น ๓ ชั่ง
๒ คำตั้ง เงินเหตอนั้น ๒๑๑๒ บาท แบ่งออก ๔๔
เดือน เป็นเดือนละ ๔๘ บาท คือเป็น ๒๖ ชั่ง ๘ คำตั้ง
เมื่อแบ่งเป็นเดือนเดือน ๓ ก็ได้เดือนละ ๔ บาทเต็มขอ
กันทุกเดือน เดือน ๔๔ เดือนนั้นข้าพเจ้าจะแจกให้บุตร
ชายหญิงของข้าพเจ้าบ้างคนละเดือน ๆ เป็นพันไป
ทั้งที่เกิดแล้วและยังจะเกิดต่อไป ก็ถ้าจำนวนบุตร
ข้าพเจ้าจะมีต่ำกว่าจำนวน ๔๔ เดือนนี้ ก็จะยกให้
แก่พี่หรือน้อง หรือหลานของข้าพเจ้าตามคนที่ได้
งานได้การ จะเป็นคุณเป็นตพงแก่บุตรของข้าพเจ้า
ต่อไปหรือจะให้ข้าแก่บุตรบ้าง คนที่ได้งานได้การ
เป็น ๒ เดือน หรือจะยกไว้เป็นเดือนกลางสำหรับจะ

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ๕๐๓

ได้ซ่อมแซมโรงนั้นต่อไป การยังไม่ตัดดินตงได้
เป็นแน่ แต่ข้าพเจ้าจะเขียนคำประกาศไว้สำหรับ
ส่วนทุกส่วน ๆ แต่จะหมายในปลายว่าส่วน
ข้าพเจ้าให้แก่ผู้เป็นสำคัญ ผู้ใดได้หนังสือ
สำคัญมีขอตัวเป็นรับส่วนที่ข้าพเจ้ายกให้ มีตรา
รูปมงกุฎประทับชื่อไว้เป็นสำคัญผู้หนึ่งเป็นเจ้าของ
ส่วน ๆ ซึ่งจะนับไว้ในหนังสือว่าส่วนที่ ๑ ที่ ๒
ไปจนส่วนที่ ๔๔ และจะมีตรารูปมงกุฎดวงเล็ก
ประทับตัวเลขนับส่วนนั้นเป็นสำคัญอีกดวง ๑ ด้วย
ผู้ใดได้ส่วนดังนี้ เมื่อรักษาส่วนนั้นไว้เป็นของตัวก็
ให้ได้ส่วนค่าเช่าเดือนละ ๑ ตำลึง หรือปีละ ๑๒
ตำลึงเสมอไป ด้วยลักษณะเดือนละบาทไม่มีชก
มาตั้งว่าไว้ข้างคนนั้น ถ้าผู้ใดได้ส่วนไว้ด้วยหนังสือ
สำคัญนั้นแล้ว มีความร้อนรนจะต้องการเงิน ๕ ชั่ง
หรือหย่อนกว่า ๕ ชั่ง ความใจจะขายแก่ผู้อื่นเสียก็
ได้ จะยอมยกให้แก่ผู้อื่นก็ได้ แต่เมื่อจะขายและ

๕๐๔ ชุมนุมพระนิพนธ์

ยกให้ต้อง จดหมาย ดงข้อตรา ของ ผู้นั้นให้ ไปเป็น
สำคัญ ผู้ทขอและผู้ทได้ ไปจึงจะเป็นเจ้าของดง
นั้นได้ ถ้าผู้ทมิใช่ผู้ขอไปและผู้รับคือไป คือตัวผู้
ที่ได้รับจากข้าพเจ้าที่เดี่ยวนั้นได้ดงไปเป็นของตัวเอง
แล้วจะไม่ผิดดง ถ้าข้าพเจ้ายังมีชีวิตโดยขอคนมา
ให้แก่ข้าพเจ้า ถ้าข้าพเจ้าไม่มีชีวิตแล้วบุตรชาย
หญิงของข้าพเจ้าบรรดาที่มีดงอยู่ ยังมีอยู่เท่าไร
ขอคนมาให้พวกนั้น ตามแต่พวกนั้นจะปรักษา
พร้อมกันจะเอาไว้เป็นดงกลาง หรือจะให้แก่ผู้
ใดก็ตาม ถ้าผู้ถือดงก่อนไม่ได้ตั้งชื่อดงตรายก
ให้แก่ผู้ใดแล้ว ขอเดี่ยอย่าเอาดงนั้นว่าเป็นมรดก
คงคืนมาให้เจ้าของเดิมคือตัวข้าพเจ้าและบุตรหลาน
เจ้าของเดิม คือบุตรหลานข้าพเจ้า ถ้าผู้ถือดง
ไปแต่ข้าพเจ้านั้นเป็นคนดงนั้น ถ้าข้าพเจ้ายังมี
ชีวิตอยู่จะเว้งเอาคืน ถ้าไม่มีตัวข้าพเจ้าแล้ว บุตร
หลานของข้าพเจ้าที่ถือดงอยู่ที่เป็นคนไม่ได้ดงนั้น

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระราชทานภาพ ๕๐๕

ด้วยกันจงอย่านิ่งเฉย จงไปชำระเรียกเอาคืนมาได้
เป็นส่วนกลางสำหรับซ่อมแซมโรง หรือจะให้แก่
ผู้ใดก็ตาม ผู้ที่ดื้อมันแต่จะเอาส่วนนั้นไปยกให้ก็
ดี ชายให้ก็ดี แก่ผู้ใดไม่เป็นดีก็ดี ถึงผู้ขอไป
เฉยเงินก็ชื่อว่าล้มคบบคนดื้อมัน ไปทวงเงินเอาแต่
ผู้ขายนั้นเถิด ส่วนคนเป็นของบุตรหลานข้าพเจ้า
ตามซึ่งข้าพเจ้าบังคมไว้น ถ้าอำนาจของบุตร
หลานข้าพเจ้าที่มีส่วนอยู่จะวิวาทกับคนดื้อมัน และ
ผู้จะรับมรดกไม่ได้ขอ พระเมตตาพระกรุณาของผู้
ครองแผ่นดินที่เป็นธรรมจงเป็นทพงดวย เพราะ
ของทุนเดิมเป็นของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าตั้งไว้ตั้งน
ด้วยไม่ยินดีให้คน ดื้อมัน เป็น เจ้า ของ ใน โรง ของ
กลาง ซึ่งข้าพเจ้าได้ตั้งไว้ให้เป็นทอาศัยแก่บุตร
หลานของข้าพเจ้า และซึ่งว่าด้วยคนดื้อมันนั้นว่า
ไม่ให้เป็นเจ้าของก็ดี ไม่ให้ผู้รับมรดกก็ดี ว่า
แต่ไม่ผู้ใดรับส่วนแต่ข้าพเจ้าให้คนที่ได้ขอส่วนได้

๕๐๖ ชุมนุมพระนิพนธ์

เลี้ยงเงินให้แก่บุตรหลานข้าพเจ้าแล้ว ได้ส่งไปจะ
สู้บ่พ้นก็ดี จะตายตงของควรจะเป็นมรดกก็ดี ก็
สุดแต่ความเที่ยงธรรมของแผ่นดินจะโปรด

ในเมื่อส่งข้าพเจ้า แจกไปแก่บุตรข้าพเจ้าคน
ละส่วนๆ ดั่งนี้ เมื่อการมันแปรไป ส่วนใดแก่ผู้
ใดนั้นก็ดี ข้าพเจ้าขอไว้แก่ผู้หมดส่วนทั้งปวงให้มี
ความสมัครดีไมตรีจ้ามัคค้อย่าถือเปรียบแก่งแย่ง
แก่กันแะกัน ใครเป็นผู้ใหญ่ใครมีสติปัญญา จง
หมั่นไปตรวจตราตักตวงของน้อยอยู่นองๆ ถ้าเห็น
ว่าสิ่งไรชำรุดก็อย่านิ่งเฉยปล่อยให้ชำรุดจนค่าเข้า
จะตกไป จงมาปรึกษาหารือบรรดาผู้ได้ส่วนให้รู้
ทั่วกันไปดูหรือแต่งคนให้ไปดูให้เห็นพร้อมกัน ทุก
รายแล้ว จงปรึกษาหารือกันยกหรือแบ่งค่าเข้า
ทุกเดือนออก รวบรวมไว้ในมือผู้ทควร เชื้อถือได้
กว่าจะพอเพื่อจะซ่อมแซมแก้ไขให้ของ คงคนเป็น
ปรกติดี และการเด็กน้อยก็จะต้องฉาบปูนหรือ

สมเด็จพระยาคำรกราชานุกาฬ ๕๐๗

ทาดั้แะอีน ๆ ตามประดงค้ของผู้เข้าแะผู้จะเข้า
นนั้น ก็ให้เวียรายกนเด็ก ๆ น้อย ๆ ทำไปทุกปี หรือ
อีกอย่าง ๑ ให้ผู้ใดส่วนทงปวงพร้อมใจกันตงผู้หนึ่ง
ซึ่งควรจะเป็นที่ไวใจได้ ให้เป็นผู้ที่จะเรียกตามคำ
จันว่าเก่าแก่ใหญ่คุดแะอยู่เป็นนิตย เมื่อการดังใด
ไม่เรียบบร้อยให้ผู้นั้น ช่วยว่ากล่าว ชักโยงให้ด้มัคร
ดีโมตรกัน ก็ถ้าผู้เข้าแย่งชิงกันหลายรายค่าเข้า
จักจำเวียรชนไปได้ ก็จงเฉื่อยให้ไต่กำไรทวักนทุก
ส่วน ก็ถ้าแม่ญเจ้าของส่วนไม่ด้มัครดีโมตรกัน
ทนนชำระทวดโทรมไป หรือด้วยเหตุอื่นเหตุไรค่า
เข้าตกไป ก็จงเฉื่อยตดให้เต็มอทวักน ก็ถ้าแม่ญ
เหตุอากตงทจะทนบำรุงซ่อมแซมไปแะแล้ว เมื่อจะ
พร้อมใจกันขาย ทนน กบดังซงชำระเหตุออยู่แกผู้
ใดก็ตาม เมื่อขายขาดทเดียวตงนแะแล้ว เงินค่าท
ค่าของนนั้นก็งแบ่งกันปันกันตามผู้ได้ส่วน หนึ่งคือ
ประจำส่วนทุกฉบับผู้ขอจงเรียกเขาไปเสีย บังคับ

๕๐๘ ชุมนุมพระนิพนธ์

ในหนังสือนี้เป็นเด็กแต่เกิด ถ้าตระกูลบุตรหลาน
ข้าพเจ้า จะ ตาบสูญสิ้นไปไม่มีใครทูล บำรุง รักษา
ได้แล้ว หรือด้วยเหตุใดเหตุหนึ่ง ของนันทน์จะ
ตกอยู่เป็นของแผ่นดินแล้ว ถ้าผู้ครองแผ่นดินยัง
ถือพระพุทธรักษาถือธรรมเนียมไทยอยู่ ก็จะต้อง
บำเพ็ญ พระราชกุศล หรือก่อสร้าง พระบารมี ด้วย
การบำเพ็ญทานเป็นที่ รุ่งเรือง เจริญพระเกียรติยศ
ไม่ใช่หรือ เมื่อไม่มีเจ้าของตามที่ข้าพเจ้าตั้งแล้ว
ถ้าพระเจ้าแผ่นดินทรงระลึกถึงข้าพเจ้าอยู่ และทรง
พระราชศรัทธาจะเอาเป็นดั่งนบำเพ็ญพระราชกุศล
แล้ว ข้าพเจ้าก็มีความยินดีนัก แต่ขอพระราชทาน
แสดงความรักใจไว้ว่า ข้าพเจ้ามีความปรารถนา
ว่าค่าเช่านั้นขอให้พระเจ้าแผ่นดิน ทรงแต่งตั้งผู้ใด
ผู้หนึ่งซึ่งมีเมตตา กรุณา มาก ปฏิบัติให้เป็นคุณแก่
คนทงปวงรับเป็นธุระ แล้วเก็บค่าเช่าเขาตามเดือน
ได้แล้ว จิตชอบเป็นอิฐจางคนก่อซ่อมแซมถนน

สมเด็จพระยามหาราชูปถัมภ์ ๕๐๕

หรือจะซื้อไม้สัก ไม้แก่น ทำสะพาน ข้ามคลอง ที่คน
เดินมาก หรือจะให้ช่างหมอบ่ายค่ายรักษาคน
ใช้ในโรงงาน หรือจะจ้างครูอาจารย์สอนหนังสือ
สอนเลขแก่เด็ก ๆ ที่ยังไม่รู้วิชาเลข วิชาหนังสือก็
หรือจะเอาไปจ่าย ปฏิบัติธรรม วัดกุเจดีย์ สถานที่
ข้าพเจ้าได้สร้างไว้ในที่นั้น ๆ คือ พระศรีรัตนเจดีย์
พระพุทธรูปปางรำลึกใน วัดพระศรีรัตนศาสดา
ราม พระพุทธรูปต้นสถานที่ และสถานที่อื่นในพระพุท
ธิเวศในพระบรมมหาราชวังก็ดี หอพระพุทธรูป
หอพระอิฐในวังนั้นทุกสถานก็ดี พระเจดีย์พระ
วิหาร พระอุโบสถ และ กุฏิวิหารใน พระ อารามที่
ข้าพเจ้าสร้าง คือพระเจดีย์พระองค์ทิศตะวันตกใน
วัดเชตุพน และวัดทุกแห่งในวัดบวรนิเวศ วัดบรม
นิเวศ วัดมกุฏกษัตริย์ วัดโสมนัสวิหาร วัด
สมอราย วัดประทุมวนาราม วัดชัยพฤกษ์
มาตา วัดเขมาภิรตาราม วัดมหาพฤฒาราม

๕๑๐ ชุมนุมพระนิพนธ์

ในแขวงกรุงเทพ ฯ ไกด์แขวงกรุงเทพ ฯ กีด พระ
ปฐมเจดีย์เมืองนครชัยศรี กีด พระธาตุจอมเพชร
ยอดเขาดงระบัว พระเจดีย์ยอดเขาหลวง เขาพนม
ชวด และพระเจดีย์ และพระพุทธรูปในถ้ำหลวง
พระพุทธรูป และวัตถุอื่น ๆ ในวัดมหาสมุทราราม
เมืองเพชรบุรี กีด พระเจดีย์และพระวิหารหลวงวัด
สุวรรณคาวาราม พระพุทธรูปใหญ่ในพระวิหาร
หลวงวัดพันธุเชิง พระพุทธรูป พระเจดีย์ พระ
อุโบสถ พระวิหาร กุฏิศาลา วัดเสนาสนารามที่
ริมวังจันทร์เกษม และที่วัดชุมชนกษัตริย์ารามเกาะ
บางปะอินแขวงกรุงเก่า กีด พระพุทธรูป พระเจดีย์
พระอุโบสถ พระวิหาร กุฏิ ศาลา วัด กระวีศรีอาราม
ท้ายวังเมืองดงเพชรบุรี พระมกุฏพันธเจดีย์ทบน
ดานพระพุทธรบาท และพระวิหารน้อยทั้งพระพุทธร
รูปปากถ้ำประทุนและพระธรรมยุติก พระเสด็จเจดีย์
ในถ้ำประทุน พระพุทธรูปในถ้ำอิมานจักร์แขวง

สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ ๕๑๑

พระพุทธบาทก็ดี วัดถ้ำคูหาสวรรค์ที่ออกชื่อมานี้
เมื่อชำระตุลาการไปเมื่อใด ก็จึงแบ่งค่าเช่าที่เกิด
แต่โรงนั้นไปซ่อมแซมบ้างโดยสมควร แต่ในพระ
มณฑปและวัดถ้ำคูหาสวรรค์อื่นๆในบริเวณพระพุทธบาท
นั้นอย่าเลย เพราะจะมีผู้ศรัทธาจะสร้างจะทำน
มากแล้ว และซึ่งทำให้ปฏิสังขรณ์ตั้งซึ่งข้าพเจ้าได้
สร้างได้ทำไว้นั้นก็เพื่อจะให้รักษาชื่อข้าพเจ้าคือไป
เป็นเกียรติยศ เพราะฉะนั้นจะถือว่าที่ไหนๆ ก็เป็น
บุญเหมือนกัน แต่จะคิดยกย้ายไปจ่ายไปทำสิ่ง
อื่นๆในท้องถิ่นอื่นข้าพเจ้าไม่ยอม อนึ่งถ้าเอา
ผลค่าเช่าโรงนั้นไปจ่ายเป็นตั้งของไทยธรรมต่างๆ
หรือข้าวปลาอาหารต้มแกงถวายพระสงฆ์ในอาราม
อื่นๆ เป็นของประจำวัดก็ดี เป็นของทำบุญถวาย
พระสงฆ์ในการ มงคลอด มงคลเมื่อใด เมื่อหนึ่งก็ดี
ก็อย่าเลย เพราะพระสงฆ์นั้นเป็นผู้จะศรัทธาบูชาห
ถวาย อยู่เนือง มาก มาย หตาย พวก หตาย แห่ง แล้ว

๕๑๒   ชุมนุมพระนิพนธ์

ข้าพเจ้ารักทำในที่จะเป็นเกียรติยศ แก่ชื่อ ข้าพเจ้า
อย่างหนึ่ง รักทำในที่จะไม่มีใครจะมีใครทำ คือ
อนุเคราะห์รักษาคนไข้ในโรงพยาบาล และดือนหนังสือ
เดือนเดซแก่เด็ก ๆ ที่ยังไม่รู้หนังสือและเดซ หรือ
สร้างชนและปฏิสังขรณ์ถนนหนทางดีพานคำดา ซึ่ง
เป็นประโยชน์แก่ชนทั้งปวงทั้งนี้และคฤหัตถ์ชาววัด
ชาวบ้านไม่ว่าใคร^(๑)

แต่พระราชนิพนธ์ยังคงค้างอยู่ไม่จบ. จะเป็น
ด้วยค้อมาจะทรงพระราชดำริเป็นอย่างอื่น หรือ
ด้วยเหตุใดหาทราบไม่ แต่สมุดร่างพระราช
ประดังคนชุกซ่อนอยู่ในหนังสือห้องอาตมิกษณ์ไม่มี
ผู้ใดระดักได้ จนพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวเสด็จราชย์มาได้ ๗ ปี ถึงปีกุนต์ปีคศก
พ.ศ. ๒๔๓๗ สมเด็จพระยาบรมมหารัษฎ์วิยวงศ์

---

(๑) พระราชนิพนธ์หมดเพียงนี้.

สมเด็จพระบรมราชาธิบดี ๕๑๓

กราบบังคมทูลว่า ข้าพระพุทธเจ้า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้สร้างที่หน้าวัดประยุรวงศินันต์ ตั้งแต่พระยาพิสดามัคคีบริบูรณ์เจ้าเดิมบอกกัน ทงชำรุดทรุดโทรมอยู่ ห้างมเดอรัมไนด์เนอร์จะขอเช่า ถ้าจะให้เช่าจะต้องลงทุนซ่อมแซมอีก จะโปรดประการใด พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดำรัสสั่งให้ ด้อบสวณเรอ์เดิม จึงไปค้นพบร่างหนังสือพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า ทศกหนดวัดประยุรวงศินันต์ ถึงสมเด็จพระบรมชนกนาถยังมีได้พระราชทานแก่พระราชโอรสธิดา แต่เมื่อปรากฏพระราชดำริมีอยู่ก็จะทรงจัดการให้เป็นไปตามพระราชดำริ ให้บรรดาพระราชโอรสธิดาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เป็นเจ้าของ และได้รับผลประโยชน์เดิมอีก

๕๑๔ ชุมนุมพระนิพนธ์

ทุกพระองค์ แต่ต้นทุนที่จะต้องลงไปในค่าซ่อมแซมเป็นเงิน ๔๘๐๐ บาทนั้น ถ้าจะเนตยเรียกจากเจ้านายก็ว่าคาญพระราชหฤทัยอยู่ ด้วยเจ้านายเหล่านั้นยังไม่ได้เคยรับผลประโยชน์ และไม่เคยทรงทราบว่าจะได้เป็นเจ้าของ พอได้ทรงทราบก็จะต้องเสียเงินไปก่อน คุณเป็นที่อนาถพระราชหฤทัย พระองค์เป็นประธานในพระเจ้าลูกเธอในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะทรงรับลงทุน ด้วยเงิน พระคตง ข้างที่ แต่พระองค์เดียวซ่อมแซมตึกนั้นเสียก่อน เมื่อเก็บเงินค่าเช่าหักเข้าพระคตงข้างที่แล้ว มีส่วนผลประโยชน์ที่จะแบ่งเมื่อใด ก็จะมีพระราชทานหนึ่งต่อสำหรับที่พร้อมกับส่วนแบ่งแก่บรรดาพระเจ้าลูกเธอในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดให้จ่ายเงิน พระคตง ข้างที่ ไปซ่อมแซม ตึกนั้นจนแล้ว และให้ห้างมูเดอร์ไมด์เนอร์เช่าต่อมา

ถึงมีชาติสมัยพุทธศักราช พ.ศ. ๒๔๒๑ เก็บเงินค่า

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระราชทานภาพ ๕๑๕

เข้าใช้พระคลังข้างที่ครบถ้วนและมีเงินเหลืออยู่ใน
ปีนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
จึงทรงพระกรุณาโปรดให้ทำหนังสือพระราชทาน
กรรมสิทธิ์เป็นเจ้าของที่ ๕๘ ๓๖๖ เท่าจำนวนพระ
ราชโอรสธิดาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัวซึ่งมีพระองค์อยู่ในเวลานั้น เงินค่าเช่าก็
แบ่งเป็น ๕๘ ๓๖๖ ครั้น ณ วันศุกร์ เดือน ๓๓
ขึ้น ๑๕ ค่ำ ตรงกับวันดีวรรคตพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นวันเชิญพระบรม
อัฐิเสด็จออกทรงบำเพ็ญพระราชกุศล ถวายพระ-
เดชพระคุณประจำปี เมื่อพระราชโอรสธิดา
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประชุม
พร้อมกันที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย พระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงพระราชทาน
หนังสือประกาศพระราชกำหนดและหนังสือกรรม-
สิทธิ์แก่บรรดาเจ้านาย ซึ่งจะได้มีจำนวนเป็น เจ้าของ
ต่อหน้าพระที่นั่งพระบรมอัฐิ ส่วนของพระองค์

๕๑๖ ชุมนุมพระนิพนธ์

ก็ทรงมีด้วยส่วน ๑ แต่พระราชทานส่วนนั้นแต่
สมเด็จพระเจ้าตากสิน เจ้าฟ้ามหาดุริฎนทิศ แต่
นั้นมา เมื่อชนบใหม่ถึงกลางเดือน ๑๑ ในวันทำ
บุญพระบรมอัฐิ ก็โปรดให้เจ้าพนักงานนำค่าเช่า
คักแบ่งเป็นส่วนเสมอกัน มาพระราชทานแก่เจ้า
นายผู้เป็นเจ้าของคัก ต่อหน้าพระที่นั่งพระบรมอัฐิ
ทุกปีมา

ตั้งแต่เจ้านายได้รับพระราชทานหนังสือกรรม
สิทธิ์เป็นเจ้าของคักหน้าวัดประยูรวงศ์ และ
ได้รับพระราชทานเงินส่วนแบ่ง ความรู้สึกได้มี
ในบรรดาพระราชโอรสธิดาในพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาแต่แรกว่า ผลประโยชน์
ที่ได้รับพระราชทานในเรื่อง คักหน้าวัด ประยูรวงศ์
รายนี้ ได้ด้วยพระมหากรุณาในสมเด็จพระบรม
ชนกนาถ และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัวผู้ปกครองตระกูลวงศ์สนองพระองค์พระบาท

สมเด็จพระบรมราชาธิบดี ๕๑๗
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้รับมาเมื่อ พระองค์
สวรรคตแล้ว เป็นผลประโยชน์อันก่อรับด้วย
ศิริมงคล จะเอาไปใช้ได้อยู่ในอาณาประโยชน์
ส่วนพระองค์ให้หมดสิ้นสูญไปเปล่าหากควรไม่ควร
จะรวมเงินผลประโยชน์นั้นประกอบการซึ่งเป็นคุณ
เป็นประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่ง แต่ยังสามารถทรง
พระดำริจะทำการอย่างใดไม่ จนถึงปีมะโรง
โทศก พ.ศ. ๒๔๒๓ สมเด็จพระราชปิตุดาบรม
พงศาภิมุข ฯ กรมหลวงพิชิตปรีชากร กับสมเด็จพระ
กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ทั้ง ๓ พระองค์
ทรงปรึกษากันทำจดหมายประทานบรรดาเจ้านาย
เจ้าของคักหน้าวัดประยุรวงศ์ทรงแนะนำว่า ซึ่ง
เจ้านายมีพระประสงค์จะทรงจ่ายเงิน ค่าเช่าในการ
อย่างใด อย่างหนึ่ง ซึ่งก่อรับด้วย ประโยชน์อันสม
ควรนั้น ทรงพระราชดำริเห็นว่าควรจะให้เช่าที่
กันจัดตั้งหอพระสมุด สำหรับ ราชตระกูล ขนเดนม

๕๑๘ ชุมนุมพระนิพนธ์

พระเกียรติยศในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
๒ พระองค์ บรรดาเจ้านายเจ้าของตักหน้า
ประยูรวงศ์ทรงเห็นชอบพร้อมกัน จึงได้ตั้ง
พระตำตอชริยานชนด้วยเหตุนี้

เรื่องตำหนักทองที่วัดไทร

เมื่อ วันที่ ๒๓ และที่ ๒๔ กรกฎาคม พ.ศ.
๒๔๖๔ กรรมการให้เบ็ดทอพระตมุดสำหรับพระ
นครเป็นการพิเศษ สำหรับพระภิกษุสามเณร
จะได้มาชมตามปรารภณา พระครูถาวรสมณ
วงศ์ วัดไทร อำเภอบางขุนเทียน แขวงจังหวัด
ธนบุรี ได้มาชมทอพระตมุด ๑ มาบอกว่า ที่

๕๒๐ ชุมนุมพระนิพนธ์

วัดไทรมีคำหนักฝาเขียนทองตายรดน้ำอย่างคหฬ
ดือในหอพระธมุด ๆ อยู่หลังห้อง ผู้เฒ่าผู้แก่
บอกเล่ากันสืบมาว่า เป็นคำหนักของขุนทดวง
เดื่อทรงสร้างไว้ ได้ความดงน เมื่อวันที่ ๒๘
กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๔ ข้าพเจ้าจึงไปดูคำหนักที่
วัดไทร เห็นเป็นคำหนักของโบราณจริง และมี
เรื่องราวในพงศาวดารประกอบกัน ควรนับว่า
เป็นดังคำคณูอันหนึ่งซึ่งเนื่องในโบราณคดี ข้าพ
เจ้าจึงเรียบเรียงคำอธิบายฉบับนี้ขึ้น สำหรับท่าน
ผู้ท่เขาใจได้ในโบราณคดีจะได้อ่านทราบเรื่องคำ
หนักแห่งนี้

๑) วัดไทรอยู่ริมคลองสนามชัย (ที่เรียกกัน
เป็นลำน้ำคู่วาคตองด้าน) ใกล้ตำบลบางขุนเทียน
ข้างฝั่งตะวันตก ทางไปจากกรุงเทพฯ จะไป
รถไฟสายท่าจีนก็ได้ ไปดงที่สถานีบางขุนเทียน
แล้วเดินค่อไปข้างใต้หน่อยหนึ่งถึงเขตวัดไทร ซึ่ง

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระประชวร ๕๒๑

ทางรถไฟผ่านไปข้างหลังวัด ถ้าไปเร็วจะไปทาง
คดของบางกอกใหญ่หรือคดของดาวคนอง ก็ได้ทั้ง ๒
ทาง แต่ต้องไปให้ดับน้ำในคดของมีมากจึงจะ
สะดวก คำหนักของโบราณนั้นอยู่ริมคดของข้าง
หมู่กุฎี่ตั้งมี เป็นคำหนักไม้ ๓ ห้อง ยาว ๔ วา
ศอก กว้าง ๘ ศอก ประตูยาวตามคดของ ทาง
ด้านใต้กั้นฝาทับห้องหนึ่ง มีหน้าต่างกรอบจำกัด
เป็นซุ้มยอด ทางด้านเหนือฝาเป็นช่องโถงสำหรับ
ผูกม่านไม้มีบาน ๒ ห้อง เตาและเครื่องบนของ
เดิมผเบียดใหม่เสียหมดแล้ว ยังเหลือแต่ฝา ฝา
นั้นข้างนอกเขียนทองรัตนาวินดาตายเป็น กระหนก
เครือ แต่ตายทองยังคงเหลืออยู่เพียงข้างบนที่
ชายคาบังฝน ตอนล่างที่ถูกแดดถูกฝนนั้นตายทอง
ชำระซ่อมทาสีเสียแล้ว เครื่องบนของเดิม
แต่กรอบกระจังจำกัดที่หน้าบรรณเหลือ อยู่ตอน
หนึ่ง ข้างในคำหนักฝารอบหาดพันชาวเขยงตั้งตาย

๕๒๒ ชุมนุมพระนิพนธ์

ทุมเข้าบันทึก ดั่งดียวจะเขียนเบียดยตายเมื่อ
ช่อมชนหง้าง พระบอกว่เต่าเดิมเป็นตาย
รคณาบีดทองเหมื่อนกับฝาด้านนอก ฝ่าประจัน
ห้องทงคองเหตออยู่จนบคน เขียนทองตายรคณา
เหมื่อนตายฝาด้านนอก มีประคุดฝ่าประจันห้อง
๒ ชองที่บานเขียนทองรูปเทวดา แต่คุดจะเป็นฝมือ
ช่างกรงเทพ ๗ ช่อมชนหง้าง ดักษณะของค้ำ
หนักเป็นคิงกดาวมาน พิเศวระหัดเห็นว่เดิมคิง
เป็นค้ำหนักของพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใดพระองค์
หนึ่งได้ทรงสร้างไว้จริงอย่างน ที่เรียกว่ ค้ำหนัก
ทอง ซึ่งผอนจะสร้างอยนนไม่ได โดยถ้ำสร้าง
ถวายเป็นพุททชบชา ก็ได้แต่เป็นโบสถ์วิหาร
หรือหอใดร ที่ผอนจะทำเป็นเรือนทองถวายเป็น
เสนาถันสงฆ์ หรือเป็นค้ำถาหาคัยนน ห้ามอย่าง
ชรรมเนียมไม่ ความทกถ่าอนมอุทาทรณใน
พงศาวดารคองรชภาดที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระ

สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๕ ๕๒๓

พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงปรารภ จะทดแทน ทร-
กรรมที่พระเจ้ากรุงธนบุรีตั้งพระราช อาญาสมเด็จพระ
พระดังพระราชดี เพราะเหตุที่ไม่ยอมถวายบังคม
โปรด ฯ ให้หรือคำหนักของพระเจ้า กรุงธนบุรี
ไปปลุกถวายเป็น คำหนัก ของสมเด็จพระดังพระราช
พระองค์นั้น ให้เป็นเกียรติยศสถานหนึ่ง ซึ่งเห็น
ได้ว่าแต่ โบราณ นับถือ คำหนักของว่าเป็น ของสูง
ศักดิ์เพียงไร ถ้าเป็นคำหนักเจ้านายในพระราช
วงศ์ก็เพียง ไซ้แต่ทาดี้ ดังเช่นที่เรียกนามคำหนัก
ของสมเด็จพระพินาง ในรัชกาลที่ ๓ ว่า คำหนัก
เขยวและคำหนักแดงนเป็นตัวอย่าง ด้วยมีเหตุ
ฐานดังอธิบายมานี้ จึงเห็นว่าคำหนักของทวด
ไทรเป็นของพระเจ้าแผ่นดินทรงสร้างเป็นแน่

๒) คำที่ชาวบ้าน ในตำบลนั้น บอกเล่า กันสืบ
มาว่า เป็นคำหนักของขุนทดวงเดื่อ ขอนกมเรือง
พงศาอวการ ประกอบ ชอบกตอยู่ในหนังสือพระราช

๕๒๔ ชุมนุมพระนิพนธ์

พงศาวดาร ปรากฏว่าสมเด็จพระนเรศวรมหาราช
โปรดเกล้าฯ ประพาสทางอ่าวทะเลลงไปจนถึงตำบล
โคกคุดหวง ในแขวงจังหวัดเพชรบุรี ทางเด็จ
ในสมัยนั้น กระบวนเรือพระที่นั่งต้องผ่านไปทาง
คลองต้นามชัยนี้ จึงเป็นทางเด็จฯ มาแต่โบราณ
แต่ต่อมา การเด็จฯ ประพาสทางทะเลมาหยุดเดียว
ระยะหนึ่ง ตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม
(พ.ศ. ๒๑๖๓) จนถึงรัชกาลสมเด็จพระเพทราชา
(พ.ศ. ๒๒๕๖) เห็นจะเป็นตั้งแต่พบรอยพระพุท
บาทเป็นต้นมา ก็เปลี่ยนที่เด็จฯ ประพาสไปเป็น
ทางข้างเหนือ คือที่เขาพระพุทบาทและเมือง
ตพบรี ทางเด็จฯ ทางทะเลเหมือนแต่ก่อนไม่ มา
จนถึงรัชกาลสมเด็จพระสุริเยนทราธิบดี ซึ่งเสวย
ราชย์ครองกรุงศรีอยุธยาแต่ พ.ศ. ๒๒๕๖ จน พ.ศ.
๒๒๕๓ คนทั้งหลายเรียกกันเป็นสามัญว่า “ขุน
คุดหวงเดื่อ” หรือ “พระเจ้าเดื่อ” โปรดเด็จฯ

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระประชวร ๕๒๕

ประพาศทะเล การเสด็จประพาศทางทะเลจึงกลับ
มณฑลนครศรีธรรมราช ครั้นเมื่อเสด็จมาถึง
สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ซึ่งเรียกกันว่า “ขุนหลวง
ท้ายสระ” และรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชา
ที่ ๒ ซึ่งเรียกกันว่า “ขุนหลวงบรมโกศ” อันเป็น
ราชโอรสของพระเจ้าเสือทอง ๒ พระองค์

มีเรื่องปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า
เมื่อ พ.ศ. ๒๒๔๗ พระเจ้าเสือเสด็จทางคลองฉนวน
ชยัน (เวตายนโดยราชย์โคบหนึ่ง เห็นจะเป็นครั้งแรก
เสด็จ) ถึงตำบลโคกขาม พันท้ายคัตท้าย
ไม้ดี เวลพระที่นั่งเกยตั่งจนหัวเรือหัก (เรือก็
เห็นจะจวนล่ม) ตามกฎหมายในสมัยนั้นพันท้าย
ต้องระวางโทษถึงสิ้นชีวิต แต่พระเจ้าเสือทรงพระ
ปรานี ดำรัสว่าเหตุเกิดด้วยคลองคดนัก จะไม่ตง
พระราชอาชญาแก่พันท้าย พันท้ายคนนั้นเป็นชาว
บ้านนรสิงห์ แขวงจังหวัดอ่างทอง เรียกกันว่า

๕๒๖ ชุมนุมพระนิพนธ์

พันท้ายนรสิงห์ ทูลวิงวอนขอให้ประหารชีวิตคน
รักษาพระราชกฤษฎีกาไว้อย่าให้เสื่อมเสีย จึง
ได้โปรดให้ประหารชีวิต ยี่มค่าตเทพารักษ์ที่
ตำบลโคกขาม ว่าสร้างตรงที่ประหารชีวิตพันท้าย
นรสิงห์ปรากฏอยู่จนบัดนี้ เพราะเหตุที่เรือพระ
ที่นั่งโคกขามนั้น เมื่อพระเจ้าเสือได้ตั้งจากคน
พระนคร จึงมีรับสั่งให้พระราชสงคราม (ซึ่ง
ต่อมาได้ชดอพระนอน วัดป่าโมกข์ ในรัชกาลหลัง)
เป็น นายงานคุม ไพร่ลงไป ชดคตองนั้น เสียให้ ทรง
พระราชสงคราม ให้ชดแต่ปากคตองทางด้านน้ำท่า
จึงมาจนตำบลโคกขาม แต่การชดค้างอยู่ มา
ดำเร็จต่อในรัชกาลหลัง ยังเป็นคตองตรงและ
กว้างใหญ่ เรียกว่าคตองมหาชยอยู่บัดนี้

ในระยะเวลา ๕๕ ปี ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๒๕๖ จน
พ.ศ. ๒๓๐๑ คตองตั้งนามชยบนทางที่พระเจ้า
แผ่นดินเสด็จผ่านไปมาเนื่อง ๆ ทั้ง ๓ รัชกาล คง

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ๕๒๗

ต้องมีค้ำหนัก พดบพดาที่ประทับร้อน ประทับแรม
ไว้ในระยะทางหลายแห่ง พวกชาวเพชรบุรีเคย
ชบอกราพเจ้าที่ปากน้ำบางตะบูนว่า มีพดบพดา
ครึ่งกรุงเก่าอยู่ถนนแห่งหนึ่ง แต่ควค้ำหนักหัก
พังเสียหมดแล้ว พดบพดาที่ปากน้ำบางตะบูนก็
คือที่ประทับแห่งหนึ่งในระยะทางสำนัตนเอง แบบ
อย่างค้ำหนักของวัดไตร ซึ่งทำเป็นค้ำหนัก ๓
ห้อง กั้นฝาห้อง ๑ และโถง ๒ ห้อง คัดมจะเป็น
ค้ำหนักที่ประทับร้อน คงสร้างในครั้งรัชกาลพระ
เจ้าเสือตั้งพวกชาวบ้านว่า หรือมีฉะนหนักสร้าง
ใน ๒ รัชกาลหัดงต่อมาเมื่อครึ่งกรุงเก่าเป็นแน่

๓) ยังมีข้อจะคงวินิจฉัยต่อไปอีกข้อ ๑ ว่า
เหตุใดค้ำหนักของหัดงจึงอยู่ในวัดไตร จะสร้าง
ครั้งถนนแคเดิมหรือ ๆ ว่าร้อยย้ายมาจากทอน ได้
ถามพระครู ๆ ว่า ไม่เคย ได้ยินว่า รือมาจากไหน
อนึ่ง เมื่อพระครูสร้างเขื่อนวัดก็ขุดพบเสาไม้แก่น

๕๒๘ ชุมนุมพระนิพนธ์

ปักเป็นแถวอยู่ตรงตำแหน่งลงไป เข้าใจว่าเดิม
จะเป็นสะพานฉนวนสำหรับข้ามทางดิน เมื่อคิด
ใคร่ครวญเห็นว่า ถ้าข้ามที่สร้างตรงนั้นมาแต่
เดิม ที่ตรงนั้นเมื่อเวลาดำรงตำแหน่งคงต้องอยู่นอก
เขตวัด ที่จะสร้างตำแหน่งของที่ประทับของ
พระเจ้าแผ่นดินในวัดนั้น เห็นใช้วิธีที่จะเป็นได้
จึงพิจารณาจัดทำเขตวัดใหม่ เห็นที่เป็น ๒ แปลง
ที่แปลงใหญ่ข้างใต้สร้างโบสถ์วิหาร การเปรียญ
ของเดิม หักพัง พระครู ปฏิสังขรณ์ ใหม่ โดยมาก
แล้ว แต่ยังเหลือพระเจดีย์หน้าวิหารกับธรรม
มาดันท ในการเปรียญ เป็นฝีมือช่างกรุงเก่าวัน
เดียงวันหรือก่อนฝีมือที่สร้างตำแหน่งของ เป็นหลัก
ฐานว่าวัดใหม่เป็นวัดเก่ามานานแล้ว ก่อนสร้าง
ตำแหน่งของเป็นแน่ ที่ดินแปลงเล็กซึ่งสร้างคำ
หนักของอยู่ข้างเหนือ มีคดของคูกับที่แปลง
ซึ่งสร้างโบสถ์วิหาร ถ้าจะอยู่นอกเขตวัดในสมัย

สมเด็จพระปรมหาราชดำรัสราชานุกาฬ ๕๒๕

เมื่อสร้างตำหนักทอง เพ่งมากวายเป็นทวดคอก
ภายหลังก็อาจจะเป็นได้ แต่เมื่อพิจารณาต
ตรงสร้าง ตำหนักทอง เห็นอยู่ ชิดๆ เคียงเขต วัดนัก
ถ้าหากว่า ที่แปลงนั้น อยู่ นอก เขต วัด ในสมัย เม
สร้างตำหนัก คงสร้างตำหนักกลางแปลงที่ห่าง
ๆ ไปข้างเหนืออีก จะหาไปสร้างชิดเขตวัดอย่าง
เช่นเห็นอยู่เคยวันไม่ จึงตั้งนิษฐานว่าตำหนัก
ทองนั้นเดิมเห็นจะสร้างไว้ที่อื่น แต่คงอยู่ในแถว
ริมคตของสนามชัยนั่นเอง คิดประมาณดูว่าพดบ-
พดาประทับแรมคงตั้งที่เมืองธนบุรี กระทบเรือ
พระที่นั่งออกจากเมืองธนบุรีเวด้าเข้า ไปทาง
คตของน่องเวดากวางวันตรงไหน ตำหนักทองหลัง
นั้นเดิมคงสร้างไว้ตรงนั้นอนเป็นที่ประทับร้อน ตอน
บ่ายออกจากนั้นก็ไปประทับแรมที่ท่าจีน ความ
ตั้งนิษฐานข้อนี้ด้วยลักษณะของตำหนักในเวด้า

๕๓๐ ชุมนุมพระนิพนธ์

ซึ่งเปลี่ยนรูปทรงไปเป็นอย่างอื่น คงเหลือของ
เดิมแต่ฝาอกับตัวไม้หน้าบันอยู่ก่อน ๓ คงเป็น
เพราะตำแหน่งของนทงรางทรวดโถรมอยุ่ตลอดดัดมัย
อันหนึ่ง จนจวนจะปรักหักพังหมด มีผู้เดียว
ดาย จึงไปรื้อเอาฝาและตัวไม้ที่ยังเหลืออยู่มาปรุง
ปลูกถวายเป็นพุทธรูปบูชา เพราะฉะนั้นรูปทรงคำ
หนักจึงไม่เหมือนของเดิม และมีรอยซ่อมแซม
เป็นฝีมือช่างในชนกรุงรัตนโกสินทร์ ดังเช่น
รูปเทวดาที่บ้านประตู่ฝาประจันห้อง และเขียน
ตายดัดที่กระดานกรजूว ฝาประจันห้องเป็น พระพุทธร
รูปต่าง ๆ อันเข้าใจได้ชัดว่าเป็นของเขียนเมื่อ
มาปลูกไว้ในวัดแล้ว เหตุที่เอามาปลูกไว้ที่วัดไทร
ก็คงเป็นด้วยเจ้าขริการวัดไทรในครั้งนั้น ได้เป็น
ผู้อำนวยการย้ายตำแหน่งมาปฏิสังขรณ์ ทำนอง
จะเอามาสร้างเป็นหอระฆังมนต์ จึงได้ปลูกไว้ใน
หมู่กุฎีสงฆ์

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงทราบข่าว
จึงเสด็จยกพลไปตีเมืองพิษณุโลก
และทรงตั้งค่ายอยู่ที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม
ซึ่งมีพระพุทธรูปปางนาคปรก
และทรงตั้งพระที่นั่งวิมานเมฆ
ขึ้นที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม
และทรงตั้งพระที่นั่งสุทไธสวรรย์
ขึ้นที่วัดสุทัศน์เทพวราราม
และทรงตั้งพระที่นั่งสุทไธสวรรย์
ขึ้นที่วัดสุทัศน์เทพวราราม
และทรงตั้งพระที่นั่งสุทไธสวรรย์
ขึ้นที่วัดสุทัศน์เทพวราราม
ถ้าท่านผู้ใดได้ไปเห็นคงจะอนุโมทนาไม่ถ้วนค้ว

ประวัติวัดยานนาวา

วัดยานนาวาเป็นวัดโบราณ มีมาแต่ครั้ง
กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี เรียกกันว่า วัดคอก
ควาย ครั้นถึงสมัยกรุงธนบุรีเป็นราชธานี นบ
เป็นพระ อาราม หาดวง ที่ สกลิต ของ พระ ราชาคณะ
แห่งหนึ่ง เรียกนามในทางราชการว่า วัดคอก
กระบือ ครั้นมาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ในรัชกาล

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ๕๓๓

ที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงพระราชดำริว่าสร้างพระอุโบสถซึ่งยังปรากฏ อยู่เดี๋ยวนี้ นอกจากพระอุโบสถเมื่อรัชกาลที่ ๓ จะสร้างตั้งได้อีกบ้างหาทราบไม่ ถ้าหากที่หลัง พระอุโบสถนั้นมาสร้างต่อในรัชกาลที่ ๓

อันเหตุที่จะสร้าง ถ้าหากที่วัด ยานนาวานี้ เดากันมาว่า เมื่อในรัชกาลที่ ๓ วัดคอกกระบือ ทรุดโทรม พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริปฏิสังขรณ์พระอุโบสถแล้ว ใครจะทรงสร้างพระเจดีย์เพิ่มขึ้น ทรงพระราชดำริเห็นว่า จะสร้างเป็นพระสถูปหรือพระปรางค์ ก็มียกข้อมากแล้ว ทรงปรารภว่าแต่ก่อนมา เรือที่ใช้ไปมาค้าขายกับต่างประเทศ ใช้เรือดำเกาย เป็นพนัก ในเวदानันเกิดต่อเรือกำปั่นใบอย่างฝรั่ง ใช้กันขึ้น ด้วยเห็นว่าดีกว่าเรือดำเกายนั้น ต่อ เรือกำปั่นใบอย่างฝรั่งใช้กันมากจนทุกที พระ-

๕๓๔ ชุมนุมพระนิพนธ์

บาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพยากรณ์ว่า
เรือดำเภาคงจะสูญไป อาศัยเหตุนี้ เมื่อทรง
พระราชดำริหาแบบอย่าง พระเจดีย์ ทรงแสดงทอด
คอกกระบือ ทรงระดมช่างกรรมะตงหลายซึ่ง
พระเวสต์ันคร โพรตส์คืออุปมาเหมือนดำเภายานนา-
วา โนมหาเวสต์ันครขาดกกันท์กุมาร จึง
โปรด ฯ ให้สร้าง พระเจดีย์ มีฐาน เป็นดำเภา เท่า
ขนาดเรือดำเภาจริงชนไวทอดคอกกระบือ มีพระ
ราชดำรัสว่า “คนภายนอกจะเห็นเรือดำเภา
เป็นอย่างไรจะได้มาดี” ดั่งนี้ เมื่อสร้างดำเภา
พระเจดีย์แล้ว จึงโปรด ฯ ให้ขนานนามพระ
อารามเป็ดียนใหม่เรียกว่า วัดยานนาวา ซึ่งเรียก
กันมาจนตราบเท่าทุกวันนี้

ดั่งซึ่ง พระบาท สมเด็จพระนั่งเกล้า เจ้าอยู่หัว
ทรงสร้างไว้ในวัดยานนาวา ซึ่งควรชมและควร
รักษาไว้ให้มั่นคงยังมีอยู่หลายอย่างคือ

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ๕๓๕

ที่ในพระอุโบสถ หลังบานประตูเขียนรูปประ-
ทงใหญ่ตามแบบ ซึ่งทำใน พุทธศตวรรษที่ ๒๒
รัชกาลที่ ๓ หลังบานหน้าต่างเขียนรูปโกยาคุ ตาม
แบบอย่างซึ่งทำถวายพระ ในพระราชพิธี ถวายพระ
รัชกาลที่ ๓

ที่กำแพงภายใน มีรูปพระเวศน์นันทโพธิ-
สัตถ์ กับรูปกัณหาชาดกหล่อ ประดิษฐานไว้ที่
ห้องทนายบดี และมีคณาจารย์ภาษาไทยแผ่น ๑
ภาษาจีนแผ่น ๑ ได้คัดคณาภาษาไทยมาพิมพ์
ไว้ด้วย

จารึกลำเก่าวัดยานนาวา
จารึกผนังข้างขวารูปพระเวสสันดร

รูปชัฏยดาบศพระองค^๕ ทรงแรงพระนามพระเวส
สันดร เป็นพระบรมโพธิสัตว์อันประเสริฐยิ่งชาติ
เดียวจะได้ตรัสเป็นสมเด็จพระพุทธเจ้า พระราช
บิดาทรงพระนามพระเจ้าอัสสัมชัญไชยราช ครองกรุง
เซกอุดรพระยศเป็นพระราชมานดา เมื่อพระมหา
สัตว์ประสูตจากครรภ์พระราชมานดานั้น ออกพระ

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระราชทานภาพ ๕๓๗

วจาขอทรัพย์สินพันหาปะณะให้ท่าน แล้วได้
เปิดเครื่องประดับพระกายประทานให้พระนมถึง
๘ ครั้ง เมื่อทรงคิดจะบำเพ็ญอิศม์คักทานภายใน
อินัยงภริยา และมังษโตหิตชวัครของพระองค์เป็น
ทาน แผ่นดินไหวถึงพรหมโลกย์ ครั้นทรงพระ
เจริญไค่นางกษัตริ เมืองมัทธาธู ทรงพระ
นามพระมัทรีเป็นอรรคมะเหษี มีพระราชโอรสชื่อ
พระชาติ พระราชบุตรชื่อพระกณหา แล้วพระ-
องค์ให้ตั้งโรงทาน ๖ ตำบล ทรงบริจาคพระราช
ทรัพย์สินณะ ๖ แด่นกะหาปะณะ จนได้พระราชทาน
พญาข้างเผือกผู้ชอปัจจุบันาคแก่พราหมณ์แผ่นดิน
กัไหวอีกครึ่งหนึ่ง ขณะนั้นชาวเมืองเซตุดรร้อง
อุปะภาษกล่าวโทษพระโพธิสัตว์ ว่าให้ท่านพญา
ข้างของคู พระนคร ผิดเขียง ขย่าง กระษัตริแต่ก่อน
พระเจ้าวสุธูไชยราชบิดากัมีพพานียก้ามพระองค์
เดี่ยจากพระนคร พระโพธิสัตว์ก็ให้ตั้งระดกะ

๕๓๘ ชุมนุมพระนิพนธ์

มหาทาน คือให้สิ่งละเอียดร้อย ๆ แผ่นดินก็ไหว
ออกครึ่งหนึ่ง ให้ท่านเสร็จแล้วพระองค์พาพระ
มัทรีกับพระชาติพระกนิหาทรงรถเทียมด้วยม้าทั้ง
๔ จะออกจากพระนคร พระองค์กับพระภักตร์
มาทอดพระเนตรพระราชนิเวศ แผ่นดินก็ไหวอีก
ครึ่งหนึ่ง เพดานนมพราหมณ์ ๔ คนตามไปขอ
มาเทียมรถ พระองค์ก็ประทานให้ ยังมีเทพยดา
ทั้ง ๔ จำแดงกายเป็นตะมิงเขารับแอกรถพาไป มี
พราหมณ์อีกครึ่งหนึ่งมาขอรถ พระองค์ก็ประทาน
ให้ ตะมิงทั้ง ๔ ก็อันตรธานหาย ดั่งพระศัตรูก
เสด็จด้วยพระบาทไปในระหว่างทาง ชนนั้น
มีพรานป่าหน้าเอย่างกับนางมาถวาย พระองค์
ให้ปิ่นทองแก่พรานนั้น จึงเสด็จตั้งแค้นเจด-
ราชบุรีไปตั้งเขาองกฐ อยู่ในอาศรมพระอินทร์นิมิต
ถวาย ทรงเพ็คเป็นดาบศทั้ง ๔ พระองค์ กาดะ
วันหนึ่ง ชุบกพรามณ์ชาวเมืองกะดังคราชบุรี

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงราชทานภาพ ๕๓๕

ตามไปขอพระราชดำพระกัณหา พระองค์ก็ยกพระ
ชาติพระกัณหาให้แก่พราหมณ์ชุก ดองกุมาร
รักแต่หนึ่งตั่งดูสระ พระโพธิสัตว์ก็ตามเรียกพระ
ราชบุตรทั้ง ๒ ถัดมาเป็นคาถา ยกพระบารมีทาน
เปรียบยานนาวา คืออุปมาความด้วยดำเกาอัน
จะพึงชนข้ามซึ่งพานิชคือสัตว์โลกยกกับทั้งเทวโลกย์
ให้พันตำครคือ โขมดังตำรูดั่งพระนิพพาน เมื่อ
พระองค์ตรัสเรียกตงนแล้วดองกุมาร ก็ชนจากสระ
พามาให้แก่ชุกพราหมณ์ ทรงหงดงดงซึ่งทักษิ
โณทก บารารถนาพระโพธิญาณ ก็บังเกิดมะหัด
จรรยแผ่นดินไหวออกครึ่งหนึ่ง ครนนวนรุ่งชนพระ
อินท์ แปดง เพศ เป็น พราหมณ์ มาขอ มทวิ อันเป็น
พระมเหสี พระองค์ก็ประทานให้ แผ่นดินก็ไหว
ถึงพรหม โลกย์อีกครึ่งหนึ่ง ฝ่ายพราหมณ์ชุก
ก็ทาสดองกุมารไปถึงทางแยก เทพยดาจิตใจให้
ไปทางกรุงเชตุบุตรถึงด้านกันพระเจ้ากรุงสัตยไชย-

๕๕๐ ชุมนุมพระนพนธ์

ราช ผู้เป็นพระบรมโอรสาฯ พระองค์ทรงเห็นพระ
หลานได้ถามทราบความ แล้วได้พระราชดำริด้วย
ทองพันหาปะณะ ได้พระกัณหาด้วยเงินทอง
แด่สรรพสิ่ง ทั้งปวง ตั้งแต่ร้อย ๆ ให้แก่พราหมณ์
ชุก แต่พระเจ้าอโศกมหาราชกับพระมุตติอรรค-
มาเหสีและพระราชโอรสได้จัดด้วยพล ๓๒ ๖๒-
โชนัน ไปรบพระเวศสันดรถึงเขาวงกฏ เมื่อ
พร้อมหกกระษัตริย์ บังเกิดอศักรุยห้าฝนโบกขรพัส
กตกกลงในที่ประชุมชน แผ่นดินไหวอีกครั้งหนึ่ง
จึงราชาภิเษกพระเวศสันดรกับพระมัทรี ให้เสวย
ศิริราชสมบัติในกรุงศิวราชบุรี ๓๒ ๖๒ แต่กั
รับพระโพธิสัตว์คนเข้าพระนคร ห่าฝนแก้วเจ็ด
ประการตกลงทั่วทั้งเมือง พระเวศสันดรก็ทรง
บำเพ็ญทานดีมาเป็นอันมาก ได้จัดเสวยถว้
ราชสมบัติเป็นบรมคฤชตราบเท่าถึงต้นพระขรรค์ ชน
ไปบังเกิดในกุติตสวรรค์ ทรงพระนามต้นกุติต

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระประชวร ๕๕๑

เทวราช เมื่อพระบารมีบริบูรณ์ครบ ๔ องค์ไชย
แดนกตปัดแล้ว พระอินท์กับเทพยดาทั้งหมื่น
จักรวาลไปทูลอาราธนา พระมหาสัตว์กัจจกจาก
เทวพิภพลงมาคิดขันในพระครรภ์พระศรีมหา
ยา อรรคมเหษีแห่งพระเจ้าศิริดิโทษน อันครอง
กรุงกระบิตพตฤ เมื่อประสูติขึ้นก็ออกพระวาจ
เป็นปฐมดีหนาทว่า ภายจะเดิสดมพระองค์หา
มิได้ พระราชบิดาทูลถวายพระนามชื่อพระดิชค
ราชกุมาร ครั้นทรงพระเจริญได้นางตักยราช
ชื่อพระพิมพามาเป็นพระมเหษี มีพระราชโอรสชื่อ
พระราहुกุมาร เมื่อพระมหาสัตว์มพระชนมายุคุ้ม
ได้ ๒๘ พรรษา ได้ทอดพระเนตรเห็นนิมิต
ทั้ง ๔ คือชนชราพยาธิคนตาย และเพศบรรพ
ชิตมีพระไทยหน้า ในฉราวาศได้ตั้งออกบรรพชา
กระทำทุกรกิริยาอยู่หกพรรษา ครั้นถึงบุญมอัน
พมเพญเดือนหก บวชออก ได้ตั้งทรงนั่งเหนือรัตน

๕๕๒ ชุมนุมพระนิพนธ์

บัดนี้ถึงได้ไม่พระมหาโพธิ ทรมาณเดียซึ่งพญาวัด
วัดมารกับพตมารทั้งหลายให้พ่ายแพ้แล้วพระองค์
ได้ตรัสเป็นพระพุทริเจ้า เทียวโปรดเทพยดา
อินทพรหมแดน มนุษย์ ทุก ๆ ประเทศ ทิว ชมพูทวีป
ได้มรรคและผลดำเรีธแก่พระนิพนพาน แด่ดอรรค์
ดัมบัติ มนุษดัมบัติ เป็นอันมากเหตุนี้จะนับจะ
ประมาณ จึงพวคมหาชนที่เป็นดำมาทฤฐิได้กระ-
ทำดักการบูชาคาราจะนับถึพระเวศ์ฉันดรและพระ
ชาติพระกัณหาดีบ ๆ มาจนคราบเท่าทุกวณน

ที่ผนังหลังรูปพระเวสสันดรมีศิลา
จารึกคำแปลคาถาพระเวสสันดรเรียก
พระชาลภักดีหา แต่ศิลาจารึกนั้นแผ่น
ที่ ๑ หายไปเสีย ได้แปลขึ้นใหม่สำหรับ
พิมพ์ในหนังสือนี้ ส่วนแผ่นที่ ๒ เป็น
ของเดิม

คาต ตูกรพอ บียปุตต เป็นบุตรเป็นที่รัก คำ
อันว่าท่าน เขหิ จงมา ตุมเห อันว่าท่าน ปารมี
ยังบารมี มม แห่งเรา ปุเรต จงให้เต็ม ตุมเห
อันว่าท่าน อภินดีเจต จงได้จรจรง ทหย์ ซึ่งหทัย
เม แห่งเรา ตุมเห อันว่าท่าน กโรถ จงกระทำ
ตาม วจัน ซึ่งถ้อยคำ มม แห่งเรา ตุมเห อัน
ว่าท่าน ยานนาวาจ ตุงคังว่าดำเถาอันเป็นยาน
อจตา มิได้หวนไหว โทถ จงมี เม แก่เรา อหิ
อันว่าเรา ภวธำครว ครีตธำมิ จักออกจากธำคร

๕๔๔ ชุมนุมพระนิพนธ์

คือภาพแต่งข้ามโพ้น ชาติปาว์ ซึ่งฝั่ง คือชาติ อหิ
อันว่าเรา โดก ยังดีต่อโลก ดั่งเทวกั กับทั้งเทว
โลก ดนตาเรตุส จักให้ข้ามโพ้น

อมม คุกรแม่ บียา ธิดา เป็นธิดา เป็นที่รัก
คู่ อันว่าท่าน เอหิ จงมา ทานปารมี อันว่าท่าน
บารมี บียา เป็นที่รัก เม แห่งเรา คุมุเห อันว่า
ท่าน อภิตธิเบจ จงได้จรจรง ทหย์ ซึ่งหไทย เม
แห่งเรา คุมุเห อันว่าท่าน กโรก จงกระทำตาม
วจน ซึ่งถ้อยคำ มม แห่งเรา คุมุเห อันว่าท่าน
ขานนาจาว ดุจคิงว่าดำเภาอันเป็นยาน อจตา มิได้
หวนไหว โทถ จงมี เม แก่เรา อหิ อันว่าเรา
ภวธাত্রา ตรีธุดามิ จักออกจากธাত্র คือภาพ
แต่งข้ามโพ้น ชาติปาว์ ซึ่งฝั่งคือชาติ อหิ อันว่า
เรา อหุทธิธุดามิ จักรชชน โดก ซึ่งดีต่อโลก
ดั่งเทวกั กับทั้งเทวโลก

อธิบายเรื่องรูปของสัมฤทธิ

รูปของสัมฤทธิ พม่า เขาไป จาก พระนคร
ศรีอยุธยา เดิมอยู่ที่ วัดพระมหาหมื่น เมือง
มณฑล มีเรื่องตำนานสืบได้เป็นหลักฐาน ดังต่อ
ไปนี้ คือ

รูปของสัมฤทธิ เหตุอันเดิมเป็นของเขมร สัม-
เด็จพระบรมราชาธิราช (ตามพระยา) ได้ไถ้นคร

๕๔๖ ชุมนุมพระนันท

เมื่อ พ.ศ. ๑๙๖๖ ให้ชนรูปเหต่านมายังพระนคร
ศรีอยุธยา และอยู่ในพระนครศรีอยุธยา ต่อมา
๑๔๖ ปี

ถึง พ.ศ. ๒๑๑๒ พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองได้
พระนครศรีอยุธยา ให้ชนรูปเหต่านไปยังเมือง
หงสาวดี ความจำนวน ๓๒ รูปด้วยกัน ไปอยู่เมือง
หงสาวดี ๓๐ ปี

ถึง พ.ศ. ๒๑๔๒ สมเด็จพระนเรศวรมหาราช
เสด็จไปตีเมืองหงสาวดี เดิมพระเจ้าคองอูกับ
พระเจ้ายะไซยอมเข้าด้วยกับสมเด็จพระนเรศวร ฯ
แล้วกตัญญูสมคบกันทำกตบายน พระเจ้าคองอู
พา พระเจ้าหงสาวดี นนทบุเรงหนีไป เมืองคองอู
พวกยะไซเผาเมืองหงสาวดีเดี่ยก่อนสมเด็จพระนเร
ศวร ฯ เสด็จไปถึง เมืองกองทัพไทยกตัญญูพวก
ยะไซชวนเอารูปทองสัมฤทธิ์ทงหนีไป ยังเมือง ยะไซ
เอาไปตั้งเป็นเครื่องประดับไว้ในวัดพระมหาชัยมุนี

สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้า ๕๔๗

รูปเหมือนอยู่ที่เมืองยะไข่ ๓๘๐ ปี

ถึง พ.ศ. ๒๓๒๒ พระเจ้าปดุงพม่าตีได้เมือง
ยะไข่ให้ย้าย พระมหามัณเฑียร ตาก ข้ามภูเขา เอามา
ไว้เมืองอมรปุระ จึงให้ชนรูปทองสัมฤทธิ์เหล่านี้
เอามาตั้งเป็นเครื่องประดับอยู่ในวัดพระมหา
มัณเฑียรเหมือนอย่างเดิม รูปทองสัมฤทธิ์เขมรจึง
อยู่ในเมืองพม่าสืบมาจนบัดนี้ นับเวลาได้อีก
๓๕๓ ปี

แต่รูปทองสัมฤทธิ์ที่ว่ามา ยังเหลือ อยู่เพียง ๖
รูป คือรูปพระศิว (ขำรุก) ยืน ๕ รูป รูปตั้ง ๓ รูป
หัวเดิมหายหมด ข้างพม่าทำหัวต่อใหม่ ไม่รู้ว่า
ตั้งเขมรเป็นอย่างไร กลายเป็นหัวตั้งพม่าไป
กับรูปข้างเขมรอันยังบริบูรณ์รูป ๑ ถ้าจำนวน
เดิมมี ๓๒ รูปอย่างพม่าว่า ก็เห็นจะหายหกตกหล่น
มาหลายอันแล้ว เพราะชนย้ายกันหลายคราวและ
ที่ลุดเมื่อเอามาไว้เมืองอมรปุระ ก็มีเหตุไฟไหม้

๕๔๘ ชุม นุ มพระนิพนธ์

วัดพระมหาหมื่นหมดทรงวัดในรัชกาลพระเจ้าด้บ่อ
เมื่อ พ.ศ.๒๔๕๒ ก่อนเดี่ยบ้านเมืองแกอังกฤษ ๒ ปี
บางที่จะถูกไฟระดาเยี้โดยมากในคราวนั้นก็อาจ
เป็นได้

ตำนานเงินตรา

เมื่อรัชกาลที่ ๕ กรุงรัตนโกสินทร์ได้มีการ
เปลี่ยนแปลงแบบอย่างเงินตราที่ใช้ในประเทศ
สยามนี้ นับว่าเป็นการสำคัญในพงศาวดารเรื่อง
หนึ่ง จึงได้ตรวจเก็บเนื้อความเรื่องเปลี่ยนเงินตรา
ในครั้งนั้น อันมีปรากฏอยู่ในหนังสือต่าง ๆ คือ
ประกาศเป็นต้น มาเรียบเรียงอธิบายให้ผู้อ่าน

สมเด็จพระยาดีเรงราชานภาพ ๕๕๑

ว่าประกบ คงจะเป็นด้วยขาดคราวชาวต่างประเทศ
เอาเบยเข้ามาขาย จึงนำประกบขึ้นใช้แทนชวดคราว
พอมเบยเข้ามาขายก็เลิก จึงมิได้ใช้ประกบต่อมา
เงินตราครึ่งกรุงศรีอยุธยา ทำเป็น เงิน พดด้วง
(คือรูปดินฐานกลม) ประทับตราเป็นดำคัญ ๒
ดวง ดวงหนึ่งมักเป็นรูปจักร คงจะหมายความว่า
ว่ากรุงศรีอยุธยาอันเป็นที่ตั้งของสมเด็จพระรามา
ธิบดี อีกดวงหนึ่ง มีใช้รูปแปลก ๆ กัน เป็นดั่งข
บ้าง เป็นตรบ้าง เป็นเครื่องหมายรัชกาล (แต่
พิเคราะห์ให้เห็นดวงตราที่ต่างกัน มีน้อยกว่า จำนวน
พระเจ้าแผ่นดินที่ครองกรุงศรีอยุธยามากนัก จึง
สันนิษฐานอีกนัยหนึ่งว่าจะไม่เปิดยตราทุกรัฐกาล
ใช้ตราอย่างเดียวกันเรื่อยไปจนมีเหตุอย่างใดอย่าง
หนึ่ง เช่นเกิดเงินปลอมมากจนเป็นต้น พระเจ้า
แผ่นดินจึงมีพระราชดำรัสตั้งให้เปิดยตราเสียครั้ง
หนึ่ง) เงินตราครึ่งกรุงศรีอยุธยามี ๔ ขนาด คือ

๕๕๒ ชุมนุมพระนิพนธ์

ขนาดบาท ๓

ขนาดครึ่งบาท (เรียกว่า ๒ ตั่ง อย่างนชรอย
คนจะไม่ใคร่ชอบใช้จึงมัน้อย)

ขนาด ๕ ของบาท เรียกว่า ตั่ง ๓

ขนาด ๘ ของบาท เรียกว่า เฟือง ๓

รองนตงมาถึงเบย มอตรา ๕๐๐ เบย เป็น
ราคาเฟือง ๓ แต่ไม่เป็นราคาตามกฎหมาย ตัด
แต่มีเบยเข้ามาขายในท้องตลาดมากหรือน้อย ใน
เวลาเบยในท้องตลาดมีมาก ราคาเบยตกถึง ๑๐๐๐
เบยต่อเฟืองกม แต่ราษฎรซื้อขายเครื่องบริโภคร
กัน ในท้องตลาดมักใช้เบยเป็นพัน

ถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ก่อนรัชกาลที่ ๔
คงใช้เงินตราตามแบบอย่างครั้งกรุงศรีอยุธยา เป็น
แต่เปลี่ยนตราตามรัชกาล รัชกาลที่ ๓ ใช้ตรา
บัวอุณาโตม รัชกาลที่ ๒ ใช้ตราครุฑ รัชกาล
ที่ ๓ ใช้ตราปราสาท รัชกาลที่ ๔ ใช้ตราพระ

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ๕๕๓

มหาราชกุมาร ๓ ซึ่งบอกนามประเทศ
คงใช้ตราจักรเหมือนกันทั้ง ๕ รัชกาล เป็นเช่นนั้น
มาจนในรัชกาลที่ ๕ ทรงตั้งทำหนังสือสัญญาทาง
พระราชไมตรี เปิดการค้าขายกับฝรั่งต่างประเทศ
เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๘ การค้าขายในกรุงเทพฯ เจริญ
รวดเร็วเกินคาดหมาย เช่นแต่ก่อนนามเรือกำปั่น
ฝรั่งเข้ามาค้าขายในกรุงเทพฯ เพียงราวปีละ ๑๒
ลำ ตั้งแต่ทำหนังสือสัญญาแล้ว ก็มีเรือกำปั่น
ฝรั่งเข้ามาค้าขายถึงปีละ ๒๐๐ ลำ^(๑) พวกพ่อค้า
เอาเงินเหรียญคอดดาร์ ซึ่งใช้ในการซื้อขายทาง
เมืองจีนเข้ามาซื้อสินค้าราษฎรไทยไม่ยอมรับ ฝรั่ง
จึงต้องเอาเงินเหรียญคอดดาร์ มาขอแลกเงินบาท
จากรัฐบาล ก็เงินบาทพดด้วงนั้นข้างหลวงทำที่พระ
คลังมหาสมบัติ เตาหนึ่งทำได้ราววันละ ๕๕๐ บาท

---

(๑) ขอนกต่างไว้ในหนังสือ บางกอกกาเดนิ-
คาของหมอบรัดเด เดิม ค.ศ. ๑๘๖๘.

๕๕๔ ชุมนุมพระนิพนธ์

เพราะทำแต่ด้วยเครื่องมือไม้ใช้เครื่องจักร เขา
ทดลองมี ๓๐ เตาระดมกันทำเงินพดด้วงได้แค่วันละ
๒,๕๐๐ บาทเป็นอย่างมาก ไม่พอให้ฝรั่งแตกตาม
ปรารถนา พวกกงสุลพากันร้องทุกข์ว่าเป็นการเสีย
ประโยชน์ของ พวก ชาวด่าง ประเทศ ที่มาค้าขาย
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรง
พระราชดำริจะเปลี่ยนรูปเงินตราสยามจากเงินพด-
ด้วงเป็นเงินเหรียญ (เรียกในครั้งนั้นว่า “เงินแป”)
ให้ทำได้มากด้วยใช้เครื่องจักร และในเมื่อกำลัง
ตั้งเครื่องจักรนั้น โปรดฯ ให้ประกาศพระราชทาน
พระบรมราชานุญาตให้ราษฎรรับเงินเหรียญคอด
ดาร์จากชาวด่างประเทศ แล้วเอามาแลกเงินบาท
ที่พระคลังมหาสมบัติได้ โดยอัตรา ๓ เหรียญ
คอดดาร์ต่อ ๕ บาท ราษฎรก็ยังไม่พอใจจะรับ
เงินคอดดาร์ จึงทรงพระราชดำริแก้ไขให้เอาตรา
พระมหามงกุฎและตราจักร ซึ่งดำหรับคเงินพด

สมเด็จพระยาตากษานภาพ ๕๕๕
ด้วง คัด เป็นดำคัญในเหรียญคอดดาร์ให้ใช้ไป
พดาง(๑) ราษฎรก็ยังมีใครพอใจจะใช้ ครั้นถึง
ปีออกพ.ศ.๒๔๐๓การตั้งโรงกระษาปณ์ดำเร็ว(๒)

(๑) เหรียญคอดดาร์ตราพระมหามงกุฎกับ
ตราจักรยังมีเหตุอยู่บ้าง แต่เดี๋ยวหายาก.

(๒) โรงกระษาปณ์เทกดาวนตวตคยงอยู่ข้าง
ปากตะวันออกถนนประตูสุวรรณบริบาล เดี่ยว
ใช้เป็นคตงชาวที่ ดำรงขึ้นตรงโรงทำเงินพดด้วง
ของเดิม การตั้งโรงกระษาปณ์มีเรื่องปรากฏว่า
ตั้งเครื่องจักรมาจากเมืองเบอมีงฮัมประเทศอังกฤษ
และเรียกช่างอังกฤษเข้ามา ดำหรับตั้ง เครื่องจักร
ด้วย แต่ช่างคนนั้นมาตายตั้งก่อนตั้งเครื่องจักร
พระวิศุตรโยธามาตย์ (โหมต อมาตยกุล) รับ
ขาดำตั้งเครื่องจักรโรงงานกระษาปณ์ได้โดยจำพิง
จึงโปรด ฯ ให้เป็นเจ้ากรมโรงกระษาปณ์ต่อมา

๕๕๖ ชุมนุมพระนิพนธ์

ทำเงินตราด้ายมาเป็นเหรียญ มีตรา พระมหามงกุฏ
กับฉัตรทั้งสองข้าง หมายถึงภาคด้านหนึ่ง ตรา
ข้างเผือกอยู่ในวงจักรหมายประเทศด้านหนึ่ง เป็น
เหรียญเงิน ๔ ขนาด คือ บาทหนึ่ง กึ่งบาท ดั้ง
หนึ่ง(๑) และโปรดฯ ให้ทำเหรียญทองคำราคา
เหรียญละ ๓๐ ดั้ง (ตรงกับคำดั่งเงิน) ด้วยอีก
อย่างหนึ่ง เมื่อประกาศให้ใช้เงินตราอย่างเหรียญ
แล้ว เงินพดด้วงก็ยังโปรดฯ อนุญาตให้ใช้อยู่
เป็นแต่ไม่ทำเพิ่มเติมขึ้น

ต่อมาอีก ๒ ปี ถึงปีจอ พ.ศ. ๒๔๐๕ โปรดฯ
ให้โรงกระษาปณ์ ทำเหรียญดั่งเงิน เป็น เครื่อง
แลกเปลี่ยนเบียดหยม เหรียญดั่งเงินก็มีตราพระ

---

(๑) ยังมีเงินเหรียญขนาดดั่งเงิน (๔ บาท)
ขนาดกึ่งดั่งเงินและขนาดกึ่งเฟื้อง แต่มิได้ใช้เป็น
เครื่องแลกเปลี่ยน.

สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ ๕๕๗

มหามงกุฎกับฉัตรและตราข้างในวงจักร ทำนองเดียวกับตราเงินเหรียญ ทำเป็น๒ขนาด ขนาดใหญ่ให้เรียกว่า "อัฐ" ราคา ๘ อันเฟื้อง เท่ากับอันตะ ๓๐๐ เมย ขนาดเล็กให้เรียกว่า "โดฬค์" ราคา ๑๖ อันเฟื้อง เท่ากับอันตะ ๕๐ เมย การใช้เมยหอยก็เป็นอันเด็กแต่นมา

ถึงมกุฎ พ.ศ. ๒๔๐๖ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริให้สร้างเหรียญทองคำมาตราทำนองเดียวกับเงินเหรียญชนสำหรับใช้เป็นเครื่องแลกเปลี่ยน ๓ ขนาด ขนาดใหญ่ให้เรียกว่า "ทศ" ราคา ๑๐ อันต่อชั่งหนึ่ง คืออันตะ ๘ บาท (เท่าราคาทองปอนด์อังกฤษในสมัยนั้น) ขนาดกลางให้เรียกว่า "พิศ" ราคาอันตะ ๕ บาท ขนาดเล็ก (คือเหรียญทองที่ได้สร้างขึ้นแต่แรก) ให้เรียกว่า "พัตติงส์" ราคาอันตะ ๓๐ ถึง เท่ากับค่าตั้งเงิน ดูเหมือนจะเป็นคร่าวเดียวกับททรวง

๕๕๘   ชุมนุมพระนิพนธ์

สร้างเหรียญทองเป็นเครื่องแดกตนเอง พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริ
สร้าง (ฉบับตรี) เครื่องแดกทำด้วยกระดาษ มี
ตัวอักษรพิมพ์และประทับพระราชสัญลักษณ์ ๓ ดวง
เป็นสำคัญทุกใบขึ้นอีกอย่างหนึ่ง เรียกว่า “หมาย”
มีราคาต่างๆ กันตั้งแต่ใบละบาท ๑ เป็นลำดับตั้ง
มาจนใบละเพียง ๑ และทรงพระราชดำริสร้าง (เชค)
ใบ “พระราชทานเงินตรา” อีกอย่าง ๑ ขนาดแผ่น
กระดาษใหญ่กว่า “หมาย” มีตัวอักษรพิมพ์และ
ประทับพระราชสัญลักษณ์ด้วยขนาด ๒ ดวง ด้วยคราม
ดวง ๑ เป็นด้ายคุนดวง ๑ เป็นสำคัญทุกใบ มีราคา
ต่างกัน (ว่าตามตัวอย่างที่มีอยู่เมื่อแต่งหนังสือ)
ตั้งแต่ “พระราชทานเงินตราซึ่งสิบคำตั้ง” ลงมา
จนใบละ ๑ คำตั้ง (ต้นนิษฐานว่าเห็นจะมีค่างดงไป
จนใบละคำตั้งหนึ่ง เป็นอย่างต่ำ) กระดาษทั้ง ๒
อย่างนี้ใครได้ก็เห็น จะเอาไปขึ้นเงินที่พระคลังมหา

๕๖๐ ชุมนุมพระนิพนธ์

เกิดเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริสร้างชนเป็น
เหรียญนั้น ที่เป็นเงินและทองแดงใช้ได้ค้อมาตั้ง
พระราชประสงค์ แต่ที่เป็นทองคำและเป็นดื่บ
เกิดเหตุขัดข้อง ด้วยเหรียญทองคำนั้นชาวเมือง
ชอบเอาไปเก็บเดี่ยอย่างทองรูปพรรณ หรือมี
ฉะหนักเอาไปทำเครื่องแต่งตัวเดี่ย ไม่ชอบใช้เป็น
เครื่องแลกเปลี่ยนซื้อขาย เหรียญทองเป็นของมี
น้อยก็เดี่ยหมดไป ส่วนเหรียญดื่บนั้นเมื่อแรก
สร้างชนก็ได้ทรงพระราชปรารภว่า เป็นของอาจ
ดื่บหุดและทำปดอม่่ง่าย จึงโปรดฯ ให้เจือทอง
แดงและดื่บดื่บดำลงในเนื้อดื่บที่ทำเหรียญให้แข็ง
ผิดกับดื่บดำมัญ ถึงกระนั้นพอใช้เหรียญดื่บ
กันแพร่หุดาย ไม่ช้าก็ม่่พวกจันคิดทำปดอม ครั้น
ตรวจจับในกรุงเทพฯ แข็งแรง พวกผู้ร้ายก็หุดบ
ด่งไปซ่อนทำทางหัวเมืองบ่กัชได้ แด้วดอบด่งเข้า
มาจำหน่ายในกรุงเทพฯ เกิดมีเหรียญดื่บปดอม

สมเด็จพระบรมพระยาตำราจราชานุภาพ ๕๖๑
ในท้องคตาคมากชนทุกที่จนราษฎรรังเกียจ การที่
จะรับใช้เหรียญคืบๆ ด้วยไม่รู้จะเด็กกว่าไหนเป็น
ของหวดวงแตะไหนเป็นของปดอม จะกตบใช้เบีย
หอยก็หาไม่ได้ด้วยเด็กใช้มาเดี่ยหลายปีแล้ว

เมื่อเริ่มรัชกาลที่ ๕ เป็นเวดากำตงเกิดการ
บ่นป้อนด้วยราษฎรไม่พอใจรับเหรียญคืบๆ นัย
ถึงคตาดในกรุงเทพ ฯ แทบจะหยุดการชอชขายอย
หลายวัน รัฐบาลจึงต้องรับวินิจฉัยแล้วออกประ
กาศเมื่อเดือน ๑๑ แรม ๑๒ ค่ำ ปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๑๑
(เป็นวันที่ ๑๓ ในรัชกาลที่ ๕) ตั้งให้คนทงหลาย
นำเหรียญทองแดง แตะ เหรียญคืบๆ ของหวดวงมา
ชนเอาเงิน จะยอมให้เต็มราคาภายใน ๑๕ วัน
เมื่อพันกำหนดนั้นไปแล้วให้ใช้ตราคาตง เหรียญ
ทองแดงอย่างชักคงราคาแต่ันตะอัฐ๑ (๘อันเฟอง)
อย่างเดี่ยคงราคาแต่ันตะโสฬศ ๑ (๑๖ อันเฟอง)

๕๖๒ ชุมนุมพระนิพนธ์

เหรียญคืบกให้ลดราคาตง เหรียญรัฐคงราคาแต่
อันตะ ๒๐ เบย (๕๐ อันเฟอง) อย่างได้พศคงราคา
แต่อันตะ ๓๐ เบย (๘๐ อันเฟอง) แม่เมื่อรัฐบาด
ประกาศอัตราราคาอย่างนั้นแล้ว ราษฎรก็ยังคง
ราคากันโดยถ่วงต่องดงไปอีก ใช้ชัฐคืบกเดิมใน
ท้องตลาดเพียงราคาอันตะ ๓๐ เบย (๘๐ อันเฟอง)
ได้พศคืบกก็ลดราคาตงไปตามกันเป็นอันตะ ๕ เบย
(๑๒๐ อันค่อเฟอง) คำซึ่งเคยเรียกว่าอัฐและได้พศ
ก็เรียกกันว่า “เก” แต่ใช้กันต่อมาอีกหลายปี

เพราะเกิดลำบากด้วยเรื่องเงินตราตงกต่างมา
รัฐบาลจึงได้ตกลงแต่แรกขณรัชกาลที่ ๕ ว่า จะ
สร้างโรงกระดาษปณใหม่ ให้ใหญ่โตและคชนกว่า
เก่า^(๑) แต่การที่สร้างกกว่าจะสำเร็จหลายปี ใน

---

(๑) คือคกที่อยู่ทางตะวันตกแห่งประตูสุวรรณ
บริบาลบดิน.

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ๕๖๓

ชั้นแรกจะต้องทำเงินตราประจำรัชกาลที่ ๕ ขึ้นตาม
ประเพณีเปิดรัชกาลใหม่ จึงให้ทำที่โรงกระ-
ษาปณ์เดิมไปพลาง เงินเหรียญตรารัชกาลที่ ๕
ซึ่งสร้างขึ้นชั้นแรกนั้น ด้านหนึ่งเป็นตราพระเกี้ยว
ยอดคัมพानรองต้องขึ้นและนครทงต้องข้าง อีกด้าน
หนึ่งวงไขรูปข้างนอกอยู่ในวงจักรเหมือน รัชกาล
ที่ ๕ แต่ทำเพียง ๓ ขนาดที่คนทั้งหลายชอบใช้
คือเหรียญบาท เหรียญครึ่ง และเหรียญเฟื้อง
ในคราวนั้น ยังไม่ได้ทำเหรียญทองแดง สำหรับ
รัชกาลที่ ๕ (ด้วยรัฐบาลทราบว่าจะให้ทำในประ-
เทศอื่นถูกกว่าทำเอง แต่จะให้ทำในอินเดียหรือ
ในยุโรปยังไม่ตกลงเป็นยุติ) ทำแต่เหรียญคัมพวน
ใหม่อย่างหนึ่ง ดวงตราทำนองเดียวกับเหรียญเงิน
ขนาดเขื่องกว่าอัฐคัมพู รัชกาลที่ ๕ ดักหน้อยหนึ่ง
แต่ให้ใช้ราคาเพียงได้พศ. ๓ คือ ๑๖ อันเฟื้อง เรือง
เงินตราก็เป็นอันเรียบร้อยไปได้คราวหนึ่ง

๕๖๔ ชุมนุมพระนิพนธ์

แต่ต่อมาเมื่อราคาทองแดงและตะกั่วสูงขึ้น ผู้
ว่าราคาเหรียญทองแดง และเหรียญคืบกัทไซกันที่
ท้องตลาดในกรุงเทพฯ ว่าต่ำกว่าราคาเนื้อทองแดง
และตะกั่วซึ่งซื้อขายกันในประเทศอื่น ก็พากันเอา
เหรียญทองแดง และ เหรียญคืบกัท หดอมดั่งไปขาย
เดียประเทศอื่นเป็นอันมาก เป็นเหตุให้เหรียญ
ทองแดงและตะกั่วมีใช้ในท้องตลาดน้อยลง ก็เกิด
การขาดกระเบื้องกนชนแพร่หลาย บกระเบื้องน
เดิมเป็นแค่กระแนงสำหรับเดินเบียดในโรงบ่อน จึง
เจ้าของบ่อนคิดทำขึ้นเพื่อให้ใช้ ขอบดากได้ บนเดือ
ตะดอกรกว่าเงินตรา เวลาคนไปเดินเบียด ให้เอาเงิน
แดงมีมาเดิน ครนเด็กแดงก็ให้คนมีแดงเอาเงิน
กดับไปเป็นประเพณีดังนี้ ใครเป็นนายอากรบ่อน
เบียดค่าบดไหน ก็คิดทำมีเครื่องหมายของตนเป็น
กระแนงราคาต่างๆ สำหรับใช้เดินเบียดในบ่อนค่าบด
นั้น การที่เกิดใช้มีเป็นเครื่องแดงแทนเงินตราเดิม

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ๕๖๕
เกิดขึ้นแต่คนแดงเดินเมยทมกง่าย เขาบชอของกิน
ตามร้านที่หน้าโรงบ่อน ผู้ชายก็ยอมรับด้วยอาจจะ
เขากดขี่เข้าไปแตกเป็นเงินได้ทีในโรงบ่อนโดยง่าย
จึงใช้บ้ กระ เบอง กั้นใน บริเวณ โรงบ่อน จน ก่อน
ครนเมือหาเหรียญทองแดงเหรียญดื่บูก ของหลวง
ใช้ยากเข้า ก็ใช้บ้เป็นเครื่องแตกแพร่หตายห่าง
บ่อนเมยออกไปทุกที เพราะคนเชื่อว่าอาจจะเอา
ไปชนเป็นเงินเมื่อใดก็ได้ ฝ่ายนายบ่อนเมยเมือ
จำหน่ายบ้ได้เงินมากชน เห็นได้เปรียบก็คิดตั้งบ
กระเบองจากเมืองจีนเข้ามาเพิ่มเติม ทำเป็นรูป
และราคาต่างๆ ให้คนชอบ ตั้งแต่อันตะโด้พศ์ อัน
ตะไฟ สองไฟ^(๑) จนถึงอันตะเฟือง ดั้ง สอง
ดั้ง เป็นอย่างสูง มีทุกบ่อนไป ก็แต่ด้กษณะอากร

---

(๑) คำว่า “ไฟ” มาแต่จีนเรียกว่า “ไฟป่า”
ราคาไฟ ๓ เท่ากับ ๒ อัฐ.

๕๖๖ ชุมนุมพระนิพนธ์

บ่อนเบี้ยนั้นคงว่าประมุขใหม่ทุกปี เมื่อต้นปีตั้ง
นายอากรคนไหนไม่ได้ทำอากรต่อไปก็ให้กำหนด
เวลาให้คนเอาบ่อนของตนไปแลกเงินคืนภายใน
๑๕ วัน พันกำหนดไปไม่ยอมรับ การอันนี้กลายเป็น
ทางที่เกตุกำไรเพิ่มผล ประโยชน์แก่นายอากร
บ่อนเบี้ยอีกทางหนึ่ง ฝ่ายราษฎรถึงได้เปรียบก็มี
ผู้รู้สึกเดือดร้อน ด้วยได้ใช้บ่อนเป็นเครื่องแลกกันใน
การซื้อขายแทนเหรียญทองแดงและดุมกชงหยวก
ก็ไม่มีใครร้องทุกข์ เป็นเช่นนี้มาจนปี พ.ศ.
๒๔๓๘ รัฐบาลจึงต้องประกาศห้ามมิให้นายบ่อน
เบี้ยทำบ่อน^(๑) แต่ในเวลานั้นเหรียญทองแดงซึ่งตั้ง
ให้ทำในยุโรปยังไม่สำเร็จ ต้องออกธนบัตรราคา

---

(๑) มีผู้ได้ตั้งรวบรวมตัวอย่าง บ่อนเบี้ย
ต่าง ๆ ซึ่งพวกจันนายบ่อนเบี้ยคิดทำขึ้นได้กว่า
๒,๐๐๐ อย่าง.

สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ ๕๖๗

ไบตะฮ์ฮ์ ๑ ให้ใช้กันไนห้องตลาตอัยคราหวหนึ่ง
จั้งได้จำหน่าย เหรียญทองแดง ประจำรัชกาลที่ ๕
ให้ใช้กันไนบ้านเมือง ทำเป็น ๓ ขนาด คือ เดี่ยว
ฮ์ฮ์ และโดฟศ มีตราพระจุตุมงกุฏอยู่บนอักษร
พระนาม จ.ป.ร. ด้าน ๑ อักษรบอกราคาด้าน ๑
เหมือนกันหมดทุกขนาด(๑)

ส่วนเงินเหรียญนี้ เมื่อได้ตั้งเครื่องจักรจาก
เมืองอังกฤษ ตั้งเป็นโรงกระษาปณ์ขึ้นใหม่แล้วก็ได้
ได้เริ่มทำเงินเหรียญ ออกจำหน่ายเมื่อปีชวด พ.ศ.
๒๔๓๘ เงินเหรียญที่ทำคราจนทำเป็น ๓ ขนาด คือ
เหรียญบาท เหรียญครึ่ง เหรียญเฟื้อง พกคอกตรา
อย่างเดียวกับที่ได้ทำมาแต่ก่อน แต่ดวงตราที่
ประจำเงินนั้น ด้านหนึ่งเป็นพระบรมรูปพระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ครั่งพระองค์

---

(๑) ความต่อไปนี้เป็นพระวินิจฉัยกรรมการแต่งตั้ง

๕๖๘ ชุมนุมพระนิพนธ์

มีหนังสืออยู่รอบพระบรมรูปนั้นว่า “สมเด็จพระ
ปรีณิทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัว” ด้านหลังมตราอาร์มแผ่นดินซึ่งกษัตริย์
ในรัชกาลที่ ๕ มีหนังสือในพื้นเงิน ตรารว่า
“กรุงสยามรัชกาลที่ ๕” และบอก “ราคา ๑ บาท”
เหรียญ ดั้ง และ เหรียญเฟื่อง ก็มี ลักษณะ อย่าง
เดียวกัน แต่ตราแผ่นดินนั้นเป็นอย่างย่อขนาดน้อย
มีบอกราคา ๑ ดั้ง ๑ เฟื่อง เงินตรา ๓ ขนาดนี้
ได้ใช้ต่อมา

ในปีชวด พ.ศ. ๒๔๓๘ นั้นโปรด ฯ ให้สร้าง
เหรียญทองแดงชกชนอกอย่าง ๑ ด้วยชนพม้นนาย
บ่อนร้องว่า ทองแดงเดี่ยว อัฐิ โฉปค์ เด็กบาง
ใช้ชอกเดี่ยวไม่กนัต ลักษณะทองแดงชกก็เหมือน
กับทองแดงเดี่ยว อัฐิ และโฉปค์ที่ทำเมื่อปี
พ.ศ. ๒๔๓๘ นั้น เหรียญทองแดง ชนิดนี้ จึงมี ๔
ขนาดด้วยกัน ใช้อยู่อย่างนั้นจนถึงปี พ.ศ. ๒๔๓๐

สมเด็จพระยาตำราภิรมย์ ๕๖๕

จึงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเหรียญทองแดง เดียว
อัฐ โสฬศ ชั้นใหม่ พิกัดอัตราเท่ากับทองเดี่ย
อัฐ โสฬศ เดิม เป็นแต่เปลี่ยนตราใหม่ คือ
หน้าหนึ่งตรงกลาง มีพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีอักษรโดยรอบว่า
“จุฬาลงกรณ์ ป.ร. พระจุลจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม”
อีกด้านหนึ่งตรงกลางมีรูปพระสยามเทวาธิราช ถัด
พระแสงธารพระกรนั่งบนโต๊ะหว่างบนแท่น ได้
หนักเป็น ๓ ห้อง ห้องบนมีรูปข้าง ๓ เคี้ยว ด้าน
ขวารูปข้างยืน ด้านซ้ายรูปกริชไขว้กัน ๒ เด็ม มี
อักษรบอก หน้าเดี่ย หน้าอัฐ หน้าโสฬศ ตาม
ขนาด เหรียญทองแดงทั้ง ๓ ขนาดนี้คงใช้ควบกัน
มากับเหรียญทองแดงอย่างเก่า คดอดมาจนถึงปี
เถาะ พ.ศ. ๒๔๓๔ เหรียญทองแดงสูญหายเบาบาง
จึงโปรดฯ ให้สร้างเหรียญทองแดง เดี่ยว
อัฐ โสฬศ เพิ่มเติมขึ้น ลักษณะอย่างเดียวกับ

๕๗๐ ชุมนุมพระนิพนธ์

เหรียญทองแดงเดี่ยว อัฐิ โฉมคี่ ซึ่งสร้างเมื่อ
ปีกุน พ.ศ. ๒๔๓๐ นั้น แปรแตกต่างพระบรมรูป
และตราพระสยาม เทวาริราชไม่กดับกัน อย่างของ
เดิม เบื้องบนและเบื้องล่างตรงไปทางเดียวกันกับ
เปลี่ยนเลขประจำที่สร้างเท่านั้น

ถึง ปีจอ พ.ศ. ๒๔๔๑ รัฐบาลคิดเห็นกันว่า
ลักษณะการทำบัญชีเงิน แต่เดิมนั้น มีชื่อ บอกว่า
ชั่ง บาท อัฐิ เมื่อพินชนงชนไปจึงนับเป็นเรือนร้อย
เรือนพันบัญชีมักไขว้กันไม่สะดวก จึงคิดทำเหรียญ
ทองขาวชนใช้เรียกว่า สตางค์ (ส่วนของร้อย)
คือ ๑๐๐ สตางค์ เป็น ๑ บาท เพื่อง่ายแก่การบัญชี
มีชื่อแต่เพียง บาท กับสตางค์เท่านั้น เงินจะมาก
น้อยเท่าใดก็ต่อตัวเลขชนไปเป็นสิบเป็นร้อย ไม่
ต้องหักคองทองน เป็นการง่ายรวดเร็วกว่าของเดิม
สตางค์ที่สร้างชน คราวน สร้างด้วย ทองขาวเป็น ๔
ขนาด ด้านหนึ่งมีรูปช้าง ๓ เคี้ยว มีอักษรว่า

สมเด็จพระบรมพระยาจักรีราชานุภาพ ๕๗๑

“สยามราชอาณาจักร” เหมือนกันทั้ง ๕ ขนาดๆ
ที่ ๑ ด้านหนึ่งมีตัวอักษรว่า ยี่สิบสี่ตัว และมี
เลข ๒๐ ตัวใหญ่อยู่กลาง เป็นราคา ๒๐ สี่ตัว
ใช้ ๕ อันเป็น ๑ บาท ขนาดที่ ๒ มีตัวอักษรว่า ยี่สิบ
สี่ตัวมีเลข ๑๐ ตัวใหญ่อยู่กลาง ราคา ๑๐ สี่ตัว
ใช้ ๑๐ อันเป็น ๑ บาท ขนาดที่ ๓ มีตัวอักษรว่า
ห้าสี่ตัว มีเลข ๕ ตัวใหญ่อยู่กลาง ราคา ๕
สี่ตัวใช้ ๒๐ อันเป็น ๑ บาท ขนาดที่ ๔ มีตัว
อักษรว่า สองสี่ตัวมีเลข ๒๒ ตัวใหญ่อยู่กลาง
ราคา ๒ สี่ตัวใช้ ๔๐ อันเป็น ๑ บาท

สี่ตัวทองขาวที่สร้างขึ้นใหม่นี้ใช้รวมไปกับ
เหรียญทองแดงเดิม ๒๕ และได้พักเก่าทั้ง ๒ ชนิด
จนประกาศใช้พระราชบัญญัติมาตราทองคำ เมื่อ
พ.ศ.๒๔๕๑ จึงเลิกใช้เปลี่ยนเป็นเหรียญกระษาปณ์
ทองขาวและทองแดง ๓ ชนิด คือทองขาวราคา
๑๐ สี่ตัว ทองขาวราคา ๕ สี่ตัว ทองแดง

๕๓๒ ชุมนุมพระนิพนธ์

ราคา ๓ สตางค์ ด้านหน้ามีอุณาโตม อักษร
จารึกว่า “สยามรัฐ” และราคา ด้านหลังมีรูป
จักรและศักราช เจาะวงตรงกลาง อย่างที่ใช้
กันอยู่ทุกวันนี้.

อธิบายเรื่องธงไทย

---

๓. ตามที่สืบค้นได้ความว่า แต่โบราณมา
เมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ใช้ธงต่างๆ
เป็นเครื่องหมายสำหรับกองทัพองละดี ใช้ใน
เวลาเมื่อจัดกองทัพไปทำสงคราม ส่วนเรือกำปั่น
เดินทะเลใช้ธงสีแดงเป็นเครื่องหมาย ยังห้ามขง
ชาติอย่างเช่นเข้าใจกันทุกวันนี้

๕๗๔ ชุมนุมพระนิพนธ์

๒. ถึงรัชกาลที่ ๒ กรุงรัตนโกสินทร์ ระยะเวลา พ.ศ. ๒๓๑๐ ถึง พ.ศ. ๒๓๖๖ เมื่ออังกฤษตั้งสถาน การค้าที่เมืองสิงคโปร์แล้ว พระบาทสมเด็จพระ พุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดฯ ให้สร้างเรือกำปั่น หดวงชน ๒ ลำ ลำสำหรับการค้าของรัฐบาล คือ หาเครื่องดีดคราถูกเป็นต้นไปมาในระวางกรุงเทพฯ กับเมืองสิงคโปร์และเมืองมาเก๊า เรือทั้ง ๒ ลำ นั้นชักธงแดง อังกฤษเจ้าเมืองสิงคโปร์บอกให้ นายเรือเข้ามากราบทูลว่า เรือทะเล ของ พวก ขดาม ตายูที่ไปค้าขาย ณ เมือง สิงคโปร์ ก็ชอบ ชักธง แดงเหมือนกัน ขอให้พระเจ้าอยู่หัวกรุงสยามใช้ ของอย่างอื่นด้วย จะได้จัดการรับรองเรือหดวงได้ สะดวก ในสมัยนั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศ หล้านภาลัย ได้ช้างเผือกไว้ ๓ ตัว ซึ่งนับถือใน ประเพณีไทยว่าเป็นพระเกียรติยศอย่างสูง จึง โปรดฯ ให้ทำรูปช้างดีขาวอยู่ในวงจักรดีขาว ติด

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ๕๖๕

ไว้กต่างตรงแดง หมายความว่าพระเจ้าแผ่นดินอน
มีช้างเผือก (รูปช้างอยู่ในวงจักร ได้เอามาใช้เป็น
ตราด้านหลังเงินเหรียญ ครึ่งรัชกาลที่ ๕) แต่
ตราช้างอยู่ในวงจักรใช้แต่เรือหลวง เรือพ่อค้าไทย
ยังใช้ธงแดงอยู่อย่างเดิม

๓. ถึงรัชกาลที่ ๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๘ ทำหนังสือ
สัญญาเบ็ดการค้าขายกับชาวตะวันตก มีเรือกำ
ปั่นชาวยุโรปและอเมริกาเข้ามาค้าขายในกรุงเทพฯ
กงสุลต่างประเทศก็เข้ามาตั้งอยู่ในกรุงเทพฯ เขาก็
ธงชาติของเขา ความจำเป็นที่จะต้องมีธงชาติของ
สยามเกิดขึ้นด้วยเหตุนี้ พระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดฯ ให้ใช้ธงช้างที่ประดิษฐ์
ขึ้นเมื่อรัชกาลที่ ๒ เป็นธงชาติ แต่ให้เอารูปจักร
ออกเสีย ด้วยจักรเป็นเครื่องหมายเฉพาะสำหรับ
พระเจ้าแผ่นดิน ให้คงแต่มีรูปช้างเผือกอยู่กต่าง
แดงแถวทรงประดิษฐ์ธงขึ้นอีก ๒ อย่าง อย่างหนึ่ง

๕๗๖ ชุมนุมพระนิพนธ์

เรียกว่าทรง महามงกุฏ สำหรับประจำ พระองค์ พระ
เจ้าแผ่นดิน พันทดั่งเหมือนธงชาติ แต่มี
พันทดขาวอยู่กลาง ในพันทดขาวนั้นมีรูปพระ
มหามงกุฏอยู่กลาง กับฉัตร ๒ ข้างเป็นต้นเหตุของ
อีกอย่างหนึ่ง เรียกว่า “ธงไชยราพต” พันทด
เหมือนธงชาติ มีรูปข้าง ๓ เคี้ยวดีชาวผูกเครื่อง
ยื่นแทน มีมุขบกตงบนหลังข้าง และมีรูปฉัตร
๒ ข้างหน้าและ ข้าง หลัง ข้างละ ๔ คัน อยู่กลางธง
สำหรับรัฐบาลสยาม

๕. ถึงรัชกาลที่ ๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๔ พระ
บาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้
ตั้งพระราชบัญญัติแบบอย่างธงชนใหม่ สำหรับ
ใช้ในราชการ และแก้ไขเปลี่ยนแปลงเพิ่มเติมต่อ
มาจนถึงรัชกาลที่ ๖ ดังจะกล่าวต่อไปตามลำดับ
หมวดของธง คือ

สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้าทรงราชูปถัมภ์ ๕๗๗
หมวดของประจำพระองค์

ขงบรมราชาธิราชเจ้าทรงราชูปถัมภ์ สำหรับประจำพระองค์พระเจ้าแผ่นดิน พันทอกส์แดงพินในดี
ขาบ กดางมีได้หัตตราแผ่นดินภายใต้มหาพิชัยมง
กฏ และมีเครื่องตั้ง ๒ ชั้นตั้งข้าง (อย่างขงพระ
มหามงกฏประจำพระองค์รัชกาลที่ ๕) ในได้หัตตรา
แผ่นดินนั้น ข้างบนรูปข้างไอยราพคตามเคียรพ
เหล็กบอกนามดยามเห็นอดยามได้ ดยามกดาง
ช่องต่างข้างขวานนเป็นรูปข้างเผือกพนชมภู เป็น
นามตั้งัญญาแห่งดาวประเทศ ช่องต่างข้างซ้ายนั้น
เป็นรูปกฤษคดและตรง ๒ ชั้นไขว่กันพนตรง บอก
ตั้งัญญานามมดาญประเทศ และมีแท่นรองใต้
และเครื่องตั้ง ๗ ชั้นพนเหล็กตั้ง รวมตั้งัญญานามที่
หมายเหตุทางดิน จึงเป็น บรมราชาธิราช

๕๗๘ ชุมนุมนพระนิพนธ์

สยามนิพนธ์สำหรับใช้ในเรือพระที่นั่ง และชกชน
บนเส้าในพระบรมราชวัง

ถึง พ.ศ. ๒๔๔๐ โปรดฯ ให้เปลี่ยนนาม เรียกว่า “ธงมหाराช” ได้ใช้ต่อจนถึงรัชกาลที่ ๓ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้สร้าง

ธงมหाराชใหญ่ พนดี่เหลือง กว้าง ๓ ส่วน ยาว ๓ ส่วน ที่ศูนย์กลางมีรูปครุฑพ่าห์สีแดง สำหรับใช้ประจำพระองค์ เมื่อนายทหารคดีเชิญไปใน กระบวนโตเป็นที่หมายว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จโดยกระบวนนั้น หรือชกชนในที่แห่งใด ก็เป็นที่หมายว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวประทับอยู่ ณ ที่นั้น ถ้าประทับอยู่ในเรือพระที่นั่งหรือเรือดำหนึ่งดำใด ให้ชักธงมหाराชใหญ่ ชนไว้ทวยอดเส้าใหญ่เป็นเครื่องหมาย

ในคราวเดียวกันนี้ได้ทรงสร้างธงประจำพระ

สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ๕๗๕

ขงค^๕ ขน^๕อก ๒ อย่าง อย่าง ๓ เรียกว่า

ขงมหาราช^๕น้อย เป็นค^๕กับขงมหาราช^๕ใหญ่
ค^๕อนค^๕น^๕มีต^๕กษณะ และ ต^๕น^๕ฐาน เหมือน กับขงมหา
ราช^๕ใหญ่ กว้างไม่เกินกว่า ๗๐ เซนติเมตร และมี
ชายค^๕อด^๕สีขาว แปลงเป็นรูปขงยาวเรียวปลาย รวม
ทั้งขงกว้างข้างต^๕น ๓ ส่วน ข้างปลายก^๕งต^๕น ยาว
๓๔ ส่วน ชายค^๕ัดเป็นแฉก^๕รูปหางนกแขงแซง ต^๕ก
เพียงต^๕นที่ ๒ แห่ง ต^๕น ยาว สำหรับ ขก^๕ ขน^๕ที่เส^๕
ใหญ่ในเรือพระที่นั่งหรือเรือดำหนึ่งดำใด เช่นขง
มหาราช^๕ใหญ่ แต่ถ้าเรือดำใดโปรดเกล้าฯ ให้ขก^๕
ขงมหาราช^๕น้อยแทนขงมหาราช^๕ใหญ่แล้ว ห้ามมิ
ให้เจ้าหน้าที่ยังต^๕ต^๕ค^๕อว^๕ายค^๕ำน^๕

อีกอย่าง ๓ เรียกว่า “ขงพระกระบ^๕ษ^๕และขง
พระครุฑพาห^๕ะน้อย”

ขงกระบ^๕ษ^๕น^๕ มีรูปอานรถ^๕เครื่องม^๕พ^๕น
ผ้าแดงและขงพระครุฑพาห^๕ะ มีรูปครุฑ^๕สีแดง

๕๘๐ ชุมนุมพระนิพนธ์

บนพณผ้าเหลืองโปรดฯ ให้ดรวงขึ้นเมื่อ พ.ศ.๒๔๕๓
คราวเสด็จไปสมโภชพระปฐมเจดีย์ และพระราช
มณฑลเข็ร ณ พระที่นั่งสนามจันทร์ จังหวัดนคร
ปฐม ราษฎรชุดได้แผ่นสัมฤทธิรูปกระบี่ ๑ รูป
ครุฑ ๑ คู่กัน เป็นของประจำรัชสมัยสำหรับภษตรี
แต่โบราณ เจ้าพระยาศรีวิชัยนรินทร์ (ชม ดุ
ทราชน) เมื่อยังเป็นพระยาสุนทรบุรี สมุหเทศา
ภิบาลมณฑลนครชัยศรี นำชนทูตเกล้าฯ ถวาย
จึงโปรดฯ ให้ประกอบเป็นธงพระกระบี่ชู และธง
พระครุฑพาหะน้อย สำหรับนายทหารเชิญนำเสด็จ
พระราชดำเนินโดยกระบวนราบ ธงกระบี่ชูไป
ข้างขวา ธงพระครุฑพาหะไปข้างซ้าย หรือเสด็จ
พระราชดำเนินโดยกระบวนรถพระที่นั่ง มีนาย
ทหารเชิญขนานำหน้าข้างขวา และ ข้างซ้ายอย่าง
กระบวนราบ

ธงราชสีน พนออกดีแต่งกว้าง ๓๐ ศอก ยาว

สมเด็จพระยามะยาดำรงราชานุภาพ ๕๘๑

๑๕ นิ้ว ขายตัดเป็นแฉกรูปอย่างหางนกแซงแซว
ดกเพียงดงหนที่ ๕ แห่งคานยาว พนในถัดมมแฉก
เข้ามาดงหนที่ ๑ ขายกว้าง ๒ นิ้ว ยาว ๘ นิ้ว
รูปเครื่องหมายท ในพนดงหนเหมือนกับขงมหาราช
(รัชกาลที่ ๕) เป็นเครื่องหมายในพระองค์พระอัคร
มเหสี ดำหรับขกขบมมเด้าใหญ่ในเรือพระที่นั่ง
ขงสมเด็จพระ อัคร มเหสี ได้เดด็จโดยพระราชอิศ
ริยยศ เป็นที่หมายให้ปรากฏว่าได้เดด็จอยู่ในเรือ
ดงหน

ดงรัชกาลที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕ โปรดฯ ให้
ดงร่าง

ขงราชันใหญ่ พนดงหนที่ ๑๐ นิ้ว
ยาว ๑๕ นิ้ว ขายตัดเป็นแฉกรูปอย่างหางนก
แซงแซว ดกเพียงดงหนที่ ๕ แห่งคานยาว ทศุณย์
กตางมรูปครุฑพ่าห์ ดงแดงเหมือนกับขงมหาราช
ใหญ่ เป็นเครื่องหมายประจำพระองค์สมเด็จพระ

๕๘๒ ชุมนุมนพระนิพนธ์

ราชันี้ สำหรับชกชนมณเด้าใหญ่เรือพระที่นั่ง ซึ่ง
ถ่มเต้จ พระราชันี้ได้ เต้จี้จ โดย พระราชอิด้ตริยยค์
เป็นที่หมายให้บรากฎว่าได้เต้จี้จใน เรือดำนน และ
ทรงสร้าง

ชงราชัน้อย ขนาดและถ้วนเหมือนกบชงมหา
ราชัน้อย ต่างกันแต่ชายชงเป็นด้แดง ใช้แทนชง
ราชันี้ใหญ่ดำหรับประจำพระองค์ถ่มเต้จ พระบรม
ราชันี้ ในขณะที่โปรด ฯ ให้ใช้ชงราชัน้อยนี้
ห้ามมิให้เจ้าหนาทยงดุดตถวยค่านับ

ชง เขาว ราช ชวช สำหรับ ราชตระกูลนน
เหมือนอย่างชงบรมราชชวชพนด้แดง ถถางมีได้ให้
ตราแผ่นดินเต้จกร์ ยกแต่มหาพิชัยมงกุฏ เครื่อง
สูงแทนเต้จพนพาเงินเทานน ดำหรับชกชนทเด้า
ใหญ่ในเรือรบและเรือพระที่นั่ง ซึ่งราชตระกูล
พระ องค์นน ได้เต้จี้จ ไปโดย อิด้ตริย ยค์ทาง ราช
การ เป็นที่หมายว่าราชตระกูลนนอยู่บนเรือรบ

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระประชวรด้วยโรคไข้ทรพิษ
หรือโรคพระทนต์ดำนั้น ทรงเสวยราชันเฉพาะไข้ได้
แต่พระบรมราชเทวี พระราชเทวี พระราชโอรส
พระราชธิดาของพระเจ้าแผ่นดิน และพระบรมวงศ์
กรมสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ทรงพระประชวรด้วยโรคไข้ทรพิษ
หมื่น และพระองค์เจ้าในพระบรมมหาราชวังเป็น
ต้น ซึ่งมีราชธิดายุวก์สมควรที่จะรับตั้งดูอย่าง
หุดอง ในเรือรบทหารขึ้นเพดานแต่ยิงตั้งดู ๒๓ นัด
ทหารบกขึ้นแถวคุดตรงจุฑาธุชชัยปศุย์ ทรงชัยเฉลิม
พด แครบเป่าเพลงสรรเสริญพระบารมีถวายคำนับ
เป็นเกียรติยศ ราชตระกูลนอกนถามราชการคอง
ได้รับพระราชทาน พระบรมราชานุญาต เป็นพิเศษ
ก่อนจึงจะไข้ได้

ซึ่งได้ใช้ต่อมาถึง พ.ศ. ๒๔๕๐ โปรดฯ ให้
เลิก และทรงสถาปนาของเสวยราชันใหม่ พันต์
ขาบ กว้าง ๕ ส่วน ยาว ๖ ส่วน เครื่องหมาย
กุดางงเหมือนอย่างของมหาราช เว้นแต่เครื่องตั้ง

๕๗๔ ชุมนุมพระนิพนธ์

๒ ข้างใต้ให้เป็น ๕ ชั้น ใช้เป็นธงเครื่องหมายเฉพาะ
พระองค์ ส้มเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯมกุฎราช
กุมาร สำหรับชกชนบเส้าใหญ่ในเรือพระที่นั่ง
หรือเรือรบดำโตดำหนึ่ง ซึ่งสมเด็จพระบรมโอรสา
ธิราชฯมกุฎราชกุมาร เสด็จโดยพระราชอิสริยยศ
เป็นที่หมายให้ปรากฏว่าได้เสด็จอยู่ในเรือดำนั้น

ถึงรัชกาลที่ ๖ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ โปรดฯ ให้
เปลี่ยนธงเขาวราชเป็นธงเขาวราชใหญ่ สำหรับ
ใช้เป็นเครื่องหมายในพระองค์สมเด็จพระเขาวราช
พนอกตั้งสาม กว้าง ๓ ศอก ยาว ๓ ศอก พน
ในดีเหลือง กว้างยาวกึ่งส่วนของพนอก ที่ศูนย์
กลางพนในรูปครุฑพ่าห์สีแดง สำหรับชกชนบ
เส้าใหญ่ในเรือพระที่นั่งหรือเรือดำหนึ่งดำโต ซึ่ง
สมเด็จพระเขาวราชเสด็จโดยอิสริยยศ เป็นที่
หมายให้ปรากฏว่าได้เสด็จอยู่ในเรือดำนั้น และ
ทรงสร้าง

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ๕๘๕

ทรงเสวยราชย์น้อย เพิ่มขึ้นสำหรับใช้เป็นเครื่อง
หมายในพระองค์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ ตรี
มฤตยุมงคลฐานเหมือนทรงเสวยราชย์ใหญ่ กว้าง
ไม่เกินกว่า ๒๐ เซ็นติเมตร มีชายคอดัดขาวแดง
เป็นรูปธงยาวเรียวปลาย รวมทรงกว้างข้างต้น ๑
ส่วน ข้างปลายถึงส่วน ยาว ๑๕ ส่วน ชายคัด
เป็นรูปหางนกแขงแซด ตกเพียงส่วนที่ ๒ แห่งด้าน
ยาว สำหรับใช้แทนทรงเสวยราชย์ใหญ่ ในขณะที่
ใช้ทรงนี้ ห้ามมิให้เจ้าหน้าที่ขังตักถวายค่านับ

ทรงพระวรราชชายาแห่งพระเสวยราชย์ พนดิ
ชาบ มีรูปเครื่องหมายเหมือนกับทรงเสวยราชย์ แต่
คัตติชายเป็นแฉกรูปอย่างหางนกแขงแซด สำหรับ
พระองค์พระบรมราชกุมาร

ถึงรัชกาลที่ ๖ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕ ได้ทรงสร้าง

ทรงพระบรมราชชายาแห่งพระเสวยราชย์ใหญ่ เหมือน
กับทรงเสวยราชย์ใหญ่ แต่คัตติชายเป็นแฉกรูปอย่าง

๕๘๖ ชุมนุมพระนิพนธ์

หางนกแขงแซด ตำหรับประจำพระองค์พระว-
รชยาแห่งพระเขาวราช และได้ทรงสร้าง

ธงพระวรชยาแห่งพระเขาวราชน้อย เหมือน
กับธงเขาวราชน้อย ผิดกันแต่ชายเป็นสีแดง ตำ-
หรับใช้แทนธงพระวรชยาแห่งพระเขาวราชใหญ่
ในขณะที่ใช้ธงนี้ ห้ามมิให้มุกวียิ่งตัดตกฉวย

ธงราชวงศ์ฝ่ายหน้า พันธ์ชาบ กตางมีได้ให้
ตราแผ่นดิน เบื้องบนแห่งโตห่มรูปจักรไชยกัน
และมีม้ามองกฏด้อมบนจักร กว้าง ๕ ส่วน ยาว
๖ ส่วน ตำหรับชักบนเด้าใหญ่ในเรือพระที่นั่ง หรือ
เรือดำหนึ่งดำโต ซึ่งพระราชวงศ์องค์ใดองค์หนึ่ง
เสด็จโดยอิศริยยศทางราชการ พระราชวงศ์ผู้
ซึ่งจะใช้ธงนี้ได้เฉพาะแต่พระราชวงศ์ผู้ใหญ่ ซึ่งมี
อิศริยยศ ส้มกวด ที่จะรับ ตัดตก อย่างหดวง ๒๑ นิด
ในเรือรบมีทหารขึ้นบนเพดาใบ และทหารบกขึ้น
แถวคดธงชัย แครทำเพลงสรรเสริญพระบารมี

สมเด็จพระปิตุลาธิราชเจ้าบรมเชษฐาธิราชเจ้า
สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ๕๘๗

ถวายเป็นเกียรติยศ พระราชวงศ์อันมีอติ-
ริยยศค่ากว่านั้น นับว่าเป็นพระราชวงศ์ผู้น้อย
ถ้ามีราชการไป ต้องได้รับพระราชทานพระบรม
ราชานุญาตเป็นพิเศษก่อนจึงจะใช้ธงนี้ได้

ถึงรัชกาลที่ ๖ พ.ศ. ๒๔๕๕ โปรดฯ ให้สร้าง
ธงราชวงศ์ใหญ่ฝ่ายหน้า พนดฺ์ขาว กว้าง ๓
ดววน ยาว ๓ ดววน ที่ศูนย์กลางมีวงกลมดัดเหลือง
เส้นดัดศูนย์กลางวงกลม มีขนาดเท่ากึ่งดววนกว้าง
ของธง ภายในวงกลมมีรูปครุฑพ่าห์สีแดง ใช้
เป็นเครื่องหมายสำหรับ พระราชโอรสใน สมเด็จ
พระเจ้าอยู่หัว ไม่ว่าจะรัชกาลใด ๆ เด็ดจ้ในเรือนั้น
โดยพระอิสริยยศ และทรงสร้าง

ธงราชวงศ์น้อยฝ่ายหน้า ตอนต้นมีลักษณะ
และต้นฐาน เหมือนกับธงราชวงศ์ใหญ่ฝ่ายหน้า
กว้างไม่เกินกว่า ๖๐ เซนติเมตรมีชายธงสีขาวแดง
เป็นรูปธงยาวเรียวยาวปลาย รวมทั้งธงมีขนาด กว้าง

๕๘๘ ชุมนุมพระนิพนธ์

ข้างต้น ๑ ส่วน ข้างปลายกิ่งส่วน ยาว ๓๔ ส่วน
ชายตัดเป็นแฉกรูปหางนกแซงแซว ตัดเพียงส่วน
ที่ ๒ แห่ง ด้านยาวใช้ สำหรับแทนธงราชวงศ์ใหญ่
ฝ่ายหน้า ในขณะที่ใช้ห้ามมิให้เจ้าหน้าที่ยิงสัตว์
ถวาย

ธงราชวงศ์ฝ่ายใน พันธ์ขาว รูปเครื่องหมาย
ภายในธงเหมือนกับธงราชวงศ์ฝ่ายหน้า แต่ตัด
ชายเป็นแฉกรูปหางนกแซงแซว โปรด ๆ ให้สว่าง
ขึ้นในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๒ สำหรับพระ
ราชวงศ์ฝ่ายใน

ถึงรัชกาลที่ ๖ โปรด ๆ ให้เปลี่ยนเครื่องหมาย
ภายในธงราชวงศ์ฝ่ายใน เป็นรูปครุฑพ่าห์สีแดง
เหมือนกับ ธง ราช วงศ์ใหญ่ ฝ่ายหน้า ผิดกันแต่ตัด
ชายเป็นแฉกรูปหางนกแซงแซว ใช้เป็นเครื่อง
หมายสำหรับพระราชบิดาใน สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ไม่ว่ารัชกาลใดๆ เด็ดจันใน เรือน นันโดยพระ อิศ-

สมเด็จพระยาตำราขนานภาพ ๕๕๕

รียยศ และทรงสร้าง

ทรงราชวงศ์น้อยฝ่ายใน เหมือนกับทรงราชวงศ์
น้อยฝ่ายหน้า ผิดกันแต่ชายขงเป็นดีแดง ใช้สำหรับ
แทนทรงราชวงศ์ใหญ่ฝ่ายใน ในเวลาที่ใช้ห้ามมิ
ให้มีกรยิงสัตว์ตกวางค่านับ

หมวดตรงแผ่นดิน

ทรงจุฑาธุชธิปไตย คือราชวงศ์สำหรับรัฐบาล
สยามแผ่นดินแดง มีรูปช้างโอบรอบตามเคียวทรง
เครื่องยืนแท่น มีบุษบกและเครื่องสูง ๗ ชั้น ๕ องค์
ในกลางบุษบกมีอักษร จ ป ร (จุฬาดวงจันทร์บรม
ราชาธิราช) ไขว้กัน เป็นพระนามาภิไธยในพระ
บาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และมีจุด
มงกุฎ นัยหนึ่งว่าพระเกี้ยวออกอยู่บนอักษรพระ
นาม (ที่หมาย พระนามาภิไธยใน บุษบก นั้นเปลี่ยน
ตามรัชกาล) สำหรับใช้ชกชนในพระนคร เวลา

๕๕๐ ชุมนุมพระนิพนธ์

ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมิได้ประทับอยู่ในพระบรมมหาราชวัง และใช้เป็นราชขอช้สำหรับพดทดวงที่เรียกว่าทหารกรมต่างๆ ถ้าทหารกรมหนึ่งกรมใดจะไปราชการสงคราม แต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมิได้เสด็จพระราชดำเนินในกองนั้น ต้องใช้ธงเป็นเครื่องหมายสำคัญแทนพระองค์ หรือเวดาท่อกย่นแแถวรบเสด็จ หรือเจ้านายต่างประเทศให้เป็นเกียรติยศ ธงนี้ใช้ต่อมาถึง พ.ศ. ๒๔๔๐ จึงโปรดฯ ให้กตบ้ใช้ธงดำสำหรับรัฐบาลสยามอย่างรัชกาลที่ ๔ และให้เรียกนามว่า “ธงไชยราพต”

ถึงรัชกาลที่ ๖ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖ ทรงสถาปนาธงแผ่นดินเพิ่มขึ้นใหม่อีกอย่างหนึ่ง เรียกว่า

ธงมหาไพชยนต์ราชัพพนอกดีแดง พนในดีด้ากตางมพานแวนฟ้าต้องชนรองวชิราวุธ มีฉัตร ๕ ชั้นต้องขาง เหตุที่สร้างธงนี้ ทรงพระราช

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระราชทานภาพ ๕๕๑

ปรารภว่ารูปครุฑสัมฤทธิ์หุ้มทอง ของโบราณที่ขุด
ได้ ณ ตำบลโคกพระในดงศรีมหาโพธิ์ จังหวัด
ปราจีนบุรี ซึ่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นรพีวงศ์
ศิริวัฒน์ สมุหเทศาภิบาลมณฑลปราจีนได้นำขึ้น
ทูลเกล้าฯ ถวายเมื่อเสด็จถึง เมืองปราจีนในวันที่
๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๕ นั้น เป็นโบราณวัตถุซึ่ง
สันนิษฐานว่าจะเป็นยอดธง สำหรับนำทัพของพระ
ราชาธิบดีในสมัยโบราณ การที่มีผู้นำมาทูลเกล้าฯ
ถวาย ก็นับว่าเป็นสิ่งประกอบด้วยสวัสดิมงคล
และธงจุฑาราชูปถัณฑ์ อันเป็นธงสำคัญสำหรับ
ประจำกองทัพบกนั้น ในรัชกาลของพระบาทสม-
เด็จพระบรมชนกนาถ ได้โปรดฯ ให้สร้างขึ้นและ
บรรจุเช่นพระเจ้าแก้ว พระราชทานไว้เพื่อประจำ
กองทัพบก ดับมาเป็นประเพณีอันดีงาม สมควร
ที่จะทรงปฏิบัติตามเยี่ยง สมเด็จพระบรมชนกนาถ
จึงโปรดฯ ให้ซ่อมแซมครุฑโบราณนั้นให้คงงาม

๕๕๒ ชุมนุมพระนิพนธ์

เพื่อคัดบทยอดคัมภีร์ และ โปรด ๆ ให้มีทรงเป็นทรง
เป็นด้ายอย่างพระราช ตัญจนกร ประจำ พระองค์บน
พนัก้าทบบนพนแดงอกชนหนิง พระราชทานนาม
ว่า “ รังมหาไพชยนต์ รวิธ ” ตามนามแห่งรงท้า
อมรินทร์ราชราช ซึ่งได้ ใช้นามเทพเดณาไปปราบ
อสูรเหตาร้ายพ่ายแพ้แต่พระบารมี ใช้เป็นรง
ด้าคัมภีร์ประจำกองทัพกเพิ่มเขากงหนิง อย่าง
รงจุฑาธุชธิปไตย ของ พระบาท สมเด็จพระจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัว

หมวดทรงประจำกอง

รงประจำกองทัพก พนแดงขอบมัจกรดีชาว
ด้ามด้าัน กตางเป็นรูปตราแผ่นดิน โปรด ๆ ให้
ดร้ารงษในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๗ และได้
พระราชทาน แก่ กองทหาร ซึ่งจอมพต เจ้าพระยา
สุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสง-ชูโต) เมื่อยังเป็น

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ๕๕๓

นายพันเอก เจ้าหมื่นไวยวรนาถ ตำแหน่งแม่ทัพ
ได้ใช้ซึ่งนำทัพไปปราบฮ่อ ซึ่งเข้ามาก่อการจลา-
จตในเขตหัวพันห้าทั้งหกและตีบดองบ้านนา เมื่อ
พ.ศ. ๒๔๒๘ ภายหลังพระราชทานนามขงนว่า
“จุฑาราชธิปไตย” ถึงรัชกาลที่ ๖ เมื่อ พ.ศ.
๒๔๕๖ โปรดฯ ให้สร้างขงมหาไพชยนต์ราชพิณ
นอกตั้งแดง พันในตั้งคำ กตางมีรูปพานแว่นฟ้าตั้ง
ชั้นรองวชิราวุธ มีเครื่องตั้ง ๕ ชั้นข้างละ ๑ องค์
ตั้งได้กตั้งมาแต่ในหมวดขงสำหรับแผ่นดิน ก็
ไม่ได้เด็กกอนขงจุฑาราชธิปไตย ยังคงใช้ต่อมา

ขงประจำกองทหารบก โปรดฯ ให้สร้าง
ขงในรัชกาลที่ ๔ พนนอกตั้งแดงพันในตั้งขบ
กตางมีมหาพิชัยมงกุฎและเครื่องตั้ง ๗ ชั้นตั้งข้าง
ตั้งได้กตั้งมาแต่ในหมวดขงประจำพระองค์ ใช้
เป็นขงประจำกองทหารพระองค์บนทองปราช ซึ่ง

๕๕๕ ชุมนุมพระนิพนธ์

ได้มีอยู่แต่ในรัชกาลที่ ๓ กอง ๑ กองทหาร
รักษาพระองค์เป็นปลายหอกข้าหลวงเดิม ซึ่งได้
๒๕ ๕
ตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๔ กอง ๑ กองทหารหน้า
ซึ่งได้ตั้งขึ้นในคราวเดียวกันกับกอง ๑ กองทหาร
๒๕ ๕
ปืนใหญ่ซึ่งได้ตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๕ กอง ๑ กอง
ทหารตอมวงซึ่งได้ตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๗ กอง ๑
และ กองทหาร อย่าง ยุโรป ซึ่งได้ตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ.
๒๔๐๔ กอง ๑ รวม ๖ กอง ใช้ในเวลาเมื่อ
ได้ตั้งประทับอยู่ในพระนคร แต่ถ้ามิได้ตั้ง
ประทับอยู่ในพระนครแล้ว ถ้ากองทหารมีการ
จำเป็นที่จะต้องใช้ประจำกอง โปรด ฯ ให้ใช้
ซึ่งสำหรับแผ่นดินรบช้าง ไอยราพต ตามเคียวทรง
เครื่องยืนแทนหันหน้าไปข้างเด้า มีขบกก
ทรงอุณาโตมภายในตั้งอยู่บนหลัง มีเครื่องสูง
๗ ชั้นอยู่หน้าหลังช้างตะ ๒ องค์ ดังกล่าวมาแล้ว
ในหมวดซึ่งสำหรับแผ่นดิน เป็นธงประจำกอง
แทนธงสำหรับพระองค์

สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานภาพ ๕๕๕

ถึงรัชกาลที่ ๕ โปรด ฯ ให้เปลี่ยนธงสำหรับ
ประจำพระองค์ใหม่ ใช้ธงพื้นนอกสีแดง พื้น
ในสีขาว กดางเป็นรูปโด่หัดตราแผ่นดิน มีจักร
ไขว่กันอยู่บนโด่หัด มหาพิชัยมงกุฎสวมอยู่บนจักร
มีเครื่องสูง ๗ ชั้นสองข้าง ตั้งกล่าวมาแต่ใน
หมวดธงประจำพระองค์แทน ส่วนธงสำหรับ
แผ่นดินคงใช้ธงไชยราพตอย่างรัชกาลที่ ๔ ต่อมา
ถึง พ.ศ. ๒๔๓๒ โปรด ฯ ให้เปลี่ยนตราธงประจำ
กองทหารบกต่าง ๆ ที่ใช้อยู่ในเวลานั้นเป็นธงตรา
แผ่นดินบนพื้นผ้าแดง แทนธงประจำพระองค์
และธงสำหรับแผ่นดิน ได้พระราชทานแก่กอง
ทหารเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ คือกองทหารม้าใน (ม้า
หหลวง) ๓ กองทหารปืนใหญ่นอก (ปืนใหญ่
หหลวง) ๓ กองทหารราบในมหาดเล็ก ๓ กอง
ทหารราบนอกรักษาพระองค์ ๓ กองทหารราบ
นอกถ้อยมวัง ๓ กองทหารราบนอกกสิพายุ ๓ รวม
๖ กอง

๕๘๖ ชุมนุมพระนิพนธ์

ถึง พ.ศ. ๒๔๕๓ เมื่อทำการพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก โปรด ฯ ให้เปิดยন্ত্রประจำกองทหารบกใหม่ ใช้ธงรูปช้างเผือกทรงเครื่องยืนแท่นบนพนักแดง ที่มุมธงข้างบนหน้าข้างมีอักษรพระบรมนามาภิไธยย่อ จ. ด. เสด็จองค์ ป. ด. น. เงิน ร. ด. เสด็จ และ มี ร. ค. มี และ จุด มงกุฎ ด. เสด็จ องค์ อยู่เบื้องบน เป็นธงประจำกองทหารบก กรมต่าง ๆ รวม ๓๒ กอง

ถึงรัชกาลที่ ๖ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ โปรด ฯ ให้เปิดยন্ত্রประจำกองทหารบกใหม่ ใช้ธงช้างเผือกทรงเครื่องยืนแท่นบนพนักแดง ที่มุมธงข้างบนหน้าข้างมีอักษรพระบรมนามาภิไธยย่อ จ.ป.ร. ด. น. เงิน มี ร. ค. มี และ มหาพิชัยมงกุฎ เบื้องบน ด. เสด็จ ได้พระราชทานแก่ทหารบกกองต่าง ๆ เมืองงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษก

สมเด็จพระยาดีรงราชานุภาพ ๕๕๗

หมวดข่งตำแหน่ง

ข่งจอมทัพบก มีรูปพระคทาและพระแดง
กระบี่ไขว่กัน มีจักรและมหาพิชัยมงกุฎสีขาว
บนพนักแดงสร้างชนในรัชกาลที่ ๖ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕
สำหรับตำแหน่งจอมทัพบก

ข่งราชทูต ใช้ข่งข้างเผือกทรงเครื่องยืนแท่น
บนพนักแดง ทุ่มข่งข้างบนหน้าข่งมีได้หัตตรา
แผ่นดิน และจักรมงกุฎ สำหรับราชทูต
สยาม ประจำ ต่างประเทศ และ ข่าหดวงใหญ่ ไป
ราชการพิเศษ ซึ่งผู้ใดรับราชการนั้นอยู่ใน
สถานตำแหน่งผู้แทนพระองค์ พระเจ้าแผ่นดิน
หรือผู้แทนรัฐบาลจึงจะใช้ได้ เป็นที่หมายยศ
ของผู้ที่รับราชการนั้น ชกชนทเด้าหน้า
ถึง พ.ศ. ๒๔๕๔ ในรัชกาลที่ ๖ โปรด ฯ
ให้เปลี่ยนรูปได้หัตตราแผ่นดินและจักร มงกุฎในของ
ราชทูตเป็นรูปครุฑกางกรมม้ามมงกุฎในวงกลม
ข่งกงสุดสยาม ใช้ข่งข้างเผือกทรงเครื่อง

๕๕๘   ชุมนุมพระนิพนธ์

ยื่นแทน ที่มุ่มรงข้างบนหน้าข้างมีได้ให้ตราแผ่นดิน
สำหรับ ตำแหน่ง กงสุตสยาม ประจำ ต่าง ประเทศ
ในคราวเดียวกับที่โปรดฯ ให้เปลี่ยนเครื่องหมาย
ในธงราชทูตหนักได้โปรดฯ ให้เปลี่ยนเครื่องหมาย
ในธงกงสุตเป็นรูปครุฑกางกรในวงกลมด้วย

ธงผู้ว่าราชการเมือง ใช้ธงช้างเผือกทรงเครื่อง
ยื่นแทนบนพนักแดง ที่มุ่มรงข้างบนมีวงกลม
ขาว โต ๓ ใน ๔ ส่วนของด้านกว้างแห่งธงนั้น
ในกลางวงกลมมีตรา ตำแหน่งของผู้ที่ไปราชการ
นั้น

ถึงรัชกาลที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕ โปรดฯ
ให้ใช้ธงนี้ สำหรับ หมายตำแหน่ง สมุหเทศาภิบาล
มณฑลอยุธยา มีเครื่องหมายในวงกลมเป็น ๕
ช่อง ช่องบนเป็นรูปปราสาท ภายในมีพานแว่น
ฟ้ารองตั้งช่อกษัตริย์จักร หตั้งปราสาทมีรูปคัน
หัน ช่องกลางข้างขวารูปอ่างทอง ข้างซ้ายรูป
เขาแก้ว ช่องล่างข้างขวารูปสิงห์หมอบบนแทน

สมเด็จพระบรมราชาธิบดี ๕๕๕

ข้างซ้ายรูปศร ๓ เด่ม ถ้าเป็นผู้ว่าราชการเมือง
ก็ให้ใช้ตรานามเมืองนั้น ๆ ในวงกลมด้วย

ทรงเสนาบดีกระทรวงทหารเรือ พันต์خاب
กลางมีรูปส้มไขว้กับจักรดีเหลือง ข้างบนมี
มหามงกุฏ โปรด ๆ ให้สร้างชนในรัชกาลที่ ๕
เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ ดำหรับตัวเสนาบดี หรือรอง
เสนาบดีกระทรวงทหารเรือ เมื่อชักขนบนเส้าใหญ่
ในเรือดำโค ให้พึงเข้าใจว่าเสนาบดีหรือรอง
เสนาบดีกระทรวงทหารเรือได้อยู่ในเรือดำนั้น ถ้า
และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวองค์ สมเด็จพระ
อัครมเหศักดิ์ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชมกุฏ
ราชกุมารศักดิ์ ได้ประทับอยู่ในเรือหลวงดำหนึ่ง
ดำโดยันได้ชักธงมหाराช ขวราชินี หรือธงเยา
ราชชนไว้บนเส้าใหญ่ และได้ชักธงเสนาบดีไว้
บนเส้าหน้าด้วยแล้ว ก็ให้เจ้าหน้าทีในเรือรบ
และบ้อมทงปวงยิงสลุตตามประเพณี ถ้ามีแต่
ธงมหाराช หรือธงราชินี หรือธงเยาพระราช ชัก

๖๐๐ ชุมนุมพระนิพนธ์

ชนบทเด้าใหญ่ ไม่มั่งงเด้าบดบั้นเด้าหน้า ห้าม
การยิงตูดทุกหน้า

ถึงรัชกาลที่ ๖ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ โปรด ฯ
ให้ใช้ธงเป็นเครื่องหมาย สำหรับตัวเด้าบดบั้น
ทรงทวารเรือ ชกชนไว้ ณ ที่ทำการของ
เด้าบดบั้นทรงทวารเรือ และใช้ชกชนที่ยอด
เด้าใหญ่ในเรือ เป็นเครื่องหมายว่าเด้าบดบั้น
ทรงทวารเรือได้อยู่ในเรือดำนั้น และในเวลา
ที่ชกกรมทหารเรือ หรือชกราชินีใหญ่ชนที่เด้า
ใหญ่เรือดำใด ให้ชกชกเด้าบดบั้นชนที่เด้าหน้า
เรือดำนั้นด้วยเสมอไป

ธงหมายยศ

ธงจอมพลเรือ ใช้ธงช้างเผือกทรงเครื่องยืน
แท่นบนผ้าดำขาว ช้างหน้าช้างมีรูปส้มโอไขว้ ๒
ตัวกับมหามงกุฎเหลือง ทรงสร้างชนในรัชกาล
ที่ ๖ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ โปรด ฯ ให้ใช้สำหรับ

สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๖

หมายตำแหน่งยศจอมพลเรือ ถ้าใช้ในเรือใหญ่
ให้ชักชนบทเด้าใหญ่

ขงเกตุ เป็นรูปช้างเผือกทรงเครื่องยืนแท่นบน
พนักผ้าขาว สำหรับหมายยศแม่ทัพเรือ ตำแหน่ง
นายพลเรือเอกชักชนบทเด้าใหญ่ ตำแหน่งนายพล
เรือโทชักชนบทเด้าหน้า ตำแหน่งนายพลเรือตรีชัก
ชนบทเด้าท้าย ต่อมาถึง พ.ศ. ๒๔๕๐ โปรดฯ
ให้เรียกว่า “ธงฉาน” สำหรับนายพลเรือเอกชัก
ชนบทเด้าใหญ่ สำหรับนายพลเรือโท เพิ่มรูป
จักรดีขาวท่มุมธงช้างหน้าข้างจักร ๓ ชักชนบท
เด้าหน้า สำหรับนายพลเรือตรี เพิ่มจักรดีขาว
ข้างมุมบนมุมด่างหน้าข้าง ๒ จักร ชักชนบทเด้า
หลัง หรือถ้าเป็นเรือ ๒ เด้าชักชนบทเด้าหน้า
ถึงรัชกาลที่ ๖ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ โปรดฯ
ให้ใช้ธงพนักขาว กดางมีรูปช้างเผือกทรงเครื่อง
ยืนแท่นหน้าเข่าข้างเด้าไม่มีจักร เรียกว่า “ธง
ฉาน” สำหรับชักหน้าเรือหลวงทั้งปวง ซึ่งเป็น

๖๐๒ ชุมนุมพระนิพนธ์

เรือพระที่นั่ง หรือเรือรบ ในขณะที่ ท้าย ในราชการ
ถ้าชกชนทปตายพรอนเด้าหน้าเรือดำได เป็น
เครื่องหมายว่า เรือดำนั้น เป็นเรือ ยาม ประจำอ่าว
และ ใช้เป็นธง ประจำ กอง ตำหรับ กอง ทหาร เรือ
เวตาชนบคด้วย

ส่วนของฉานทมจักร เรียกว่า “ธงนายพลเรือ”
ไม่มีจักรตำหรับยศนายพลเรือเอก ชกชนทเด้า
ใหญ่ มีจักรดวง ๑ ข้างมุมบนตำหรับยศนาย
พลเรือโท ชกชนเด้าหน้า มีจักร ๒ จักรข้าง
มุมบนแตงต่างตำหรับยศนายพลเรือตรี ถ้าเรือ
๓ เด้าให้ชกชนทเด้าหลัง ถ้า ๒ เด้าให้ชกชนท
เด้าหน้า

ถึง พ.ศ. ๒๔๕๘ โปรต ฯ ให้แก่ธงชาติ
เป็นพดด้แดงกตางมรูปข้างเผือกทรงเครื่องยืนแทน
หันหน้าเข้าหาเด้า ตำหรับใช้เป็นธงราชการ ส่วน
ธง ค้ำขาย ใช้ ตำหรับ ตำราธนชน ที่เป็น ชาติ ชาว
สยามทั่วไป เป็นรูปดีเหลี่ยมพดแดง มีขนาด

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ๖๐๓

กว้าง ๓ ส่วน ยาวส่วนครึ่ง มีแถบขาว ๒ แถบ
กว้าง ๓ ใน ๖ ส่วนของรชทาบภายในคิดตามยาว
ห่างจากขอบต่าง แดะบน ๓ ใน ๖ ของ ส่วนกว้าง
แห่งรช ได้ใช้ยู่บั้งถึง พ.ศ. ๒๔๖๐ ทรง
พระราชดำริว่าธงชาติสยามซึ่งได้ประดิษฐ์ขึ้นใหม่
นั้นยังไม่เป็นสง่างามพอสำหรับประเทศ สมควร
จะเพิ่มสีเงินแก่เสาอกตั้งหนึ่งให้เป็น ๓ สี ตาม
ลักษณะธงชาติของนานาประเทศที่ใช้ยู่ โดยมาก
นั้น และสีเงินก็เป็นสีประจำพระชนมวารเฉพาะ
พระองค์ด้วย จึงโปรดฯ ให้แก่ธงชาติสยาม
เป็นรูปสี่เหลี่ยมมีขนาดกว้าง ๒ ส่วน ยาว ๓
ส่วน มีแถบสีเงินแก่กว้าง ๓ ส่วน ซึ่งแบ่ง ๓
ของขนาดกว้างแห่งรชอยู่กลาง มีแถบขาวกว้าง
๓ ส่วน ซึ่งแบ่ง ๖ ของ ขนาด กว้าง แห่งรช ข้าง ตะ
แถบ แต่มีแถบสีแดงกว้างเท่าแถบขาวประ-
กอบขึ้นนอกอีกข้างตะแถบ ให้เรียกนามว่า “ธง
ไตรรงค์” สำหรับใช้ชักขึ้นในเรือพ่อค้าทางหลาย

๖๐๔ ชุมนุมพระนิพนธ์

และในที่ต่าง ๆ ของตำราชนบท เป็นชาติชาว
สยามทั่วไป ส่วนธงพื้นสีแดง กัดงมรูปช้าง
ปถ้อย ซึ่งใช้เป็นธงชาติสยามมาแต่ก่อนหน้าให้ยก
เด็ก

ในคราวเดียวกันได้โปรด ฯ ให้แก่ธงฉาน
เหมือนธงไตรรงค์ แต่มีรูปส้มโอไว้กับจักร และ
มีรูปพระมหามงกุฎ ๓ องค์ อยู่เบื้องบน ตรงกลาง
พื้นธงด้วย

ธงหางแสลงแซว ข้างต้นพื้นแดง กัดงมเป็น
วงจักรสีขาว ๔ ดวง ข้างปลายหางแสลงแซว
พื้นสีขาว สำหรับหมายตำแหน่งยศนายพลเรือ
เอก ตำแหน่งยศนายพลเรือโทมีจักร ๓ ดวง ตำแหน่ง
ยศนายพลเรือตรีมีจักร ๒ ดวง ตำแหน่ง
ยศนายพลเรือจัตวาจักรดวง ๑ จักชนบทเด้าใหญ่
ถึง พ.ศ. ๒๔๕๐ โปรด ฯ ให้ใช้ธงฉานตัด
ชายเป็นแฉกอย่างรูปหางนกแสลงแซวแทน เรียก
ว่าธงหางแสลงแซว ถ้าหกชนบทเด้าใหญ่ เป็น

สมเด็จพระปรมหาราชทรงราชานุภาพ ๖๐๕

ที่หมายว่านายพดเรือจตุวาอยู่ในเรือนนี้ ใช้คือ
มาจนถึงรัชกาลที่ ๖ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ โปรดฯ
ให้สร้างธงนายพดเรือเหมือนกับธงฉาน เป็น
เครื่องหมายตำแหน่งยศนายพดเรือเอก ถ้าใช้
ในเรือให้ชักขนทเด้าใหญ่ ถ้าตะธงนมรูปจักร
ดีขาวจักร ๑ อยู่ทนมบนข้างหน้าข้าง เป็นธงหมาย
ตำแหน่งยศนายพดเรือโท ถ้ามี ๒ จักรเป็นธง
หมายตำแหน่งยศนายพดเรือตรี ธงนายพดเรือ
โทถ้าใช้ ในเรือให้ชักขนทเด้าหน้า ส่วนนายพด
เรือตรีนั้น ถ้าเป็นเรือ ๓ เด้า ให้ชักขนทเด้าหลัง
ถ้าเป็นเรือ ๒ เด้า ให้ชักขนทเด้าหน้า ถ้านายพดเรือ
จตุวาให้คงใช้ธงฉานดีคชายเป็นแฉก อย่างรูปหาง
นกแซงแซวเป็นเครื่องหมายตำแหน่งยศ ถ้าใช้
ในเรือให้ชักขนทเด้าหลัง

ธงหางจรเข้ ข้างคณพันแดง กตางเป็นวงจักร
ดีขาว ๔ ดวง ข้างปดายดีขาว ยาว ๓๐ ฟุต

๖๐๖ ชุมนุมพระนิพนธ์

กว้าง ๖ นิ้ว สำหรับใช้ในเรือรบ เป็นที่หมาย
ตำแหน่งผู้บังคับการ มีจักร ๕ ดวงสำหรับนาย
เรือเอก ๓ ดวงสำหรับนายเรือโท ๒ ดวงสำหรับ
นายเรือตรี ดวง ๑ สำหรับนายเรือจตุวา

ถึง พ.ศ. ๒๔๔๐ โปรดฯ ให้ใช้ธงหางจรเข้
ไม่มีรูปจักร สำหรับชักชนบทเจ้าเป็นที่หมาย
เฉพาะนายเรือ ได้ใช้ต่อมาจนถึงรัชกาลที่ ๖
เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ โปรดฯ ให้เรียกว่า “ธงนาย
เรือ” สำหรับชักชนบทเจ้า เป็นที่หมายเฉพาะ
นายเรือ

ธงผู้ใหญ่ ข้างต้นกว้าง ๑๔ นิ้ว ยาวศอกคืบ
เรียวยปลายแหลม ด้านหนึ่งข้างต้นพนักซ้าย ต้อง
ด้านข้างปลายพนักขวา มีจักรสีขาวอยู่กลางพนัก
ซ้าย ทรงสร้างขึ้นในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ พ.ศ.
๒๔๔๐ สำหรับใช้กับธงหางจรเข้เมื่อเรือหลวงทอด
อยู่นอกพระมหานครตั้งแต่ ๒ ด้านขึ้นไปอันได้ชักธง

สมเด็จพระบรมพระยาตำราจนาภาพ ๖๐๗

หางจรเข้ ^{๕๕} ขนไวย่นเกล้าใหญ่ทุกดำ ถ้าดำโตชัก
ของขนบนเกล้าหง ^{๕๕} เป็นที่หมายว่านายเรือผู้ใหญ่
อยู่ในเรือดำนั้น

ถึง พ.ศ. ๒๔๕๔ ในรัชกาลที่ ๖ โปรด ฯ ให้
ใช้เป็นเครื่องหมายสำหรับนายทหารผู้ใหญ่ในกระ
บวงเรือซึ่งอยู่ในดำนั้น เว้นไว้แต่แก่นายทหารผู้
ใหญ่เป็นนายพดจิงให้ใช้ซึ่งนายพดตามตำแหน่งยศ

ธงนำร่องของกรุงสยาม เป็นรูปช้างเผือก
เปิดำพันแดง ขอบนอกขาวทั้ง ๔ ด้าน สำหรับ
ชักบอกเป็นที่หมาย ชักขึ้นในท่ใด นำร่องอยู่ที่
นั้น ถึงรัชกาลที่ ๖ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐ โปรด ฯ
ให้แก้ไขธงนำร่องเหมือนธงไตรรงค์ แต่มีขอบ
สีขาวโดยรอบ เป็นเครื่องหมายตำแหน่งพนักงาน
นำร่อง ให้ชักของขนบนเกล้าหน้าเป็นสัญญาณ และ
โปรด ฯ ให้ทรงสร้าง ธงราชนาวี ขนใหม่ในคราว
เดียวกันนี้ มีลักษณะเหมือนธงไตรรงค์ แต่มีวง

๒๐๘ ชุมนุมพระนิพนธ์

กตมดีแต่งอยู่กต่าง ขอบจุดแถบดีแต่งของพนง
ภายในตวงกตมณมีรูปข้างเผือกทรงเครื่องย่นแทน
หันหน้าเข้าข้างเส้า สำหรับไซชกชนททายเรือ
และสถานที่ราชคารต่าง ๆ ของราชนาวัดด้วย

ส่วนขงตำแหน่งราชการ สำหรับหน้าที่กระ-
ทรวงทบวงการต่าง ๆ นั้น ก็โปรด ฯ ให้เป็ดียน
พนงเหมือนขงไครวงศ์ แต่ต้องเติมเครื่องหมาย
อย่างหนึ่งอย่างใดตงที่กตางขงเป็นดำคัญ เจ้า
พนักงานกรมใด จะใช้เครื่องหมายขงนั้น เป็นอย่าง
ไร ต้องแจ้งความให้กระทรวงซึ่งเป็นเจ้าหน้าท
รักษา พระราช บัญญัตติขง นำความ ขนกราบบังคม
ทูล ฯ ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตก่อนจึง
จะใช้ได้

จบบริบูรณ์

